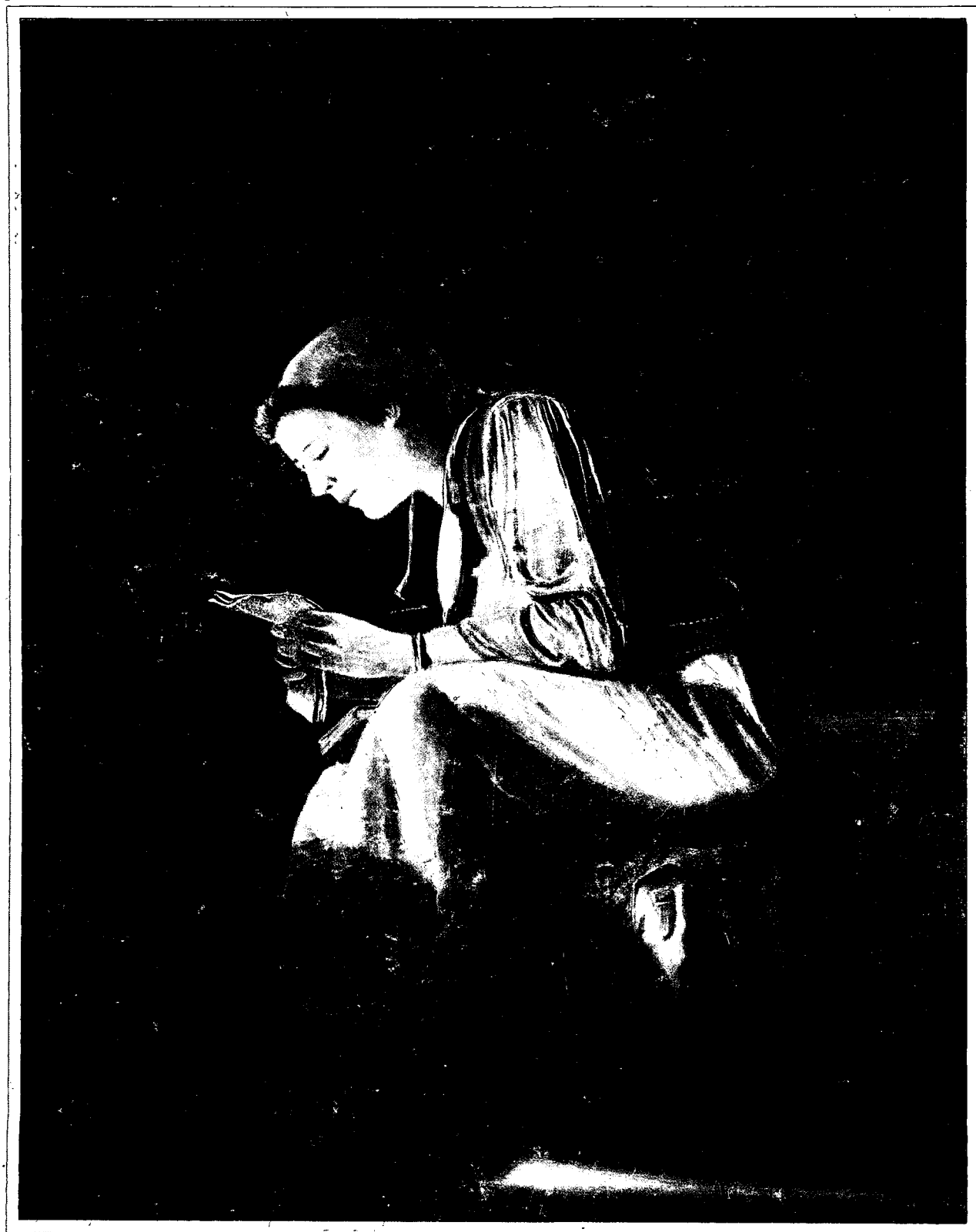

מדע ורבות

1984 יולי, 295-294

35 שנים לסיים מלחמת העצמאות ולחתימת הסכמי שביתת הנשק

רב-אלוף (מיל') יגאל ידין

1984 — 1917

ראש המטה הכללי

נובמבר 1949 — דצמבר 1952

"הנעלה שבסגולות המפקד היא סגולת המופת, היכולת להוות דוגמה של הגשמה אישית, אשר ממנה לומדים הפקודים ואליה רוצים להידמות. בכוח המופת ישכנע המפקד את פקודיו להתייחס בכובד ראש אל חובותיהם החייליות. בכוח המופת ירגיל אותם להתייחס זה אל זה כבני תרבות וכאחים לנשק."
"נוסף על התפקיד המוטל על כל צבא אחר — לעשות מהאזרחים חיילים, הרי מוטל עלינו גם עוד תפקיד: לעשות מהחיילים אזרחים; או ביתר דיוק: לעשות מיהודים יוצאי כל הגלויות, שאינם אזרחים מושלמים עדין ואינם חיילים — אזרחים ישראלים מושלמים, אוהבי המולדת ובעלי הכרה, וכן חיילים-לוחמים. משימה זו פותחת בפני המפקד אפיקי פעולה רחבים יותר מאשר בכל צבא אחר."

1943 — 1945 — ראש אגף המבצעים, ב"הגנה"

1948 — 1949 — ראש אג"ם

1949 — ראש המשלחת הצבאית לשיחות שביתת-הנשק בלוזאן

1949 — 1952 — רמטכ"ל

מאי — יוני 1967 — יועץ צבאי לראש הממשלה

1974 — חבר ועדת אגרנט

1977 — 1981 — סגן ראש הממשלה

יגאל ידין — רב אלוף

מערכות קי"ח-קי"ט, ניסן תשי"ט

מערכות

294-295, אב תשמ"ד

יולי 1984

שנה מ"ה ל"מערכות"

ISSN 0464 — 2147

מפקד ועורך ראשי:
סא"ל אורי דרומי

העורכת: רס"ן רחל רוזנסקי

עורך משנה: אביתר בן-צדף

עיצוב גרפי: אשר אורון
דן דולב

שער: אל"מ אורי

מפות: סרן זיו בשן

הדברים המתפרסמים בחוברת הם על דעת הכותבים בלבד, ואינם משקפים בהכרח את עמדת צה"ל.

מערכות בית החוצאה של צבא חננה לישראל

צוות המערכת: סא"ל ישי קורדובה
רס"ן רפאל יקר
רס"ן אבי קובר
צבי עופר
עליזה ציגלר

"מערכות חיומש": העורך רס"ר נסים נפתלי
"קשר ואלקטרוניקה": קצינת עריכה מ' שניר

הסכמי שביתת הנשק — מבט לאחור/אלוף (מיל') פרופ' יהושפט הרכבי 2
ההסכמים היו סוף למלחמה, אך רק השלום יכול לפתור את בעיית המזהית.

הסכמי שביתת הנשק — היבטים משפטיים/השגריר שבתיא ריון 6
כיוון שהסכמי השלום לא נחתמו, נותרו הוועדות לשביתת הנשק כלי יחיד לטיפול ביחסים בין המדינות.

התווית הגבול בין ישראל למצרים — התקדים של 1949/ירוחם כהן 11
חבר הוועדה לשביתת הנשק ישראל-מצרים מתאר את עבודת הוועדה בשנתה הראשונה.

הקמת כוח המילואים של צה"ל/מדבריו של ר"ל (מיל') פרופ' יגאל ידן 17

הקמת המודיעין הצבאי/סא"ל (מיל') ד"ר יואב גלבר 20
הש"י של ההגנה לא היה ערוך לתפקד כמודיעין צבאי, אלא תפקד כזרע מדיעניית לא לצרכים צבאיים.

הקמת הש"י הערבי/עזרא דנין 32
אחד מראשי הש"י "הערבי" מתאר את ראשית צעדיו של הארגון.

הלגיון הערבי לקראת מלחמת העצמאות/יונה בנדמן 36
הלגיון הערבי (הירדני) ברטי. לקראת הקמת המדינה סיכן את היישוב בא"י.

סוריה ושאלת א"י — מהקמת הליגה הערבית ועד הסכם 46
שביתת-הנשק/אברהם סלע
הרף הישגיה הוליים בקרב, נקטה סוריה קו קשוח ובלתי מתפשר בשיחות שבה"נ ובדיני הליגה הערבית אודות הפסקת הלחימה.

"פלסטיני עצמאות" בסבך היריבות הבין-ערבית 1946 — 1949 52
אל"מ (מיל') צבי אל-פלג
היריבות בין הערבים לבין עצמם וחילוקי דעות בתוך המחנה הפלסטיני מנעו את הקמת המדינה הערבית הפלסטינית בא"י ב-1948.

עובדות על בעיית פלסטין/חאג' אמין אל חוסייני 67
המופתי של ירושלים מתאר את המלחמה ב-1948 כקנוניה אנגלית-ציונית.

מלחמת העצמאות בעיני בריה"מ/סא"ל א' 69
הסובייטים תמכו עקרונית בהקמת מדינת ישראל. כשהניצחון הישראלי נראה מובטח, עשו הסובייטים הערכת מצב, ושינו את עמדתם.

"האולטימטום" הבריטי בעת מבצע "חורבן/סא"ל (מיל') נתנאל לורך 74
בן-גוריון נכנע לאולטימטום הבריטי משום תפיסותיו לגבי היחסים בין מעצמה לבין מדינה קטנה.

הדיפת צבא ההצלה ממשמר העמק/סא"ל (מיל') ד"ר אלחנן אורן 84
על משמעותה של מערכת משמר העמק בתמורה הגורלית שהתחוללה במלחמת העצמאות במערכות שבמבואות ירושלים ובמבואות חיפה.

מבצע "אבק" 1948: הישג, סיכוי והחמצה/סא"ל אורי דרומי 91
את התובלה האווירית לא פיתחו בתום המלחמה — כך שלצה"ל לא הייתה זרוע לביצוע מבצעים מוטסים.

קרבות חרבת מחאז/אל"מ (מיל') אורי אלגום 99
מערכת קרבות חרבת מחאז התפתחה בעקבות עקיפת הדרכים הנצורות לגב דרך האוויר.

חיל האוויר ב"חורבן" — האם לקחי הפעלתו נר לרגליו/דפנה שמואלי 107
חלק מהליקויים בתכנית האווירית ב"חורבן", חזרו במלחמות אחרות.

דרום לבנון 1948 — מבצע "חירם" בראי גנון המדינה/ 111
גבריאלי שטרסמן
מסמכים ששוחזרו לפוסטום זה עתה אודות מלחמת העצמאות מלמדים על הבעיות, שהחלו אז להיות במרכז ההווה הלאומית של מדינת ישראל.

מה בדבר שחרורים 114
הוראות בדבר שחרורים מן הצבא של החיילים שהשתתפו במלחמת העצמאות, כפי שנקבעו באפריל 1949.

ממדף הספרים: עד דגל הדיו/אל"מ (מיל') ד"ר מאיר פעיל 116
על ספרו החדש של האלוף (מיל') אברהם אדן, שיצא לאור ב"מערכות".

המערכת: רח' האלוף מנדלר מס' 3 ת"א, הקריה ת"ד 7026 מיקוד 61070, טלפון 694343. מחלקת המנויים: משהב"ט, רחוב דוד אלעזר 29, הקריה ת"א, טלפון 205516 (03). הודפס, באמצעות משרד הביטחון/ההוצאה לאור, בדפוס נידט בע"מ.

מחיר: 150 שקלים (כולל מע"מ)
דמי מנוי לשנה: חיילים ועובדי מערכת הביטחון
500 שקלים, אחרים 600 שקלים.

הסכמי שביתת הנשק

— מבט לאחור

אלוף (מיל') פרופ' יהושפט הרכבי

הנשק היו באותה עת קו במפה שטרם נתבסס על מציאות יישובית יהודית, ובינם לבין היישובים היהודיים נשתרעו מרחי בים ריקים ופערים גדולים. ביסוס הגבר לות על עובדות יישוביות, שרק הן יכלו לתת לגבולות תוקף מדיני ממשי, דרש זמן והאזניות כביכול של הסדרי שביתת הנשק, היא שהעניקה את הזמן שנדרש לממש זאת. גם ההוראות שניתנו למשלחת שניהלה את המשא ומתן עם מצרים היו להגיע להסדר זמני. שטחה של ישראל בקווי התייחוס של הסכמי שביתת הנשק היה גדול בכשלושים אחוזים מהשטח של המדינה היהודית בגבולות החלטת החלוקה מ-29 בנובמבר 1947. הפעולה היישובית הענפה להפיכת הגבר לות החדשים לעובדות מדיניות, נתאפשרה הודות להסכם שביתת הנשק.

הסכמי שביתת הנשק הותירו מספר פרשיות שסוכמו בצורה עמומה, ומספר פרשיות, ביחוד כבהסכם עם ירדן, הושארו פתוחות במפורש. רק בצורה זאת, כשכל צד יכול היה לפרש את הנוסח כחפצו, או רק על-ידי עקיפת בעיות, יכלו הצדדים להסכים להסכמים. דא עקא, תחבולות אלה שהיו מועילות בשעתן, הולידו לאחר מכן מחלוקות קשות, וההסכמים, במקום להיות מקום מפגש, הפכו לזירת התנגשויות. עם זאת, יש לציין שהרבה סכסוכים – הסדרים למקרים של מעבר גבול בטעות, ואף חלוקת שטחים, יושבו במסגרת הוועדות המשותפות להסכמי שביתת הנשק.

* הרון ברנדוט שהתמנה ל"מתווך מטעם האו"ם" במאי 1948 הציע ביוני 1948 תכנית לפיה הגבולות שיקבעו יהיו אלה של תחילת ההפוגה הראשונה ואם כי הגליל המערבי יכלל במדינה היהודית, כל הנגב יינתן למדינה הערבית ואילו ירושלים תינתן לירדן באוטונומיה של שכונותיה היהודיות. תכנית שנייה שהציע דמתה לראשונה בקווים הכלליים בשינוי עיקרי שהציע לחזור להחלטת החלוקה לגבי ירושלים כ"גוף נפרד". התנהל משא ומתן בין ארצות הברית ואנגליה לכפות תכנית זו, ושר החוץ האמריקני הודיע במפורש על תמיכתו בה. התפיסות אלה העמידו את ממשלת ישראל בנסיבות קשות מאוד.

מההפוגה הקיימת אל שלום של קבע בארץ-ישראל.

ואכן גם ברמה התיאורטית נחשבת שביתת הנשק כשלב מעבר שאפילו הוא עצמו איננו סיום מלחמה, אלא הוא מהווה חוליית קשר לקראת סיום המלחמה. בדיווחו למועצת הביטחון ציין המתווך בפועל ד"ר באנץ' את ייחודם של הסכמים אלה בכך שבשעת החתימה עליהם לא נקבע מועד שבו יפוג תוקפם, אלא שתוקפם זה יימשך כמעט כהסכם אי התקפה מתמיד עד אשר יוחלפו על ידי הסדרי שלום. שביתת הנשק, הגדיר ראלף באנץ', היא חיסול המלחמה מהבחינה הצבאית ורק השלום הוא חיסול המלחמה מהבחינה המדינית. גם הערבים סברו בתחילה כי ההסכמים הללו הם רק אמצעי של ארעי, ורק תוך כדי המשא ומתן העקר שהתנהל אחר-כך במסגרת "ועדת הפיוס" בלזאן למדו שהם יכולים להפוך את ההסכמים למסגרת של קבע, שאיננה דורשת מהם התקדמות. כך פרדוכסאלית הפכה שביתת הנשק מגשר לשלום לתחילת שלום.

דומני, שהתפתחות זו הייתה נוחה גם לישראל. במאמרי ציינתי אז שמלאכת התיווך נסתבכה בשתי מגמות סותרות: להביא לשלום וללייצב את הפסקת פער לות האיבה. דווקא הארעיות כביכול של הסדרי הפסקת אש ושביתת נשק היא שאפשרה ללייצב את ההפוגה ואילו חתירה להסדרי שלום, שהם הסדרים סופיים, הייתה מסבכת את המשא ומתן בהתמקחות קשה ומעלה בפני ישראל דרישה לסגת לגבולות החלטת החלוקה מנובמבר 1947 אם לא לגבולות גרועים מאלה, ולפתרון כפוי על-ידי המעצמות שהיה עלול לצמק את ישראל לממדים של תכנית ברנדוט הראשונה או השנייה. כדי להיחלץ מגזרות אלה נדרשה ישראל להסכים למשא ומתן לשביתת נשק, ואפילו לויתורים בעבורו. ראוי גם לזכור שאותם גבולות, כפי שנשתמנו על ידי מה שנקרא אז "קווי התייחוס" של שביתת

"חתימת הסכמי שביתת הנשק יכולה להיחשב המאורע המדיני החשוב ביותר בתש"ט. השתתפותנו במו"מ להסכמים אלו הייתה הופעתנו הראשונה על במה בינלאומית כצד שווה עם יריבנו, אם לא למעלה מזה. בקשתנו להתקבל לאו"ם, שהיגשנה לפני ההסכמים הללו נדחתה. אושרנו כמדינה חברה באו"ם רק לאחר שכבר נחתמו שלושה הסכמים... בהסכמים אלו ניתן אישור להישגינו הצבאיים. מבחינה פנימית חשיבותם של ההסכמים היא בזה שהם מאפשרים לנו לפנות למפעל הבניין והי-צירה, ייצוב הצבא, עלייה וקליטה".

במשפטים אלה נפתח מאמר שכתבתי בסוף שנת 1949, סמוך לסיום המשא ומתן, אשר מנתח ומסכם את ההסכמים ואשר ראה אור בספר השנה לעתונאים תש"י. כיום יכולים אנו להשקיף על ההסכמים הללו מפרספקטיבה של שלושים וחמש שנים, ועומדת השאלה: כיצד נעריכם, כשאנו נהנים מן הידיעה מה קרה בעקבותיהם, ידע שלא היה לנו בשעת המשא ומתן.

ב-1949 רווחה תפיסה שהסכמי שביתת הנשק הם צעד ביניים, "אמצעי זמני" כפי שניסחה זאת החלטת מועצת הביטחון מיום 16 בנובמבר 1948, ואשר מתוקפה נערכו ההסכמים, כדי "להקל את המעבר

* ראש המחלקה ליחסים בינלאומיים, האוניברסיטה העברית, ירושלים. היה ראש אגף המודיעין בצה"ל בשנים 1955 – 1959.
ב-1949, היה קצין קישור בין משרד החוץ לצה"ל בדרגת רב-סרן, והשתתף במשלחת הישראלי למשא ומתן על שביתת הנשק עם מצרים ועם ירדן, ובשיחות רודוס.

משלחת ישראל לשוחות רודוס. מחבר הרשימה — אז בדרגת רס"ן — שני משמאל

אכן השואלים שאלה כזו נהנים מחוכמה בדיעבד, ויודעים נתונים ותוצאות של תהליכים שלא היו ידועים לאחר אים למשא ומתן בשעת המעשה. מהצד הישראלי יש לציין לא התנהל המשא ומתן כלל מתוך ותרנות יתרה, מתוך חששות ויראה מפני סמכות האו"ם להגביל את דרישותינו, או מרתיעה מלהפך את פקודות האו"ם כדי לשפר את תנאינו. יש לזכור שאותה שעה היה מעמד האו"ם חזק, וטרם עורער על-ידי היריבות שבין המעצמות. להפך, היו אלה השנים הראשונות של האו"ם ושתי המעצמות תמכו בו לחזקו. ישראל העזה להתעלם מהחלטותיו ומהסדרי הפסקת האש של נציגיו כשסברה שתוכל להפיק מכך תועלת. מדיניותה הייתה תקיפה ונועזת. עוד תוך כדי המלחמה היה תיאום טוב בין מבצעי צה"ל שפעמים היו כרוכים בהפרה של פקדת האו"ם, לבין פעולות מדיניות ודיפלומטיות שנועדו לתת להם כיסוי והצדקה. הדברים אמורים במבצעים שנערכו לאחר הכרזת ההפוגה השנייה

המשא ומתן לשביתת הנשק, ראשונה בהתערעורות ההסדרים של שביתת הנשק ב-1956 וראשונה בהסכם השלום שנחתם כשלושים שנה לאחר הסכמי שביתת הנשק. כבמקרה הסכמי שביתת הנשק אף בהסכם השלום חלו ביחסים התקררות והתרופפות, אלא שהפעם היה התהליך מהיר יותר משהיה בהסכמי שביתת הנשק. הגם שהסכמי שביתת הנשק היו רק הסכמי שביתת נשק, ולא שלום, היותם הסכמים עם ארבע שכנותיה הערביות של ישראל נתנה להם מידה של חוזק בהשוואה להסכם השלום, שהוא הסדר בודד עם שכנה אחת, אמנם החשובה בשכנות, ואשר הסכנה ליציבותו נובעת גם מכך שזהו הסכם עם מדינה אחת, והתדרדרות ביחסים עם שכנות אחרות עלולה להשפיע על היחסים עם מצרים. בהסתכלות היסטורית לאחור עולה תמיד השאלה: האם אכן הפקנו את מלוא התועלת מן המשא ומתן ומן ההסכמים, או שמא יכולנו להשיג בהם תנאים טובים יותר?

ועדות אלה שימשו במשך שנים מקום מפגש רשמי יחיד בין ישראל לשכנותיה. לנוכח ההחמרה שחלה לאחר מכן ביחסים בין ישראל למדינות ערב, נדמו התהליכים של יישוב סכסוכים במסגרת הוועדות המשותפות, הארוחות המשותפות, התכופות בין הצדדים, או למשל החיים המשותפים, כולל שיתוף בשירותים של יחידה מצרית וישראלית בניצנה שהייתה מקום מושב של מטה הוועדה המשותפת, לאיזה פרק אידיולי שלא ייאמן.

נכון שהוועדות לא התפתחו לחממה שבה יצמח השלום, אך לאמיתו של דבר גם לא נועדו לכך. ההסדר הטריטוריאלי הארעי של שביתת הנשק נתברר כיציב למדי. הוא שונה רק ב-1967, כלומר, לאחר כעשרים שנה ואילו ההסדרים האחרים שסוכמו בביטוי "משטר שביתת הנשק", והמפגשים בין הצדדים ליישוב בעיות שעלו בגבולות, נתמוטטו עוד לפני כן. מצרים הייתה הראשונה בניהול

ב-19 ביולי 1948, כגון "יואב" ("עשר המכות") – לפריצת הדרך לנגב, "חירם" בגליל ו"חורב" – להשלמת סילוק המצרים מהנגב, ואשר הוא שהביאם לשולחן המשא ומתן. אחר כך, תוך כדי המשא ומתן לשביתת הנשק, נערכו פעולות צבאיות שנדרשו כדי לבסס תביעות מדיניות. מבצע "עובדה" שנועד לתמוך בתביעת ישראל לנגב הדרומי עד אילת נערך ב-6 עד ה-10 במרס 1949 לאחר שהמשא ומתן עם ירדן כבר החל, אולם רק לאחר שהסכם שביתת הנשק עם מצרים שכבר נחתם ב-24 בפברואר 1949, הבטיח את האגף הימני שלנו, "ניטרל" את המצרים ואיפשר לרדת דרומה. במקביל נערך מבצע אמפיבי לתפיסת עין גדי וכן השתלטות על המורדות הדרומיים-מזרחיים של הרי יהודה. פעולות לתפיסת עמדות נערכו גם ממש ערב התחלת המשא ומתן עם הסורים, וזאת חרף הפוגה והפסקת אש שאסרו על תנועת כוחות צבא. אכן התוקף של העמדות והתביעות הישראליות במשא ומתן בא מכוח ההישגים בלחימה.

שגורה האשמה שמדינאים מבוזים ליד שולחן המשא ומתן יתרונו שהשיגו בדמם אנשי הצבא בשדה הקרב. אולם דומה שלא כן היה לגבי הסכמי שביתת הנשק. כרגיל, שביתת נשק מקפידה את קווי הלחימה, ואילו במקרה זה קווים אלה אפילו הועתקו לטובת ישראל, תוך כדי המשא ומתן כתוצאה מדיפלומטיה שנתמכה באיום של הפעלת כוח מבלי שהופעל.

הדברים אמורים בצירוף לישראל של השטח המכונה "המשולש הקטן" בשומרון; צירוף מעבר ואדי ערה; הרחקת השליטה הערבית מהכרמל, וכן בהבאת הסורים לסגת מהקווים שבהם נערכו אל קו הגבול הבינלאומי מימי המנדט.

בעיקרו של דבר, רק בניצנה ניטלה מאתנו טריטוריה ואולם גם שם היא פורזה והועמדה לרשות ועדת שביתת הנשק.

כדרך העולם היו ויכוחים וחילוקי דעות בתוך קבוצת שליחינו למשא ומתן – בין הקבוצה המדינית לקבוצה הצבאית ובקרב כל קבוצה. אך דומה שכללית לא נרחק מן הדיוק, אם נקבע שפעולות המשא ומתן היו מתואמות ומוצלחות. משא ומתן זה היה בשביל המדינה ראשית צעדיה בתחום הדיפלומטי והמדיני, ולנושאים ונותנים היה זה מפגש

חתימת ההסכם המדיני ברודוס. במרכז ראלף באנץ'; מימין – ויזיה והירדנים ומשמאלו – קולונל ריוול והישראלים – מארכיון רוזן

מרדכי מקלף (מימין), שבתאי רוזן, יהושע (ג'וש) פלמון ונציג מפקוד הצפון בהפוגה בשיחות בצפון – מארכיון רוזן

המשלחת לשיחות שבה"נ עם סוריה ליד מחניים – מארכיון רוזן

בלי שיעור רגשי נקמה ושנאה בלב שכנינו – ואל יהא דבר זה קל בעיניכם". הדברים נאמרו על השגת משמר הירדן במשא ומתן ובלי כוח, ואולם דומה שהם מסכמים את מגמתו המדינית.

הארץ לא שקטה אחר הסכמים אלה ארבעים שנה, ובן גוריון גם לא הציגם כאילו באמצעותם הגענו למנוחה ולנחלה. באותו נאום מסכם הוא ציין: "גבולות מדינת ישראל קיומו עכשיו בהסכמים בינלאומיים עם כל שכנינו הערביים – ואף בדבר זה אין לזלזל, אם כי אין להפריז בערכו. גם בגושפנקה של האומות המאוחדות אין לזלזל וגושפנקה זו עוד אין לנו. אך הסכמינו עם ארבע מדינות ערב – אם כי אלה הם לפי שעה רק הסכמים צבאיים ולא פוליטיים – יש להם משקל בינלאומי ומגבירים את מעמדנו באומות המאוחדות. זהו ערכם המדיני של ההסכמים".

אסיים בהערה שיש בה משום התרש-מות סובייקטיבית גרידא. דומני שכל היש-ראלים שנטלו חלק במשא ומתן להסכמי שביתת הנשק זוכרים אותו לברכה כפרק נאה בחייהם. אני רוצה לאחל לאלה מאיתנו שהשתתפו וישתתפו בהתדייני-יות להסכמים עם מדינות ערב שיחושו תחושה דומה כלפי פועלם.

שיהיו לנו לרועץ לא רק מצד הערבים אלא אף מצידן של המעצמות ותוך נקיטת זהירות מ"תפסת מרובה לא תפסת".

בנאומו בכנסת ב-2 באוגוסט 1949 מיד לאחר גמר המשא ומתן עם סוריה אמר בן גוריון בין השאר: "ידענו שבמאמצים מדיניים לא יסולקו כמה סכנות חמורות הצפ-יות למדינה או לשטחים חיוניים בה... הצבא הופעל לא מתוך קלות דעת ופזי-זות, ולא מתוך הנחה שאנחנו ואפסנו עוד. וודאי לא מתוך זלזול באו"ם ובדעת הקהל בעולם... אך כששקלנו את כל הסכנות והסיכויים הגענו לידי מסקנה שבתנאים הקיימים עלינו לנקוט גם בפעולה מדינית וגם בפעולה צבאית... אלא שבכל הפעו-לות הצבאיות לא הסחנו את הדעת מהמטרה הסופית של המלחמה – ביצור עצמאותה של מדינתנו וברית שלום עם העולם הערבי... ויתרנו לא מתוך לחץ ושעבוד, אלא מתוך רצון להגיע לידי הסכם, כצעד לקראת שלום יציב, ומכל ההסכמים יצאנו ברכוש גדול, פוליטי וטריטוריאלי, דווקא משום שידענו לוותר. כל ויתור שלנו אם כלפי מצרים, אם כלפי עבר הירדן ואם כלפי סוריה – הרחיב את גבולנו וחזק את מעמדנו בארץ ובמזרח התיכון ובעולם כולו".

בדברים אלה יש בוודאי סתירה לדימוי שגוי שנתקבל בקרב חוגים בארץ כאילו גישתו של בן גוריון הייתה של "או"ם שמו"ם" או "לא חשוב מה שיאמרו הגוים חשוב מה שיעשו היהודים". בן גוריון העריך מאוד את תגובות האו"ם, המעצ-מות דעת הקהל והדגיש זאת גם בדברים נוספים שלא נכללו במובאה. גם כשה-תעלם מהוראות האו"ם והפר אותן הוא נקט אמצעים למנוע יצירת רושם של בועט המזלזל בהפגנות באו"ם. להפך, הוא נקט טכסיסים כדי ליצור רושם שכאילו בהפרה יש משום ציות. פניית עורף לפקודות האו"ם לא באה לתת לעמנו פיצוי פסיכולוגי ש"אנו חשובים", אלא כדי להשיג הישגים, לא כמחווה אלא כאמצעי לתוצאות, ולכן גם לא הייתה מלווה בחרפות, אלא להפך באר-גומנטים להצדיק את פעולתנו. כביטוי של בן גוריון באותו נאום "לא בשלילה שחציית אלא בהסברה ננומקת". רק כך הושגו הישגים מדיניים של ממש.

בן גוריון חתר בעוז לניצחון ואולם סיווגו כדברי משפט אחר מאותו נאום: "ניצחון זה הרים את קרן ישראל בעולם"

ראשון עם משא ומתן מדיני, אך עם זאת הם גילו מצד אחד תקיפות ומן הצד השני הרבה כשרון אלתור והמצאה. אני מרשה לעצמי לומר זאת דווקא משום שחלקי במשא ומתן היה שולי שבשולי כמשתתף זוט, ולרוב יותר מסתכל ממשותתף.

אולי דווקא להעדר הניסיון של הנוש-אים ונותנים נודע היתרון של חופש ממעמסת תקדימים, ומשום כך רעננות מחשבתית.

גם ה"תפוקה" של המשא ומתן הייתה ניכרת. המשא ומתן שלושה הסכמים: עם מצרים, עם לבנון ועם ירדן נמשך רק כחודשיים וחצי. יותר מחדש נמשך המשא ומתן עם מצרים (13.1.49 – 24.2.49) ואילו המשא ומתן עם ירדן בשני מפלסיו – בארמון שונת נימרין וברודוס – נמשך פחות מחודש (4.3.49 – 23.3.49). המשא ומתן עם לבנון התנהל במקביל למשא ומתן עם ירדן על-ידי משלחת ישראלית שנייה ונסתיים בשלושה שבועות (1.3.49 – 3.4.49). המהירות שבה נסתיימו שני ההסכמים עם ירדן ועם לבנון נתאפשרה גם משום שהסכמים אלה עוצבו לפי המתכונת של ההסכם עם מצרים שכהסכם ראשון דרש עבודה מאומצת רבה של המתווך, ד"ר באנץ'. אכן ניתן היה להתגבר על הבעיות המרובות עם ירדן בעזרת היחסים המיוחדים שנטו משכבר הימים עם המלך עבד-אללה ואשר הם שאפשרו לנהל משא ומתן ישיר עמו ועם שליחיו.

המשא ומתן עם סוריה היה ממושך יותר ונמשך שלושה חודשים (5.4.49 – 20.7.49). לאור הנסיבות הבלתי נחרצות שבהן נסתיימה הלחימה עם סוריה והמיר-קוח הקשה על השטחים המפורזים היה משא ומתן זה מהיר למדי.

למשלחות וביחוד למשלחת הראשונה עם מצרים, שהייתה ברמה גבוהה יותר מהמשלחת למשא ומתן עם סוריה ולבנון, ניתן חופש פעולה רב לטכס ולנקוט עמדות. אמנם בהכוונה הכללית ניכרת הייתה שליטתו העליונה של בן גוריון, שדווקא משום שלא היה מעורב במישרין במשא ומתן יכול היה להנחותו בצורה כללית. גישתו הכללית, שדומני גם כיוונה את מדיניותו במלחמה, הייתה לחתור ולהגדיל את מאחזיה הטריטוריאליים ואת הישגיה של ישראל ככל אשר היה ניתן, אולם זאת, תוך הימנעות מלהגדיש את סאת ההתגרות, כדי למנוע תגובות

• בן גוריון, יומן המלחמה, עמ' 999.

הסכמי שביתת הנשק — היבטים משפטיים

שבתאי רוזן*

הכוחות הירדניים. בהסכמת הצדדים, ד"ר באנץ' יושב ראש בוועידות עם מצרים וירדן, וסגנו, ד"ר אנרי ויגיה (Henri Vigier) מצרפת (פקיד ותיק של חבר הלאומים, שעבר לאו"ם) יושב ראש בוועידות עם לבנון וסוריה. מלבד המו"מ הישיר בין המשלחות, הייתה פעילות רבה במקומות אחרים, לרבות במרכז האו"ם באמצעות המזכ"ל טריגווי לי (Trygve Lie), כשמי משלת ארה"ב מאחורי הפרגוד. בהיות כל מו"מ דו-צדדי, אפשר היה להגבילו לבעיות דו-צדדיות, ולא לערבב בו עניינים אחרים (כפי שעשתה בטעות ועדת הפיוס לא"י, שעמדה על כך שכל מדינות ערב ייחשבו "צד" וישראל "צד" שני. הגישה הבטיחה את כישלון מאמציה, שמטרתם הייתה להביא להסדרי שלום של קבע.

ההסכמים

ההסכמים עצמם נחלקים לשניים. חלק אחד עוסק בכינון שביתת הנשק, אופייה הזמני, והקשר בין ההסכם להחלטות של מועצת הביטחון בנושא. נוסח ההסכמים, כמעט זהה. החלק השני עוסק בהיבטים הצבאיים, לרבות התוויות קו שביתת הנשק המוכר כ"קו הירוק", החלפת שבויי מלחמה, ופיקוח על ביצוע ההסכמים באמצעות ארבע ועדות מעורבות לשביתת הנשק, כשנציג ארגון האו"ם לפיקוח על ההפוגה (UNTSO) יושב ראש (בהסכמת הצדדים). בכל הסכם נאמר במפורש שהסכם שביתת הנשק נועד לשמש מעבר לשלום של קבע בא"י. לא הייתה כל כוונה, כי ההסכמים ישמשו חווי שלום זעירים לטווח ארוך. הכל סברו, כי ועדת הפיוס תביא לשלום של קבע תוך פרק זמן המתקבל על הדעת.

המשלחות הורכבו מאזרחים ומאנשי צבא — כשכתבי ההרשאה שלהן יצאו מטעם הממשלה. זו כביכול נקודה פרוטור קולארית, אך יש לה משמעות מדינית חשובה: מכאן, שאין לראות את ההסכם מים כשווי-מעמד להסכמי שביתת הנשק שמלפני הקמת האו"ם, שנכפו ע"י הדרג

כמתן המפורשת, המבוטאת חגיגית, של הממשלות.

ביטוי ראשון לקו המחשבה הזה אפשר למצוא בהחלטת מועצת הביטחון מ-4.11.48 — בעקבות מבצע "יואב" (עשר המכות). ההחלטה דרשה מישראל לחזור לקווים, שהחזיקה לפני המבצע, והזמינה את ישראל ומצרים להגיע לידי הסכם על קווי הפוגה קבועים ועל אזורים מפורזים, או מנטרלים, לפי בחירתן. בהעדר הסכמה כזאת, ייקבעו הקווים ע"י המתווך-בפועל, האמריקני ד"ר ראלף באנץ' (Ralph Bunche), שהחליף את הרון השוודי פולקה ברנאדוט, לאחר מותו. אך במצב הצבאי הנזיל בכל החזיתות ההחלטה לא הספיקה, ואחרי התדרדרות נוספת במצב הכללי קבעה מועצת הביטחון (16.11.48), שעל-מנת להסיר את האיום מעל השלום בא"י ולהקל את המעבר מההפוגה לשלום-של-קבע בא"י, תיקבע שביתת נשק בכל הגזרות בא"י. נקבע אפוא בדרג מדיני בכיר, שיש לחתור למשטר של שביתת נשק כללית בכל א"י. אחרי מבצעים צבאיים נוספים (בעיקר, מבצע "חורב" נגד המצרים בדצמבר 1948) החליטה ממשלת מצרים להיענות לקריאה של מועצת הביטחון, והמו"מ נפתח באי רודוס ב-13.1.49². המו"מ נמשך עד 24.2.49. בעקבות מצרים, גם שאר המדינות הערביות הגובלות הסכימו להיכנס למו"מ. המו"מ עם לבנון התנהל בראש-ההקרה (28.2.49 — 23.3.49); המו"מ עם ירדן — ברודוס (4.3.49 — 3.4.49); ועם סוריה — בגבעה 232 ליד מחניים (5.4.49 — 20.7.49). ראוי להדגיש, כי התקיימו ארבע ועידות נפרדות, עם כל אחת מהמדינות שלחמו. ירדן הוסמכה לייצג את עיראק, שכוחותיה נלחמו לצד

יש כמה דרכים לשים קץ למעשי אלימות בעת מלחמה (להוציא כניעה ללא תנאי, נוסח 1945) — הפוגה, הפסקת אש, ומעל לכל שביתת נשק. ההבדלים ביניהן מבצעים ומדיניים. עד לאחר מלחמת העולם השנייה, היה משותף לכולן אופיון הצבאי, והעובדה שבדרך כלל הוכתבו ע"י הצד המנצח (למעט הפוגה מקומית, שנעשית בין מפקדים למטרות ולזמן מוגבלים). תפיסה מדינית-צבאית זו מצאה את ביטוייה המשפטי בסעיפים 36 — 41 של התקנות הנספחות לאמנת האג הרביעית משנת 1907 בדבר הדינים והמנהגים של מלחמה ביבשה.¹ לפי התפיסה הזאת, הסכמים, ואפילו שביתת נשק כללית (כמו זו של 11.11.18, או אלו שהפסיקו את מעשי הלחימה במלחמת העולם השנייה), אינם שמים לבשעצמם קץ למצב של מלחמה. לכך נדרש חוזה שלום.

פעמים מספר במשך מלחמת העצמאות קראה מועצת הביטחון לצדדים, שיוסכימו להפוגה, או להפסקת אש כללית. יעילות הקריאות האלו הייתה מוגבלת. אפילו "ההפוגה השנייה" (מאמצע יולי 1948) הייתה רעועה, בעיקר בגליל ובחזית המצרית. מספטמבר 1948 חיפשו המעצמות וראשי האו"ם אחר דרכים להשיג דבר מוצק יותר, שיהיה מקובל על הצדדים ויחתם ע"י הממשלות הנוגעות בדבר (לאחר מכן, המושג הזה הובהר, ומובנו צומצם לישראל ולארבע שכנותיה), וישאב אפוא את כוחו המחייב לא מהיענות לקריאות מטעם מועצת הביטחון, אלא מהס-

2. על המו"מ להסכמי שביתת הנשק, ראה: מדינת ישראל, גנז המדינה, תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, כרך שלישי, שיחות שביתת הנשק עם מדינות ערב, דצמבר 1948 — יולי 1949, ירושלים, תשמ"ג — 1983 (ערכה ימימה רוזנטל).

* משפטן, היה חבר במשלחת הישראלית לשיחות על שביתת הנשק.

1. צה"ל, קובץ אמנות בדיני מלחמה, מפקדת פצ"ר, תשל"ב — 1972.

החתימה ברודוס. סא"ל משה דיין חותם בשם צה"ל. מחבר המאמר — שני מימין

שביתת הנשק) נקבעו בהסכמי ההפוגה הרבים שאפיינו את המלחמה בזירה הזו, כולל ההסדרים המיוחדים עבור ירושלים. רבת-עמון תבעה לקבל בחזרה את לוד ורמלה, וישראל דרשה את ואדי ערה (בקעת עירון) והסדרים לגבי ירושלים, בעיקר גישה חופשית לכותל המערבי, להר הזיתים ולהר הצופים (שנשאר כל הזמן בידי ישראל, למרות שנותק הקשר היבשתי בין הר הצופים והשכונות היהודיות של העיר). בהסכם מדובר על הסדרים עקרוניים, אולם הם לא מומשו מעולם, והדברים מצאו פתרון רק אחרי מלחמת ששת הימים. במקביל למו"מ שהתנהל בין המשלחות ברודוס, התקיים מו"מ ישיר בין נציגים ישראליים רמי מעלה למלך עבדאללה. למעשה, העקרון נותן נקבעו בהסכם שהושג בארמון שונה (31.3.49) ותוכנו שולב בהסכם לשביתת הנשק עצמו.

הסיבוכים במו"מ עם לבנון נבעו משתי עובדות: החזקת הכפרים הלבנוניים, שנכבשו במבצע "חירם", והמובלעת

היו סימן נוסף, שמצרים עדיין לא הכירה בנגב כחלק בלתי נפרד של מדינת ישראל. המו"מ כמעט שהתפרץ לא אחת בגלל תביעות אלו. אך לבסוף המצרים ויתרו עליהן, ונשארו רק כשבדיהם רצועת עזה, המאוכלסת בצפיפות בערבים.³ לא זו בלבד, אלא חלוקת הקו לאורך הגבול עם מצרים לחזית המערבית, שההסכם עם מצרים חל עליה, והחזית המזרחית שנותרה למו"מ העתידי עם ירדן, הניחה יסוד למבצע "עובדה" (כיבוש אילת). הענף יינים הסתבכו בגלל "כיס פלוגיה", שבו החזיקו מעמד כוחות מצריים, למרות המאמצים של צה"ל להכניעם. לבסוף, הוסכם, שעם חתימת ההסכם יורשו הכור חות המצריים לצאת מההסגר בסדר צבאי מקובל.

המו"מ עם עבר-הירדן היה מסובך במיוחד, כיוון שהקווים הקדמיים (שעליהם היה צריך להשתית את קווי

הצבאי, ההסכמים עצמם נחתמו, מטעם ישראל ולבנון, ע"י נציגים אזרחיים וצבאיים, בשם ממשלותיהם (ולא בשם הכורחות המזוינים בלבד). מצרים, ירדן וסוריה העדיפו שבשם ממשלותיהן יחתמו נציגים צבאיים בלבד.

הנקודה המרכזית בגישה של ד"ר באנץ' הייתה, שאין מנצח ואין מנוצח; הצדדים נפגשו במעמד שווה. לכן, לא הייתה כל "הכתבה", או כפייה, אלא תוצאה של מו"מ חופשי ביניהם.

המו"מ עם מצרים הסתבך כיוון שהיה מבוסס על שתי החלטות, סותרות בדיעבד, של מועצת הביטחון (מהארבעה ומהששה-עשר בנובמבר 1948). מצרים דרשה, שההחלטה מהארבעה בנובמבר תבוצע במלואה. פירוש הדבר — נסיגה ישראלית משטחי הנגב ששוחררו במבצעים האחרונים והחזרת השליטה המצרית על באר-שבע. בנוסף, תבעו המצרים, כי הנגב המזרחי והנגב המערבי, דרומה מציר פלוגיה — מגידל (כעת פלוגות — אשקלון), יוכרו שטח הפקר. הדרישות

3. ביקור הנשיא אנואר סאדאת בבאר-שבע ב-27.5.79 סימל ויתור סופי של מצרים על תביעה זו.

חברי המשלחת במטוס, שהביא להם ציוד ועיתונים, וכונה במיהם "מטוס החלב". מימין לשמאל — משה דיין, שבתאי רוזן וראובן שילוח

חברי המשלחת עוברים בשדה מוקשים אל השיחות בראש הנקרה — מארכיון רוזן

שכבשו הסורים במלחמת העצמאות ליד משמר הירדן. ישראל רצתה לקשור את נסיגתה מהכפרים הלבנוניים בנסיגה סורית ממשמר הירדן. הדרישה לא זכתה לאוון קשבת, וישראל נאלצה לסגת מהשטח הלבנוני ללא הבטחות ברורות לגבי נסיגה סורית (בהיבט זה של המו"מ על הסכמי שביתת הנשק בצפון אפשר לראות משורשי משבר לבנון דהיום).

הבעיה הגדולה במו"מ עם סוריה שור-שיה בהיסטוריה של הגבול הצפוני מימי המנדט. גבול זה נקבע בשנים 1922 – 1923 (ע"י הבריטים והצרפתים). בין השאר, נועד להבטיח שקו המים מנחל דן אל שפך הירדן, לרבות הכנרת כולה, יימצא בתוך גבולות א"י. סירובה של ישראל לחתום על הסכם שיתיר לסורים להימצא מערבה מזה ואי-רצונה של סוריה להכיר בגבול הזה הביאו למצב של תיקו, שתורץ בפשרה: הסורים נסוגו וצה"ל לא התקדם. במקומו הוצבו כוחות משטרה ישראלים בלבד, והגבול המנר-טורי יוכר כקו שביתת נשק. הפשרה יצרה אזור מפורז בין הקו הקדמי הישראלי והגבול, שאליו צורפו עין-גב ודרדרה (כעת אשמודה). ההסדר, שנקבע כהוראת-שעה (כאמור, לזמן קצר בלבד, עד להשגת שלום של קבע), הפך במרוצת הזמן מקור לחיכוכים רציניים בין שתי המדינות. ההסכם עצמו פתח את הדרך לביצוע תכנית המוביל הארצי, שהסורים השקיעו מאמצים רבים למונעה. גם המצב הזה נמשך עד מלחמת ששת הימים.

בכל הסכם נקבעו סידורי פיקוח על ביצועו – כאמור, באמצעות ועדות שביתת הנשק. בכל אחת היו נציגים משני הצדדים ויו"ר מהאום. לפי ההסכמים, היה על הוועדות לנסות ולסכם דיוניהן באחדות דעות (כנהוג, ביחסים בין-לאומיים), וניתנה ליו"ר זכות הכרעה לעת הצורך וכיוצא מהכלל. כך פעלו הוועדות בשנתן הראשונה. אולם, לאחר מכן כמעט הכל הוכרע ע"י היו"ר, והדו"חות, שהוגשו למועצת הביטחון, ציינו את מספר ההאשמות ומספר "ההרשעות" שכל צד ספג, כאילו מדובר במשחק כדור-יד. במבט לאחור, נראה כי ההסדר נבע מאמון-יתר בהגינות היו"ר. למעשה, בהיותם קציני צבא, היו"רים לא היו מסוגלים לשמש "שופטים" בין מדינה לרעותה. ראוי לציין, שבחזרה השלום עם מצרים לא חזרו על השיטה הזו, אלא אימצו את השיטה המסורתית בין מדינות ריבוניות – ועדה דו-צדדית, הצריכה להגיע לתמימות-דעים.

בכל הסכם נמצא סעיף הקובע, כי:

"הצדדים מכירים כי שום... תנאי מתנאי ההסכם הזה לא יחרוץ בשום פנים מראש את זכויותיו, תביעותיו ועמדותיו של כל אחד מהצדדים ביישובה הסופי של שאלת ארץ ישראל בדרך שלום, באשר תנאי הסכם זה נקבעים מתוך שיקולים צבאיים בלבד."

הוראה זו משקפת את סעיף 40 של מגילת האום, שעליו הושתתה ההחלטה של מועצת הביטחון מ-16.11.48, לאמור: "כדי למנוע... החמרה במצב, רשאית מועצת הביטחון... לתבוע מהצדדים הנוגעים בדבר שיצייתו להוראות שעה, כפי שתמצא לנכון, או לרצוי. הוראות שעה אלו לא יהיה בכוחן לפגוע בזכויותיהם, בתביעותיהם, או במעמדם של הצדדים הנוגעים בדבר. אם הצדדים לא יצייתו להוראות שעה אלו, תתן מועצת הביטחון את דעתה על כך כיאיות."

החלטת מועצת הביטחון כינתה את המאמצים להגיע להסכמה על שביתת נשק "הוראת שעה במובן של סעיף 40 של המגילה."

מההיבט המשפטי מתמקד העניין במה שנקרא, בהחלטת מועצת הביטחון ובהסכמים עצמם, "קו שביתת הנשק" ("Armistice demarcation line"). בדרך כלל, זה הגבול המנדטורי עם סוריה, לבנון ומצרים (למעט רצועת עזה) והגבול הפנימי בין א"י המערבית וא"י המזרחית (אם כי לא כל הקו הפנימי בא"י תוחם, בעיקר בערבה, דרומה מים המלח). היוצאים מן הכלל היו שניים: רצועת עזה, שנשארה תחת ממשל צבאי מצרי עד למלחמת ששת הימים (מלבד תקופה קצרה במלחמת "קדש"), והבליטה הגדולה ביהודה ושומרון, הידועה בעולם כ"גדה המערבית" [של הירדן] שסופחה לממלכה של עבדאללה בשנת 1950, בניגוד להחלטות של הליגה הערבית. בהסכמי שביתת נשק במאה הקודמת היה מקובל לקבוע קווים כאלה, אך כאמור הסכמים כאלה נעשו בתנאים שונים לגמרי מהתנאים, שבהם נעשו הסכמי 1949. כתוצאה מכך, עצם המושג "קו שביתת נשק" לבש צורה חדשה, וכנראה נהפך למונח מדיני-משפטי בעל משמעות מתחדשת. החידוש משתקף בשתי החלטות עקרוניות, מאוחרות, של ועדת האום. הראשונה – החלטה 2625 (24.10.70) המכונה "הצהרה בדבר העקרון של המשפט הבין-לאומי הנוגעים ליחסים ידידותיים ולשיתוף פעולה בין

המדינות, בהתאם למגילת האום". בהחלטה זו, פרי של מו"מ מסובך וארוך, שהתנהל במסגרת העצרת הכללית של האום שנים רבות, נאמר במפורש, כי "חובה על כל מדינה להימנע מהאיום או השימוש בכוח על-מנת לפגוע [violate] בקווי תיחום בין-לאומיים, כגון קו שביתת נשק, שנקבעו באמצעות הסכם בין-לאומי, או על יסוד הסכם בין-לאומי שהיא קשורה עמו כצד, או אשר היא חייבת לכבד אותו מכל טעם אחר." השנייה – החלטה 3314 (14.12.74) על ההגדרה של המושג "תוקפנות", ובה נמצא בין השאר אישור מחודש להחלטה הקודמת והוספה עליה. החלטות אלו משלימות את המסקנות הישראליות מנוסח הסכמי שביתת הנשק: מבחינה מדינית-משפטית (בין-לאומית ופנימית), קווי שביתת נשק, כגבולות ממש, מגדירים את השטח היבשתי ואת המרחב האווירי הנתונים למרות המדינה. עם זאת, הקווים הם ארעיים, בדומה להסכמים עצמם, עד שיוחלפו בהסדרים קבועים, והקווים עצמם יהפכו לגבולות מוכרים לכל דבר. וכך, אמנם, קרה בחזרה השלום עם מצרים ב-26.3.79 הקובע בעניין זה:

"הגבול הקבוע בין מצרים ובין ישראל הוא הגבול הב"ל המוכר בין מצרים ובין מה שהייתה א"י המנדטורית... בלי שיהא בכך משום קביעה מוקדמת כלשהי בסוגיית מעמדה של רצועת עזה. הצדדים מכירים בגבול זה כאסור בפגיעה. כל אחד יכבד את שלמותו הטריטוריאלית של זולתו, לרבות מימי החופים והמרחב האווירי שלו."

אולם, כמעט מראשית, נתגלעו הבדלי תפיסה תהומיים בין ישראל למצרים על מהותו היסודית של הסכם שביתת-נשק. ישראל נטתה לגרוס, שמגילת האום הכניסה שינויים בסיסיים בכל מערכת המשפט הבין-לאומי; וביניהם – איסור מוחלט על מלחמה⁴ כצורה מותרת של יחסים בין מדינות, שלא לפי המגילה עצמה. לכן, הסכם שביתת נשק, (הנעשה בהיענות לקריאה של מועצת הביטחון על יסוד סעיף 40 למגילת האום) אין דינו כהסכמי שביתת נשק של השנים 1914 – 1944 (שהיו רק שלב לקראת הסיום הרשמי של מלחמה מותרת) אלא

4. למושג "מלחמה" יש תוכן משפטי ומשמעות משפטית, שאינם קשורים למעשה בקיומן של פער לוח מלחמה או אלימות ביחסים בין שתי המדינות. לא כאן המקום להאריך את הדיבור על סוגיה מסובכת זו.

משלחת ישראל לפני מלונה ברודוס — מארכיון ריון

זה יצור משפטי ומדיני חדש, מעין "אקד-מות" לשלום, במסגרת דיני שלום ולא במסגרת דיני מלחמה. אחרת גרסו משפטי נים מצריים וערביים. הם דחו את נקודת המוצא (שמגילת האו"ם חוללה מהפכה במערכת המשפטית הכללית), וטענו, שיש לברוק כל הסכם לשביתת נשק במסגרת דיני מלחמה המקובלים, ולאור התקדימים בעיקר של בעלות הברית המנצחות בשתי מלחמות העולם.

ויכוח זה לא היה דברים בעלמא. הצד המעשי שלו התבלט בין השאר בוויכוחים אינ-סופיים על הזכות של מצרים למנוע שיט ישראלי בתעלת סואץ למרות הוראות של ההסכם ולמרות ההוראות של אמנת קושטא משנת 1888 בדבר חופש השיט בתעלת סואץ⁵, במצר טיראן ובמפרץ שלמה (עקבה). אמנם, בהחלטה מיום 1.9.51 דחתה מועצת הביטחון את הטענות המצריות לגופן, אך מבלי לקבוע עמדה חד-משמעית לגבי הפלוגתא הרע-יונית. הבדלי השקפה אלה היו יסודיים, ונמשכו כל זמן שהסכמי שביתת הנשק היו בתוקף. ללא ספק, הם היוו גורם להעדר התקדמות לקראת שלום של קבע בא"י, ומוטטו את כל משטר שביתת הנשק. לפעמים, נדמה עתה, כי קיימים הבדלי השקפה מקבילים לגבי מהותו של השלום בין ישראל ומצרים; וכשם שבי מינו מרבים לדבר על "שלום בהקפאה עמוקה", כך אפשר לדבר על שביתת הנשק, אשר אחרי התנופה שהביאה לעשייתה, הוכנסה אף היא להקפאה עמוקה, ולכן היו תוצאות מרחיקות-לכת ומסוכנות ביותר לאזור ולשלום העולם כולו. שהרי, אין ספק שמלחמת ששת

הימים וכל הבא בעקבותיה היו תולדה מהקפאת התנופה המקורית, שהביאה להסכמי שביתת הנשק, ומהגרסה הער-בית, שיש לראותם כשלב במלחמה נגד ישראל, ולא כשלב לקראת השגת שלום. כאמור, בעיני אלה שניהלו את המו"מ בשנת 1949 היה מובן שההסכמים נועדו להתקיים זמן מוגבל — עד שיוחלפו בהסדרים קבועים אחרים. אין ספק, שאילו חזו שההסכמים יתארכו ללא הגבלת זמן, היו מנסחים אותם אחרת. יש להניח, שמשלחת ישראל לוועידה עם מצרים לא הייתה מותירה את שאלת חופש השיט בתעלה (שהיה אף אז עניין מרכזי ועליו הגיעו המשלחות להבנה) ללא אזכור מפורש יותר בכתובים.

ההקשר הבין-לאומי

המו"מ לא התקיים בחלל ריק, אלא בהקשר מדיני מסובך ביותר. מבלי להת-ייחס למצב הפנימי בישראל גופא, הרקע הבין-לאומי הכללי התמקד במאמצי ישראל להתקבל לחברה הבין-לאומית, להשיג "הכרה" על מישור של יחסים דו-צדדיים עם שאר מדינות העולם, ולה-תקבל כחברה באו"ם עצמו. הניסיון הראשון של ישראל להתקבל לאו"ם נכשל, כשבמועצת הביטחון לא היה הרוב הדרוש למען המלצה חיובית לעצרת (17.12.48). הפנייה חודשה ב-24.2.49, יום חתימת ראשון ההסכמים עם מצרים. ב-4.3.49, יום פתיחת הוועידה עם ירדן, הושג הרוב הדרוש במועצה, והעניין הועבר לעצרת. ישראל התקבלה לבסוף לארגון רק ב-11.5.49, אחרי חתימת ההסכמים עם לבנון וירדן (שלא הייתה חברה באו"ם), ואחרי שהוסכם עם סוריה לאשר מחדש את הפסקת האש שהייתה קיימת בחזית הסורית ולפתוח במו"מ לגופם של העניינים. ההתפתחויות בזירת המו"מ על הסכמי שביתת הנשק הביאו לשיפור ניכר במעמדה הבין-לאומי של ישראל בכלל, וביחסיה עם ממשלת ארה"ב בפרט. עבור ישראל, ההסכמים היו איפוא לא רק מבצע צבאי, אלא גם מבצע מדיני בעל חשיבות עליונה במאמץ צים לקראת התגבשותה של המדינה, במישור הפנימי, כמו במישור הבין-לאומי.

אחרי גמר המו"מ עם סוריה הגיש ד"ר באנץ' דו"ח מסכם למועצת הביטחון (אשר עקבה בעירנות אחרי כל המו"מ מראשיתו). המועצה קיימה דיון מעמיק על המצב החדש במזרח התיכון, וסיכמה את עמדתה בהחלטה (11.8.49), שבה רשמה לפנייה בסיפוק את גמר המו"מ;

הביעה את תקוותה, שהממשלות הנוג-עות בדבר יתמידו במאמציהן להגיע להסכמה סופית על כל השאלות התלויות ביניהן; והסכימה שהאו"ם ימלא את התפקידים שההסכמים ביקשו להטיל עליו בקשר לפעולת הוועדות לשביתת הנשק. ההחלטה קבעה, שההסכמים מחליפים את ההפוגה, שנקבעה בהחל-טות שונות של המועצה משנת 1948, ואישרה מחדש את הצו הכללי על ההפוגה מיום 15.7.48 ("ההפוגה השנייה") — עד להשגת השלום הסופי (בריעבד, התבטלה החלטה זו במלחמת ששת הימים). כתוצאה מכך, כל המנגנון שהוקם ע"י האו"ם לפיקוח על ההפוגה — מנגנון שפעל באופן עצמאי והיה כפוף למועצת הביטחון בלבד — המשיך להת-קיים בשינוי אדרת כמנגנון לפיקוח על הסכמי שביתת הנשק, הכפוף גם למדינות הקשורות להסכם זה או אחר. הדבר גרם לכפילות — לפעמים מוזרה — והפך במהרה למקור לאי-הבנות ואפילו לחיכור-כים עם האו"ם. בעיני רבים, גם שינוי התפקיד של ועדות שביתת הנשק למעין בית משפט שלום, עם מועצת הביטחון כערכאה לערעור, גרם להתמוטטות של משטר שביתת הנשק. ההתמוטטות התחילה בשנת 1956, והגיעה לקצה בשנת 1967, כשבאו הסידורים החדשים אחרי מלחמת ששת הימים.

ד"ר באנץ', שמילא תפקיד מרכזי בכל המבצע הזה, הוכתר לאחר מכן בפרס נובל לשלום, והאיש היה ראוי לכבוד זה. ראש ממשלת ישראל דאז, דוד בן-גוריון, רשם ביומן המלחמה שלו ב-24.2.49: "נחתם היום הסכם שביתת-נשק עם המצרים. אחרי הקמת המדינה ונצחונו תיה בשדה-הקרב זהו המאורע הגדול של שנת הגדולות והנצחונות".

5. ספר החוזים למזרח התיכון, מערכות, תשט"ז — 1956, ע' 231.

התווית הגבול בין ישראל למצרים התקדים של 1949

ירוחם כהן*

הייתה תביעתה של ישראל לחופש שיט בתעלת סואץ והאחרת טענתה של מצרים כי כיבושה של אילת לא היה חוקי ותביעתה כי ישראל תיסוג ממנה. שאלת חופש השיט נשכחה משום מה במהלך שיחות רודוס ושבה ועלתה רק כשבוע לאחר החתימה על ההסכם. פקיד ישראלי בכיר, שהשתתף בצוות שנשא ונתן עם המצרים, העלה את הנושא בפני ד"ר באג'י, המתווך מטעם האו"ם. זה סבר כי אסור למצרים להתנכל לשיט הישראלי בתעלת סואץ והבטיח להעלות נושא זה בפני ממשלת מצרים. אלא שהמצרים סירבו לדון בנושא בתואנה כי הוא כלל לא נדון ברודוס ודחו מכל וכל את תביעתה של ישראל לחופש שיט בתעלת סואץ.

לפני שנתמיתי לחבר במשלחת הישראלי לרודוס, שביטת הנשק נהגו חברי הוועדה להתכנס אחת לשבוע כדי לדון בבעיות שהיו על סדר היום, ולשוב לבתייהם בתום הישיבה. אולם עד מהרה התברר, כי מנהג זה מפריע לוועדה למלא את תפקידה ולפקח על תקריות גבול ולהתגבר על קשיים מזדמנים. לא אחת אירע שבשל היעדר קשר טלפוני או אלחוטי בין הנציגים הישראליים לנציגים המצריים התקשה יו"ר הוועדה להזעיק את שני הצדדים ולעתים חלפו 48 שעות מפרוץ התקרית ועד שנתכנסה ועדת שביטת הנשק, ומועד זה היה מאוחר מדי. לאור מצב זה הוסכם על דעת שני הצדדים, כי עוגיה אל-חפיר תשמש כמקום מושבה הקבוע של ועדת שביטת הנשק, וישיבו בה דרך קבע משלחותיהן של ישראל ושל מצרים. אני נתמיתי לנציג ישראל.

שלושה בניינים עזובים שהיו במקום ואשר שימשו את צרכי תחנת הרכבת בתקופת מלחמת העולם הראשונה (הצבא התורכי נטש בניינים אלה כאשר נסוג מתעלת סואץ) שופצו עד מהרה ואז נקבע, כי האחד ישמש למגורי החיילים

האזור המפורז בעוגיה אל-חפיר דיון ממושך ומורט עצבים התנהל במסגרת ועידת רודוס על דבר הצעתו של ראש משקיפי האו"ם, גנרל ריילי, כי אזור הכפר עוגיה אל-חפיר ישמש כמקום מושבה של ועדת שביטת הנשק המעורבת. ישראל הסכימה להצעה בתנאי שכוחות ישראליים ימשיכו להבטיח את הגישות מכיוון רפיח (הנמצאת צפונית-מערבית לעוגיה), מכיוון קוצימה (הנמצאת דרומית-מזרחית לעוגיה) ומכיוון אבו עגילה (הממוקמת ממערב לעוגיה). המשלחת המצרית, לעומת זאת, תבעה שצה"ל יפנה את עוגיה אל-חפיר, שיאפשר לצבא המצרי לחזור לביר עסלוגי ואף שימונה מושל מצרי אזורי לבאר שבע.

האוי"ם תבע שהכפר עוגיה ושטח של כ-200–300 קמ"ר שמסביבו ייקבעו כאזור ניטרלי מיוחד, יעמדו תחת פיקוחו המלא של האוי"ם וכי דגל האוי"ם יתנוסס עליו. בסופו של דבר, לאחר מאבק עיקש מצד נציגי צה"ל שבמשלחת הישראלית, נקבע בסעיף 8 של הסכם שביטת הנשק, כי שטח המשתרע על פני כ-50 קמ"ר ובו הכפר עוגיה אל-חפיר יפורז. כמו כן נקבע, כי עמדות הצבא המצרי הקרובות ביותר לעוגיה תהיינה באזור אבו עגילה וקרצימה, וכי כביש עוגיה – קוצימה – טבה לא יהיה בשימוש כוחות הצבא של שני הצדדים. הוסכם, שהאזור לא יהיה בפיקוח האוי"ם, ולמעשה הוא הושאר תחת פיקוח ישראלי.

ועדת שביטת הנשק
סעיף 10 של הסכם שביטת הנשק קבע כי תוקם ועדת שביטת נשק וישתתפו בה שלושה נציגים מצריים, שלושה נציגים ישראליים וקצין בכיר מקרב משלחת משקיפי האוי"ם. תפקידה העיקרי של ועדה זו היה לדאוג כי הסכמי רודוס יבוצעו, ולפתור קשיים מזדמנים שיתעוררו ביחסים שבין ישראל למצרים. בנוסף על כך הועברו לטיפול של הוועדה שתי בעיות קרדינליות: האחת

קו הגבול שבין ישראל למצרים נקבע בסעיף 5 של הסכם רודוס אשר נחתם ב-24 בפברואר 1949. על פי סעיף זה נמשך קו הגבול מחוף הים התיכון בנקודה הנמצאת בשפך ואדי אסי (מדרום ליד מרדכי) לכיוון מזרח, חצה ליד הכפר דיר-סוניר את כביש עזה – אל-מג'דל (מגדל אשקלון) עד לנקודה הנמצאת במרחק של שלושה ק"מ ממזרח לכביש ומשם פנה דרומה במקביל לכביש עזה – רפיח עד לגבול הבינלאומי. עוד נקבע באותו סעיף כי על צה"ל לסגת מאזור הכפר בית חנון אל מעבר לקו זה, ואילו על הצבא המצרי נאסר להתקדם אל מעבר לעמדות שבהן החזיק, ובכלל זה עמדותיו בבית חנון ובסביבותיה. אזור בית חנון היווה למעשה את גבולה הצפוני של רצועת עזה.

במסגרת הסדר זה נוצר למעשה אזור מפורז בשטח הדיונות שבין בית חנון לקו הגבול, וזה שימש שטח ריכוז ונקודת מוצא למסתננים ולמבריחים מרצועת עזה, שחדרו לישראל.

רבות היו הסיבות לחדירת המסתננים מרצועת עזה לשטחנו, אך אחת מהן, והחשובה ביותר עבור ישראל הייתה העדר סימון ברור של קו הגבול בין ישראל למצרים באזור רצועת עזה. התקריות הרבות שאירעו באזור זה, המפגשים בין נציגי ישראל לנציגי מצרים בוועדת שביטת הנשק שהתקיימו בעקבותיהן והאווירה הטובה שנוצרה בין הצדדים הביאו בסופו של דבר לסימון קו גבול זה, ולהתווית הגבול המוגדר בין ישראל למצרים.

* איש המחלקה הסורית של ההגנה במלחמת העולם השנייה ומפקד מחלקת המסתערבים בפלמ"ח. בתקופה הנדונה היה שליחו של מפקד חזית הדרום וקצין קישור לזימון הפגישות עם המצרים.

נציגי צה"ל במגישה עם נציגי מצרים. מחבר הרשימה — ראשון משמאל

ההדר מרצועת עזה.

המצב שנוצר היה קשה מבחינה כלכלית וחברתית כאחת והדחף להתגבר עליו הלך וגבר. אט אט החלה להתפתח תנועה של מסתננים בין רצועת עזה להר חברון, תחילה במטרה לחפש קרובים ומאוחר יותר למטרות הברחה. בשל המרחק הרב שבין הר חברון לרצועת עזה לא ניתן היה להספיק לחצות את צפון הנגב במשך שעות הלילה בלבד והמסתננים נאלצו להסתתר בשעות היום, בשטח שנמצא בריבונות ישראלית ולהמשיך לנוע בלילה שלאחר מכן. הנגב היה באותה תקופה דל אוכלוסין, התנועה בו הייתה מוגבלת לדרכי התחבורה, ולפיכך לא התקשו המסתננים למצוא במשך שעות היום מסתור במרחבים הריקים והמבוטרים. תנועת ההסתננות וההברחה הלכה והתרחבה והחלה מטרידה את כוחות הביטחון הישראליים, במיוחד כאשר זו לוותה בגנבות מיישובי הנגב, אך לא רק בגנבות. לקראת היציאה לדרך נערכו חוליות המסתננים והמבריחים באזור המפורז, אשר — כפי שנקבע

גבול רצועת עזה היה המקור העיקרי לתקריות אשר העסיקו את הוועדה. עם חתימת הסכם שביתת הנשק בין ממלכת ירדן לממשלת ישראל נקבע קו הגבול ביניהן. לערביי רצועת עזה התברר, כי עתה חוצצת ישראל בינם לבין תושבי הר חברון ועבור רבים מהם היה פירושה של הפרדה זו ניתוק מבני משפחה ומקרובים, שנסו אף הם על נפשם עם התגברות הקרבות במלחמת העצמאות.

את הגדה המערבית של הירדן סיפח המלך עבדאללה לממלכת ירדן, ובאוכי לوسیיתה הוא טיפל ביד קשה. גם גורלם של תושבי רצועת עזה לא שפר. המצרים הטילו עליהם הסגר מלא ועל תושבי הקבע והפליטים כאחד נאסר לצאת את גבולות הרצועה ובמיוחד לעבור למצרים. הסגר זה הביא את הרצועה למשבר כלכלי חמור: שוק העבודה שותק בה לחלוטין, חיי המסחר קפאו והחקלאות התמוטטה הן עקב אי יכולתם של תושבי הרצועה לעבד את אדמותיהם, שמעבר לגבול, והן בשל הפגיעה בשיווק פרי

המצריים והישראליים שתפקידם היה לשמור על המקום ולתחזקו, השני ישמש כמחסן, כמטבח וכחדר אוכל, ובשלישי יתגוררו נציגי הקבע בוועדה. הבניינים נעדרו כל סידורי נוחיות ואף מספר החדרים שבהם היה קטן. הסתבר, כי בבניין שהוקצה לנציגי הקבע של ועדת שביתת הנשק לא היו די חדרים, וכי בכל חדר יצטרכו לגור שני נציגים יחדיו. צורך זה יצר מבוכת־מה בקרב הקצינים, ואז החלטתי, שמוטב להיות בוחר מלהיות נבחר וללא היסוס פניתי לקצין המצרי ושאלתיו בערבית: "התסכים להיות שותפי לחדר?" הלה נרתע לרגע ולאחר מכן השיב: "כן, למה לא". קציני האו"ם הופתעו ביותר כשהודעתי להם, כי הנציג המצרי ואני נגור בחדר אחד. בפיות פער רים עקבו אחרינו כשעמדנו לעבר החדר שהוקצה לנו. משהתחלנו להתארגן בחדר, אמר לי הקצין המצרי: "אינני מתאר לעצמי כיצד הייתי מסוגל לחלוק חדר עם איש או"ם. טוב עשית שהצעת לי לגור עמך". התחלתי את יחסי עם המצרים ברגל ימין.

ניצנה (עוג'ה אל-חפיר), מקום מושבה של הוועדה, הפכה מאוחר יותר לסלע מחלוקת בין הצדדים

למקום התקרית דרך באר שבע, הרי הנציג המצרי, שישב דרך קבע בעוג'ה, נאלץ להיטלטל מספר שעות בכביש אבו עגילה – אל-עריש – רפיח כדי להגיע לעזה. לפיכך נקבע, כי קצין מצרי אחר, חבר הוועדה רבי-סרן צלאח גוהר, שנמצא בעזה ממילא, יגיע לאזור התקרית וימלא את מקומו של הנציג המצרי הקבוע. (רב-סרן צלאח גוהר כיהן בתקופת משטרו של גמאל עבד אל-נאצר כסגן שר החוץ, ומח-מוד ריאד, שהיה ראש המשלחת המצרית בוועדה, כיהן כשר החוץ).

הביורורים והדיונים, שהתקיימו במסגרת ועדת המשנה, התנהלו בשדה הפתוח, בנוכחות בעלי העדרים ונכבדי הכפרים, ויצרו אווירה נוחה להשמעת טענות ותביעות לא רק בפני הקצינים המצריים, אלא גם בפני התושבים באזור. ידעתי, שערבני רצועת עזה תלו במידה רבה את האחריות למצבם הקשה במצ-רים, אשר הבטיחו להם לכבוש את כל ארץ ישראל למען תושביה הערביים. שוחחתי עם תושבי הרצועה – שהתקשו מאוד להבין את הניב המצרי – בניב

אך לא רק תקריות אש העסיקו את ועדת שביתת הנשק. גם תקריות אחרות, פחות חמורות אך טורדניות, מילאו את ידיה עבודה. לא אחת חדרו עדרי צאן מהשטח המצרי אל מעבר לגבול כדי למצוא מרעה בשדות הירוקים שבנגב. הרועים, שמרביתם היו ילדים בגיל שמונה עד עשר שנים לא הבינו כלל על מה רגשה הארץ, כאשר הייתה ועדת המשנה של ועדת שביתת הנשק מסתערת עליהם במרץ רב.

פעילותה של ועדת המשנה הלכה אפוא וגברה, והניסיון שהצטבר בקרב החברים בה והעבודה המשותפת עם הנציגים המצריים הולידו יחסי הבנה ושיתוף פעולה בינינו לבינם.

במקום מושבה של ועדת שביתת הנשק, בעוג'ה אל-חפיר, פעלה תחנת אלחוט של האו"ם וזו עמדה בקשר מתמיד עם מטה האו"ם בירושלים ועם תחנת המשנה בעזה. התחנה שבעזה שימשה בעיקר את חברי ועדת המשנה שטיפלו בתקריות הגבול שאירעו ברצועת עזה. שעה שנציגי האו"ם ואנוכי היינו מממהרים

בהסכם רודוס – השתרע בין בית חנון שמצפון לעזה לבין ואדי אסי שמדרום לקיבוץ יד-מרדכי. אזור זה היה חולי וריק מכל אוכלוסייה, ומאחר שנאסר על כוחות מצריים וישראליים להיכנס לתוכו, היה בו כדי לשמש בסיס יציאה נוח לחר ליות המסתננים. לא חלף זמן רב, וקציני המודיעין המצריים והירדניים החלו לנצל את ניסיונם ואת פעילותן של חוליות המסתננים לצרכיהם, ומאוחר יותר הם אף צירפו אנשים משלהם לחוליות אלה כדי להשיג מידע על ההיערכות הישרא-לית בנגב. מצב זה יצר כר נרחב להתפת-חות תקריות אש.

צה"ל החל להציב מארבים בצדי השבילים שלאורכם נעו חוליות המסתנ-נים, נתקל בהם ואף פגע באנשיהן. בתגובה לכך החלו אנשי החוליות להצ-טייד בנשק חם, ולא אחת אירע, שהמס-תננים פתחו באש על כוחות צה"ל, התפתחו חלופי אש ובמהלכם ספגו שני הצדדים אבדות. צה"ל הקפיד לרווח לנצי-גים הישראליים שבועדת שביתת הנשק על התקריות ועל תוצאותיהן.

ישראל ממזרח לגבול. דיונים ממושכים נערכו בוועדה סביב נושא זה ויושב הראש שלה אף תמך בתביעות הישראליות. אך בסופו של דבר נקבע כי המצרים יתחייבו לבצע את פעולות ההסברה והאזהרה בכפרים שלאורך הגבול, ואילו הישראלים יסימנו את קו הגבול בשיתוף עם משקיפי האו"ם.

תחילה נעשה סימון קו הגבול ליד שולחן הדיונים על גבי מפה ישראלית שקנה המידה שלה היה 1:20,000. לאחר שהוסכם על הסימון במפה, החל סימון הגבול בשטח עצמו. ראשית בדקו המסמרים הים היכן עובר קו הגבול ואז היה טרקטור כבד עובר, חורש תלם עמוק ומסמן באמצעותו את קו הגבול. לצד הטרקטור נסעו גיפים אשר טבעו בצמיגיהם את "דרך הגיפים" לאורך קו הגבול. הסימון החל מן הנקודה הצפונית, בגבול שליד יד מרדכי והעבודה התנהלה ללא הפרעות, עד שהגענו לאזור רצועת עזה, והתושבים לאורך הגבול החלו להבין מהי משמעותו של סימון הגבול. בשלב זה הודיעו לפתע המצרים כי הם מבקשים לקחת חלק בסימון קו הגבול. באותה עת גם נודע לנו, כי ראש המשלחת המצרית, קולונל מחמוד ריאד, קיים את הבטחתו, והמצרים אכן ביצעו פעולת הרתעה רצינית ומקיפה בקרב תושבי הכפרים שלאורך קו שביתת הנשק והזהירום מפני חציית הגבול, אך זאת לא הביאה לתוצאות חיוביות כלל. שיירת הגיפים והטרקטור שסימן את קו הגבול נתקלו לא רק במבטי עוינות של האוכלוסיה המקומית אלא שגיפ מצרי אף עלה על מוקש.

התייעצות אל מול המפה

הסכם מודוס ויונדי

בעת סימון קו הגבול באזור הכפר עבסן התברר ללא צל של ספק, כי בהתאם להסכם רודוס נמצא הכפר עבסן אל-צעייר בשטחה הריבוני של מדינת ישראל. פירוש הדבר עבור אנשי הכפר היה נטישת בתיהם ומקורות מחייתם שבבוסתנים ובשדות שממזרח לכפר ומעבר לסטאטוס של פליטים חסרי כל. לפיכך משראו תושבי הכפר את כיוון ההתקדמות של שיירת הגיפים הקימו מהומה רבה. גברים, נשים וילדים נקדלו סביב השיירה, ואימהות הטילו לתוך הגיפים את תינוקיהן תימן בבכי ובועקות. כשנחלצה השיירה מן הכפר בסיוע חיילים מצריים, המשכנו לנסוע בשתיקה. מקץ דקות ניגש אלי קולונל ריאד ושאלני מה בדעתנו לעשות. ישראל המתונה לשאלה זו כבר מספר שבועות. עד לאותה עת קיבלו יישובי הנגב את כמות המים, שהוקצבה להם,

להציג את דרישותיה של ישראל. ראשית תבעתי מן המצרים לקיים פעולת הסברה נרחבת ולהזהיר את התושבים שלאורך הגבול מפני פגיעה בתחום ישראל. שנית, זקני הכפרים והני כבדים יהיו אחראים למילוי ההוראות בפני השלטון המצרי, וזה יהיה אחראי לכך בפני הוועדה. ושלישית, כדי להקל על הרועים ועל הפלאחים יסומן קו שביתת הנשק באופן ברור ויחרש לאורכו תלם עמוק.

הקצינים המצריים היו מוכנים לקבל את שתי התביעות הראשונות, אולם לא גילו כל נכונות להסכים לסימון הגבול. ברור היה לכול, שסימון קו הגבול לא זו בלבד שימחיש ביתר שאת את מידותיה של רצועת עזה אלא מבחינה מעשית אף יצמצם את גודלה, שבהער סימון גבול אפשר לתושבים ליצור עובדות בשטח

המוכר להם, ומדי פעם אף הייתי נעתר לבקשותיהם של בעלי העדרים ומחזיר להם את עדריהם תוך שאני מזהירים במפורש, כי יש לשים קץ לתקריות מסוג זה, וכי בעתיד לא אחזיר כל עדר שיחצה את הגבול.

י"ר הוועדה, קצין או"ם בכיר, תמך בעמדותי, אך המצרים טענו כי אין הם מסוגלים לשלוט על האוכלוסייה ובעיקר לא על הרועים ועל עדריהם. יחס זה של המצרים הקרה על דרכי את ההזדמנות להציג את דרישתה של ישראל לסימון גבולותיה של רצועת עזה.

סימון הגבול של רצועת עזה

באחד הימים תפסו כוחות צה"ל עדר כבשים בן 400 ראש. בדיון שנערך בעקבות מקרה זה הודעתי נחרצות כי העדר לא יוחזר. הכל נדהמו, ועתה יכולתי

הנציגים המצריים הגיעו לניצנה במטוס מיוחד

בכויות, היא מציעה הסכם מקומי במסגרת הסכם רודוס ("מורוס ויונדי").

העלינו את הרעיון בפני יו"ר הוועדה, אך תגובתו הייתה מזוהזזה. הוא טען, כי הסכם רודוס אינו כולל סעיף על חילופי שטחים, ולכן אי אפשר להוציא אל הפועל את ההבנה שהושגה בין ישראל למצרים. הגבתי על כך בחריפות, ואף הבעתי את תמיהתי על עמדתם של משקיפי האו"ם שמתפקידם להביא להבנה ולשיתוף פעולה בין עמים ובין מדינות. טענתי גם כי התקדים שקבעו ישראל וירדן בוואדי פוקין סותר את עמדתו של יו"ר הוועדה. המצרים הגיבו אף הם בחריפות והעלו נימוקים דומים, ובסופו של דבר חתמו נציגי ישראל ומצרים על ההסכם לחילופי השטחים. ועל המפה שצורפה אליו.

עוד לפני שנחתם ההסכם הפניתי את תשומת לבם של קולונל ריאד ושל רס"ן צלאח גוהר לתגובתם המזוהזזה של משקיפי האו"ם ושל יו"ר הוועדה, ליחסי הידידות שנרקמו בינינו, ולא אחת נדמה היה לנו, כי אין דעתם של אנשי האו"ם

ריאד מקהיר, ואז הצגתי בפניו את הרעיון שישראל ומצרים יחליפו ביניהן שטחים: מצרים תקבל לידיה את הכפר עבסן ובת-מורה תתן לישראל את הדיונות, ממש כפי שישראל וירדן החליפו ביניהן שטחים באזור ואדי פוקין.

הוספתי גם, כי לא אעלה את הרעיון בפני הממונים עלי. ריאד השיב ללא היסוס, כי ישוב לקהיר כדי להעלות את הרעיון שם, אך ביקש ממני לא להמתין אלא להעלות מיד את ההצעה בפני הממונים עלי. בסופו של מו"מ ממושך ומייגע הסביר לי קולונל ריאד, כי משרד המלחמה ומשרד החוץ אמנם תומכים בתכנית, אך הם חוששים, שאם יובא הנושא בפני הפרלמנט המצרי, כפי שהחוק מחייב, עלולה האופוזיציה לנצל את ההסכם עם ישראל כדי לנגח את הממשלה. ריאד אמר, כי מאחר שממשלת מצרים רוצה להימנע מהסת-

במשורה מבארות שנקדחו באזור ניר-עם וגברעם, והמים הזרמו מהבארות ליישור בים באמצעות צינור מים דק. לאחר הסכם רודוס ניגשה ישראל בדחיפות לתכנן את אכלוסו של הנגב, ובעיית המחסור במים התעוררה במלוא חרי-פותה. מחקרים גיאולוגיים שנעשו בשטח הוכיחו, כי באזור הדיונות שמצפון לעזה קיימים מאגרים תת-קרקעיים של מים מתוקים, וכי ניצולם של מאגרים אלה יאפשר להקים את היישובים החדשים. ציפינו אפוא לרגע שבו יבקשו מאיתנו המצרים את כפר עבסן מתוך תקווה שנוכל לקבל בתמורה את שטח הדיונות הנכסף.

הבטחתי לקולונל ריאד, כי אסביר לממונים עלי את המצב בעבסן, אך הבהרתי לו, כי גם הוא אינו פטור מן החובה לתאר את חומרת המצב בפני ממשלתו. קולונל ריאד היה ידידי הטוב. קשרי הידידות בינינו התפתחו, לאחר שהוא החל להיות איש הקשר ביני לבין ידידו גמאל עבד אל-נאצר, שעמו קיימתי שיחות ארוכות בתקופת המצור על "כיס פלוג'ה". שבוע ימים לאחר שיחתנו זו שב

* הבהרתי לו כי דרישתנו לסיפוח אזור הדיונות שמצפון לכפר בית חנון נובעת מהעובדה הידועה לנו ולמצרים כי אזור זה הפך להיות בסיס למסתני נים שפעלוותיהם מזיקות לשני הצדדים.

נוחה מהאווירה האידילית, ששרתה עלינו.

לאחר שהמצרים השתכנעו, כי אכן אין משקיפי האו"ם נוטים לעודד שיתוף פעולה, החלטנו להתעלם מעצם נוכחותם בוועדה עד כמה שניתן, ולפתור בעיות מבלי להיזקק לתיווכם ולהכרעתם. על פי הנוהל היה יושב הראש של ועדת שביית הנשק מוסר לידי הנציגים הקבר עים של שני הצדדים העתקים מסדר יומה של המליאה כבר שבוע לפני ישיבתה. לאור היחסים ההדוקים שנקדמו בינינו לבין המצרים הסכמנו, כי יום לפני קיומה של הישיבה בניצנה ייפגשו שתי המשלחות ללא נציגי האו"ם ויגיעו לכלל הבנה בכל הסעיפים שעל סדר היום באווירה נוחה ושקטה. הפגישות נערכו במגדל-אשקלון במשרדו של המושל הצבאי הישראלי, ואנו נהגנו להסיע את אנשי המשלחת המצרית למגדל מאזור יד-מרדכי. אווירה לבבית אפינה את הפגישות ולרוב הצלחנו להגיע לכלל הסכם על מרבית הנושאים שעמדו על סדר יומה של ועדת שביית הנשק. עם תום הישיבה היינו סרים למסעדת "כסית-מגדל" וסועדים בחדר נפרד, ולאחר מכן היינו מחוירים את המשלחת המצרית לרצועת עזה. הישיבה של מליאת הוועדה הייתה נמשכת למחרת היום כרבע שעה ואוררתה רגועה ביותר. לאחר נעילתה של ישיבת המליאה היו שתי המשלחות יוצאות בכלי רכבן לבאר-שבע, להפתעתם של משקיפי האו"ם. בבית החיל של באר שבע היו שתי המשלחות משחקות טניס שולחן, ומצב הרוח ששרר במקום היה כמעט חגיגי. לאחר מכן היינו סועדים את ארוחת הצהריים, ומבאר שבע היינו ממשיכים לעזה לשתיית ספל קפה משובח.

חתימת ההסכם על חילופי שטחים בין ישראל למצרים אפשרה לסיים את סימון קו הגבול עד לגבול הבינלאומי עם מצרים ליד כרם שלום. צה"ל החל לשגר סיורים ממונעים על "דרך הגיפים" לאורך קו הגבול, וטבעי היה הדבר, שהמצרים נחרדו מפני האפשרות של התנגשויות בין האוכלוסייה האזרחית, שחיה בצד המצרי של הגבול, לבין כוחות צה"ל. פניתי לקר לונל ריאד וטענתי, שהבטחת הגבול הנה מעניינם של שני הצדדים, וכי רצוי היה שהמצרים יצרפו יחידה משלהם לסיור הממונע הישראלי. בקשתי נענתה בחיוב ומדי בוקר יצא לדרך משמר ממונע ישראלי-מצרי בלוויית קצין או"ם לסיור לאורך קו הגבול. בתחילה נסעו החיילים

איש במכונית יחידתו, אולם לאחר ימים אחדים נפלו כל המחיצות. חיילים ישראליים עברו למכונית הסיור המצרית ולהיפך. בעת החניות סעדו החיילים במשותף, וקשה היה להבחין, כי מדובר בחיילים מצבאות השרויים להלכה במצב של מלחמה.

בהשוואה לשאר הוועדות המעורבות לשביית הנשק (ישראל-ירדן, ישראל-סוריה, ישראל-לבנון) שררה אידיליה של ממש בינינו לבין חברי המשלחת המצרית, וניכר היה, כי שני הצדדים מעוניינים בשיתוף פעולה. קולונל ריאד, רס"ן צלאח גוהר וסגן שוקרי נענו בהתלהבות להזמרתנו לבקר בקיבוץ גבעת ברנר. הקצינים המצריים גילו התעניינות רבה בנעשה בקיבוץ וריאד שאל כמעט בתמימות: "וכל זאת אתם מוציאים מן החקלאות?" אין ספק, שבין המשלחת הישראלית למשלחת המצרית בוועדת שביית הנשק ישראל-מצרים נוצרו יחסים של אמון הדדי ושל ידידות. לאורך כל התקופה שבמהלכה פעלנו במסגרת הוועדה הפגינו המצרים נכונות לבצע את כל ההחלטות שנתקבלו במהלך שיחות רודוס, למרות הקשיים שעלו במשך הזמן, ואשר לא נחזו מראש.

פינוי סיני הציב בפני ישראל מספר בעיות, אשר מחייבות אותנו לחזק צעדינו לקראת האפשרויות שיתפתחו לממדים בלתי רצויים. גבול שקט ורגוע יביא בעקיבותיו הבנה ויחסים נורמליים בין שני הצדדים משני עברי הגבול. בעת האחרונה אנו עדים להתפתחויות בלתי רצויות של בעיות ותקריות לאורך הגבול הבינלאומי שהוצב מחדש לאחר 15 שנה. מצרים מעוניינת לשמור על גבול רגוע, כדי להתפנות לטפל בבעיות פנימיות המעיקות עליה. אולם מספר בעיות מקוריות ולחצים בינערכיים משמשים מקור לתסיסה, המביאה למתיחות מתמדת באזור הגבול. עם בעיות אלה נמנים:

א. החיץ המלאכותי, שהוקם בין שני חלקי רפיח וחצה את אוכלוסיית העיר מאלץ אותם לשמור על הקשר בדרכים שונות.

ב. בין 1967 ל-1982 חדרשו ונתהדקו קשרי המשפחה בין שבטי הבדואים בסיני לבין אחיהם בנגב. קשרים אלה נתחזקו בעקבות נישואיהם של נשים בדואיות מסיני עם בדואים תושבי ישראל. קו גבול הנו חסר משמעות עבור בדואי בן המדבר.

ג. קו הגבול אינו מרתיע מבריחים משני עברי הגבול.

תושבי סיני, אשר זכו בתקופת השלטון הישראלי לעבודה ולשפע כלכלי, טעמו מטעם הדמוקרטיה לאחר שלטון מצרי נוקשה, נהנו משירותים ציבוריים שלא הורגלו אליהם בעבר, נתקלו בצבא שנהג בהם יחס של כבוד ואף סייע בידם בעתות מצוקה, תושבים אלה של סיני נמצאים עתה בתהליך של נסיגה ממהפכה חברתית שהתחוללה בקרבם בעקבות המפגש עם האוכלוסייה הישראלית. מצרים שחזרה לשלוט בסיני תעשה מאמץ צים לחנוק את התסיסה החברתית שהחלה מפעמת בקרב הבדואים וכלל שהמצרים ילחצו על הבדואים תגבר התסיסה. גם מקורות הפרנסה והתעסוקה צומצמו במידה ניכרת ומצב זה ידחוף את הבדואים לחזור לפעילויותיהם כבעבר.

ה. מדינות ערב וארגוני המחבלים המתנגדים להסכם השלום בין ישראל למצרים עושים כל מאמץ לחבל בהסכם זה וחימום הגבול בין ישראל ומצרים משמש להם כמטרה.

הביטחון והשקט משני עברי הגבול הם מעניינן וטובתן של מצרים וישראל כאחד. ישראל חייבת להבהיר זאת למצרים היטב ולעשות את כל האפשר לקטוע את מאמצייהם של אלה המעוניינים בחימום הגבול.

הקמת כוח המילואים של צה"ל

מדבריו של רא"ל (מיל') פרופ' יגאל ידין

ב־19 ביולי 1948, במהלך ההפוגה השנייה, עוד בטרם עלתה לדיון שאלת פניו של צה"ל ומבנהו, רשם בן גוריון ביומנו:

"אם כי פה ושם נמשכו קרבות — הרי יש הפוגה — — — החזקת הצבא כל הזמן עלולה להחניק אותנו מבחינה כספית ומשקית. מאידך גיסא, אסור לנו להחליש או אפילו להקפיא כוחנו, הוא מוכרח לגדול — — — אולם יש למצוא דרך להקטין מספר המגויסים ולהגדיל יעילותו הצבאית. עלינו אפוא לפעול לפי חמישה-שישה עקרונות אלה:

1) תכנית של גיוס, שלפיה אפשר יהיה לגייס מחדש במשך שעות אחדות החיילים שלאחר חודש ימים אפשר (וצריך) יהיה לשחרר בהדרגה".¹

הנה כי כן, בעיצומה של המלחמה נתן בן גוריון ביטוי מוקדם לתפיסת הארגון המיליציוני, שינקא מניסיון ה"הגנה", והוא אף חזר על תפיסה זו לאחר שוך הקרבות.

הביטוי המעשי הראשון לתפיסה זו ניתן בחוק שירות הביטחון שנתקבל בכנסת ב־15 בספטמבר 1949. החוק קבע כי: "יוצא צבא שנמצא כשר לשירות והוא אינו בשירות סדיר, יהא נמנה עם כוחות המילואים של צבא הגנה לישראל, וחייב בשירות".

החוק קבע מי יהיה חייב בשירות המילואים ומה יהיו משכי השירות של אנשי המילואים השונים, אולם ארגונו ועיצובו של כוח המילואים וגיבוש התפיסה בדבר אופן הפעלתו נדחו מעט, והוטלו על הרמטכ"ל השני של צה"ל, רא"ל יגאל ידין.

לקראת הופעתו של גיליון זה פנינו לרא"ל (מיל') פרופ' יגאל ידין וביקשנוהו לכתוב מאמר על הקמת כוח המילואים. הפרופ' ידין נעתר לבקשתנו, ולפיכך החילוננו באיסוף החומר וקיימנו עמו מספר שיחות על הנושא. אלא שבמהלך ההכנות הלך יגאל ידין לעולמו, ומאמרו לא הושלם.

מתוך החומר שאספנו עבור הפרופ' ידין ולאור השיחות שקיימנו עמו, ליקטנו מספר קטעים מדבריו, שנאמרו בדיונים שונים ואשר יש בהם כדי לשקף את תפיסתו בדבר ארגון כוח המילואים והפעלתו.

לצד דבריו של פרופ' ידין הבאנו גם מעט דברי הסבר הנשענים בחלקם על השיחות שקיימנו עמו. מערכת מערכות מביעה את תודתה לארכיון צה"ל ובמיוחד לד"ר זהבה אוסטפלד על העזרה באיתור החומר, ולד"ר מאיר פעיל על הערותיו והארותיו לדבריו של יגאל ידין.

הערות

גודלו של הצבא, הייתה אחת הבעיות הראשיות שהעסיקו באותה עת את הרמטכ"ל ואת יגאל ידין בראשו, והצורך לקצץ בצבא הקבע היה אף הסיבה להתפטרותו של ידין מתפקיד הרמטכ"ל.

כאן נזכר המספר של 31,000 איש בצבא הסדיר הכולל חיילי חובה וקבע כאחת. המשימות שכוח זה יועד למלא היו שלוש: ראשית — פעילות הביטחון השוטף; שנית — להיות כוח בלימה במקרה של התקפה; ושלישית — להיות תשתית של אימונים, תחזוקה וארגון, אשר תשמש אבן פינה לאימון כלל הצבא, לארגונו ולפיתוח תורת הלחימה.

מול כוח סדיר זה קיווה ידין להקים כוח מילואים שימנה 200,000 איש, כלומר יהווה כ־25% מאוכלוסייה המונה כמיליון יהודים. זהו שיעור שאין לו אח ורע בקנה

גודלו של הצבא ואופן הצטיידותו

26 בדצמבר 1949

" — — — העניין שאני חרד לו יותר מכל הוא, שלא נרד בצבא הקבע מתחת למספר של 31,000 איש — — — כאשר יציגו את השאלה בצורה של "או עתודות או צבא קבע?" יאמר כל אחד: עתודות מוכרחים, בצבא הקבע אי אפשר לרדת". אבל כאשר מתחילים לראות כיצד להוריד את המספר של האנשים בצבא הקבע מתחילה הבעיה. השאלה היא בכך אם אפשר יהיה להשיג תקציב של עתודות, או אי אפשר יהיה להשיגו

" — — —

12 במרס 1950

" — — — אם נגיע לכך שפעם יהיו מגויסים מאתיים אלף איש [הדגשת המערכת], הרי באופן ממוצע הם יתחלקו כך שיהיו 40 אלף איש תחת כל אחד מהפיקודים, עוד 40 אלף איש תחת הפיקוד הרביעי וכל היתר תחת חוליות ומחוזות".

1. דה בן גוריון, יומן המלחמה, ערכו ג' ריבלין ורא" אורן, (ת"א: משרד הביטחון ההוצאה לאור, 1982), כרך ב' עמ' 602.

— — — בענייני אג"א החלטנו כמה החלטות עקרוניות. קבענו ככלל שהשאיפה שלנו היא שלכל איש מילואים יהיה בביתו המינימום של ציוד הדרוש לו במקרה של גיוס פתאומי. אולם אנחנו יודעים שבשנה זו ספק רב אם נוכל להשיג, הן מבחינת תקציב והן מבחינת הקניה, את הציוד הדרוש לאנשי המילואים משלב א' ומשלב ב' [הדגשת המערכת]. החלטנו שאג"ם יצטרך לקבוע, מכלל 140 אלף אנשי המילואים, מיהם האנשים אשר בפרוץ מלחמה יצטרכו להילחם ממש ולא להישאר מאחור, ולהם יש לתת את הציוד האישי הדרוש להם במקרה של פרוץ מלחמה. לאנשים אלה יינתן הציוד כאשר ייקראו לאימונים, אם הוא לא יהיה מוכן כאשר הם ייקראו בפעם הראשונה — יינתן להם הציוד כאשר ייקראו בפעמים הבאות. מאנשי המילואים האחרים נדרוש להביא ציוד משלהם, ונשלם להם סכום מסוים על הבלאי בבגדים. אלה אשר לא יביאו בגדים משלהם, להם יינתן ציוד מסוג ג' אשר יוחזק בכל בסיס של חיל ציוד לשם כך. ברור שאין זו הדרך הטובה, אבל אם אין אנחנו רוצים לאבד זמן אנחנו צריכים להשתמש בכל התחליפים הללו."

מבנה צבא המילואים

12 בדצמבר 1949

— — — אני רוצה רק להציג את האלטרנטיבה הרביעית, שהיא בעצם הרחבה של האלטרנטיבה השלישית. והאלטרנטיבה הרביעית היא — אפרוורי, לפני שנגשים בכלל לכל התכנית, ליצור פיקוד רביעי בלי אחריות טריטוריאלית, פיקוד לרזרבה [הדגשת המערכת], שהוא מטפל בכל אותן החטיבות, אשר אינן חטיבות מרחביות ובכל האלמנטים של היחידות של המטה הכללי, שזו תהיה מסגרת לקליטת הרזרבה. לפי ההצעה הזאת ישנה אפשרות שכל מחוז עירוני יפקד רק על חטיבה אחת, ומבחינה זו הוא טריטוריאלי, כל העודף שיהיה על חטיבה אחת במחוז צריך להיות תחת גוף רביעי של פיקוד של הרזרבה."

12 בדצמבר 1949

— — — כפי שאני מבין יש שלוש אפשרויות. האפשרות האחת — שאנחנו יוצרים שלושה מחוזות טריטוריאליים בפיקוד המרכז, שאחד מהם יכלול את העיר תל-אביב ויגיע עד קול'ה [מדרום למגדל צדק — המערכת] מצד אחד ועד לטרון מצד שני, למחוז הזה תהיה חטיבה עתודה, הוא יהיה, כמו המחוזות האחרים, מחוז-חטיבה. מלבד שלוש המחוזות-חטיבות יהיה מחוז אחד בלתי טריטוריאלי, אשר הוא יחלוש על שתיים-שלוש חטיבות בתוך תל-אביב בלבד. זוהי הצעה אחת, אשר מסתעפת לשתי אפשרויות: א) שמפקד הפיקוד הזה יהיה כפוף לפיקוד המרכז. ב) שהוא יהיה כפוף לפיקוד העליון.

ההצעה השנייה היא — לחלק את פיקוד המרכז לארבע מחוזות, וכל מחוז אחראי על כל הבעיות שבתוכו. המחוז הרביעי יהיה אחראי על ההגנה האנטי-אווירית של תל-אביב עצמה פלוס שלוש החטיבות של תל-אביב. גם במקרה זה יכול המחוז להיות כפוף לפיקוד המרכז ויכול להיות כפוף ישר לפיקוד העליון."

מידה עולמי (בארצות אירופה מהווה צבא המילואים כ-10% מהאוכלוסייה) והוא מצביע במידה רבה הן על גילה הצעיר יחסית של האוכלוסייה היהודית בארץ, והן על ציפיות חיוביות מאוכלוסייה זו.

עוד בטרם נתמנה יגאל ידין לרמטכ"ל, בנובמבר 1949, הוא נשלח ע"י בן גוריון לשווייץ כדי ללמוד מן הצבא השווייצרי את שיטת ארגון המילואים הנקוטה שם. לביקור זה נודעה השפעה רבה על יגאל ידין והיא ניכרה היטב הן בשיחות שקיימנו עמו והן בקטעים שלפנינו.

ידין התרשם כנראה מאוד מן העובדה שאנשי המילואים בצבא השווייצרי שמרו את נשקם ואת ציודם האישי בביתם, ולפיכך הוצע להנהיג שיטה זו גם בצה"ל. ההצעה לא נתקבלה ובסופו של דבר הוחלט כי אנשי המילואים ישמרו בבתיהם רק את הציוד האישי ביותר: בגדים, נעליים וכו'.

עם שוך הקרבות לא הועברו ותיקי מלחמת העצמאות ליחידות מילואים אלא שוחררו לבתיהם. הם היוו את גרעין צבא המילואים אליהם הצטרפו עולים חדשים שעברו אימון בסיסי מיד בבואם ארצה בלא שיעברו את מסלול הטירונות. אלה כונו מילואי שלב ב' ואילו בוותיקי המלחמה דבק הכינוי מילואי שלב א'.

הערות

מבנה כוח המילואים כפי שסוכם עליו בסופו של דבר היה כלהלן:

פיקוד הצפון

חטיבה (מחוז) 3 — הגליל העליון המזרחי עד הכנרת.

חטיבה (מחוז) 2 — חיפה והגליל המערבי.
חטיבה (מחוז) 9 — העמקים (הירדן, בית שאן, יזרעאל, גליל תחתון, אזור חדרה-זיכרון-יעקב).

פיקוד המרכז

חטיבה (מחוז) 17 — עמק חפר והשרון.
חטיבה (מחוז) 10 — בקעת אונו, רמלה ולוד.
חטיבה (מחוז) 16 — ירושלים ופרוזדור ירושלים.

פיקוד הדרום

חטיבה (מחוז) 11 — שפלת הדרום.

מחוז הנגב

הפיקוד השמיני (מרחב ת"א)

חטיבה 4

חטיבה 8

חטיבה 12

כל חטיבת מחוז כללה שני אלמנטים: חיילי המילואים הצעירים שגילם מגיע עד 39 שנים והמאורגנים במסגרת חטיבת חי"ר מוגברת שיש בה גם אלמנטים של מרגמות כבדות,

תותחנים, קשר, הנדסה ותחזוקה. ישנו האלמנט המבוגר יותר שגילו 39—49 שנים, ואלה שייכים למחוז ורובם מאורגנים בגרודי חק"ש (חי"ר קשיש).
הנגב היה דל באוכלוסין, לכן לא הוקמו בו חטיבות והוא נקרא מחוז הנגב.
יחידות מילואים נוספות של תותחנים, הנדסה, קשר, תחזוקה, רפואה ועוד אורגנו בכפיפות ישירה לפיקודים המרחביים.

" — — — אני גם כן מסכים לפרינציפ שהמבנה של המילואים צריך להיות מקביל למבנה של הצבא הסדיר. לו היינו מגייסים עכשיו את כל מערך הכוחות היו ארבע חטיבות העתודה של פיקוד המרכז נמצאות תחת פיקוד המרכז. אבל חטיבה מס' 8 ועוד 2 חטיבות אשר יש לנו עכשיו, הן תהיינה תחת הפיקוד הרביעי, שהוא יהיה בלתי טריטוריאלי."

אופן הקריאה למילואים

26 בדצמבר 1949

" — — — אני רוצה שנתאר לעצמנו באיזה מצב נגייס את העתודות. האפשרויות שאתם מדברים עליהן הן כאשר נצטרך לגייס את העתודות לאחר שתפרוץ המלחמה. זוהי סיטואציה אחת. אבל יכולה להיות גם סיטואציה אחרת, שאנחנו נדע על כך יומיים או שלושה ימים קודם, כי לשם כך אנחנו מחזיקים את המודיעין — — — אם מדברים על תנועה מחוץ לעיר — צריך לעשות זאת בלילה. אם מדברים על הכנסת הציוד לתוך העיר צריך להיות ברור שפירושו של דבר הובלת הציוד פעמיים בדרכים המובילות אל העיר, אני חושב שהפתרון הטוב ביותר הוא בריכוז הציוד מחוץ לעיר ולשם יצטרכו להגיע המגויסים."

קידום אנשי המילואים והיחס אליהם

19 במרס 1950

" — — — הבעיה השנייה הייתה בקשר לנוהג המילואים, התקנים והדרגות בחיל המילואים. מתוך הנחה יסודית, שאנחנו רוצים שתוחדר אצל הציבור ההכרה שחיל המילואים הוא חלק אינטגרלי מצבא הגנה לישראל ושלא יסתכלו עליהם כגבעונים, כחוטבי עצים ושואבי מים, כנחותי דרגה, החלטנו שבכל מה שנוגע לתקנים, דרגות וכד', הרי החוקה הנהוגה בצבא תחול גם על המילואים. ואם בתקן הצבא מפקד גדוד הוא בדרגת סגן אלוף, הרי אדם שימלא במילואים תפקיד של מג"ד יצטרך להיות בדרגת סגן אלוף. השוני שהכנסנו בשטח זה הוא בקשר לפרק הזמן המינימלי הדרוש לשם עלייה בדרגה במילואים. וכאן אנחנו רוצים להב-דיל בין שלושה סוגים במילואים. קצין אשר נמצא במילואים ואיננו עושה שום דבר — שום תחולת זמן אינה חלה עליו. הקצין או המפקד אשר ממלא את חובתו בהתאם לפקודת המילואים — פרק הזמן המינימלי לגביו יהיה פי שלוש מאשר בשרות הסדיר. הסוג השלישי, קצין אשר ממלא תפקיד מעל לחובתו לפי החוק, מדרין בקורסים ומתאמן בקורסים וכד' — התקופה אשר בה הוא משרת שירות אקטיבי תחשב, ביחס לפרק הזמן המינימלי, כשרות בצבא הסדיר."

בעיה נוספת בדברים אשר עסקנו בהם עד עכשיו היא בעניין התל-בושת, נשיאת הדרגות וכיוצא בזה.

" — — — אנחנו רוצים לעודד את לבישת המדים ונשיאת הדרגות בחגים הרשמיים של המדינה ושל הצבא. הדבר נמצא עדיין בדיון, אבל ייתכן ונקבע שאיש המילואים רשאי ללבוש מדים ולשאת דרגה גם במאורעות מסויימים בחייו הפרטיים, כמו נשואיו, ברית של בנו, בר-מצוה של בנו."

הערות

הבעיות הכרוכות באופן גיוס אנשי המילואים היו רבות ומגוונות. מתוך הבעיות המוע-לות בדיון אורגנה עד מהרה מערכת הקריאה של המילואים: קריאה שקטה באמצעות צווים לנקודות המפגש, ולעומתה קריאה פומבית באמצעות סיסמאות.

הערות

מעניין ללמוד, עד כמה גדולה הייתה החשיבות שיוחסה באותה עת ליחס אל אנשי המילואים ולמורל שלהם. זמן רב הוקדש ללי-בון שאלת תפקידיהם של אנשי המילואים אופן קידומם ומערכת היחסים בינם לבין אנשי הצבא הסדיר.

עוד ראוי להפנות את תשומת הלב ליחס, שהיה נקוט באותה עת ללבישת המדים ולנ-שיאת הדרגות הן בקרב אנשי הצבא והן בקרב הציבור האזרחי.

הקמת המודיעין הצבאי

ס"ל (מיל') ד"ר יואב גלבר

גם עם פיתוחה של ההסתערבות נשאר מודיעין ההגנה מוגבל לתחום האיסוף, ולשיטה אחת בתחום זה. בתקופת המתיחות בגבול הסורי באוקטובר 1947 נעשה ניסיון ראשון להשתמש בשיטת איסוף נוספת – מטוסים של חברת "אוורון" הופעלו במשימות סיור באזור הגבול, והניסיון לא עלה יפה. הכוונות בצפון גילתה, בין שאר הליקויים, עד כמה חסרה ההגנה תודעה של מודיעין-שדה, ועד כמה לא הייתה ערוכה מבחינה מודיעינית לענות על אפשרות של התקפה מעבר לגבול.

בתכניות הפיתוח של ה"הגנה" לקראת שנת תש"ח לא תפס המודיעין מקום כלשהו. תקציב הש"י הופרד מתקציב ה"הגנה", והועמד על קצת יותר מ-140 אלף לא. לפיתוח "השחר" הוקצבו 5,000 לא"י בלבד, ועוד 14,000 לא"י הוקצבו ל"סיור", דהיינו להכנת תיקי שטח, בעיקר תיקי כפרים ערביים.

כישלוננו של הש"י להתריע בזמן על ההיערכות הסורית והתרעות השווא שלו על התפרצות מהומות בארץ בתחילת אוקטובר, הניעו את בן-גוריון להיכנס לעומקה של בעיית ארגון המערך המודיעיני. בתחילת נובמבר הוא מינה ועדה, בה

הש"י היה מאורגן בשלוש מחלקות: ערבית, בריטית (מדינית) ופנימית ("פור-שיס" וקומוניסטים).

הש"י מילא פונקציה של איסוף ידיעות לצרכים פוליטיים יותר מאשר גרעין למערך של מודיעין צבאי. האיסוף שלו התרכז כמעט אך ורק בסוכנים. הללו היו ברובם ערבים, ומהימנותם הייתה תמיד מוטלת בספק כלשהו. לפיכך, גברה הנטייה להקטין את התלות בהם. בקיץ 1947 חודש המאמץ להכשיר קבוצה של מסתערים שניתן יהיה לשתול אותם בשטחים הערביים, או להחדירם לשם בשעת הצורך. הכשרתם של מסתערים הייתה מורכבת וחיבה זמן ממושך, שבמהרה התברר-כי אינו עומד לרשותה של ההגנה. אף-על-פי-כן, שימשה המחלקה הערבית של הפלמ"ח יסוד ליחידה המבצעית של המודיעין, "השחר", שהיוותה מכשיר עיקרי לעמוד על הנעשה בצד הערבי בימי המאורעות הראשונים, כאשר אנשיה חדרו מחופשים ליפו ולשכונות הערביות של חיפה וירושלים. מאוחר יותר הפכה "השחר" ליחידה ש.מ. 18, יחידת הסוכנים של שירות המודיעין של צה"ל, בראשות סומך ושמריה גוטמן.

בקיץ 1947 נבדק מערך הש"י, ככל הנראה ביזמת בן-גוריון, על-ידי מומחה מבחן שניתנה לו גישה לכל המחלקות, פרט לערבית (עליה כתב בדין וחשבון שלו, כי "יש להניח שהיא טובה"). בתזכיר על "שירות המודיעין של ההגנה" ציין המבקר את השם הטוב שיצא לש"י, כתוצאה מכמה מבצעים חד-פעמיים מבריקים שנועדו להרשים עיתונאי חוץ ומבקרים (כמו חברי הוועדה האנגלו-אמריקנית בשעתו). יחד עם זאת, כתב, הש"י הוא אחד משני הגורמים הפעילים בהגנה, ואין הוא מושפע מחוסר המעש הנוכחי שלה. כתוצאה מכך שהוא הגורם היחיד היכול להצביע על הצלחות, הוא נהנה מהילה של יעילות שלחלקה הוא ראוי, ולחלקה האחר לא. בין חסרונותיו של הש"י נמנו:

(1) שביעות רצון עצמית בכל הרמות, שממנה נובעת נטייה לחפות על מגרעות ובישלונו וחוסר רצון ללמוד – מחלקת ה"תק".

(2) חוסר התעניינות ופיקוח מלמעלה (מטה ההגנה והסוכנות) על ארגון השירות וברות ביחס לצרכיו וליקוייו.

לקראת מלחמת הקוממיות הורגש העדרו של מערך מודיעין צבאי – המבוסס על איסוף מידע, עיבודו והפצתו – בנושאי מערך, שטח ומו"ד יעין טכני, כדי ליצור תשתית מודיעינית מהימנה להערכות-מצב ולתכנונים מבצעיים. במטה ההגנה במחתרת לא היה גוף שעיסוקו במודיעין. ההגנה ניזונה לצרכיה בש"י (שירות הידיעות), שהיה משותף לה ולסוכנות היהודית, וכפוף לרמ"א ולראש אגף הביטחון במחלקה המודיעינית בסוכנות היהודית. הש"י עבר אמנם התפתחות מרשימה מאז הוקם בראשית שנות הארבעים, ומנגנוני הקיף עשרות עובדים קבורים עים ומאות פעילים-מתנדבים, אולם אי אפשר לראות בו מערכת של מודיעין צבאי. אנשיו לא היו בקיאים במקצוע הצבאי, ויעדי פעולתם הוכתבו על-ידי הנסיבות השוטפות: המאבק בבריטים, המאבק ב"פור-שיס", והציפייה להתחדשות המאורעות מצד ערביי א"י. הם התמחו בנושאים אלה והגיעו בהם להישגים בלתי-מבוטלים, בעיקר בתחום האיסוף וכחות מזה בתחום המחקר וההערכה.

בראשית ה"סמינר" שערך באביב 1947, כדי ללמוד את בעיות הביטחון של היישוב ומצבה של ההגנה, שאל בן-גוריון על התיאום בין ההגנה לסוכנות היהודית בהפעלת הש"י, ובעקבות שיחה עם גלילי רשם לו: "... אין ש"י עכשיו מכוון. יש להזמין עבודות שהזמן גרמן. בוריס [גורביץ – גוריאן] לא מקבל הוראות. חוסר כיוון זה ומחשבה תוכניתית חל על כל הארגון..."

הסטוריון. מחבר הספר תולדות ההתנדבות. המאמר מתבסס על פרק מתוך הכרך החמישי של הספר, הנמצא עתה ברפוס ויצא לאור בהוצאת יד בן-צבי.

(3) קטנוניות ושחיתות: חשיבות מופרזת מיוחדת למכונות מפוארות כשם שבזמנים קודמים ייחסו בהגנה למגפי רכיבה.

(4) נטייה, המשותפת לשירותי המודיעין בכל העולם... לעצמאות, כאילו השירות הוא מטרה בפני עצמה ולא אמצעי...

עבודה שאיננה קבועה ומובטחת יצרה, לדעתו, תלות מופרזת בממונים וכתוצאה מכך "קנפוד" מיחס, והרחיקה מן השירות כוחות טובים. הוא המליץ, בין השאר, לשפר את המשכורות ואת תנאי השירות ולהעניק תנאי פרישה מכובדים. הוא דחה את "הנימוק שזה גיבול למתנדבים הנכונים לשרת את מולדתם מבלי להתייחס לשיקולים חומריים..." הוא נשחק אם משתמשים בו יותר מדי... יש לעודד ולהעריך את המוטיבציה הפאטריוטית, אך אסור לקבלה כמובנת מאליה.

עבודת המחלקה הפנימית בתחום המאבק באצ"ל ובלח"י זכתה לשבחים רבים, אך צוינו חול-שותיה בתחומים אחרים: כיסוי לא מספיק של הקומוניסטים, העדר מידע על המפלגה הרוויזיוניסטית, הונחת קבוצות נוספות מחוץ ליישוב

השתתפו שאלתיאל, ששק... ושילוח...
 "לבדיקת המנגנון, דרכי הפעולה והאמצעים של המע"ר של השי". הוועדה בדקה את פעולות המחלקה הערבית של השי והאגף הערבי של המחלקה המדינית, וכן את יחסי הגומלין בין השניים, ובסיכום דיוניה ציינה כי:

1. ערכם של המודיעין הפוליטיים הוותיקים הולך ופוחת.
2. יש צורך במודיעין חדשים נוספים ובעלי רמה גבוהה יותר.
3. יש צורך במודיעין ארצי נודד, בעל רמה גבוהה, כבודק וכבוחן של המודיעין (ושל ידיעותיהם)

המארגן, וחסרונם של מודיעין לכללי ומודיעין מחוץ לגבולות הארץ. ביקורת קשה הייתה לו על המחלקה הבריטית על שני ענפיה: זה המכסה את הממשלה – ואינו מנצל את כל האפשרויות – וזה שתפקידו לכסות את הכוללת והצבא, והוא החלש מכולם. הוא העלה שורה של הצעות ורעיונות לשכלל את היסודי של הצבא הבריטי בארץ. ראשית, יש להעמיד בראש ענף זה איש צבא מקצועי, שבידי את משמעות החומר הנאסף וידע לנתחו, והמליץ למצוא מועמד מתאים מבין הקצינים המשוחררים מהבריגאדה. הוא ציין, כי בתחום כיסוי הצבא והכוללת מקדים האציל את השי. המחלקה הערבית לא ניתנה לאיש גישה, אולם בכל זאת המליץ להשלים את הרשתות אשר קיווה, כי הן מופעלות בארצות ערב על-ידי כיסוי נציגויותיהן באירופה ובאמריקה. בהתייחסו לרמה המקצועית של השי ציין, כי זה החל לעבור לפסים שיטתיים רק לפני זמן קצר. מאז נעשתה העבודה מאורגנת יותר. עדיין חסרה ההדרכה המקצועית. הקורס האחרון של המחלקה הערבית התקיים לפני שלוש שנים, ולמחלקות האחרות אין כלל מערך הכשרה. הרמה הכללית, וכן ההצלחות והכישלונות תלויים בניסיון ואילו זה הוא עניין מקומי שכן כמעט ולא נערכו מפגשים בין אנשים הפועלים באזורים שונים. הקשר עם גורמים רשמיים ורשמיים מיים למחצה ביישוב הוא חובבני ובנוי על קשרים אישיים והכריות, תחת שיהיה ממוסד על פי הנחיות מלמעלה לגורמים הנוגעים בדבר. בתחום כוח האדם הוא הצביע על כך שישנם כמה אנשים מצויינים, אין זה הכלל וממה שראיתי צפויה רמת האנשים לרדת עם צמיחתו של השירות. החסרונות העיקריים, לדעתו, היו:

- א. העדרו של מאגר מועמדים ש"סומנו" זמן רב מראש לעבודה במודיעין ובחבנו בהתאם לכך.
 - ב. העדר מידע ורישום פרטים על אנשים שלמדו, או יכולים היו ללמוד משהו מועיל בשירותם בצבא הבריטי או בשיירות המודיעין הבריטיים ושירותים זרים אחרים. נראה כי ישנה הסתייגות מפורשת מגיוס שירותיהם של אנשים כאלה. יתכן והסיבה היא חוסר הבנה, אך יתכן גם שהיא החשש מתחרות.
 - ג. קיימת העדפה של האיש המציע את שירותיו במחיר הנמוך יותר...
- הביקורת התרכזת בעיקר בתחום תפקידו של השי בשירות ביטחון פנימי ובשירות לאיסוף מודיעין פוליטי ומבצעי בתחום המאבק בבריטים.

... ראש השי.
 ... ראש האגף הערבי במחלקה המדינית של הסוכנות.
 ... מעובדיה הבכירים של המחלקה המדינית, והממונה על שיתוף הפעולה עם שירותי מודיעין זרים בתקופת מלחמת העולם השנייה.

המקומיים, ומאמת או סותר של הידיעות בכלל.
 4. יש צורך במודיעין "נוסעים" לחו"ל ומחול (ארצות שכנות).
 5. יש צורך בקשר הדוק יותר של מנגנון השי עם האגף לשם התייעצות והכוונה.
 6. יש צורך בהגדרה מדויקת של תפקידי השי.
 7. פעולת השי מכסה עתה כ-80 אחוז של צורכי הביטחון וכ-40 אחוז מהצרכים המדיניים.
 ...
 11. הוברר הצורך בהשגת מודיעין לענייני ארץ-ישראל בסוריה ובלבנון, הן על-ידי האגף והן על-ידי השי. טרם הוגדרה המסגרת הארגונית וטרם הובררה הסמכות של הפעולה הזו.
 מייד לאחר החלטת עצרת האו"ם, ב-29 בנובמבר 1947, נכנס מערך השי לפעולה מאומצת. למחרת ניסו סוכניו לגלות סימנים שיעידו על טיב התגובה הערבית. פעולתם התמקדה בערים המעורבות וידיעותיהם היו מרגיעות. מאוחר יותר באותו יום כבר נודע, שצפויה הכרזה על שביתה כללית של הערבים למחרת, וניתנה התרעה על אפשרות של פגיעות בתחבורה ומהומות בשכונות הקפר של הערים המעורבות. בימים הבאים דיווח השי על שמועות שונות בקרב הערבים. לעתים הביאו ידיעות מסוימות לנקיטת פעולות במישור האג"מי, אך לא נעשה מאמץ שיטתי לעבד את הידיעות, להשוותן, לאמתן ולבדוק מתוכן את העיקר. ההערכה הייתה אינטואיטיבית ביסודה, אם כי קרובה למציאות.

על שאלותיו של גלילי, שביקש לדעת מה מידת הארגון והתיאום במאורעות שפרצו, השיב השי:

1. ההתפרצויות מאורגנות בחלקן על-ידי אנשי החוסיינים המקרמיים בעזרת אספסוף ושבאב מוסת, ובחלקן הן ספונטאניות ובלתי מודרכות.
2. סוגי הנשק שהשתמשו בהם הם: רובים, תת-מקלעים, אקדחים ורימונים...
3. הוועד הערבי העליון אינו מכון ומתכנן את ההתפרצויות באופן ארצי. אין חברי הוועד העליון עונים תשובות ברורות למנהיגים המקומיים בעניין קו הפעולה, ומסבירים שהמופתי טרם החליט על צורת התגובה. חלק מהמנהיגים

גים נקרא למופתי להתייעצות.
 4. מקרים רבים של התנהגות הצבא והמשטרה מתפרשים שהם משלה מתייחסת לערבים ביחס שבין ניאוטראליות לאהדה...
 אנשי האגף הערבי, שאתם הרבה בך גוריון להתייעץ באותה תקופה, היו חלרי קים בדעותיהם. דנין ופלמון סיפרו לבן-גוריון: "כל ידידינו אמרו לנו שכל תגובה שיש בה מכה קשה לערבים רבת-קרבנות היא לברכה... היות זה בא מכמה מקומות שונים – אין להניח שזהו קנר ניה". פלמון העריך, כי הערבים יפנו את יפו וחיפה. אליהו ששון גרס, שאין להרוס גשרים של ידידות ויחסי שכנות על-ידי תגובה חריפה, ואילו דנין חלק עליו. עוד היו חלוקים בהערכת משקלה של ההתנגדות למופתי בקרב ערביי הארץ.
 בימים הראשונים התבססו הערכות השי על דיווחי מודיעין הערבים. התמונה שהצטיירה לא הייתה ברורה, ולפיכך הוחלט להחזיר מסתערים כדי לעמוד על הלכי הרוח בצד הערבי. בתחילה, אנשי היחידה הוחדרו לחיפה הערבית וליפו. בשבועות הבאים הועמקו חדירות המסתערים אל לב השטח הערבי. אולם הם נחלו גם כישלונות. מסתערי אחד נמצא הרוג בין לוד לרמלה, ושניים אחרים נתפסו ביפו עוד באותו חודש.
 בנוסף, הגביר השי באותם הימים את מערך ההאזנה שלו. זו הייתה האזנה לקשר קווי, שנועדה לכסות את שיחות הטלפון של אישים ערבים בולטים. היערכות זו של השי לא נראתה מספיקה אפילו כדי לענות על הבעיות היומיומיות של תחילת דצמבר, ודאי שלא על אלו הצפויות להתעורר בעתיד הקרוב, כשתגבר מעורבותן של הארצות השכנות. שאול אביגור ראש המוסד לעליה טען באוזני בן-גוריון, כי יש להרחיב את פעולות השי אל מחוץ לארץ. שבועיים אחר-כך יצאו אנשי שי ראשוניים לחו"ל, ובן-גוריון קבע שבשליחותם יהיו כפופים למחלקה המדינית של הסוכנות, דהיינו לראובן שילוח. אולם לפני כן היה צריך להסדיר את פעולתה של המערכת בארץ, לדאוג לתיאום בין מרכזי ביה השונים, לריכוז פעולותיה ולהכוונתן, לקשר אמין ולהפצה מסודרת של ידיעות והערכות. בן-גוריון קרא אליו מירושלים את שילוח לרכז את פעולת מערך המודיעין, בהיבט הרחב שלו, שבנוסף לעניינים ערביים כלל גם עיתונאים, תעמולה וקשרים עם גורמי השלטון המנדטאורי. אחת

* אנשי האגף הערבי במחלקה המדינית.

ההצעות הראשונות של שילוח הייתה להתרחב לתחום המודיעין החזותי ולהקים בשי" שירות צילומים. עוד תבע להעמיד לרשותו בתל-אביב אמצעי קשר אלחוטי עם המזרחנים של המחלקה המדינית, שישבו עדיין בירושלים. שילוח עבר לתל-אביב והתמקם במשרדיו החדשים של המטכ"ל ב"בית האדום". משם כתב לעמיתיו במחלקה המדינית:

... עבודתי אני מתחילה לקבל צורה — החברים פה — יעקב [דורי], ישראל [גלילין] וגם ד. ביג, קיבלוני ברצון וניתנת לי כל האפשרות להשתתף בדיונים ובעבודה. נפגשתי פעמים אחדות עם עזרא [דנין], גיזש [פלמון], משה דיין וגד מכנסים ואני מקווה שכל העניינים הערביים יעברו דרכי בצורה מסודרת. שעתים-שלוש כל יום אני מבלה במשרדו של דוד המלך [בן-גוריון] ואני מקווה שגם אתו אעבוד בשלום...

התארגנות זו של מערך המודיעין באמצע דצמבר 1947 נועדה לשפרו בתחום המודיעין הפוליטי. יכולתו להתארגן כמודיעין צבאי נפגמה קשה כאשר חיים הרצוג (שהיה בעל הניסיון הרב ביותר בעבודת מודיעין צבאי משירותו כקצין מודיעין במטה קורפוס בריטי במלחמת העולם השנייה ונקרא עתה לסייע בעבודת השי" הוזעק בדחיפות לירושלים, להחליף את שילוח בתפקידו, כמקשר עם גורמי השלטון שם. המינוי נעשה בהמלצתו של שילוח, והותיר את מרכזו של מערך המודיעין ללא אדם בעל ניסיון צבאי בכלל, וניסיון מודיעיני-צבאי בפרט.

במיוחד בלט חסרונו של גוף מודיעיני במטה הכללי. מזרחני האגף הערבי ואנשי השי" עסקו בשאלות של הערכת מצב כוללת לגבי תגובתם של ערביי הארץ, המלך עבדאללה, המופתי, קאוקג'י ומדינות ערב השכנות להחלטת האו"ם ולמצב שנוצר בארץ בעקבותיה. בכל זה לא היו תשובות לבעיות שבהן נתקלו הכוחות המגויסים שבמגע עם האויב — בערים המעורבות, בדרכים וביישובים. למטה הכללי לא היו כלים לענות על צרכיו במודיעין, וידין הסביר, כי "אגף המבצעים עסק תקופה ארוכה בתכנון בלבד, ולא יצר כלים לאופרציות כגון מודיעין צבאי

וקשר. גם כיום מבנהו אינו מספק את הצרכים לשם ניהול אופרציות..."

ידין ניגש במרץ לבנות תשתית של מודיעין צבאי במטכ"ל ומתחתיו שתוכל לענות על צורכי הכוחות. הוא הקים במסגרת אגף המבצעים מחלקת מודיעין (אחר-כך — אג"ם/3) בראשה העמיד את עזרא הלמר (עומר) ולצידו את יהודה גינזבורג (גרען). מתחתיה נבנתה בהדרגה רשת של קציני מודיעין יחידתיים — בחטיבות, בגדודים ובנפות. קצין מודיעין היה תפקיד חדש ולא מוכר עד כה, וצריך היה להגדירו. היה עליו לעמוד בקשר הדוק עם נציגי השי" במרחבו, שנחשב עדיין לבכיר מבחינת מומחיותו בענייני הערבים המקומיים והמתנדבים שהציטרפו אליהם. אך היה עליו להישען על מקורותיו הוא: הכוחות במגע וכיתת הסיירים הכפופה לו ישירות. קצין המודיעין היה אחראי לזיום פעולות סיור להשגת מודיעין, לחקור שבויים, לרכז את הדיווחים מיחידות המשנה, למיין את הידיעות ולהעריכן, להפיץ מודיעין ליחידות לקראת מבצעים יוזמים, ולנהל מערכת רישום ודיווח שיטתית.

הצעד הבא היה קורס לקציני מודיעין, ראשון מסוגו. זרובבל ורמל (ארבל), קצין הסיירות של הפלמ"ח, מונה בתחילת ינואר למפקד הקורס, שנועד להיפתח כעבור חודש. תכנית הקורס כללה טופר-גרפיה וצילומי אוויר, עקרונות הטאקטיקה ויסודות התכנון, דע את האויב, תפקידי קצין המודיעין, שיתוף עם חיל האוויר, קשר וחבלה. לעזרתו של ורמל נקראו מדריכים, ששירתו כקציני מודיעין בצבא הבריטי. חומר ההדרכה היה ברובו בריטי. עם סיום הקורס הוצבו החניכים כקציני מודיעין בגדודים.

אחד המקורות העיקריים שעמדו לרשות המערך החדש של קציני המודיעין היו שבויים שנתפסו. בחקירתם ובטיפול בהם שררה הפקרות גמורה, שעליה התלונן כעבור זמן שאלתיאל באוזני בן-גוריון. ידין הורה להגביר את המאמצים לתפוס שבויים כדי להשיג מהם ידיעות, והבהיר את נוהל הטיפול בהם: יש להעבירם לקמ"ן לחקירה, ועל הקמ"ן להתקשר עם קציני השי" הנוגעים בדבר. "חקירת השבויים תיעשה אך ורק על-ידי קמ"ן וקצין השי". אין איש מלבדם רשאי לחקור. מקור אחר לידיעות היה בתערות ומסמכים שנמצאו על גופות חללים ערבים בתום קרבות והיתקלויות. גם בעניין זה פירסם אג"ם הוראה לפיה יש להעביר מייד כל חומר מסוג זה לרשותם של קציני המודיעין. מקור חשוב אחר,

שלא נתגלתה בתחילה יזמה מספיקה לניצולו, היה לקחי קרבות של יחידות שבאו במגע עם האויב.

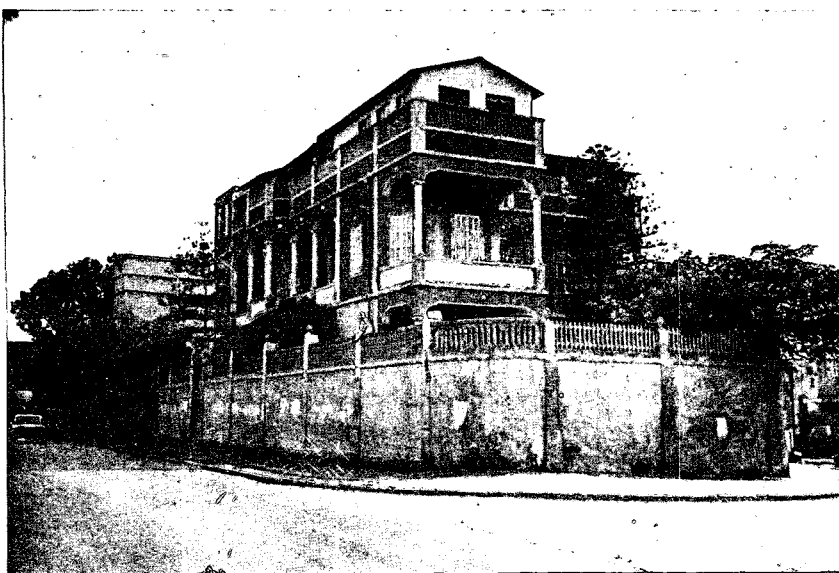
מפגר יותר היה המידע על השטח, או הקרקע — מרכיב חיוני בכל הערכת מודיעין צבאית. מודיעין השטח התארגן בהגנה עוד לפני שהוכרה חשיבותו של מודיעין על המערך. הוא מצא את ביטויו בפעולות סיירי הפלמ"ח, ואף בצילום-אוויר פרימיטיבי במצלמות אישיות פשוטות. במשך השנים נאגר חומר רב ממודיעים ומסוירים על כפרים ערביים שונים ורוכזו בתיקי כפרים, אולם הסעיף קרקע בתיקים עסק בדרך כלל בשאלות של בעלות. אובייקטים קרקעיים, כמו מקורות מים, נבדקו מנקודת מבט כלכלית. מושגים כמו צירי גישה ושטחים שולטים עדיין לא היו מוכרים כלל.

בפני המודיעין הצבאי, שמרכזו באג"ם, עמדה עדיין דרך ארוכה עד שיוכל להוות גוף המזין את הערכת המצב של הפיקוד העליון. בסוף 1947 ובתחילת 1948 נשען בן-גוריון בעיקר על חוות דעתם של המומחים לענייני ערבים — בסוכנות, בשי" ובמטה הכללי — שמומחיותם לא הייתה צבאית, אלא פוליטית, ונשענה על ניסיון ממושך של מגעים עם ערביי הארץ, הכרה של אורחות חייהם ומערכות היחסיים הפנימיים בין הגורמים השונים בצד הערבי, רגישות למנהיגיה ומידה רבה של אינטואיציה. כל אלה חסרו למפקדי ההגנה, שהזדרזו להגיב על פגיעות מבלי להבין, לעתים, שהללו נובעות מחשבונות פרימיים, נקמת-דם, ואפילו טעויות וחששות, והרחיבו את זירת ההתנגשויות למרחבים חדשים ושקטים עד כה (כמו הפעולה בחסאס ב-22 בדצמבר 1947), למגינת ליבם של אנשי השי", שחרדו לגורל יחסי שכנות שטופחו במשך שנים ארוכות, ולעתים גם היה שכרם בצידם מבחינה מודיעינית. חילוקי הדעות בין אנשי המטה לבין המזרחנים על טיבן של הפעולות היוזמות שבוצעו ועל הגיוןן עלו על פני השטח בדיון נרחב שכינס בן-גוריון בתחילת ינואר 1948 כדי לגבש את מדיניות התגובה.

מתוך הדיון התברר המחסור במודיעין מהימן, שניתן לבסס עליו החלטות שקריות, ונתגלו כפליזות וחוסר תיאום בתוך המערך המודיעיני. נשאלה השאלה מי קובע מהי ידיעה מבוססת? אליהו ששון טען כי ההגנה ניוונה ממודיעין שמקורו בילדים שהוצבו לצפות על תנועותיהם של הערבים, והחלטתה על פעולה בהסתמך על מידע כזה היא חסרת אחריות. היו שאמרו כי "לפני פעולה על-

* או קצין המטה לענייני ביטחון-שטח במטה הכללי.

** פרדסן בעל קשרים נרחבים עם הערבים והמומחה לעניינים ערבים של מפלגת הימין האזרחי.

הבית הירוק שימש מפקדת המודיעין בתש"ח

של ראשי כנופיות ותיקים מנאמני המופתי. הכנופיות – מקומיות חרות – פריסתן, גודלן, הפיקוד עליהן, חימושן ותנועותיהן – נעשו עתה ליעד הראשון במעלה של מערכת איסוף הידיעות שעמדה לרשות היישוב. השמועות אמרו, כי חדרו ארצה כבר כאלפיים אנשי כנר פיות זרות. מדי פעם נתקבלו ידיעות על אותה כנופיה – בהבדלים קטנים וממקור רות שונים, אשר בהעדר מערכת ראיה לשמה לעיבוד ידיעות למודיעין, הביאו להפרזה בעצמת הכוח שחדר. סיכום כולל וברוק ראשוני של התארגנות צבא ההצלה בארץ נעשה רק באמצע פברואר, והתייחס בעיקר לעבר. לא הייתה בו הערכה על מגמותיהן של הכנופיות ויכולתן הצבאית. ידיעות הש"י בשבועות הבאים היו גרושות פרטים, לעיתים מוגזזים, או סותרים, על עצמת הכנופיות, פריסתן, נשקן ותנועותיהן. מדי יום נמסרו התרעות על כוונות תקיפה בנקודות שונות ברחבי הארץ; מדי פעם נודע על מצבורי נשק ועל ריכוזי כנופיות לקראת חדירתן, ועל פעילותם של אנשי המופתי בארגון כנופיות מקומיות. הש"י, שהרבה לעסוק בשאלת האמנויות של הכנופיות, כפיפותן והיחסים ביניהן, העריך כי חילוקי דעות פנים-ערביים בשאלת הפיקוד על הכוח שחדר מעכבים את הפעלתן. ידיעות רבות ציינו, כי הכנופיות חדרו אמנם לארץ אך בכונתן לפעול רק לאחר הפינוי הבריטי, כדי שלא להתנגש עם הצבא. בינתיים הן יתבססו באזורים הערביים של הארץ, ולכל היותר יבצעו כמה פעולות בהיקף מצומצם.

עד שכנופיה לא חדרה, הגיעה לבסיסה

בדרך כלל רק לאחר שהכנופיות חדרו והתבססו בשטחים שכוסו על-ידי מודיעי הש"י, וגם אז הייתה רמת הנגישות של המודיעים נמוכה מבעבר, ולרוב דיווחו על מה שהיה, ולא על מה שיהיה.

שמועות על הופעתם של "זרים" – ערבים ואירופים – נפוצו כבר בסוף דצמבר 1947. בראשית ינואר 1948 כבר עסקו השמועות בכוחות גדולים יותר – אלפי אנשים בפיקודו של קאוק'י, העומ' דים לחדור לארץ בתוך זמן קצר – והובאו לידיעת ההנהגה. לצד שמועות סותרות על תאריך הופעתו הצפויה של קאוק'י ועל תנועותיהם של כמה מנהיגים ותיקים של כנופיות במקומות שונים ברחבי הארץ באו ידיעות מהימנות יותר על נוכחותם של סורים ועיראקים בטול-כרם ובחיפה. ידיעות אחרות סיפרו על שוטרים ונטרים ערבים, וכן על חיילים מהלגיון ומחיל-הספר, העורקים, על נשקם, ומצטרפים לכנופיות. הגיעו ידיעות רבות על קצינים סוריים, עיראקיים ותור-כיים, שחדרו לארץ, ומאמנים צעירים מקומיים בכפרים. כמה ידיעות עסקו בקצינים אירופים – גרמנים, פולנים, צ'כים, ואפילו עריקים בריטיים – המאמנים את הכנופיות. הידיעות לא היו בדוקות ועדיין לא אומתו. הבריטים – שלהם נמסר על כך – פקפקו באמינותן. ידיעות אחרות עסקו במאמצי הרכש של הערבים. התמונה שהצטיירה מהן הייתה של מאמץ נרחב למצוא מקורות אספקה באירופה.

בד בבד עם המשך ההסתננות של הכנופיות מעבר לגבול, התקדמה ההתארגנות של כנופיות מקומיות, בהנהגתם

ידי [צ"ל: על סמך] ידיעה – צריך ש"י ומדור ערבי לבדוק הבסיס". גלילי טען, כי "זהו סיפור פיקטיבי. דרושים אנשים קבר עים במטה המפקד... מי המייעץ למפקד: משה דיין, דוד שאלתיאל או אליהו ששון?" בן-גוריון הציע למנות ועדה שתציע מועמדים לשמש כיועצים לענייני ערבים ליד המח"טים, שתהיה להם סמכות לדרוש ידיעות ולבדוק אותן. בהצעה זו סוכם הדיון ולמחרת הביא שילוח לבן-גוריון את רשימת המועמדים, רובם אנשי הש"י, כשהוא עצמו משמש בתפקיד זה ליד המטה הכללי. מינוי "קומיסארים" לענייני ערבים ליד המפקד דים יכול היה להיראות כהתערבות מבחוץ בשיקוליהם, ולפיכך מיהר גלילי להרגיעם. הוא הסביר את הצורך לקבל חוות-דעת מהיועצים לפני ביצוע פעולות, או לפני הגשת תכניות לאישור הפיקוד העליון, ועם זאת טרח להדגיש כי "סמכותו של היועץ – כאמור – מייעצת בלבד, וסמכות ההחלטה בידך. אולם תצטרך ליתן ביאורים לכשתידרש במקרה שהחלטת בניגוד לדעתו." פעולתו של הסדר זה הייתה תלויה במידה רבה ביחסים האישיים שנוצרו בין מפקדי המרחבים ליועציהם.

בראשית ינואר גובשה אפוא מדיניות התגובה כלפי ההתפרצות הערבית, ונעשה ניסיון למסד את שילוב המודיעין במבצעים. אולם ההסדר היה יפה לגבי העבר, ותוך זמן לא רב התברר כי אינו עונה על הבעיות המודיעיניות והמבצעיות החדשות. משהוהלט סוף-סוף בהנהגה המדינית והצבאית של היישוב – לאחר התלבטויות שנמשכו כחודש ימים – על קו פעולה כלפי ערביי הארץ, שוב לא ניצבו אלה לבדם במערכה.

למן סוף דצמבר 1947 החלו להסתנן לארץ המתנדבים הראשונים שהתגייסו בארצות-ערב. בתחילה הסתננו קבוצות קטנות של תומכי המופתי, יוצאי עיראק וסוריה, שנשלחו למוקדי הקרבות בערים המעורבות. בו בזמן התארגנו בעומק החלק הערבי של הארץ קבוצות צעירים, שיצאו להצטרף ללחימה בירושלים, בחיפה וביפו. בעקבותיהם החלו להסתנן לארץ דרך גבול הלבנון כנופיות מאורגנות יותר, מאלו שגויסו על-ידי קאוק'י, בשמה של הליגה הערבית, והיוו מאוחר יותר את "צבא ההצלה".

בכיסוי המודיעיני המסורתי של ערביי א"י לא היה כדי לענות באותה מידה על ההתארגנות מעבר לגבול וההסתננות דרכו. תחילה ניזון הש"י בתחום זה בעיקר משמועות; ידיעות מבוססות יותר הגיעו

באזור הערבי, והתמקמה בו, כמעט ולא היה ידוע עליה דבר. לאחר שהתמקמה, נודע בסופו של דבר על קיומה למודיעי הש"י בסביבה, וכעבור זמן-מה גם למפע"י ליהם; ומהם – לפיקוד המרחבי ולמטכ"ל. רק אז ניתן היה לחשוב על פעילות נגדה. גם אז היה המודיעין עליה לקוי, שכן המודיעים הכפריים לא התמצאו במספרים, אירגון צבאי, סוגי נשק וכלי-רכב, ולרוב גם לא הכירו את הזרים שהשתכנו בקירבתם, משום כך, לא נעשה ניסיון למנוע את חדירת הכנופיות, או לפגוע בהן בדרך. רק משהגיעה ההסתתרות שלב מתקדם ולממדים גדולים, והמידע עליה הלך והצטבר, יכול היה אגף המבצעים במטכ"ל לגשת לתכנון התגובה.

כעבור עשרה ימים הציג ידיו את התכנית למבצע היזום והמקיף הראשון במלחמת הקוממיות, מבצע ל"ה. בשורה של התייעצויות שקיים בן-גוריון עם המטה ועם יועציו המזרחנים, הסתייגו האחרונים מן התכנית. הם טענו, כי מבצע כזה יחיש את הפעולות הערביות ולא יפגע בגיעה של ממש בכנופיות. המבצע בוצע, בהיקף קטן יותר מן המתוכנן, בשני לילות באמצע פברואר. בראשון הותקפו כמה בסיסי כנופיות בסביבת יפו, ובשני פוצצו גשרים בגבול המזרחי והצפוני, ויחידת פלמ"ח פשטה על סאסע, כפר שנחשב בסיס של כנופיה שחדרה מסוריה, ועל שפרעם.

גם לאחר ל"ה הוסיפו המזרחנים לעמדם על דעתם, שאין לגרור את הערב בים להסלמה. מכוח נאמנות שיונתנו עליהם רק יחישו חדירה של כוחות נוספים, ואולי אף התערבות של צבאות סדירים:

ששון: אין אנו מעוניינים בהחשת כניסתם של "הפולשים" לפעולה. הם מטיילים בגיפיים ומוציאים כסף, גם מונעים אימונים חדשים, כי סומכים עליהם. אבל אם הם יוכו – ישלחו כוחות נוספים. בעיקר סומכים על כוחות "המלך", ולעת עתה לא פועלים. כוח זה של המלך לא יפעל לפני צאת האנגלים. אם בינתיים ייכנסו הרבה כוחות, לא יודקו לעבדאללה... לא הייתה לו תשובה משכנעת לסכנה הקיימת במתן אפשרות לכנופיות לצבור כוח ללא הפרעה ולתקוף במועד ובזמן שיבחרו.

היעדר כיסוי איסופי של האויב נעשה מטריד ומדאיג. בלט החוסר בכיסוי איסופי במדינות ערב עצמן. ככל שהסתמנו קווי

גבול מוגדרים בין החלקים היהודיים של הארץ לחלקיה הערביים, נעשתה התנועה ביניהם קשה. המודיעים הוותיקים לא היו כשירים למשימות איסוף מעבר לגבולות, ומלכתחילה – לא נועדו להן. נכבדים מעטים, שנשענו לעבר-הירדן, סוריה או לבנון, הביאו מידע כללי ולא שיטתי על הנעשה בהן, אך הייתה זו טיפה בים. הש"י ואנשי האגף הערבי במחלקה המדינית הרגישו, כי הם הולכים ומתנתקים ממוקורות המידע שלהם, והתקשו להעריך את כוונותיהן של מדינות ערב ואת פעילותן הצבאית. מסקנתם הייתה שאת עיקר פעולת האיסוף בארצות ערב יש לכוון, להפעיל ולנהל מאירופה. באי-רופה הוקמה שלוחת ש"י בסוף 1947, אך זו עסקה בעיקר במעקב אחר הפעילות הערבית (רכש וגיוס מתנדבים) בארצות אירופה, ולא בפעילות בארצות ערב עצמן.

בראשית מרס טען שילוח, לאחר שחזר משליחות באירופה, שמטרתה הייתה לברר עד כמה כנים הבריטים בכוונתם להתפנות מן הארץ, כי "רק מאירופה אפשר לרגל ארצות ערב. נמצא צרפתי או איטלקי שילך שמה וימציא לנו ידיעות". ששון תמך בו, והוסיף כי גם מגעים מדיניים עם הערבים ניתן עתה לנהל רק באי-רופה. טוביה ארזי, איש הש"י בחיפה, הציע להוסיף לאירופה את קפריסין.

פריסת מערך איסוף, שנבנה מן הארץ לאירופה ומשם לארצות ערב הייתה עניין ממושך וחלף זמן רב עד שנראו פירותיו. העדר מידע מהימן על הנעשה מעבר לגבול הוסיף להיות עקב אכילס של המורדיעין בחודשים הבאים.

בינתיים למד המודיעין את הבעיות הכרוכות ב"צבא ההצלה". הפועתו של צבא זה בארץ יצרה בעיות חדשות, אולם בדרך כלל הצליח מערך המודיעין להתגבר עליהן, ככל שהכנופיות שהו זמן ממושך יותר בארץ, וככל שרבו המגעים בשדה בין ובין כוחותינו. אחת הבעיות החדשות הייתה סוגי נשק חדשים בזירה: מקלעים בינוניים וכבדים, מרגמות, שריוניות, נושאי-ברג וותותחים. הללו לא היו מוכרים לכפריים ששימשו כמודיעים והשמועות והגזמות סביבם פרחו. כאשר המידע המצטבר הכיל יותר ויותר חומר צבאי וטכני, ולא רק מדיני והתרעתי, עלתה חשיבותו של מערך המודיעין הצבאי הצעיר, שבבנייתו הוחל בתחילת 1948, ואמצעי האיסוף הנוספים שהחל להפעיל. סיורי אוויר החלו לתפוס מקום חשוב יותר במעקב אחר הכנופיות. הכוחות במגע החלו בהדרגה להפעיל פה

ושם מודיעין-שדה (תצפיות וסיורים), ושבויים נתפסו ונחקרו. על מחלקת המורדיעין באג"מ ניטל לרכז את הידיעות מגורמי האיסוף הללו, ולבנות מערכת מסודרת של דיווח, לעבדן למודיעין ולהפיצן, לאחר ששולבו במידע שהתקבל ממקורות הש"י. היה עליה לספק את המורדיעין הדרוש לעבדות מחלקות המבצעים והתכנון, והוטלה עליה אחריות לביטחון-שדה.

היקף הבעיות שעמדו בפני מחלקת המודיעין (עתה – אג"ם/3) גדל, ואילו צוותה היה קטן וחסר ניסיון מקצועי – מודיעיני, בפרט, וצבאי בכלל. הוא ניזון ממערכת מקורות שהייתה חסרת ניסיון באותה מידה, ועבר זמן עד שתהליך ארגונו וגיבושו של המודיעין הצבאי הראה תוצאות.

באמצע מרס התרבו הידיעות ממקורות הש"י על תותחים בידי האויב. מקורן היה בדרך כלל בשמועות, שנפוצו כאשר צינור גדול נראה בכפר זה או אחר. יחד עם זאת היה ידוע בעיקרון על מאמצים שנעשו לרכוש ארטילריה ל"צבא ההצלה", וקשה היה לפסול את השמועות על הסף. תותחים בשלב זה של הקרבות היו עלולים להקנות ל"צבא ההצלה" יתרון משמעותי, שכן בידי היישוב לא הייתה תשובה מתאימה לסוג נשק זה. אג"ם/3 העביר לש"י, לכוחות במגע, לחיל האוויר וליחידת המסתערבים צ"ח (ציון ידיעה חיונית) בעניין התותחים:

ידיעות:

1. החל מ-12 במארס מגיעות ידיעות ממקורות שונים על מצב-אות תותחים (הסוג – בלתי ידוע) בידי הריכוזים השונים של האויב. כמקומות ריכוז עיקריים של נשק זה מציינים את סביבות טובאס, ג'בע וקבטיה (יאטה ליד חברון?).
2. לפני כעשרה ימים הודיע ידיעה הנראית כמוסמכת שביאהודיה (על-יד תל-ליטווינסקי) ישנם שני "תותחים קלים".
3. ב-14 במארס הגיעה ידיעה... שלסאלאמה (כפר) הגיע תותח (מסוג ב"י)...
4. במשך כל יום 14/3 נחקרה הידיעה האחרונה וסוכמה על-ידי אנשי ש"מ:
 - א. אין לקבוע בבירור מצב-אותם של תותח או תותחים בסאלאמה.
 - ב. הנשק שנמצא ביאהודיה

הוא "כנראה" רובים אנטי-טנקיים.

ג. במפקדת חסאן סאלאמה על-יד רמלה נמצאים כמה תותחים "קלים" (?)...

ידועה נוספת על כך אומרת שהתותחים מורכבים על מכונות משוריינות מטיפוס של "מכונות שריון קלות" שבשימוש המטרה והצבא.

ד. ישנם כל הסימנים לכך שהערבים מנסים לבנות "בליסטרה" לזריקת פגזים...

הערכת הידיעות

1. כל הידיעות שנמסרו בנידון עד כה אינן בדוקות באופן יסודי, ויתכן שהינן באות ממקור תעמולתי ומטרתן לעורר מבוכה.

2. ישנם גם כל היסודות להנחה שהאויב... עלול לקבל גם תותחים. לפי המשוער יהיו אלה תותחים מהטיפוס של 2-6 ליטראות, ויתכן גם בודדים בני 25 ליטראות...

3. האויב יחדש בוודאי דרכי ואמצעי הטרדה יותר יעילים מיריות ומיקוש רגיל וכתוצאה מזה יפעיל, במקרה של מחסור בתותחים ממש – בליסטרות אות מתוצרת ביתית...

בהסתמך על ניתוח זה הורה אג"ם ליחידות לנקוט שורה של אמצעים, במיוחד בתחום ההתבצרות, ולגלות עיר-נות מיוחדת לאפשרות מציאתם של תותחים בידי האויב ולדווח עליהם מייד. מרבית הנוגעים בדבר לא ראו תותח מימיהם. מודיעי הש"י הרבו בשבועות הבאים לדווח על תותחים וסוגי נשק כבד אחר במקומות שונים, ואף ניסו לספר על סוגיהם ונתניהם, אך לידיעות לא נלוותה הערכה כלשהי (פרט לדירוג מהימנותו של המקור), ומי שטיפלו בידיעות – בש"י או באג"מ/3 – לא היו בעלי רקע מקצועי מספיק להעריך אותן.

בסיכומים היומיים של הש"י לא ניסו לקשר בין הידיעות השונות, להשוותן לאמתן ולהוציא משמעויות ומסקנות מהן. הידיעות הובאו בצורה גולמית כמעט, ומוינו ראשונית לידיעות העוסקות ב"לוחמים", ב"תכונה" (התרעה) וב"נשק". סוג רביעי נקרא "הידים", ועסק בתגובות ברחוב הערבי לקרבות ולתוצאותיהם. לעתים, נוסף מדור חמישי – ידיעות

כלכליות על קשיי המשק הערבי ובעיות התחבורה שלו.

למודיעין הצבאי לא היו כל אפשרויות איסוף בארצות ערב, אולם במסגרת ההכנות לקראת התערבות אפשרית, או פלישה, נדרש מידע על הכוחות העומדים לרשותן. עוד באוקטובר 1947 התבקש הש"י לאסוף מידע על צבאות ערב. היה זה לפני פרוץ המאורעות, ובלחצם של אלה נאלץ הש"י להתרכז באירועים המקומיים, ולא הרחיב את מערך האיסוף שלו אל מעבר לגבולות ואל סוגי הידיעות שנדרשו על הצבאות הסדירים, שטרם נכנסו למערכה. צי"ח דומה על חילות האוויר הערבים ניתן לש"י ביזמת שירות אוויר, שביקש לרכז את כל הידוע על המבנה הארגוני, הפריסה וסדר הכוחות שלהם. התשובות הסתמכו בדרך כלל על פרסומים גלויים, ובהכרח היו חסרות או לקויות. סקירה דומה נתקבלה בראשית מאי על הצי המצרי.

הכוונות של מדינות ערב, הכנותיהן ויכולתן להתערב בא"י נעשו בהדרגה, למן ראשית אפריל 1948, לשאלות המרכזיות, שאתן היה על מערך המודיעין להתמודד, ועדיין ללא כלים מתאימים. המומחים לענייני ערבים נתקעו ברובם בירושלים ונותקו ממרבית מקורות המידע שלהם. הערכותיהם התבססו בעיקר על קריאת עיתונים, על ניסיונות להבין בין השיטין ועל השערות. הניסיון לחדש את ההידברות עם עבדאללה נדחה על הסף, על רקע דיריגאסין וכיבוש טבריה וח'יפה. גם הקשרים המסורתיים עם נכבדים ערבים ארצישראלים, ששימשו מקורות מידע בעבר, נפגעו קשה. רבים מהם ברחו מן הארץ ואחרים חששו להיפגש. מודיעין עים נתפסו בצד הערבי, ואחרים נהרגו על-ידי כוחותינו בשעה שניסו לחצות את הקווים. כך נותק הקשר עם מודיענים נוספים, שחששו לחייהם, ומערך הסוכנים נחלש. המזרחנים התקשו לעקוב אחר הנעשה בצד הערבי, במיוחד בדרגים הגבוהים יותר, מהם ניתן ללמוד על כוונות, ואפילו התקשו בשחזור הוויקה והכפירות בין המפקדים הערבים השונים. בעקבות כינוס הוועדה המינימלית של הליגה הערבית בקאהיר בעשרה באפריל, הודיע הש"י כי:

... מצבה של ארץ-ישראל אחרי ה-15 במאי מדאיג את אנשי החבר [הערבי]. הוועדה הפוליטית החליטה כי יש להקים מפקדה ערבית עליונה, מורכבת מראשי המטות הערבים, והיא תקבע את הדרך להבטחה ושמירה על ערביי

ארץ-ישראל לאחר הפינוי [הבריטי]. החלטה זו ממשיכה את הקו שנקטו בו בליגה לגבי שאיפות ההשתלטות החד-צדדית של המופתי... והליגה ממשיכה לשמש פטרון כללי לערביי ארץ-ישראל... בא-כוח הוועד הערבי העליון מסר דין-וחשבון על המצב בארץ והדגיש את ההכרח למהר ולשפר את הכלים למלחמה ואת השיטה הצבאית בארץ. הוחלט על משלוח נשק לערביי ארץ-ישראל....

ידיעות ראשונות מן השטח על אפשרות של התערבות הגיעו למן מחצית אפריל, ועסקו בעיקר בלגיון הערבי. הלגיון חנה בארץ, והתערבותו נראתה סבירה ביותר. ההחלטה הבריטית לפנותו עד ל-15 במאי לא הייתה ידועה, ואף לא עמידתו של הנציב העליון בלחצים שהר פעלו עליו בעניין זה לאחר המפלגות הערביות באפריל. לצפיית להתערבות הלגיון נוספו עתה ידיעות על כוונותיו לכבוש את משטרת עיראק-סוידאן וכי "הבריגאדה הממוכנת של הלגיון תהיה הראשונה לפלישה לאזור הערבי". ב-20 באפריל החלו להגיע ידיעות, שקיבלו חיזוק בימים הבאים, על לחצים המופעלים על עבדאללה להפעיל את הלגיון בארץ, הן מצד ערבים בארץ והן מצד מדינות ערב אחרות. הש"י העריך, כי אם אמנם תבוא עזרה מבחוץ ל"צבא ההצלה" ולערביי הארץ המובסים, הרי הלגיון יהיה מקורה העיקרי, ואולי היחיד.

ידיעות שהצביעו על הכנות להתערבות, או פלישה של צבאות ערב הסדירים נבלעו בתוך הרבה ידיעות על הכנופיות, "צבא ההצלה", הפינוי הבריטי ופעילות רכש של הערבים, ובעיקר ידיעות על המבוכה והבהלה בצד הערבי בעקבות מפלותיו במשמר-העמק, במבצע "נחשון", בטבריה ובח'יפה.

המעקב אחר העיתונות הערבית הביא למסקנה כי יש אמנם לעפות להידוק הקשרים בין כוחות הלגיון הנמצאים בארץ ל"צבא ההצלה", אך אין להביא בחשבון פלישה לפני הפינוי הבריטי:

...כאן המקום לציין שהידיעות על התערבות קרובה של הצבאות הסדירים הערביים... היו מוגזמות ומסולמות במידה רבה. צפואות פחה לא הכריזו, כי הצבאות יתערבו לפני ה-15 במאי. רק "הביע" את הסברה כי הצבאות יתערבו בתאריך לא מאוחר מה-16 במאי....

ב-30 באפריל נפגשו בזרקא שבעבר-

חיים הרצוג פיקד על המודיעין מסוף 1948 ועד 1950

אסר בארי המפקד הראשון של המודיעין

שאן בשני ראשים: האחד יחסל את ישובי העמק והשני ייכנס למשולש, ויתקוף את עפולה מדרום. בשלב השלישי תנותק תל-אביב מחיפה בפריצה מן המשולש לכיוון הים ואילו כוחות הלגיון ביריחו יתקפו את ירושלים, ינעו דרומה לעבר חברון ובאר-שבע, ויתחברו עם המצרים. הערכת אג"ם 3/ הייתה:

צבאות ערב יעמידו לפעולה הזאת כ-15 אלף לוחמים. כוונת ההתקפה היא להכניע את היהודים ולהכריחם לקבל סטאטוס של מיעוט במדינה ערבית בגבולות התיישבות המתאימים בערך לתכנית מוריסון. אין עדיין שום הסדר על העתיד המדיני של המדינה הערבית...

הערכת אג"ם 3/ פחות משבוע לפני התאריך הקובע, לא דמתה כלל לפלישה שבוצעה. הסיבות לכך – התבססות על ידיעות בלתי מהימנות ובלתי בדוקות ושינויים תכופים שהכניסו הערבים עצמם בתכניתם בחדש מאי 1948.

ימים אחדים לפני הפלישה אורגן מחדש אגף המבצעים, אולם הדבר לא השפיע על מבנה המודיעין ומקומו היחסי בתוך האגף. המודיעין נותר ענף מצומצם וחסר כלים משלו, לאיסוף, לעיבוד ולהערכה. מערכת דיווח לא מנוסה ואמצעי קשר לא מפותחים גרמו לכך שידיעות מסויירות-אוויר הגיעו באיחור ניכר, וההערכות הוסיפו להסתמך בראש וראשונה על

ביל לפלישת צבאות סוריה ולבנון. על העיראקים היה ידוע, כי כוחותיהם מتركזים ברוטבה (בציר בגדאד – מפרק – חיפה) ובמפרק, ומטוסייהם מגיעים לרבת-עמון. אשר לחזית הדרומית, שם הדגיש אג"ם 3/ את הנוכחות של מתנדבים מצרים במגידל, בעזה ובחן-יונס, אך ביטל את הידיעות על ריכוז כוחות הצבא המצרי באל-עריש.

בהסתמך על המידע שעמד לרשותו ניסה אג"ם 3/ להעריך את תכנית הפלישה הערבית:

שלב א: פלישת כוחות סורים דרך גזרת תרביחה – מלכיה, כוחות לבנוניים בגזרת רס-אל-נאקורה – חניתה, כוחות עבר-הירדן בגזרת גשר בנות-יעקב – בניאס במגמה של: (1) ניתוק הגליל העליון. (2) חיסול היישובים חניתה אילון בגליל המערבי. כוחות אלה יתאחדו בגזרת עכו – שפרעם לשם התארגנות להתקפה על חיפה. תפקיד חיסול הנקודות בגליל העליון יוטל על כוחות מקרמיים בעזרת תגבורת אפשרית של כוחות הפלישה, אולם הכוח העיקרי הפולש לא יתעכב... אלא ינסה להגיע במהירות לגזרת עכו – שפרעם.

בשלב שני, העריך המודיעין, תותקף חיפה לאחר שתנותק מן העמק, ובאותו זמן יפלו העיראקים בגזרת צמח – בית-

הירדן הרמטכ"לים של צבאות ערב, ודנו בשאלה מהו סדר הכוחות שיידרש להתערבות צבאית סדירה בא"י. כעבור ימים אחדים הציג הרמטכ"ל הסורי תכנית פלישה. לאחר מכן, משהחליט עבדאללה להצטרף לכוחות הפולשים, שונתה התכנית לפי דרישתו. הלגיון (שעל-פי התכנית הסורית נועד לתקוף בציר גשר שיח' א-חוסין – בית-שאן – נצרת – ואדי ערה – נתניה) הועבר לגזרת ירושלים – שער הגיא ולהר חברון.

ידיעות כלליות על תכנית הפלישה החלו להגיע מתחילת מאי, כשבמרכזן הלחצים המופעלים על עבדאללה להצטרף לקואליציה של שאר מדינות הלגיון הערבית. באותה תקופה הגיע למחלקה המדינית, ממצרים דרך אירופה, מסמך שתיאר בקווים כלליים את תכנית הפלישה. ממקורות שונים הגיעו ידיעות על ריכוז כוחותיו של הלגיון ביריחו. תנודותיו של הלגיון לקראת פינוי פורשו כהתפרסות לקראת התערבות במערכה. למן תחילת מאי החלו להגיע ידיעות, שתחילה התייחסו אליהן בהסתייגות, על זרימת כוחות אוויר ויבשה עיראקיים לעבר-הירדן. מקור (שדירוג מהימנותו נמוך) מסר על היערכות כוח לבנוני בסמוך לגבול, ומטרתו לתקוף את חניתה. עד עתה טבעו הידיעות על כוונות הפלישה ועל ההכנות לקראתה, בים של ידיעות שעניינן הכנופיות בארץ, התגובות למהלכי הקרבות, ההתמוטטות של ערביי א"י ובריחתם מן הכפרים ומן הערים המעורבות. רק בתשעה במאי ניסו לסכם את הידיעות שעניינן פלישת הצבאות הסדירים ולהעריך. מירב הידיעות עסקו בריכוזי הצבא הסורי, ואג"ם 3/ התקשה להפריד בין ידיעות שעסקו בהכנות לפלישת הצבא הסדיר לבין ידיעות על תגבורת הכנופיות בצפון הארץ במתנדבים מסוריה. מדי פעם, גם התערבבו בידיעות הסורים עם העיראקים. על צבא לבנון היה ידוע, שהוא מתרכז בנאקורה ולרשותו 48 משאיות; לוחמיו הם צ'רקסים ברובם, ותכניתם מתואמת עם הסורים.

תהליך הפינוי של הלגיון מהארץ נעשה עתה ברור יותר, אם כי המודיעין התקשה לפתור את הסתירה בין הידיעות השונות. "... מצד אחד הוחזרו כוחות רגלים של הלגיון מהארץ לעבר-הירדן וסבורים כי עד ה-15 במאי יוחזרו מן הארץ כל יחידות הלגיון... מצד שני יש ידיעות על ריכוזים גדולים... בעיקר ביריחו. הידיעה מדברת על 5,000 איש עם משוריינים". ידיעה אחרת מסרה, כי כוונת הלגיון לתקוף ישובים בצפון הארץ, במק-

ידיעות מסוכני הש"י. ידיעות אלו נערכו עדיין בערבוביה עם תנועות כוחות "צבא ההצלה" וכנופיות מקומיות, אולם החלו לבלוט מתוכן יותר ויותר.

הערכת הש"י – להבדיל מזו של אג"ם/3 – נשענה בעיקר על ידיעות מעבר-הירדן וראתה לכן את הלגיון והצבא העיראקי ככוח הפולש העיקרי, תוך התעלמות משאר הצבאות. הש"י היה מעודכן בתכנית הפלישה בגזרה הירדנית-עיראקית כפי שהתכוונו אמנם לבצע ב-15 במאי.

רק ב-12 במאי החל הש"י לבדוד את הידיעות על ההכנות לפלישה ולטפל בהן בנפרד מן הידיעות על הכוחות המקומיים והמתנדבים הזרים. באותו יום דיווח על קיומו של מטה משותף ללגיון ולצבא עיראק, אך "אין מטכ"ל מאורגן עדיין לכל ארצות הלילה". ב-13 במאי נוספו פרטים על הצידוד של הכוח העיראקי במפרק.

ידיעות אחרות מסרו, כי המצרים מתקדמים צפונה, וככל הנראה התכוונו לכוח "האחים המוסלמים", שחדירתו הקדימה במעט את הפלישה. למחרת הגיעו ידיעות נוספות על הפעילות המצ'רית ביבשה ובים, והתערות על אפשרות תקיפה עיראקית מן האוויר. ב-14 במאי באה התרעה מפורשת שמקורה בירדן: "הלילה עומדים להתקיף התקפה אווירית את תל-אביב. 4,000 עיראקים ולגיון ערבי יפלו הלילה לארץ... לוחמים יבואו בדרך החדשה יריחו – רמאללה...". באותו יום הכריז אגף המבצעים במטכ"ל על הפעלת מצב הכוננות, שנועד לקדם פני פלישה. בחצות נודע, כי הלגיון נכנס לנהר ריים, ומאיים על גשר, וכוח נחיתה מצרי נמצא בים מול מג'דל. אך גם עתה לא הייתה התמונה ברורה כל צורכה; את ציר הפלישה הסורי זיהו עתה בבטיחה. הידיעות על הפלישה שעמדו לרשות המטה הכללי היו אפוא כלליות, מעורפלות, ובלתי מדויקות. מצב דומה, אם לא חמור מזה, שרר ביחידות בשטח, שעליהן היה לבלום את הכוחות הפולשים. בהעדר תודעה של סכנת פלישה – בנגב לא חשבו להציב תצפיות על הצירים. גם לא נוצל אמצעי איסוף חשוב, שעמד לרשות חטיבת הנגב, ויכול היה להביא מידע על הכנות המצרים ותנועותיהם: סיורי-אוויר של "טיסת הנגב" נוצלו בעיקר להספקת מודיעין-תוך-כדי-הקרב ליישובים בשעה שהותקפו, אך לא לאי-סוף בסיסי וארוך-טווח.

ב-15 במאי נמצא אפוא הצבא מתמודד עם אויב, שמבחינה פסיכולוגית – לפחות – היה בלתי צפוי. המידע הבסיסי

עליו היה קלוש ומיושן; המידע הקונקרטי על כוונותיו ותכניתיו היה כללי ומעורפל; המידע על דרכי ארגונו, צידו ותורת הלחימה שלו היה לקוי בחסר רב, ולעתים לא היה קיים כלל וודאי שלא תורגם לתשובות מבצעיות של כוחותינו. מערכת המודיעין של הצבא לא הייתה מסוגלת גם לספק את הנתונים – הבסיסיים והשוטפים – תוך כדי הלחימה בתקופה הראשונה, עד להפוגה. לא עמד לרשותה – בארץ ומחוצה לה – מערך איסופי, שיכול היה לדווח מבעוד מועד על פעולות הצבאות הערבים, כוונותיהם ויכולתם. היא לא הייתה מסוגלת לעבד את הידיעות שהצליחה להשיג: להש' וותן, לאמתן, ולברור מביניהן את העיקר החשוב. מערכת ההפצה והדיווח שלה הייתה עדיין בחיתוליה, ומעט הידיעות שהגיעו זכו למידה מסוימת של עיבוד הגיעו לכוחות הזקוקים להן באיחור.

בימים הראשונים לאחר הפלישה נשען המודיעין כמעט בלעדית על שידורי הרדיו הערבי ועל דיווחי סוכנויות הידיעות מברית ערב. המקורות האחרים היו ספורים: דיים ובדרך כלל היו בדיעבד. לא ניתן היה כמעט להפעיל סיורי אוויר בגלל העליונות האווירית של האויב. דיווחי הכוחות במגע היו מקוטעים, והגיעו באיחור. כתוצאה מכך – נוצרה תמונה מבלבלת של פעילות האויב בחזיתות השונות, ועבר זמן ממושך יחסית עד שאותו מאמציו. בהעדר מידע שוטף על כוונות האויב ותנועותיו, התבססו ההערכות על ידיעות שהגיעו בשבועיים שלפני הפלישה ועל ניחושים.

מבדיקת הסיכומים היומיים של אג"ם/3 ושל הש"י, ומן הרישומים ביומנו של בן-גוריון, מתברר כי רק שבוע ויותר לאחר הפלישה החלה התמונה להתבהר. עד אז נדמה היה כי הלגיון הוא הנמצא ופועל כמעט בכל הגזרות: בעיראק סידאן, בבאר שבע, בגוש עציון במשולש, בסרפנד ואף בעמק הירדן. טיבן של הידיעות ורמת עיבודן השפיעו באותם ימים לא רק על תמונת-המצב המבלבלת שנוצרה בפיקוד העליון, אלא גם על מיבצעי היחידות. ערב יציאתה לקרב לטרון הראשון ניזונה חטיבה 7 ממודיעין שסופק לה על ידי המטכ"ל ויכלה להסיק ממנו כי היא יוצאת לקרב נגד כנופיות, ולא נגד הלגיון, אך נגד אלפים רבים של לוחמים, חמושים בעשרות תותחים. מ-25 במאי ואילך החלה להצטייר תמונה של הצבאות הפועלים וגבולות הגזרה ביניהם ביתר דיוק – פרט ללגיון ולעיראקים, שנתפסו כצבא אחד. בסוף מאי החל המר

דיעין להביא נתונים מארצות ערב עצמן, ובעיקר על תגבורות לצבאות שבארץ. כיסוי טוב במיוחד היה על תנועות הצבא מעיראק לארץ. גם אז הסתמך עדיין המר-דיעין בעיקר על האזנה ועל דיווחים מן הכוחות במגע:

... עזרא הלמר, קצין מודיעין: אוסף חומר של האזנות (יש בתל-אביב מרכז האזנה) במפקדות הערביות בארץ ובארצות השונות. ידיעות מהחטיבות (אלחוט, טלפון, ד"ח בכתב, שליח בע"פ). עזרא מכין שני דו"חים: ד"ח פעילות שלנו, כרגע פעם ביום... נשלח בכתב לכל החטיבות. ד"ח שני יוצא בכל בוקר, פנימי, רק לשלושה אנשים: יגאל, מונדק ובר. זה נערך בבוקר, וכולל סיכום של שתי החזיתות, בדרום ובצפון, לא רק פעולותינו ופעולות האויב. אלא כל האזנות וידיעות אחרות על כוונות האויב, תכניתיו וכו'.

מרכז ההאזנה הוקם ערב הפלישה, ונועד לקיים גם בסיסים מרחביים. בינתיים הזרים המרכז חומר גולמי, שקשה היה לנצלו עוד במשך תקופה ארוכה.

שבויים שנלקחו בקרבות ונחקרו החלו להוסיף פרטים על היערכות האויב, אולם הניסיונות להפעיל מסתערים בימים הראשונים לאחר הפלישה לא עלו יפה. שניים מאנשי היחידה שחדרו לעזה, נתפסו ב-22 במאי והוצאו להורג, לאחר שהוואשמו בהרעלת בארות. מודיעי הש"י לא היו כשירים ומאורגנים לכסות תנועה של צבאות סדירים, ולדיעותיהם הייתה מהימנות מוגבלת בשל אי הכרתם את מבנה הצבאות וחימושם.

באחד ביוני הוקם במחלקת המודיעין באג"ם ענף שירכו ויעבד את החומר הבסיסי על צבאות ערב ועל מטרות צבאיות וכלכליות במדינות ערב. ממנו צמחו מאוחר יותר מדורי המחקר על הארצות השונות. בראשית מאי אורגן הקשר עם העיתונות, המקומית והזרה, ביחידת קשר לעיתונות שהוכפפה לאג"ם ובעקבות זאת מונו כתבים צבאיים ליד היחידות, שמאוחר יותר הוכפפו לקציני היחידות החטיבתיים. היחידה ללוחמה פסיכולוגית, שעל הקמתה הוחלט עוד במרס, הוכפפה אף היא לאג"ם במאי 1948. גורמי האיסוף, העיבוד והפעולה השונים הופעלו במסגרות שונות וללא יחידה אחת מתאמת שקבעה סדרי עדיפויות.

* קציני החזית באג"ם/מבצעים (פסטרנק מונדק ישראל בר).

במהרה התברר, בלחץ הקרבות, כי יש להפריד את המודיעין הצבאי מן המודיעין הפוליטי, לבנותו כמערכת אחת ולהפקידו בידיים מקצועיות. כותב בן-גוריון:

... ביררתי עם ראובן [שילוח] ואיסר [בארן] ריאורגניזציה של ש"י... יש להקים ש"י צבאי על-ידי המטה תחת רשות איסר [בארן] וויזאן [חיים] הרצוג. ש"י פנימי תחת איסר [הראל] ויוסף י. הש"י הצבאי במטה יהיה אחראי גם לביטחון (זהירות), צנזורה ואנטי-ריגול. ש"י מדיני חיצוני – ראובן יעמוד בראשו ויהיה כפוף עם תום המלחמה למשרד הביטחון, אחר כך אולי למשרד החוץ.

הרגשת הצורך ברפורמה במבנה המודיעין התחזקה כאשר אחדים מבין המפקדים הבכירים בשדה הצביעו על העדר מודיעין כעל אחד הליקויים העיקריים שבלטו בשלב זה של הקרבות למן הפלישה ועד להפוגה. משה כרמלי ציין, כי "... גילוי יכולתו של האויב הביא אותנו למשבר טאקטי. עוצמת האש של האויב עלתה בשבועות האחרונים, תחמושתו היתה רבה וציודו כבד... הרעשה שלנו ואבידות קשות של האויב לא הניסו אותנו". נחום שריג"י טען, כי "אין ידיעות על הסביבה ועל האויב. האזנה לא מספיקה. מהפיקוד לא נתקבלו ידיעות – והן חשובות, בייחוד במיעוט כוחנו. לא הייתה כל תכנית נגד פלישה. לא ידענו מהי תכנית האויב: מסע בזק או כיבוש מרחב? מהן תכניות האויב עכשיו?... שלמה שמיר" אמר, כי "אין מודיעין צבאי – בלעדיו קשה להילחם..." כמוהו טען גם יצחק שדה, "חוסר אינפורמציה על האויב מחבל במלחמה". גם אליהו בן-חור התלונן, כי "לא מעריכים תצפית בשדה המלחמה. אין שירות מודיעין וריגול..."

איסר בן-צבי, חבר לשעבר במפקדה הארצית של ההגנה, הציע לבן-גוריון להפריד בין הביטחון למודיעין: "איסר מציע איסר הלפרין [הראל] ממונה על ש"י פנימי, ואיסר [בארן] יהיה ממונה על מודיעין צבאי". עתה עלה שוב שמו של חיים הרצוג כמועמד לתפקיד בכיר בארגון מערך המודיעין.

במסגרת רפורמת המינויים שתוכנן בסוף יוני החליט בן-גוריון לשנות גם את מבנה מערך המודיעין. לאחר התייעצות עם שילוח ודורי הורה לפרק את הש"י

ומחלקת המודיעין ולהעביר את סמכויותיו לגופים אחרים. ביניהם היה "שירות המודיעין", שנשאר כפוף לאגף המבצעים ותפקידיו הוגדרו כ"מודיעין קרבי; ביטחון מבצעים [שדה] וריגול נגדי; צנזורה והאזנה". השינוי היה כאשר המתוחות בין בן-גוריון למטה הכללי הגיעה לשיאה. ידן – שכלל הנראה לא נועצו בו בכל הנוגע לפירוק – ראה בצעד זה פגיעה באגפו (שבו נכללה מחלקת המודיעין) ופגיעה אישית בעוזר הלאומי, ראש המחלקה. הוא דרש ממת"מ – הכפופה לצבי איילון "... להוציא הוראה כי עד למינויו של איסר [בארן] כראש שירות מודיעין, מחלקת מודיעין של האג"ם שרירה וקיימת ויש לפנות אליה בכל ענייני אג"ם/מודיעין". לאחר שבן-גוריון שב לעבודה סדירה, הוא מיהר להשלים את הסידור החדש של מערך המודיעין. יחד עם ראובן שילוח נקבעו התפקידים של איסר והרצוג. הם יעסקו במודיעין צבאי קרבי, ביטחון הצבא וריגול נגדי, האזנה, צנזורה, פעולות מיוחדות. יהיה להם שירות מרכזי ויחידות. יהיה להם בחטיבות. איסר בארי ינהל היחידות, עוזרו הראשי יהיה הרצוג וגם ייצג השירות במטה. אנשי המחלקה היערכו בש"י התפלצו. חלקם המשיך באגף החקר של משרד החוץ וחלקם – כמו ג'יבלי, דוד קרון, שמואל טולדאנו – המשיכו בשירות המודיעין. כעבור שבע פורסם רשמית דבר הקמתו של היחידות החדש בחזר של ידן, שהדגיש את זיקת השירות לאג"ם, הסביר את תפקידיו, ציין את המינויים של איסר בארי לראש השירות ושל ג'יבלי, לראש הענף הקרבי, התעלם מתפקידו של הרצוג, והזכיר את חלקו של עוזר הלאומי בפעלת מחלקת המודיעין של אג"ם מראשית המלחמה ועד עתה. הקמת שירות מודיעין ציינה נקודת מפנה בהתפתחות מערך המודיעין בכלל, ואת ראשיתו של מודיעין צבאי מקצועי. עם הקמת השירות בטלו קציני הש"י הגליליים והיועצים לענייני ערבים ליד מפקדי החטיבות. הדגש בעבודת המודיעין עין הוטס מן המזרחנות אל הצבאיות. אמצעי האיסוף גונו מאור. מאמץ רב הושקע בפיתוח מודיעין השדה ולצידו האזנה, ומודיעין טכני. יחידת המסתעררים, שהופעלה עד עתה על-ידי מטה הפלמ"ח, הפכה ליחידה המבצעית של שירות המודיעין. הדגשים החדשים מצאו את ביטויים בתקן שירות המודיעין, שפורסם על-ידי מת"מ כעבור ימים אחדים. מקום חשוב במערך המודיעין הצבאי תפסו, כל עוד עמד בראשו איסר

בארי, נושאים הקשורים לביטחון – צנזורה, ביטחון-שדה וביטחון-פנים. המשקל היחסי של אלה הלך ופחת לאחר שסיים בארי את תפקידו. ביטחון-פנים שהיה כרוך במעורבות פוליטית (בתחום הערבי ובתחום היהודי) הוצא מן המודיעין עין הצבאי בכלל, ואילו הצנזורה וביטחון שדה הפכו לענפים הפחות חשובים בו. עם כניסתו של חיים הרצוג לשירות המודיעין, הוא החל לבנותו על פסים מקצועיים בתחומים השונים. לשם כך החל לגייס לעזרתו קבוצה של קצינים ואנשי מקצוע, שעסקו בנושאי מודיעין שונים בצבא הבריטי בתקופת מלחמת העולם השנייה, והשתלבו עתה בענפי השירות יחד עם אנשי הש"י לשעבר, עם קציני הסיירים והמסתעררים של הפלמ"ח ועם קציני המודיעין, שהוכשרו בקורס הקמ"נים הראשון. אחד הקצינים הראשונים שהרצוג גייס היה אריה סימון, ששימש קצין מודיעין בגדוד הראשון של החי"ל ובמטה הבריגדה. סימון לא שולב במערך המודיעין בראשית הקמתו, ושימש מג"ד בחטיבת "קריית" הרצוג. דרש להעבירו לשירות, על-מנת שישמש סגנו של ג'יבלי בראש המודיעין הקרבי, וינהיג בענף זה את שיטות העיבוד, הסיור כום וההפצה שלפיהן עבד בצבא הבריטי. מן האוניברסיטה בירושלים בא פרופ' אברהם רייפנברג, מומחה לתורת הקרקע, שעד כה לא נמצא שימוש לכישוריו בצבא. עתה נקרא לעמוד בראש ענף מחקר השטח של השירות החדש. גרשון דרור, ששירת בצנזורה הצבאית הבריטית ולמד את דרכי עבודתה, הועמד עתה בראש הצנזורה. המתמטיקאי פרופ' גיליס, ששירת במערך ההאזנה הבריטי ועסק בפיתוח צפנים, הצטרף לענף המודיעין עין האלחוט, שפעל עד כה בצורה מאור לתרת ובלתי שיטתית. הצטרפו אליו כמה מאנשי היחידה להאזנה טאקטית ב-RAF, שהורכבה בעיקר מיהודים ארצישראלים יוצאי מרכז אירופה. קרל קוסמן, נעשה קצין המערך בענף המודיעין הקרבי, וריכו את עיבוד המידע על צבאות האויב. סיומה סלובינס, שהיה קצין מודיעין בגדוד השני של החי"ל, הצטרף אף הוא למודיעין עין הקרבי ומאוחר יותר עמד בראש ענף ביטחון-שדה. ממי דה-שליט הקים את ענף הנספחים הצבאיים (ש"מ 9) ועמד בראשו. חיים שטולץ (גאון) שירת כקצין מודיעין בחטיבת "אלכסנדרוני" ואחר כך בחזית ב. במערך קציני המודיעין בחטיבות מצאו את מקומם גם קציני מודיעין יוצאי הצבא הבריטי, שלא שירתו בו בתפקידי מודיעין. בראש היחידה הטכנית של

* מח"ט "כרמלי".
** מח"ט הגנב.
*** מח"ט שבע.

השירות, שעסקה בין השאר בזיוף מסמכים, הועמד הצנחן לשעבר חיים ולדר (יערי). קצין הקשר של השירות היה שמואל גניז.

בסוף הקיץ קיבל שירות המודיעין עזר רב ממתנדב אמריקני, קולונל פרד גרוניך (האריס), שהיה קצין במודיעין של צבא ארצות-הברית במלחמת העולם השנייה. קודם שבא ארצה, עבר בארצות ערב בכי-סוי של עיתונאי, ואסף מידע רב על צבא תימן. הוא הביאו ארצה, וסייע בנייתו, תוך ניצול ניסיונו הרב והכשרתו המקצועית. זה היה למעשה הדו"ח המקצועי והשיטתי הראשון על צבאות ערב, שעמד לרשות המודיעין הצבאי – להבדיל מסקירות הש"י, שהוכנו בעיקר על סמך מקורות גלויים ומחבריהן חסרו את הרקע המקצועי הדרוש לניתוח החומר.

בנוסף לאיתור של קצינים בעלי ניסיון ממלחמת העולם השנייה והעברתם לשירות, היה על הרצוג לבנות עתודה צעירה יותר – הן למרכז השירות והן למערך יחידות השדה. אחת מפעולותיו הראשונות בשירות הייתה הקורס השני לקציני מודיעין, שנפתח בסוף אוגוסט בבית פעילי ההסתדרות בקריית-מאיר ונמשך חודש. לכל גדוד הוקצב מקום אחד בקורס. המורים מוינו במבחן פסיכוכימי מוקדם. הם היו בוגרי קורס מ"מים, בעלי השכלה תיכונית, ושלטו בעברית ובשפה אירופית, ורצו גם בערבית.

תפיסת תפקידו של הקמ"ן ביחידה אמרה באותה תקופה, כי 'קצין המודיעין משמש קצין-מטה למג"ד. עליו להיות מסוגל למלא את מקום השליש ולהיפך... יש ביכולתו לייעץ למפקד הגדוד בענייני גאזים, אולם הוא לא ישמש כקצין אנטי-גאזי...'. הקמ"ן פיקד על סיירי הגדוד ונחשב גם למפקדה של כיתת הצלפים, אולם הקורס בא להדגיש כי תפקיד זה אינו צריך להתערב בתפקידו המקצועי כקמ"ן: 'תפקיד שירות המודיעין הוא להביא ידיעות; תפקיד הצלפים לאסוף גולגולות'.

בעקבות קורס הקמ"נים שאירגן השירות גובשו הגדרות התפקידים של קציני מודיעין בגדוד, בחטיבה ובמחוז ונוסחו בתורה כתובה שפירטה את חובות הקמ"ן ואחריותו, ואת דרכי עבודתו של מחלקות המודיעין ברמות השונות.

עם סיומו של הקורס, בסוף ספטמבר 1948, קיבל מערך השדה של המודיעין תגבורת רצינית בעלת הכשרה מקצועית. דפוסי העבודה של השירות נכנסו למסגרת שיטתית וממוסדת של סקירות קבועות, יומיות, שבועיות וחודשיות –

על פעילות האויב בחזיתות והיערכותו בהן, על חיידושי שטח בגזרות השונות, על עבירות ביטחון בתוך הצבא והנוק שיכלו לגרום, ועל עבירות צנזורה של העיתונות. המעקב השיטתי אחר מכתבי החיילים, באמצעות הצנזורה על הדואר הצבאי, שיקף את הלכי הרוח והמוראל בצבא על מרכיביו השונים, גילה נקודות חולשה בטיפול בפרט ולימד על קליטת מגויסי חוץ-לארץ, העולים החדשים והשנתונים הצעירים בתוכו.

בעקבות אירגונו מחדש של המודיעין בדרג המטכ"ל והקמת החזיתות, החלו להתארגן מחלקות המודיעין במפקדת החזית. קמ"ן החזית היה הממונה המקצועי על קציני המודיעין של החטיבות והמחוזות, ולעזרתו עמדו נציגים חזיתיים של גורמי מודיעין מטכ"ליים כמו קצין האזנה, קצין לחקירות-שבויים, קצין של שירות מפות וצילומים, קצין עיתונות וקמ"נים מרחביים שהפעילו מערך של מודיעים. החזית הקימה את מערך המודיעין הנייח של המחוזות, והכשירה את אנשיו.

המקצועיות, הארגון, השיטה והסדר שהוכנסו בעבודת המודיעין ניכרו היטב בהכנה של המבצעים האחרונים במלחמת הקוממיות, למן אוקטובר 1948 ואילך, ובמהלכם. אלה תוכננו ונהלו על סמך היכרות יסודית ומקצועית יותר של האויב בחזיתות השונות – הן בדרג המתכנן והן בכוחות המבצעים – וזו מצאה את ביטוייה בנספחי המודיעין לפקודות המבצע שהוציאו מטכ"ל/אג"ם ובעקבותיו קציני המודיעין בחזיתות ובחטיבות.

במקביל לבנייה של שירות המודיעין בצבא היבשה בנה חיל האוויר את מחלקת המודיעין באגף המבצעים שלו. הוא נעזר בכך בשירותיו של נט כהן – מתנדב מארה"ב – ובקבוצה של משוררי חררי ה-R.A.F. ששירתו בתפקידי מודיעין בתקופת המלחמה. ברוך קריס, ששירת במלחמת העולם כקצין הנדסה עסק בנושא המטרות במודיעין החיל, הקים מאוחר יותר את יחידת תצלומי האוויר ועמד בראשה. מודיעין חיל הים התפתח איטית יותר, והחל להתארגן כמחלקה באגף המבצעים של מטה החיל בתחילת 1949. כמו חיל האוויר, נוקק גם חיל הים למודיעין עין בחוץ-לארץ, ובנה לשם כך גוף מיוחד, שנועד לעבוד בשיתוף פעולה עם מחלקת החקר של משרד החוץ, שכן שירות המודיעין לא פעל אז בחוץ לארץ. במקביל לענף השטח בשירות המודיעין, הוקמה בתחילת 1949 במודיעין חיל הים מחלקה

הידרוגרפית, שעסקה בחקר הימים והחופים, שבהם צפוי היה החיל לפעול. הזיקה בין שירות המודיעין למחלקת המודיעין של חיל האוויר, ומאוחר יותר גם זו של חיל הים, שימשה סלע מחלוקת בין הזרועות לראש אג"ם. ידיו שאף לכפוף אותן לשירות המודיעין ואילו הזרועות, ובעיקר חיל האוויר, חתרו לעצמאות בני-מוקים שצורכי המודיעין המיוחדים שלהן אינם מוכרים ומובנים ואינם מכוסים דיים על-ידי השירות. זה היה פן אחד של הווי-כוח, שהחל להתעורר בקיץ 1948 – על מבנה הצבא בדרג המטה הכללי ועל הזיקה בין זרועותיו.

הקמת שירות המודיעין ייחדה אמנם את המודיעין הצבאי, אך לא הביאה להגדרה ברורה של תחומי אחריות בינו ובין גופי מודיעין וביטחון אחרים, אזר-חיים, שהתפתחו מתוך הש"י והמחלקה המדינית של הסוכנות. כפילויות וחוסר תיאום פגעו בעבודה, והדים על כך הגיעו לבן-גוריון. אחר סיום הקרבות הוא החל לברר דרכים לארגון מחדש של מערך המודיעין כולו ושיבוצו של המודיעין הצבאי בתוכו. הוא כותב ביומנו (13.5.49):

עם יעקב [דורי] והרצוג ואיסר [בארי] ביררנו שירותי המודיעין. ייקבעו ארבעה שירותים: שירות נגד פשעים פליליים במשטרה, שירות צבאי (נגד אויבים זרים) בצבא, שירות ביטחון פנימי – לעת עתה בצבא, יהיו לשירות זה שלוחות בשירות החוץ. שירות חוץ של משרד החוץ, שיתואם עם השירות הצבאי. בשירות זה יהיו נציגים של שירות-ביטחון פנימי, כפופים למרכז הביטחון אבל משובצים בשירות חוץ.

גם בתוך המטה הכללי היו התלבטויות בשאלת המעמד של המודיעין ומבנהו. ידיו גרס את התפיסה הבריטית – הרואה את המודיעין הצבאי כמחלקה באגף המטה הכללי ואת קצין המודיעין בכל דרג, כקצין מטה של האג"ם. אגב ויכוח על עצמאותו של חיל האוויר ומקומו של להק מודיעין בתוכו כתב ידיו לבן-גוריון: "איני חושב שהמודיעין צריך להיות אגף. ברוב הצבאות נהוג שהוא שירות המצורף לאגף המבצעים". תפיסה זו הייתה מקובלת גם על הרצוג וחבריו יוצאי הצבא הבריטי שהכירה והיו רגילים לעבוד במסגרתה. בסוף 1948 החלה להישמע דעה שונה, שיוצגה על-ידי פרד האריס, היועץ האמריקני של בן-גוריון. האריס ייצג את התפיסה המקובלת במטה האמ-

ריקני — מעמד המודיעין שווה למעמד המבצעים, ושניהם מהווים אנפי מטה עצמאיים. לדעתו, דווקא בתנאים של צבא חדש ההולך ונבנה יש לתת אפשרות שווה ועצמאות לשני האגפים, ולהימנע ממצב שבו יכפו אנשי המבצעים את דעתם תיהם ועמדותיהם על קציני המודיעין בתוקף מעמדם הבכיר יותר.

ידין, שכבר בעת הראורגניזציה הקודמת של מערך המודיעין, ביולי 1948, התנגד למחשבה להקנות למודיעין מעמד של אגף נפרד (ברומה להדרכה ולתכנון), הוסיף גם עתה לעמוד על דעתו. במסגרת הראורגניזציה של המטה הכללי בתחילת 1949 נקבע המודיעין כמחלקה באגף המטה הכללי, והרצוג נתבקש להכין הגדרה של תפקידי המחלקה במסגרת האגף. הוא הכין שלושה תזכירים, שעסקו במבנה המודיעין ברמה הלאומית, במבנה המודיעין הצבאי, ובמבנה המודיעין הקרבי כגורם העיקרי במודיעין הצבאי.

ברמת המודיעין הלאומי גרס הרצוג, כי "הכרחי שתקום מייד ועדה מרכזית למר דיעין אשר תטפל בבעיות בקווים כלליים ותתאם את פעולות כל עבודת [גורמין] המודיעין בארץ ותפקח על עבודתם". הוא הציע לשחרר את המודיעין הצבאי מן העיסוק בענייני ביטחון-פנים, למעט ביטחון-שדה בתוך הצבא. תחום זה יש להפקיד בידי "מוסד מיוחד לביטחון, כפוף או לשר הביטחון או לשר הפנים, אשר יכלול את כל עבודות הביטחון במדינה, כולל ריגול-נגדי, ביטחון פנימי, פיקוח על נמלים וגבולות, כניסה ויציאה מן הארץ, הוצאת דרכונים וויזות, מתן היתרי כניסה [וניחול] כרטיסיית הביטחון המרכזי". הי קמתו של מוסד כזה לביטחון-פנים, בת נאים של גבולות פרוצים ועלייה המונית ובלתי-סלקטיבית, נראתה לו צורך דחוף ביותר. בוועדה המרכזית צריכים היו, ל דעתו של הרצוג, להיות מיוצגים הגורמים הבאים: המודיעין הצבאי, מודיעין משרד החוץ, המוסד לביטחון, מודיעין חיל הים, מודיעין חיל האוויר ונציג שר הביטחון.

במודיעין של זרועות הים והאוויר ראה הרצוג גורמים נפרדים מן המודיעין הצבאי ובלתי תלויים בו — למעט ענייני ביטחון-שדה וצנזורה — אך חייבים בשר תוף פעולה הדוק עמו. על עיקרון זה חזר בתזכירו השני, שעסק בארגון המודיעין הצבאי. הרצוג הוסיף לראות את המודי עין הצבאי פועל במסגרת אגף המטה והג דיר את כפיפותו של ראש המודיעין לראש אג"ם, ולא לרמטכ"ל ישירות. ראש המר דיעין חייב להיות נוכח בכל הפרומים המודיעיניים השונים מחד גיסא, וחבר

פורום המטכ"ל מאידך גיסא. הוא האחראי לביטחון מקורות המודיעין, עיק רון שמשמעותו, כי בנושאים מסוימים לא יהיו שותפי-סוד מחוץ למערך המודיעין. "הרמטכ"ל", הציע הרצוג, "יקבע איזה מפעולות המודיעין יובאו לתשומת-ליבו באופן ישיר".

הרצוג תבע עדיפות למודיעין בבחירת כוח האדם שהוא נזקק לו בשל כישוריו המקצועיים (טכניים, ידיעת שפות וכו'). הצעה נוספת שלו באה להתגבר על כפיל-ויות — לרכז את כל הפעולות הכרוכות בהפעלת מודיעין וסוכנים, ערבים ואחרים, במסגרת אחת תחת פיקוחו של קצין מטה. קציני המודיעין ביחידות ישתייכו ליחידותיהם, ויהיו אחראים לכל נושאי המודיעין ביחידה, כאשר הם מקיימים זיקה מקצועית לקצין המודיעין הממונה, במקביל לכפיפותם למפקד היחידה. קציני המודיעין של החזית יהיו אחראים ישירות בפני ראש המודיעין הצבאי.

את המודיעין הקרבי ראה הרצוג כלבה של מערכת המודיעין הצבאי. היה זה "אותו החלק של מטה המודיעין המטפל: במערך כוחותיו של האויב, ארגונו, ביצוריו, טאקטיקה, הספקה, הצברת כוחותיו, חקירת שבויים בשדה עד לחזית, חקירת כל מסמכי האויב, פענוח תצלומי-אוויר, מודיעין טופוגרפי כמה שנוגע לפעולות צבאיות יבשתיות, הוצאת מפות מסומנות עם מצב האויב, מודיעין טכני לבדיקת ציוד האויב". לצד הענף הקרבי (ש"מ 1) כלל המודיעין הצבאי שורה של ענפי התמחות, ואלה הם:

ש"מ 2 — ענף למודיעין אלחוטי (האזנה), שכלל מדורים למורס, אלחוט דיבור, קליטה אוטומאטית, פענוח ותרגום. ענף זה כלל גם חוליות האזנה מרחביות בחזיתות.

ש"מ 3 — ביטחון שדה.

ש"מ 4 — הצנזורה הצבאית.

ש"מ 5 — מרכז מחקר בסיסי משותף לכל גורמי המודיעין במדינה.

ש"מ 6 — ענף שטח המטפל "במר דיעין טופוגרפי מחוץ לישראל ובציון מטרות אסטרטגיות".

ש"מ 7 — ספריית המודיעין המרכזית וענף מחקר העוסק בצבאות זרים (לא ערביים).

ש"מ 8 — ענף טכני ה"מהווה את מעבדת המודיעין של כל ענפי המודיעין...".

ש"מ 9 — ענף הנספחים הצבאיים, המטפל בנספחים מחו"ל ומקיים את הקשר בין הרמטכ"ל לנספחי

צה"ל בחו"ל.

ש"מ 10 — ענף איסוף ממקורות גלויים, האחראי גם להקמת כרטסת האישים של המודיעין.

ש"מ 18 — ענף הפעולות המיוחדות, דות, או הענף המבצעי של המודיעין.

עם השחרור ההמוני מן הצבא, לאחר חתימת הסכמי שביתת הנשק ביולי 1949, נועד למודיעין תפקיד מרכזי בתורת הביטחון שהחלה להתגבש בסימנה של המלחמה. משימת ההתערעה הייתה רכיב חשוב של המערכת, אשר נועדה לענות על הפער ביחסי הכוחות לאורך הקווים — פער שנבע מארגון הצבא על בסיס המילואים, לעומת הצבאות הסדירים, שהוסיפו מדינות ערב להחזיק לאורך הגבולות. פער זה ביחסי הכוחות הטיל על המודיעין אחריות מרובה, שנשארה מאז מנת חלקו. כבר בספטמבר 1949 התריע הרצוג לפני הרמטכ"ל על "... בעיית הגבורות והסכנות הכרוכות בגודל כוחות האויב ומיעוט כוחותינו", ופירט:

... באיזור גזרת החוף הדרומי בנגב מתיישבים ערבים מזוינים תחת חיפוי אש... בפנים שטח מדינתנו, ואין כנראה לכוחותינו שם את הכוח הדרוש להפריע בעדם. באזור הר חברון שולט האויב בשטח שלנו... ומתיישב ללא הפרעה כמעט בכל מקום אשר יחפון... המצב בגבול הצפוני ולאורך ואדי ערבה ידוע לך. ... המדאג ביותר הוא מצב ירושלים והפרוודור... לאורך הפרוודור הצפוני עד ירושלים ועד בכלל נמצאות שתי חטיבות של הלגיון, מחוץ ליחידות חיל הספר החדש [המשמר הלאומי]. לעומת זאת, מוחזק הפרוודור הצפוני על-ידי פלוגה מצידנו, וירושלים מחזיק קות הקווים כ-3-4 מחלקות.

מדי פעם נתקבלו ידיעות מתרעות על כוונות הערבים לשנות את המצב לאורך הגבולות. מאחורי הכרוזותיהם של מדינים ואנשי צבא ערבים על "סיבוב שני" החוזרות ונשנות מאז תום הקרבות, הוהיר הרצוג, "עומדות עובדות רבות משמעות, המחייבות יחס רציני ביותר להכרוזות הנ"ל. בכל המדינות שכוחותיהן פלשו לישראל מתנהלת פעילות צבאית נמרצת. בכל השטחים, החל בשינויים ושיפורים ארגוניים, אימונים מוגברים, הגדלת הייצור התעשייתי הצבאי... וגמור ברכש ציוד משובלל ביותר ובשיגור קצינים ללמוד בחו"ל... מול שלוש החטיבות

הנוכחיות של צבא ההגנה לישראל עומד בסמין גידול מוגבר כוח אויב ערבי, המונה כיום ביחד: 24 חטיבות... לפחות 800 משוריינים, לפחות 200 טנקים, לפחות 350 תותחי שדה, לפחות 520 מטוסים". על המודיעין היה לשקול את מהימנות הידיעות וסבירותן ומאיך גיסא להיוהר מריבוי התרעות שווא. היה עליו להביא בחשבון גם שיקולים הכרוכים במצב כוחותינו ולהציג הערכות מורכבות בפני הרמטכ"ל: "... אין ברצוני לעורר כאן בהלה, אולם לדעתי, עקרונות הזהירות מחייבים לפחות שיקול דעת בעניין זה. אין מניעות פוליטיות חזקות... בעד זה שהלגיון יעמיד אותנו בפני עובדות באזור ירושלים. האו"ם, המעצמות... והוואטיקן אינם מכירים בריבונותנו באזור ירושלים ויש ספק אם ימנעו מבחינה פוליטית בעד פעילות הלגיון. אחד המונעים העיקריים בעד פעולה כזאת הוא החשש של הגבה צבאית מצידנו, אולם קיימת סכנה שידיר עות על מצבנו הצבאי החלש תגענה לאויב ואז הוא עלול להוציא מסקנות מסוכנות".

המודיעין מצא עצמו כתוצאה מכך מעורב עמוק בשיקולים מיבצעיים והעלה שורה של הצעות בתחום ההונאה, פריסת כוחות התעסוקה המבצעית ותכנונית האימונים של היחידות הסדירות על מנת ליצור תמונה של היערכות צבאית חזקה יותר לאורך הגבולות. בו בזמן מצא את עצמו בריפלוגתא לכל קיצוץ בסדר הכוחות בקווים.

ארגונית, נועד המודיעין להיות מחלקה במטכ"ל, דהיינו גוף מטה, וחיל שאליו ישתייכו כל אנשי המודיעין ביחידות השדה בנוסף לאלו שבמחלקת המטה, ביחידות המקצועיות המקיימות זיקה ישירה אליה, ובבסיס ההדרכה של החיל. כראש מחלקה באגף המטה, היה ראש המודיעין כפוף לראש אג"ם, אולם בשל חשיבות תפקידו וייחודו, ובגלל אחריותו להתרעה, קיים קשרים ישירים עם הרמטכ"ל. ביחידות נכפף תחילה קצין המודיעין לקצין המבצעים. אולם – לפי הצעתו של לסקוב, שעמד בראש צוות ההפעלה, ובתמיכתו של הרצוג, שונה מעמדו והשווה לזה של קציני המטה המתאם, כשהוא עומד בזיקה ובכפיפות ישירה למפקד.

עם הקמתו של חיל המודיעין בוטל שירות המפות והצילומים שפעל במהלך המלחמה. אנשיו באו כמעט כולם מבין משוחררי פלוגת המודיעין הארצישראלי לית 524 בחיל ההנדסה הבריטי ומשוחררי הפלוגות העבריות של מחסני המפות.

בסוף המלחמה חשבו תחילה למזג אותו עם חיל ההנדסה, אולם לאחר הקמתו של חיל המודיעין הועברו אליו תפקידיו הצבאיים של שירות המפות (הפצת המפות ב"צבא והכנת מתארים למפות הנחוצות לו) ואילו התפקידים המקצועיים הועברו למחלקת המידות הממשלתית, שהייתה אחראית למיפוי הארץ. חיל ההנדסה הוסיף לקיים מחלקת מודיעין במטה, אולם זו עסקה רק בנושאים הנדסיים מוגדרים: מיקוש, ביצורים, מקורות-מים ומבנים. מחוליה בת קצינים אחדים באגף המבצעים התפתח המודיעין הצבאי בתוך חודשים אחדים והיה לגוף גדול בו שירתו 156 קצינים ויותר מ-800 חוגרים. דמותו של המודיעין השתנתה לבלי הכר. שאל-תיאל, שהיה ראש הש"י בתחילת 1948, דחה את הצעתו של בן-גוריון לעמדה בראש המודיעין, והסביר לו, כי עתה "אין לו הידיעות הדרושות. לדעתו הרצוג ובני מין גיבלי, יודעים הדבר". בן-גוריון עצמו, שביקר במודיעין כעבור ימים אחדים, רשם לו, "... הוקם מפעל גדול וענף. הרצוג דורש רבע מיליון דולר לצידוד נוסף ותקן של 1,200 איש. דבר ראשון יש למלא בלי פקפוק. דבר שני יש לעיין..."

לחיל המודיעין נכוננו עוד מאבק ממושך על ההכרה במקומו המיוחד בתנאים שהתפתחו לאחר המלחמה, ותהליך הסתגלות לפעולה השגרתית והשיטתית של ימי שלום, שבהם הפך להיות קו ההגנה הראשון של המדינה. בשם משיר מותיו המיוחדות תבע עתה הרצוג עדיפות לחיל בתקופה של קיצוצים חמורים בצבא ובתקציבו:

... מאז תום הקרבות ירדו באופן טבעי מקורות ידיעותינו מאחר שנותק המגע הישיר בין הצבאות. מרגע זה נאלצנו להסתפק בפחות מקורות, אשר קשה יותר להפעילם ודרושים מאמצים מיוחדים על-מנת לשכללם. ברצוני להפנות את תשומת לבך כי יש הכרח למתן עדיפות לחיל המודיעין בכל דרישותיו המנהלתיות כדי שיוכל להגיע ליעילות הדרושה על-מנת להבטיח את המדינה בזמן לפני התקפה... המגמה הראשונה שלי היא להרים את טיב כוח האדם העובד בחיל. הרמה האינטלקטואלית בין האנשים כיום בלתי מספקת ודרוש לנו זרם חדש של אנשים מאומנים בעלי השכלה... גם בעיית [כמות] כוח האדם לא מוצאת את פתרונה. למשל: במורדעין/2, אחד המקורות החשובים

שלנו, נמצאים 70 איש מתחת לתקן... יוצא אפוא שבגלל זה חסרות לנו ידיעות מעוד עשרה גלים... אנו מנסים בכל דרך לפתח את המקורות הנשארים לכל צבא בזמן שלום וברצוננו עכשיו לשים את הדגש... על פעולות בחו"ל, וכבר בשבוע הבא אנו מתחילים בפעולות אלה. אני חוזר בבקשתי עבור חיל המודיעין עדיפות לגבי הצבא בכל העניינים המנהלתיים... הדבר נהוג בכל צבא בעולם... יש להחליט עקרונית אם הכוונה היא שתינתן האפשרות למודיעין להתפתח ולהגיע לדרגת יעילות אשר המצב הצבאי והמדיני מחייב... אי אפשר לדרוש מאבסיר מוס יעילות במודיעין ומאיך [גיסא] להטיל הגבלות השוללות אפשרות של התפתחות. ברור כי אי-פשר להגיע למאבסיר יעילות במסגרת שיא כוח-אדם מסוים, אולם זה עלול להיות רחוק מהיעילות הדרושה מבחינת ביטחון המדינה.

סיכום

בבנייתו של מערך המודיעין הצבאי בלטה מידת תרומתה הקונצפטואלית והתורתית של קבוצה קטנה של קצינים יוצאי הצבא הבריטי, שבאחר רב השתלבו בו בתפקיד מפתח. שירות המודיעין, שהוקם ביולי 1948, שילב בתוכו חלק מאנשי הש"י, שפנו למודיעין הצבאי יחד עם מסתערבי הפלמ"ח וקציני הסיירים שלו, וקצינים צעירים שהתמנו לתפקיד מודיעין ר-הוכשרו להם תוך כדי מהלך המלחמה. הראשונים הביאו אתם מאגר רב של נסיון בביטחון פנים והיכרות עם גורמים ערביים מקומיים. סיירי הפלמ"ח הביאו מטען רב של הכרת השטח וניסיון בפעילות מודיעינית-מבצעית בשטח הערבי. אולם הרצוג, סימון, גאון, רייפנברג, קוסמן, גיליס דה-שליט, דרור וחבריהם הם שהביאו אתם את תורת ההפעלה והארגון של המודיעין בצבא סדיר, את שיטות עיבוד הידיעות למודיעין, סיכומי והדפצתו, את דרך שילובם של אמצעי האיסוף השונים ואת חשיבותו של מודיעין השדה כאלמנט מסייע בתכנון הקרב וניהולו, והקנו יסודות אלה למערך כולו. בשלבים מאוחרים יותר של התפתחות המודיעין, והפיכתו ממחלקה לאגף במטה הכללי, שוב מילאו בו קצינים יוצאי הצבא הבריטי תפקידים מרכזיים, ובהם שלושה ראשי אגף המודיעין, יהושפט הרכבי, חיים הרצוג (בפעם השנייה) ואהרון יריב.

הקמת הש"י הערבי

עזרא דנין

עזרא דנין, בן הארץ, איש המודיעין המחדש היה מן הדמויות רבות-הפעלים בשנים של טרם מדינה ובשירותו הממושך במשרד החוץ. הוא נתפרסם ברבים בעקבות הפגישות עם המלך עבדאללה, שקיים יחד עם גולדה מאיר ערב מלחמת העצמאות. אך זו הייתה רק אפיזודה אחת ולא הגדולה שבהן, במסגרת מעשיו ועלילות חייו שהעלה על הספר — העומד לראות אור בקרוב.

לקט הקטעים שאנו מביאים כאן מספרו זה מלמד משהו גם על דרכי הקמתו ופעולתו של הש"י הערבי וגם מאיר את הבעיות ודרכי הפתרון הבלתי שגרתיים שנתנו להם ראשי הש"י ופעיליו, ואשר, כמובן, לא תמיד הלמו את הדרכים המקובלות בעבודת המודיעין, של צבא סדיר ומדינה ריכונית, שלהם מכוונים דבריו של ד"ר יואב גלבר על המודיעין המובאים בגיליון זה.

הקורא בקפידה את הלקט שלפנינו יראה לפניו תמונה מעניינת מאוד של ארץ-ישראל היהודית והערבית באותן שנים.

★ ★ ★

עזרא דנין היה מראשוני המשתתפים ב"מערכות", ודבריו, שהתפרסמו בשעתם מטעמי זהירות שלא בשמו, ראו אור עוד בשנות ה-40. גם עבודתו המקיפה "תעודות ודמויות" מגזי הכנופיות, אשר הופצה רק בין מפקדי ה"הגנה", יצאה לאור ע"י "מערכות", אם כי לא בשמה המפורש אלא בהוצאת "המגן העברי" (לאחרונה הופיע הספר מחדש בהוצאת מגנס).

דרכי אל הש"י

עד פרוץ מאורעות 1936 לא העליתי אי-פעם בדעתי, כי אתמסר לעיסוק בתחום הסכסוך הערבי-היהודי, ומה גם שאקדיש לו ממיטב שנות חיי.

הגורל גזר אחרת.

שליטתי בערבית, הידע הנרחב שלי באורח-החיים הערבי ובתרבות המוסלמית וכן הקשרים המשפחתיים המסועפים עם ערבים הקנו לי מעמד ויכולת לסייע בפתרון בעיות של דו-קיום ביחסי יהודים עם ערבים, בעיות שאין מנוס מהן בתנאי שכנות קרובה. פרוץ ה"מאורעות" ("מהומות" או "בלבולים" בפי הבריטים, או "המרד" בפי הערבים) היה אפוא, מבחינתי האישית, אחד האירועים המכריעים בחיי, שכן במועד זה נעקרתי מהוויית חיי הנבחרת ונקלעתי בכוח איתנים לתקופה ממושכת, רבת-שנים, למה שקרוי "עולם העשייה הביטחונית" בתחום המגע עם השכן הערבי. היום, במבט לאחור ממרחק השנים, אולי אוכל להגיד כי מהלך זה, שסנדקו היה איש ה"הגנה" אשר פלד, היה בלתי נמנע.

★ ★ ★

ידעתי את המחיר העצום ששילם היישוב היהודי בדם ובמשאבים בשל היותו למעלה מיובל שנים כסומא בארובה מבחינה מודיעינית-ביטחונית. הוכחה מרה למצב זה הייתה ההפתעה שהופתענו מחדש, פעם אחר פעם, כל אימת שהערבים פתחו בסדרת "מאורעות". קטעים שליטתי מספר

ה"הגנה" מאששים את תחושותי העמוקה בדבר חוסר-האונים המודיעיני.

★ ★ ★

עד שנות מלחמת העולם השנייה לא עמד לרשות מרכז ה"הגנה" שירות מודיעין מרכזי משלו. הוא נעזר במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית (ראובן זסלני), בשירות המודיעין של הסניפים, כגון חיפה (עמנואל ילין), תל-אביב (אפרים קרסנר-דקל), הגליל התיכון (עזרא דנין) ובידיעות שהגיעו מפי אנשים ביישובים שונים בארץ, שהתמסרו לקיום יחסים קרובים עם שכנים ערביים.

★ ★ ★

עם כניסתי לעבודת מודיעין סדירה, הציגני יהושע גורדון, קצין הקישור של המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית למשטרה הבריטית, לפני קצין מודיעין במטה חיל-האוויר הבריטי בשכם ושמו וינדסור (כינוי בפניו היה "הדוכס"), כמומחה לערביי האזור מטעם ה"הגנה", וביני לבינו נקבע קשר קבע לחילופי ידיעות. וינדסור הפגישני עם קצינים מגדוד ה"הור סארים" התשיעי שחנה אז בחדרה (ואחר-כך עבר לנתניה). מפקד גדוד זה, קולונל שלימים פיקד על הדיוויזיה הבריטית שלחמה במונטה קסינו בימי מלחמת-העולם השנייה, איש עז נפש, הקשיב בשימת-לב מרובה לעצותינו. עד מהרה נוכחו הוא ואנשיו, כי הידיעות שאנו מוסרים אמינות לאין שיעור יותר מאלה שהתקבלו אצלם ממקורות אחרים. על יסוד הידיעות

חידוש המקביל מבחינה מסוימת למה שחידש יצחק שדה ביציאה אל מעבר לגדר. עזרא אמר: 'מולנו עומדים לא הערבים, אלא ערבי אחד מסוים מאוד, היושב אי-שם במארב ויורה. עלינו לדעת מיהו. יושב לו איזה ברנש אי-שם בהר או בבקעה ויורה — ופה כולנו נזעקים ומתבהלים וקופצים לחפירות שעה שבסך הכל מדובר בפלוני או באלמוני, שעלינו להיות מסוגלים לזהותו ולפעול נגדו'.

"ועוד אמר עזרא באותם ימים רחוקים — וגם זאת זכותו הגדולה — כי יש לנתח כל עובדה וכל אירוע, לרדת לעומקם של דברים, ולא לראות כל דבר נוצץ ככסף או זהב. זו הייתה תרומה מכרעת לתהליך התפתחות הש"י, ולימים המודיעין של צה"ל שקם על יסודותיו. זו הייתה גישה מדעית, ביקורתית, בוחנת דברים לעומקם ולא מסתפקת בהתרשמויות שטחיות, תעומדת גם על קריאה נרחבת של חומר בשפות זרות. רק באופן זה — גרס עזרא — נוכל להבחין בין מי שהוא בעל-בית. אין על כן לשים בו את מבטחנו, אך יש להשכיל לתמוך בו. באופן זה, באותם ימי המאורעות, יצק עזרא יסודות לחשיבה המודיעינית המזרח תיכונית שלנו."

★ ★ ★

הזהרתי שוב ושוב את אנשי להסתייג ממודיעי המשטרה והצבא הבריטים, שכן המודיע המשטרה, בניגוד גמור למודיע המספר עובדות לפי תומו, יודע מראש מה מבקשים לשמוע מפיו תמורת שכרו, ולכן הוא נוטה להשמיע דברים שינעמו לאוזן מפעיליו. מזה יש להימנע בכל מחיר, אף שלעתים אין ברירה אלא להסתייג בזהירות יתירה בטיפוסים הללו.

אנשי הרשת שלי נדרשו ללמוד כיצד לדווח, אם בעל-פה (במקרים דחופים) ואם בכתב. פיתחנו תורה שלמה של אימות הידיעה. שוב ושוב חזרתי ושאלתי את אנשי: אתה ראתה? מה ראתה? היה איתך מישור מלבדך או היית יחיד? אתה בטוח בדיווח, או שמא נדמה לך שהמסופר היה אמת? האם שמעת את הידיעה וממי? המפי איש אחד או יותר? האם מפי מי שנדמה כמשיח לפי תומו או מבעל אינטרסים? האם מוסר הידיעה היה אמין או סתם רכלן?

בש"י במרד ובמלחמה

המרד הערבי מת? הארץ שקטה. מעתה התרכז הש"י יותר ויותר במעקב אחר מדיניות השלטון הבריטי ואחרי פעילות הפלגים הקומוניסטיים והארגונים הצבאיים הפורשים מבית. עם פרוץ מלחמת-העולם השנייה נתבקשתי לרכז את הפעולה הארצית של הש"י הערבי, אשר התנהלה מתוך מגע מתהדק והולך עם המחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים, שבראש האגף הערבי שלה עמד אליהו ששון. למעשה, מבחינה מינהלית הוצמד הש"י הערבי לר"ן (מדור ריגול נגדי ב"הגנה"), ומבחינה עניינית — למחלקה המדינית של הסוכנות היהודית.

★ ★ ★

בשנת 1940 הוחלט בצמרת הביטחונית-המדינית של ה"הגנה" והסוכנות היהודית — שני גופים שהפעילו את הש"י הערבי ונהנו ישירות מפירותיו — לייעל את עבודת המודיעין ולהנהיג בה שיטתיות. זאב שרף נקבע כמרכז הש"י. כאיש מינהל שהצטיין בקפדנות ובענייניות עשה רבות לארגונה השיטתי והיעיל של העבודה, וכתלמידו של ברל כצנלסון,

שלנו, שאת חלקן קיבלתי בעזרת זאב וולף ואחי אהרן, שהיו פעילים ברכישת קרקעות באזור בית-שאן, ביצעו הכוחות הבריטיים כמה וכמה פעולות נועזות ויעילות נגד מפקדת המרד הערבי. גורד ה"הוסארים" אף שבה אחד מראשי ה"קאסמים", שיח' פרחאן סעדי מהכפר נוריס, שהועמד לדין ונתלה (לימים, בימי מלחמת-העולם השנייה, כאשר מפקד זה בא ארצה כדי לשקם את אוגדתו, שכמעט נשמדה כליל בקרבות, חיפשני כדי להראותני את העיטור הגבוה שניתן לו בשעתו בזכות לכידת שיח' פרחאן).

וינדסור הוחלף כעבור זמן בקולונל לאש (שכונה בפניו "ליש"), מי שהיה לימים ממפקדי צבא עבר-הירדן בדרגת בריגדיר, ולאש הוחלף במועדו בקפטן הקט-פיין, שעמו התהדקו קשרי במיוחד עד צאתו מן הארץ ב-1948 ואף מעבר לזה.

★ ★ ★

פעולה נוספת הייתה חיסול מנהיגי הכנופיות על-ידי ערבים — בשטחם הם. אף שפה היה מדובר במבצעים מסוכנים, היו לנו בתחום זה כמה הצלחות. מספר מפקדי כנופיות, כגון יוסף חמדאן, נהרגו על-ידי אנשינו שהושאלו לצבא הבריטי. ביט-חונם של מפקדי הכנופיות התערער יותר ויותר, והדבר השתקף בבריחת רבים מהם מן הארץ. אולם הניסיונות לפגוע בלוחמי הכנופיות באמצעות "פלוגות האש", שהקימה ה"הגנה" בשי-תוף עם הצבא הבריטי, הצליחו בעיקר בתחום המנע. כוחנו היה בעיקר באיסוף ידיעות-רקע ובוזיהי סיענים של הכנופיות בקרב האוכלוסייה הכפרית.

★ ★ ★

לעולם ראיתי בערבים יריבים, לא אויבים, ואומנם תמיד נמצא בקרב האוכלוסייה הערבית בארץ חלק ניכר ונכבד, אשר חי עמנו בשלום וחפץ דרכים לשיתוף-פעולה נגד אלימים, עוכרי יחסים ומפירי שלווה. מצער, שמדיניות כל המפלגות הערביות התאפיינה באלימות מילולית ופיסית, למורת-רוחה של האוכלוסייה שוחרת השלום. מצב זה רק החרף מתיחויות פנים-ערביות, הקיימות מאז ומעולם, וניזונות מהתכנסות המסורתית הפושה בחברה הערבית (תכופות היינו עדים לתופעה של "חלוקת תפקידים" בתוך אותה חמולה או משפחה, שאחדים מבניה התמסרו לפעילות לאומית קיצונית, בביטוייה המילוליים לפחות, ואחרים מכרו באותה שעה קרק-עות ליהודים).

★ ★ ★

חברי לעבודת המודיעין בשטח הערבי יהושע ("גיוש") פלמון, אף הוא יפואי כמוני, סיפר מזיכרונותיו מאותה תקופה במסיבה שנערכה לימים, במלאות לי שבעים שנה: "... לעזרא מגיע ציון היסטורי על זכותו בגאולת היישוב היהודי מ'ה'א הידיעה'... עד שקם עזרא עמדו מולנו הערבים, הבדואים, הפורעים. זמן קצר אחר שכל אחד מאתנו מצא עצמו פועל באזור, בתחום המודיעין הערבי, חל אצלנו, הודות לעזרא, מפנה חשוב עד מאוד, שאני מודה ומתודה כי באותם ימים ממש לא עמדתי די צורכי על חשיבותו. רק מקץ שנים, כשהחלו חוקרים צעירים, שכבר נולדו במדינת ישראל, להש-כים לפתחי ולתחקר אותי על ימים עברו, עמדתי עליה במלוא משמעותה ההיסטורית. באותן שנים שבין 1936 ו-1940 דיברו הכל על יריבנו בלשון ה'א הידיעה'. קם עזרא וחידש חידוש —

העריך מאוד את העבודה החינוכית-ההשכלתית ושקד להקנות לעובדים דעת באמצעות ימי-עיון והרצאות.

זאב שרף חילק את הארץ משבצות משבצות, ובכל אחת מהן קבענו רכו ידיעות, שהתמצא במידה זו או זו בהווי הערבי כמאזין, כמלקט ידיעות וכדומה. השתדלנו לעמוד בקשר הדוק עם רכזים אלה ולהנהיג שיטתיות במלאכתם. ראינו צורך להנהיג משטר של דיווח קבע גם כאשר אין הידיעות שנאספו מרעישות, ובלבד שכולן יתקנו בקביעות למרכז, ותהיה אפשרות לצייר לפיהן תמונה שלמה ככל האפשר של המצב ברחבי הארץ. שמשון משבץ הבלדר היה מקיף באופנועו את כל הארץ ואוסף אצל הרכזים את דוחותיהם ומביאם אלי. הקפדתי ככל שיכולתי על אמינות הדיווח. הייתי מבקר פעם בפעם את הרכזים איש איש באזורו, לבל ירגישו את עצמם שכוחי-אל, ושנית כדי להדריכם ולסייע להם והייתי חוזר ומשנן באוזני הרכזים עד מה חשוב לוודא האם מדובר בידיעה שאינה אלא שמועה קלוטה מהאוויר, או במראה עיניים ממש, כלומר בעובדה ממשית...

השיבושים פחתו והלכו ככל שהנהגנו שאלון לרישום אחד, הקמנו ארכיון וקבענו נהלים לסימון הידיעות שהועברו בצינור רותינו, לרבות ציון המקור ודרגת אמינותו. התחלנו גם לרכז בידינו תצלומי ערבים פעילים, ראשי כנופיות ואחרים. העלון השבועי של הש"י הערבי, שערך יעקב שמעוני, הפך במרוצת הזמן מלקט ידיעות בלתי מקושרות ליסיון של ניתוח תהליכים והתפתחויות פוליטיות, ובתוך כך פחתה סוד-יותו וגדלה תפוצתו והוא הפך לעלון הדרכה והסברה.

מעייני היו נתונים בראש ובראשונה להקטנת החיכוך בין היהודים לערבים בחיי היום-יום, למיתון האיבה הממשית בשטח. דגלתי במאמץ יום למציאת דרכים להקטנת מספר הקורבנות במגורי העימות, לשיפור יחסי השכנות בין יישובים יהודיים וערביים, וחשתי גם צורך להיות מפוגג בהלתנות מפני הכוח הערבי, המאיים כביכול להביס את היישוב היהודי ולעשות בו כלה.

נוכחנו לדעת, כי אחד מאבות-נוזיקן שלנו הוא אידיעות המנטליות של השכן הערבי ולפיכך טיפחנו ביישובים אנשים שיוכלו לארח ערבים, לשוחח אתם בשפתם ולנהוג בהם מתוך הבנת מנהגיהם ואורח-חייהם. על-מנת "לסוך" את גלגלי המגעים היומיומיים ולמנוע חיכוכים מיותרים היו יישובים שבהם השכילו פעילי ה"ועדות ליחסי שכנות" גם לפתח קשרים משמעותיים, שהיו לעוז רב מבחינה מודיעינית ואף העלו תרומה נכבדה למניעת חיכוכים ולחיסול סכסוכים באיבם.

למשל, בכפר-מנחם אירע ששומר-שדות ירה בערבי והרגו. התעוררה בעיה של "נקמת-דם" בחברי הקיבוץ, ואנו ראינו לשים לה קץ מהר ככל האפשר. חקרנו ודרשנו במנהגי ה"סולחה", ואז דוד קרון, איש הש"י האזורי, הוא בעצמו התנדב להיות ה"רועה" ובתור שכזה הלך על ארבעותיו קשור לחבל ונישק לאם ההרוג בכף ידה (ליצנים סיפרו עליו אחר-כך, שהוא גם ינק משדיה הצמוקים, אך הוא הכחיש זאת בתוקף). אחר-כך נערכה כרה כדת וכדין והשלום הוחזר על כנו.

זכורני, שלפני אחת העליות ליישובי "חומה ומגדל" בעמק בית-שאן ריכו חיים שטורמן כמה מאתנו שעסקו בתחום זה של

יחסי שכנים, ואמר: "אנחנו נכנסים לאזור נעלם לדידנו, שאורבות בו לנו סכנות מרובות. לכן מוטלת עלינו חובה לעשות כל שאלל ידנו כדי שמספר הקורבנות יהיה הקטן ביותר".

לאור הניסיון שרכשנו בעבודת המודיעין בימי המרד הערבי, עם שהרחבנו את רשת המודיעים, הקפדנו על סינון הידיעות ועל סיווגן והדרכנו את הרכזים באזורים כיצד להתייחס לידיעות ב"כבדהו וחשדהו" ולוודא שאינן שמועות בלבד. חשנו צורך להתחיל בלימוד שיטתי ומעמיק של היישוב הערבי הארץ-ישראלי על כל היבטי חייו וקיומו, לרבות הכנת "תיקי כפרים", ובתכנון חדירה לשטחו לרבות על-ידי "מסתערבים".

בשלהי 1945, הטילה עלינו המפקדה העליונה של ה"הגנה" לערוך סקר כפרים ברחבי הארץ. נסקרו יותר מאלף כפרים ערביים (הסקר שמור בארכיון ה"הגנה") תוך סימון השם הקדום של היישוב, ייחוס-אבות שלו, מקור משפחותיו וקשריהן עם כפרים אחרים, היחסים ההדדיים, מקורות המים, זיהוי האנשים המכריעים בחיי הכפר ומקומות מגוריהם. לכל תיק צורף צילום אוויר שלו, ובו סומנו יעדים רגישים לפיגועים אפשריים בעת צורך.

סקר הכפרים תבע מאנשים רבים סיירות עירנית, אימות הנחות והקפדה על פרטי פרטים. התוצאה הייתה מבורכת — הצטבר נכס מודיעיני רב-ערך, ששימש את ה"הגנה" ואת צה"ל יורשה עד שנת 1949 — עד גמר מלחמת הקוממיות וצאת הערבים את הארץ. במהלך העבודה פותחה וחדדה תחושת הנעשה בארץ כשטח הערבי אצל כמה עשרות אנשים שפעלו בשיטה אחת, יזומה, מחושבת ומושתתת על שאלונים ותשובונים.

כדי להסביר ולהעמיק את תודעת הצורך בהכרת הערבים הייתי מרצה לעתים מזומנות לפני מפקדי ה"הגנה" על הנעשה בעולם הערבי ובייחוד בקרב ערביי הארץ, ועל אורח-חייהם מנקודת-מבט של איש מודיעין. באופן זה ביקשתי גם לעוררם לשפר איש איש במקומו ובאזורו את העשייה המודיעינית ולפקוח עין על פיקודים העשויים להועיל בהבאת ידיעות אמינות.

בשנים 1945 — 1946 חשנו צורך לפעול נגד "קופת האומה" — הקרן הערבית שהוקמה למניעת מכירת אדמות על-ידי ערבים ליהודים, שסביבה התארגנה גם פעולה בריזנית אלימה נגד המוכרים ושאר משתפי-פעולה עם היהודים. מתווכים ערבים ברכישת אדמות על-ידי הקרן הקיימת לישראל, וכן גם מוכרי אדמה, נרצחו פה ושם עד שנוצר איום על עצם המשך רכישת הקרקעות. אנו, בש"י הערבי, נתבענו להפעיל אמצעים להגברת ביטחונם האישי של הערבים שעמדו אתנו במגע, ולפגיעה בגורמים הערביים האלימים. בפעולות הפיגוע בראשי הפורעים או במבצעים עצמם, שנראו לנו חיוניות, לא קצרנו הצלחות מרשימות. נהפוך הוא. לצורך הפיגועים האישיים הפעלנו ערבים או דרוזים, ובפעם המאה ואחת נתחוויר לנו לאחר מעשה, שהללו, באין להם מניע אישי שידחוף אותם לפעול ולהסתכן, לא יפעלו אפילו אם ישולם להם תשלום נכבד. נוכחנו לדעת, כי תשלום חייב להיות גורם עוזר בלבד, ובוודאי לא גורם יחיד.

אף-על-פי-כן, אירע שפעולות שתכננו, ולא יצאו לפועל

בכפר ערבי אינטריגות ("פסאד") שלב אחר שלב, כדי ליצור מריבות פנימיות וחשדניות שינטרלו את התושבים ויחלישום בעת מתיחות ערבית-יהודית. רבים מהחניכים הוכו בתדהמה למשמע הדברים, ובמרצה הערבי אשף-המזימות ראו יצור שפל ובזוי חסר כל מעצורים מוסריים. היה עלי להסביר להם את יסודות המציאות הרווחת בעליל ביישוב הערבי בכלל ובכפרי בפרט. "ילדי היקרים" – הסברתי לחניכי, שכמה מהם היו לימים מפקדים בצמרת צה"ל – "זאת מציאות חיים. זה אורח-חיים הקיים ועומד מדורי-דורות. אלו הן 'הלכות ישמ' עאלים', שלעתים כפריהם אויבים בנפש זה לזה חמש מאות שנה באין משלים, אף שכבר אין איש זוכר מה היה מקור הריב הקדום, שאפשר מאוד כי היה פעוט". בתחום זה עזר על ידי השומר יעקב ברוני, שהיה עתיר ניסיון בקשריו עם ערבים. בוגרי הקורס חזרו איש איש למקומו ולתפקידו ב"הגנה" כקציני מודיעין (זרובבל ארבל היה לימים קצין מודיעין ראשי של פיקוד דרום של צה"ל בפיקודו של יגאל אלון), ורבים מהם עשו חיל בתחום המודיעין בימי מלחמת הקוממיות. בביקורי בבריטניה, בשנת 1949, נפגשתי עם חבר הפרלמנט ריצ'רד קרוסמן ידיר ישראל, שכחבר ועדת החקירה האנגלית-האמריקנית היה מצוי בענייני המזרח התיכון. כאשר הוצגתי לפניו בשמי, שאל אם אני אותו עזרא דנין, שהדריך את קורס קציני המודיעין של ה"הגנה" ב-1936. לאחר שהודיתי באשמה זו ענה ואמר, כי לפי מיטב ידיעותיו את מהלכי מלחמת הקוממיות, מגיע לפחות חצי מניצחון צה"ל לאותה קבוצת קציני מודיעין, שלמדו בשעתם כיצד להעריך נכונה את היריב הערבי ולהסתייע בידע זה במלחמה הקשה.

בשל אי-אמינותם של המבצעים הערבים שעמדו לרשותנו, נשאו פרי למרות הכול. היה מעשה בערבי, שוטר לשעבר, שהביע באוזני אחד מאנשינו נכונות להתנקש בכל אישיות ערבית שננקוב בשמה. שומע ההצעה, בניגוד להוראות ושלא על דעתי, קיבל את ההצעה ואף שילשל לאותו ערבי דמי קדימה בסך 50 לא"י, אף הבטיח לו לספק לו כמות רעל למבצעיו. אני דחיתי בתוקף רעיון זה של הספקת רעל, ובעודנו דנים בדבר הלך אותו ערבי וסיפר הכול במשטרה. במשטרה החלו לחקור ולדרוש, ועד מהרה דלף העניין ובין הערבים פשטה שמועה, שלרשות היהודים עומדים בוגדים ערבים המר-עילים את מקורות המים תמורת תשלום. שמועה זו עשתה כנפיים וגרמה חרדה עמוקה, שעל ממדיה הניכרים יכולנו לעמוד לימים, כאשר נפלו בידינו מסמכים ערביים בירושלים, בתוך מלחמת הקוממיות.

שאלת הפיגוע באישים ערבים, שיזמו פגיעות במשתפי-פעולה עמנו, לא הייתה פשוטה כלל ועיקר. כבר בימי המאור-עות גרסתי עקרונית, כי אין לנקוט שיטת עונשין שאינה מבדילה בין צדיק לרשע, ואינה מייחדת את הפגיעה בגורמים לאי-ביטחון. אולם, היו ששללו פיגועים אישיים כלל.

לא הקלתי ראש בבעיה. הייתי מוטרד מאוד מכך שאנו, בש"י הערבי, היינו בתחום עדין זה של דיני נפשות גם אוספי החומר המרשיע, גם המאשימים, גם השופטים, גם המוציאים לפועל. במצב זה איימה עלינו סכנה של גלישה לחוסר-איוון ולהפקרות.

ראיתי צורך חיוני בהסדרת עניינים שבדיני-נפשות, ככל שהם עולים על סדר-יומנו במאבקנו בבריוני הצד שכנגד. גם בעולם אפל זה, שהנעלם עולה בו על הגלוי, צריך שיהיו שיטה וסדר.

מעולם לא התעלמתי מהמציאות, מה"בורסקאות" וכל הכרוך בה, אבל את פיקודי תמיד חנכתי ככל שרק יכולתי שלא לעוות את עצמם מבחינה מוסרית. הייתי חוזר ואומר להם, כי בעבודתם בשטח המודיעין חזקה עליהם שייפגשו עם טיפוסים שונים, שאמת וצדק אינם נר לרגליהם והבטחותיהם. אינן הבטחות. ולפעמים גם אנו לא נוכל למלא את הבטחותינו. אין להתעלם מתנאי החיים שבהם אנו נתונים ופועלים. "אבל זיכרו תמיד דבר אחד – הייתי מדגיש – בינינו, בין העוסקים במודיעין, יש מקום אך ורק לדברי אמת. אסור בשום פנים ואופן לסטות מן האמת. אתה בא הביתה מן השדה של המודיעין, אתה מתקלח מן הזוהמה שדבקה בך, וניגש אל השולחן נקי לשון ודובר אמת".

השאלה איך מיישבים את הדילמה של הכפילות המוסרית בעינה עומדת.

הש"י הערבי היה שותף פעיל בקורסים לקציני מודיעין של ה"הגנה", שבהם הורבצה כל התורה הערבית שנלמדה במשך כל שנות עבודתנו. קורס ראשון לקציני מודיעין נערך בשפיה ב-1934, ובסופו הוענק לכל מסיים סמל ינשוף, שנתקבע מאז ועד היום בחיל הזה בצה"ל. ביוני 1946 נפתח בשכונת-ביאליק שבחדרה קורס שני לקציני מודיעין, שנמשך שישה חודשים, בפיקודו של זרובבל ארבל ממעוז-חיים. אני הייתי אחראי לקורס זה, שרבים מחניכיו מילאו לימים תפקידי מודיעין במלחמת הקוממיות. מספר חניכי הקורס היה שלושים, כולם כבר היו בעלי מעמד פיקודי ב"הגנה".

במהלך הקורס נהגתי להפגיש את החניכים עם אחד מידיי-דינו הערבים, שהדגים לפנייהם בהרצאה מסעירה כיצד רוקחים

הלגיון הערבי לקראת מלחמת העצמאות

יונה בנדמן*

שירותים משלה. לצידה הוקמו 16 פלוגות משמר עצמאיות, שאליון גויסו כפריים ועירוניים, שהועסקו בתפקידי שמירה על מחנות ומתקנים צבאיים ברייטס ברחבי סוריה, עיראק וא"י. בסמוך לתום מלחמה"ע השנייה שירתו בלגיון כ-8,000 איש, ועליהם יש להוסיף את המשטרה האזור-חית, אשר הייתה נתונה לפיקוד מפקדת הלגיון.

הלגיון הערבי 1945 – 1947

ביזכרונותיו קובע גלאב פחה, כי מצבת הלגיון הצטמצמה משיא של כ-8,000 איש בתום מלחמה"ע לכ-6,000 איש בשלהי 1947 – לא כולל "משמר המדבר" והמ-שטרה האזורית. לדבריו, לא היה צמצום במצבה של החטיבה הממוכנת, שנותרה עם שלושה גדודים מלאים, אלא בפלוגות המשמר העצמאיות, שמספרן ירד לעשר ומרביתן אמורות היו להתפרק באחד באפריל 1948 – תחילתה של שנת התק-ציב החדשה (לדבריו, סוכם התקציב לשנת הכספים 49/48 עוד באוקטובר 1947, עת מלחמה בא"י לא נצפתה; ולכן קוצץ נתח הלגיון בתקציב, דבר שאמור היה לגרום בעקבותיו את פירוק פלוגות המשמר). אולם דומה, כי גלאב אינו מדויק, ולא במקרה. שכן, אחד מסימני ההיכר הבולטים, העולים בבירור למקרא ספרו השני, "חייל עם הערבים", הוא הני-סיון המכוון להמעיט בכוחו הכמותי של הלגיון הערבי ובאופן זה להאדיר מאוחר יותר את הישגיו בשדה הקרב. בפועל, מנתה מצבת הלגיון בדצמבר 1947 לפחות 8,800 איש ובכללם כ-250 קצינים (ומתוכם כארבעים קצינים ברייטים) וכמה עשרות בד"א ברייטים. סד"כ הלגיון כלל:

★ חטיבה (בריגדה) ממוכנת: שלושה גדודים (רגימנטים), שנקראו אמנם ממוכנים, אבל היו, למעשה גדודי חי"ר ממונעים במשאיות. כדוגמת המבנה הבריטי המקובל, כלל כל גדוד חמש פלוגות (גונדות): פלוגת מפקדה, שלוש פלוגות חי"ר ממונע ופלוגת משורינים מסוג "דיימלר" או

זירה להם את ייחודם המסורתי כמאבטחי שיירות; תפקיד שנלקח מהם הודות לציוויליזציה והשלטון הריכוזי, שהלך והתחזק בעבה"י החל מאמצע שנות העשרים.

בשנים הבאות עלה במהירות מספר המתגייסים ללגיון, במיוחד מקרב הבדווים, כך שערב מלחמה"ע השנייה מנה כ-1,350 איש. כאלף מהם נמנו עם המשטרה האזורית של האמירות והשאר אורגנו ב-1938 ככוח צבאי מדברי ניד, שנועד, במקורו, למנוע הסתננות של כנו-פיות מזוינות מארץ ישראל לשטח האמירות. באפריל 1939, עם התפטרותו של פיק, מונה גלאב למפקד הלגיון¹.

מלחמה"ע השנייה גרמה להתפתחותו ולהתעצמותו המהירים של הלגיון. הכוח המדברי הניד השתתף בדיכוי מרד ראשיד עלי בעיראק (מאי 1941) ובכיבוש סוריה מידי כוחות צרפת של וישי (יוני – יולי 1941). הגם שחלקו הממשי של הלגיון בשדה הקרב היה קטן מאוד, תרמה השתתפותו ביצירת מה שמוכר כ"אגדה של הלגיון הערבי", אשר טופחה בספרו הראשון של גלאב, "סיפורו של הלגיון הערבי", שהתפרסם כמה שנים מאוחר יותר. מכל מקום, העובדה – שהאמיר עבדאללה היה היחיד מבין שליטי ערב, אשר מפרוץ מלחמה"ע הצהיר בפומבי על נאמנותו לבריטניה וכוחותיו השתתפו ב-מלחמה לצידה – גרמה לכך, שממשלת בריטניה הכירה בערך הפוליטי, כמו גם הביט-חוני, מוגבל ככל שהוא, של עבה"י בראשותו של עבדאללה ובכלל זה של צבאו. במי-מונה של בריטניה, התעצם הלגיון והפך בסיומה לחטיבת חי"ר ממוכנת (קרי, ממונעת) ולה שלושה גדודים על טהרת הבדווים, ללא יחידות מסייעות ויחידות

ראשיתו של הלגיון הערבי בשנת 1921, כאשר איחדו הבריטים חיל ניד קטן, "כוח העתודה", שהוקם על ידם כשנה קודם לכן, עם משטרת אמירות עבר-הירדן למסגרת אחת, בפיקודו של הקפטן פיק (F.G. Peake). בגלגולו הראשון היו בלגיון הערבי כפריים ותושבי עיירות בלבד, כשתפקידו הראשי היה להגן על התחום הנושב מפני חדירתם של נוודים מהמדבר. ב-1926 פורקה מסגרת זו ובמקומה באה הז'אנדרמריה הארץ-ישראלית, שהעתיקה את מפקדתה ממחנה סרפנד (צרפיין) לזרקא, מזר-חית לרבת-עמון, והסבה את שמה ל"חיל הספר לעבר-הירדן" והייתה נתונה לפיקוחו הישיר של הנציב העליון בירושלים.

בגלגולו השני הוקם הלגיון ב-1931 על ידי קצין בריטי, שרכש ניסיון בפעולה בקרב הבדווים של עיראק, ג'והן גלאב (John Bagot Glubb)². גלאב הובא לעבה"י כסגן מפקד הלגיון וכאחראי לטיפול בענייני הבדווים ובמניעת התפרצותם מסעודיה. הגרעין של הלגיון במה-דורה המחודשת היה יחידה בדווית, "סירת המדבר", שמנתה כמאה איש. תפקידה היה, לכאורה, לקיים את השלום בין הנוודים. אך, בפועל, נועדה לספק לבדווים, שהגיעו לסף רעב בשנות הבצורת שפקדו את עבר-הירדן, מחיה בכבוד, תוך שהח-

* המאמר מתבסס בחלקו על עבודה מקיפה יותר בנושא "פינוי הכוחות הבריטיים מארץ-ישראל (דצמבר 1947 – יוני 1948)", האמורה להתפרסם ע"י "המכון לחקר כוח המגן", יד טבנקין, אפעל. המחבר מבקש להודות למנהל המכון, זאב צור, על שהתיר לו להשתמש בחלק מהחומר ולפרסמו ב"מערכות".

(1) תרגום של המונח האנגלי Arab Legion: הערבים קראו לו אלג'יש אלערבי – הצבא הערבי.
(2) הוא גלאב פחה שכונה בערבית אבו-חניק (בעל הלסת – על שם הצלקת בלסתו וזכר לפציעתו בחזית צרפת במלחמת העולם הראשונה). או אבו-פארס – על שם בכורו, כפ, שכונה על ידי חייליו.

(3) באחד במרס 1956 הוא הודח בלחץ החוגים הפררנאצריסטיים בירדן, והצטוו לעזוב את הממלכה.

מפקד הלגיון גלאב פחה בשיחה עם ראש ממשלת ירדן תופיק אבו-אל-הודא

העצמאית במצרים ובמדידה פחותה גם בעיראק, הגיעה ממשלת בריטניה למסקנה, שעליה לחזק את עבדאללה – השליט הערבי היחיד, שגילה נאמנות בלתי-מסויגת לבריטניה. הביטוי הרשמי הראשון לכך ניתן בחוזה (שנחתם ב-22 במרס 1946), שביטל את המנדט הבריטי על עבה"י, והעניק לאמירות ריבונית, הגם בתנאים שהשאירו בידי הבריטים את הבקרה הכספית ואת השליטה הצבאית. משעמדה בריטניה בפני פינוי א"י, דומה, כי גדל עוד יותר משקלו של המלך עבדאללה בעיניה, שכן באמצעותו חשבה לקיים מקצת האינטרסים שלה, לפחות בחלק מא"י.

ב-25 בינואר 1948 הגיעה ללונדון משלחת עבר-ירדנית ובראשה ראש הממשלה תופיק אבו אלהודא. השתתף בה גם מפקד הלגיון. לכאורה הגיעה המשלחת ללונדון כדי לדון בתיקונים לחוזה משנת 1946. אולם בפועל – כדי לדון עם הבריטים על עתיד א"י, לאחר תום המנדט. בשיחות עם שר החוץ בוין, קיבלו הירדנים את אישורו לכך שהלגיון

★ **מרכז לאימון טירונים** ובו כ-2,000 טירונים בשלבים שונים של הכשרה ואימון.

בנוסף פקדה מפקדת הלגיון, כאמור, גם על "משמר המדבר", שמנה 400 – 600 חיילים, והופקד על סיורים לאורך הגבול עם סעודיה ועל אבטחת צינור הנפט כרכוך – חיפה, שעבר במדבר הצפוני-מזרחי של הממלכה. כן פקדה מפקדת הלגיון על המשטרה האזרחית (גופים אלה לא נכללו במצבה של 8,800 איש). במחצית הראשונה של 1948 עבר הלגיון הערבי תהליך משמעותי של התעצמות כמותית ואיכותית כאחד. זו הייתה התעצמות, שנבעה במישורין מהחלטת ממשלת בריטניה לסיים את המנדט בא"י, ולפנות את כוחותיה המזוינים מהארץ. ההתעצמות נעשתה בעידוד המלא של ממשלת בריטניה, ובסיועה הפעיל.

התעצמות הלגיון (רצמבר 1947 – מאי 1948)
על רקע התחזקות ההכרה הלאומית

"סטגהאונד". כל משוריין נשא תותח של 2 או 6 פאונד ושני מקלעים בינרניים "בראונינג". מצבת כוח האדם הממוצעת בגדוד הייתה כ-760 איש (ככל הנראה, כעשרה אחוזים מתחת לתקן), שגויסו בעיקר מקרב הארכלוסיה הברוכית של הממלכה. החטרי בה חסרה יחידות מסייעות ויחידות שירותים, שקיבלה מהצבא הבריטי. ★ **15 פלוגות משמר**, או "חיל מצב" ועוד שתי פלוגות ביטחון (זיאג' דרמריה), המאורגנות בשני אגדים (Garrison Groups): אגד 1 ובו 6 פלוגות משמר (פלוגות 2, 4 – 8) ופלוגת ביטחון 1; אגד 2 ובו 9 פלוגות משמר (1, 3, 9 – 15) ופלוגת ביטחון 2. אלו פלוגות חי"ר ניח, שנועדו לשמור על מחנות ועל מתקנים. החיילים צוידו בנשק אישי, מקלעים קלים "ברן" ומרגמות 2 אינטש. רמת האימון שלהם הייתה נמוכה בהרבה מרמת החיילים בגדודים הממוכנים. כל פלוגה מנתה, בממוצע, כ-175 איש, שגויסו בכפרים ובעיירות.

יכבוש את השטחים של א"י, שהוקצו בתכנית החלוקה למדינה הערבית וגובי לים בעבה"י (אין זה מן הנמנע שדובר גם על שטחים נוספים — בנגב ואולי גם בכיוון חיפה). זה היה ביטוי מובהק למפגש בין שאיפות הסיפוח של המלך עבדאללה לבין הדרך בה ראה שר החוץ בוויין אפש-רות להמשיך ולקיים לפחות מקצת מהאינטרסים הבריטיים באזור. המפגש לא תאם במלואם את האינטרסים של כל אחד מהצדדים, שלא היו בהכרח זהים בכל. אך ודאי שהמשותף היה גדול מהמפריד. ביטוי מובהק להערכה בדבר קיומו של מפגש אינטרסים כזה ניתן למצוא בדיווח, ששלח אליהו ששון (מי שעמד בראש המדור לעניינים ערביים במחלקה המדינית של הסוכנות היהודית בירושלים) למשה שרתוק בנירדיוק, ב-22 באפריל:

מקור ערבי מוסר, כי פלישתו של צבא עבה"י לא"י נעשית בהסכמת הבריטים ובמטרה להסתייע בו [בצבא עבה"י]... כדי לשמור על התחבורה שלהם בין הים התיכון לבין מפרץ עקבה והמפרץ הפרסי, שהשמירה עליהם היא כנראה חלק מהאינטרסים הבריטיים בחלק זה של העולם. לפי תכנית זאת, יצטרך הלגיון לשמור: (א) על התחבורה בין חוף עזה לבין גשר אלנבי בדרכים הבאות: עזה, בארשבע, חברון, ירושלים, גשר אלנבי. (ב) על התחבורה בין נמל חיפה לבין נהריים. באמצעות השמירה על התחבורה בין עזה לבין גשר אלנבי יעזור הלגיון הערבי, בעקיפין, לבריטים בשני דברים חשובים אחרים: (א) לקיים דרך הנגב את הקשר בין הצבא הבריטי, שחונה כיום בתעלת סואץ וברפיח, לבין עקבה. (ב) לשמור על החלק הערבי של ירושלים ועל המקומות הקדר שים שבו, מבלי להזדקק לכוחות בין-לאומיים, או להתערבותה של איו מדינה ערבית [אחרת] בעניין זה.

החווה החדש, שנחתם ב-15 במרס 1948, החליף את החווה הקודם משנת 1946. אמנם, החווה החדש לא שינה מהר תית את יחסי התלות של עבה"י בבריט"ניה, אך הוא נתן תוקף מחדש להתחייבות של בריטניה לספק אמצעי לחימה, תחמושת וציוד אחר לגיון הערבי, לדאוג לאימונו ולהכשרתו (סעיף 6 בנספח לחווה), כמו גם להמשיך ולהע"ק סיוע כספי לצרכי החזקת הלגיון

(איגרת 5, שצורפה לחווה). הסיוע הכספי אמור היה להסתכם בשנת 49/48 בשני מיליון ליש"ט לפחות.

בפברואר 1948 הוקם גדוד חי"ר רביעי — גדוד 4. לדברי גלאב, היוו ארבע פלוגות משמר את הבסיס לגדוד החדש, אשר לדבריו לא הספיק להשלים, עד להתחלת הפלישה ב-15 במאי, אפילו סדרת אימרים ברמת הגדוד. אולם דומה, כי גם במקרה זה לא דיוק גלאב. שכן, במועד שנבק עדיין נמצאו פלוגות המשמר בא"י (הפלוגות הראשונות חזרו לעבה"י רק במהלך חודש מרס). לכן, נראה, כי כוח האדם לגדוד זה נלקח מבסיס הטירונים המרכזי של הלגיון, מקרב מגויסים שסיימו את שלב האימון הבסיסי.

הקמת הגדוד הרביעי גררה בעקבותיה ארגון מחדש של הכוחות. הוקמה מפח"ט שנייה — חטיבה ממוכנת 3 — שפקדה על גדוד 2 הוותיק ועל גדוד 4. מפקדת החטיבה הוותיקה (חטיבה ממוכנת 1) פקדה מאז ואילך על גדוד 1 וגדוד 3 בלבד. שתי החטיבות הושמו תחת פיקודה של מפקדת דיוויזיה 1, מסגרת חדשה שהוקמה בחודשים הראשונים של שנת 1948, וכמפקדה מונה זעים (בריגדיר) נורמן לאש (N.O. Lash). הקצין הבריטי הבכיר בלגיון אחר גלאב.

בשבוע האחרון לפני הפלישה לא"י, אורגנו תשע פלוגות משמר, שסיימו תפקידן בארץ, בשני גדודים נוספים: גדוד 5 התארגן בהרי השומרון וגדוד 6 של עבדאללה אל-תל — באזור ירחו. במחצית הראשונה של 1948 קלט הלגיון כמויות ניכרות של אמצעי לחימה. בולטים במיוחד 60 משורייר נים חדשים, שקיבל בחודש פברואר, ולפחות 24 תותחי שדה 25 פאונד, שאותם משך בחודש מרס ממחנה טירה, שבו נמצא המחסן הגדול ביותר בא"י של ציוד צבאי (Advance Ordnance Depot 614).

עד לסוף 1947 חסר הלגיון יחידות מסייעות ויחידות שירותים, ונשען על המערך הלוגיסטי של הצבא הבריטי בא"י. בד"בד עם התחלת הפינוי של הבריטים מהארץ, החל מאמץ מזורז להקים שירותי עזר ומערך לוגיסטי לגיון, כדי שיוכל לפעול עצמאית. בישיבת מטה מפקדת הכוחות הבריטיים בא"י, בסוף ינואר 1948, הוחלט להעביר לרשות הלגיון ממחסני הצבא בארץ חלקי חילוף לרכב, בכמות שתספיק לשנתיים. כמה שבועות מאוחר יותר אישר המטה להעביר לגיון

ציוד ואספקה לשמונה חודשים. כן קיבל הלגיון את מחסני הרכב הממוכן, את מחסני הציוד הכללי, את המבנים ואת בתי המלאכה של חיל הספר, שפורק בחודשים ינואר — מרס 1948. אשר לתח"מושת, סיכם מטה מפקדת הכוחות, עוד באמצע ינואר 1948, שכל עודפי התח"מושת של הצבא בארץ, ובמיוחד תחמושת נק"ל, יועברו לרשות הלגיון. ההחלטה לא אושרה ע"י מפקדת הכוחות הבריטיים במזרח התיכון, אולם בסופו של דבר קיבל הלגיון כמויות ניכרות של תחמושת מהמחסנים המתפרקים בא"י. (אפילו גלאב נאלץ להודות, שלקראת פרוץ המלחמה היה לגיון מלאי "סביר", כלשונם, של תחמושת קלה. לדבריו, חסר הלגיון מלאי מספיק של פגזים לתותחים ולמרגמות).

מטבע הדברים נתקלה הקמת המערך הלוגיסטי במחסור באנשי מקצוע בעלי הכשרה מתאימה, אשר הוחרף בגלל העדר כמעט מוחלט של תשתית טכנולוגית בעבה"י. מפקדת הכוחות הבריטיים נחלצה לסייע לגיון במציאת כוח אדם מיומן, בכך שפנתה בחזור לחיילים המשרתים בארץ בהצעה להתנדב לשרת ביחידות המקצועיות החדשות שהוקמו בלגיון. בחזור צוין, שעל המתנדבים

טבלה 1: סד"כ ומצבת כלי נשק עיקריים של הלגיון

אוקטובר מאי			
1948	1947		
3-2	1	חטיבות	
6	3	גדודי חי"ר	
	אין	משוריירים	
72	נתונים	נרשאי תותח	
	אין	משוריירי	
52	נתונים	סיור	
		תותחים	
24	—	25 פאונד	
		תותחים נ"ט	
38	12	6 פאונד	
	אין	מרגמות	
40	נתונים	3 אינטש	
		מקלעים	
334	30(?)	קלים ("ברן")	
		מקלעים בינר	
22(?)	43	ניים "ויקס"	
7,359	6,946	רובים	
		תמ"קים	
668	180	"תומפסון"	

ליגיונרים במצעד

בסוף אוקטובר 1947 בפרלמנט בלונדון. בתשובה לשאלתה בעניין זה אמר תת-שר המדינה לענייני חוץ, כריסטופר מאיהו (Mayhew), כי הלגיון נמצא בא"י ב"השאלה"; אמנם בלא שנחתם על כך הסכם רשמי, אבל בהסכמתו המלאה של המלך עבדאללה. מאיהו הוסיף: "אותו חלק של הלגיון הנמצא בא"י נתון לפיקודו של המפקד הכללי של הכוחות בא"י, יחידות אלה מגלות נאמנות מלאה למדיניותה של הממשלה". בנימוק זה השתמשה ממשלת בריטניה גם כשנדרשה להסביר באו"ם את הסיוע שהושיטה להתעצמות הלגיון ולחימושו. נציג הממשלה הבריטית טען במועבי"ט, כי הלגיון הערבי מועסק בא"י כחלק מכוחות הביטחון, הנתונים לפיקודו של המפקד הבריטי העליון, וכדי שהלגיון יוכל למלא את תפקידו בשמירה על הדרוש. הייתה לא מעט מהתחסדות בדבריו, שאותם הגדיר דובר הסוכנות היהודית, באיגרת מחאה שהעביר לאו"ם, "בלתי מתקבלים לחלוטין על הדעת". כוחות הלגיון בארץ חולקו בין הפיקודים הצבאיים והושמו ת"פ העוצבה

הגדודים של החטיבה הממוכנת ו-17 מתוך 17 פלוגות המשמר. סך הכל – 4,600 קצינים ובר"א מתוך מצבה כוללת של כ-8,800 איש. אלה היו חלק מסד"כ הכוחות הברזיים בארץ, ונתונים לפקדתו של המפקד הכללי של כוחות בריטניה בא"י ובעבה"י (General Officer Commanding, British Troops in Palestine and Transjordan). השמטת "עבר-היורד" מתוארו, בקיץ 1947, לא גררה בעקבותיה שינוי כלשהו במעמד של הלגיון. הלכה למעשה זה הוגדר בישיבה של מטה מפקדת הכוחות בא"י באופן הבא: "למטרות אופרטיביות נתון הלגיון הערבי ת"פ ה" מפקד הכללי של הכוחות בא"י; מכל בחינה אחרת זו חטיבה עצמאית". העובדה, שגלאב נזקק לאישור מוקדם של מפקד הכוחות בא"י, גנרל מקמילן (MacMillan), כדי להעביר לבאר-שבע מחלקה מפלוגת משמר שהוצ"ב בחברון, ממחישה זאת היטב. שאלת מעמדו החוקי של הלגיון בא"י, מאז בנטל המנדט הבריטי על עבה"י (מרס 1946) עלתה

להיות סמלים ביחידות טכניות-מקצועיות מתאימות בצבא הבריטי וכי מבוקשים במיוחד נשקים, חשמלאים, מכונאים וטכנאי אלחוט. טבלה 1 ממחישה היטב את הגידול המהיר, שחל בחודשים הראשונים של 1948 בלגיון. סד"כ חיל המשלוח העבר-יורדני כלל ב-15 במאי את הכוחות האלה: מפקדת דיוויזיה 1; גדוד שדה חת"מ (24 קנים); חטיבה ממוכנת 2 (גדודים 1, 3); חטיבה ממוכנת 3 (גדודים 2, 4); חטיבה 4 (גדודים 5, 6); ולפחות 4 פלוגות חי"ר (משמר) עצמאיות. בכוח היו 9,050 חיילים.

היערכות הלגיון בא"י

יחידות של הלגיון נמצאו בא"י מאז תום מלחה"ע השנייה. ככל שגדל העומס המבצעי על הכוחות הבריטיים (מניעת העפלה, לחימה בכוח המגן ובארגוני "הפורשים", אבטחת התנועה בעורקי התחבורה הראשיים ועוד), גדל מספר יחידות הלגיון, שהוצבו בארץ ומילאו תפקידי שמירה ואבטחה על מחנות, על מחסנים ומיתקנים. בסוף 1947 נמצא בארץ רוב הכוח המבצעי של הלגיון; שניים משלושה

הלגיונרים בעבר הירדן — הסוכנות היהודית נאבקה על מנת להוציאם מארץ ישראל

המוליך לבית-לחם) ובהר הצופים, ומחלקה תורנית ביריחו, כסיוע בביקורת המעבר בגשר אלנבי. 620 מחיילי הלגיון נמצאו בירושלים.

פיקוד-משנה עזה (באחריות חטיבה ממונעת 61): שתי פלוגות משמר מאגר פלוגות משמר 2 בשמירה ובאבטחה של המחנות ברפיח ובדמרה (כיום קיבוץ ארו). בפיקוד-משנה עזה נמצאו כ-500 מחיילי הלגיון.

פעילות הלגיון ומאבק הסוכנות לסילוקו

ההיערכות של יחידות הלגיון בארץ, בתוך ערים בעלות אוכלוסיה מעורבת (חיפה, ירושלים), בסמוך ליישובים יהודיים ולכבישים הראשיים, טמנה בחובה סכנה של התנגשויות עם האוכלוסיה היהודית, אפילו בתקופה של רגיעה יחסית. קל וחומר משגברה המתחוות, בעקבות פרסום דו"ח אונסק"ו (31 באר-גוסט 1947) ובעת הדיונים באו"ם, שהסתיימו בהחלטה על חלוקת ארץ-ישראל (29 בנובמבר 1947).

מראשית סתיו 1947 הגבירה הסוכנות היהודית את מאמציה, בניסיון לשכנע את ממשלת בריטניה בלונדון ואת ממשלת

ככל הנראה, בגשר דמיה ובגשר שייח' חוסיין. בסה"כ נמצאו במרחב פיקוד הצפון כ-2150 מאנשי הלגיון.

פיקוד הדרום (באחריות דיוויזיה חי"ר (1):

גדוד ממוכן 3 ת"פ חטיבת חי"ר 3 מדיוויזיה 1. מפקדת הגדוד, פלוגת המפקדה ועוד פלוגה במחנה תל-ליטווינסקי (כיום תל-השומר), שתי פלוגות בעקיר (תל-נוף) והפלוגה הרביעית במחנה 518 — אלגיה (כיום מושב גיאה, שבנגב הצפוני, כ-3 ק"מ מצפון מערב לתלמיפה).

אגד פלוגות משמר 2: מפקדת האגד ועוד שתי פלוגות בסרפנד (כיום צריפין), בשמירה על מחנה מפקדת הדיוויזיה ועל המחסנים הרבים שנמצאו במחנה; שתי פלוגות (אחת מהן מאגר מס' 1) במחנה 507 שבואדי צראר (נחל שורק) לשמירה על מחסן התחמושת המרכזי בא"י.

במרחב פיקוד הדרום נמצאו בסה"כ כ-1330 מחיילי הלגיון.

פיקוד-משנה מזרח-ירושלים (באחריות חטיבת חי"ר 2): שלוש פלוגות מאגר פלוגות משמר 2 במחנה "אלעלמיין" (במבואה הדרומי של העיר, מצידי הכביש

הבריטית הבכירה, שהייתה אחראית מבחינה אופרטיווית על הפיקוד. לקראת סוף 1947 הוצבו יחידות הלגיון כדלקמן: פיקוד הצפון (באחריות דיוויזיה מוטסת 6):

מחוז חיפה: אגד פלוגות משמר 1, ת"פ חטיבת צנחנים 1. מפקדת האגד נמצאה במחנה בת-גלים ושש פלוגות המשמר בנוה-שאנן, באחזה, בבתי-גלים, באזור בתי-הזיקוק, בנשר ובכורדני. פלוגות המשמר השתלבו בשמירה על המתקנים והמחנות הצבאיים הרבים שנמצאו בחיפה ובמפרץ ובאבטחתם, במיוחד מפני גניבות.

מחוז הגליל: גדוד ממוכן 1, ת"פ חטיבת צנחנים 3. משימת הגדוד לסייר לאורך צינור הנפט — מהירדן ועד לבתי הזיקוק. מפקדת הגדוד ופלוגת המפקדה נמצאו בכפר-ילדים (מחנה 201) בסמוך לעפלה-עלית ובסיסים של פלוגות הגדוד היו במחנה ג'למה (מחנה קו צינור הנפט מס' 5), במחנה ישראל — בשלושה ק"מ מדרום מזרח לתל-עדשים (מחנה קו צינור הנפט מס' 2) — ובמחנה 221 שבואדי בירה — כיום נחל תבור (מחנה קו צינור הנפט מס' 1). הפלוגה הרביעית הוצבה

טבלה 2: מיקום יחידות הלגיון הערבי

28 בדצמבר 1947	21 בפברואר 1948	24 במרס 1948	אמצע אפריל 1948	13 במאי 1948
חטיבה ממוכנת 1				
גדוד ממוכן 1				
מפקדת הגדוד	כפר ילדים	כפר ילדים		ח'או (עבה"י)
ופלוגת מפקדה	(מחנה 201)	(מחנה 201)		
פלוגה 1 (משוריינים)	ג'למה	ג'למה		רמאללה
פלוגה 2	מחנה ישראל	מחנה ישראל	הגדוד פונה, או	ח'או
פלוגה 3	ואדי בירה	מחנה (מחנה)	נמצא בשלבים	ח'או
		צינור הנפט	האחרונים של	
		במקומה (?)	הפינוי	
פלוגה 4	גשר שיח'	פונתה לעבה"י (?)	עבה"י	
(פחות מחלקה)	חוסין (?)	אירבד		
מחלקה	גשר דמיה (?)			
גדוד ממוכן 2				
	אירבד (עבה"י)			ח'או — עבה"י
גדוד ממוכן 3				
מפקדת הגדוד				
ופלוגת מפקדה				
פלוגה 1 (משוריינים)	תל ליטווינסקי	בית נבאללה	בית נבאללה	ח'או
	עקיר	עקיר	ואדי צראר	
			(מחנה 507)	
פלוגה 2	תל ליטווינסקי	בית נבאללה	הגדוד פונה, או	
פלוגה 3	אלג'יה (מחנה 518)	אלג'יה (מחנה 518)	נמצא בשלבים	
פלוגה 4	עקיר	בית נבאללה	האחרונים של	
(פחות מחלקה)			הפינוי	
מחלקה	אלג'יה (מחנה 518)	אלג'יה (מחנה 518)		
פלוגות משמר				
אגד פלוגות				
משמר 1				
מפקדת אגד	בת-גלים	בת-גלים	בת-גלים	
פלוגות משמר 1	נוה-שאנן	נוה-שאנן	נשר (מחנה 145)	דמיה — ג'יפטליק
פלוגות משמר 2				(בגדוד 6)
פלוגות משמר 4	נוה-שאנן	נוה-שאנן	עבה"י	עבה"י (עצמאית)
פלוגות משמר 5	כורדני (מחנה 190)	כורדני (מחנה 190)	שכם	שכם (בגדוד 5)
פלוגות משמר 6	ואדי צראר	ואדי צראר	עזה	יריחו (בגדוד 6)
פלוגות משמר 7	חיפה — אחוזה	אחזה	עבה"י	אינה נזכרת
	(מחנה 158)	(מחנה 158)		
פלוגות משמר 8	חיפה — בתי הזיקוק	בתי הזיקוק	עבה"י	בקעת הירדן
				(בגדוד 6)
פלוגות ביטחון 1	נשר (מחנה 145)	נשר (מחנה 145)	חיפה/חוף ח'יאט	יריחו
			(מחנה 179)	(בגדוד 6)
אגד פלוגות משמר 2				
מפקדת אגד				
פלוגות משמר 2	סרפנד (מחנה 459)	סרפנד (מחנה 459)	רמאללה	לא נזכרת
פלוגות משמר 1	סרפנד (מחנה 468)	סרפנד (מחנה 468)	בית נבאללה	לא נזכרת
פלוגות משמר 3	עבה"י	עבה"י	עבה"י	עבה"י
פלוגות משמר 9	ירושלים (מחנה)	"אלעלמיין"	"אלעלמיין"	טייבה
	"אלעלמיין"			(בגדוד 5)
פלוגות משמר 10	דמ'ה: פחות מחלקה ברפיח	בלי שינוי	עבה"י	לא נזכרת
פלוגות משמר 11	רפיח	רפיח	רמאללה	רמאללה
				(בגדוד 5)
פלוגות משמר 12	ואדי צראר	ואדי צראר	חברון, פחות	חברון
	(מחנה 507)	(מחנה 507)	יחידות משנה	(בגדוד 6)
			בחלחול, בדהריה	
פלוגות משמר 13	— (פחות 2 מחלקות) דר' הצופים, מחלקה בגשר אלנבי ומחלקה בלח	ירושלים — הר הצופים מחלקה בגשר אלנבי (?)	עבה"י	ג'יסר אל מג'אמע (עצמאית)
פלוגות משמר 14	סרפנד (מחנה 463)	סרפנד (מחנה 463)	בית נבאללה	לא נזכרת
פלוגות משמר 15	עבה"י	עבה"י	עבה"י	עבה"י
פלוגות ביטחון 2	ירושלים, פחות מחלקה בבית ג'לה	בלי שינוי	(פחות מחלקה) בהר הצופים, מחלקה בבית ג'לה	רמאללה
				(בגדוד 5)

מקורות: 1. ארכיון צה"ל. 2. עבדאללה אל-תל, עמ' 44 — 45.

* הסימן (?) הוא הסתייגות של כותב העבודה.

המנדט בירושלים להודרו ולהוציא את הלגיון מתחומי א"י ולהחזירו לעבד"י. בן גוריון העלה תביעה כזו, כשנפגש עם הנציב העליון (13 באוקטובר ושבעה בדצמבר 1947). אולם, הלה הסתפק באמירה סתמית, ש"הממשלה אחראית לכל פעולת הלגיון הערבי". ב-12 בדצמבר 1947 הבהיר שר החוץ בוויין, בוויכוח שנערך בבית הנבחרים על הודעת הממשלה לסיים את המנדט ב-15 במאי 1948 ולפנות את הממשל האזרחי ואת הצבא מא"י, לאמור: "סוכם, שכל יחידות הלגיון יפנו מארץ-ישראל בזמן שיפנו הכוחות הבריטיים, ופינויים יושלם יחד עם השלמת הפינוי של הכוחות הבריטיים". נוסח זה אומץ ע"י דוברים בריטיים רשמיים במהלך החודשים הבאים. אולם, ימים ספורים אחר כך, חזר המלך עבד-אללה, בראיון עם כתב העיתון "אובז' רוור", על הצהרה שמסר שבועיים קודם, ואמר, כי הלגיון הערבי, שהושאל בשעתו למפקדת הצבא בא"י, לא יעזוב את הארץ עם הפינוי של הכוחות הבריטיים. הלגיון יישאר "לשם שמירה על האינטרסים ועל הזכויות של הערבים בא"י וכדי להגן עליהם מפני התקפה". על רקע התלקח ויות הדמים שגברו מאז החלטת החלוקה וההכרזות של המלך עבדאללה – אין זה מפתיע שתשובת גולדה מאירסון לנציב העליון (שהפנה אותה ב-17 בדצמבר 1947 לנאמו של בוויין בבית הנבחרים) הייתה בוטה: "זה לא מספק אותנו, אין לנו אמון במקום ששומרים בו הלגיון הערבי, חיל הספר ושוטרים ערבים רוכבים במדבר". בתזכיר, שהעבירה לנציב בעקבות שיחתם, דרשה במפגיע, שיחידות הלגיון ויחידות חיל הספר יפנו בלא דיחוי מהאזורים היהודיים.

נציגי ממשלת בריטניה ודוברים רשמיים מטעמה ניסו, אמנם, מדי פעם להפיג מחששות מנהיגי היישוב בהבטיחם, כי "חיילי הלגיון יוצבו, במידת האפשר, באזורים שבהם נוכחותם לא תגרום בעיות". אולם, בירושלים הודיעה לשכת המודיעין הממשלתית, בסמוך לאותו הזמן, שכל עוד נמשכות התקפות היהודים על הבריטים, אנוסה הממשלה להשתמש בכל הכוחות העומדים לרשותה, ובכלל אלה גם חיילי הלגיון הערבי, כדי להגן על מתקניה. אף אם נתעלם מהפניית האצבע המאשימה כלפי הנהגת היישוב, שאינה מונעת מארגוני "הפורשים" לפעול נגד יעדים בריטיים, אין ספק, שהודעה מצביעה על בעיה אמיתית, שבה התחבט הממשל בירושלים, והיא מחסור בכוחות צבא בריטיים, שיוכלו בור

זמנית לבצע את המדיניות השוטפת של הממשלה, להירתם למשימת הפינוי וגם לשמור על המחנות והמתקנים. קריץ-ג'ונס (Creech-Jones), שר המושבות, היטיב להגדיר את הקושי שבפניו נצבה הממשלה, בהבטיחו לנציגי הסוכנות היהודית בלונדון (23 בדצמבר 1947), כי הממשלה תדאג אמנם לפינוי חיילי הלגיון הערבי יחד עם הצבא הבריטי, אולם הוסיף "עד אז הם נדרשים [בארץ-ישראל] בגלל מחסור בכוח-אדם". הדברים נאמרו, יש לזכור, ע"י חבר הקבינט הבריטי, שהיה מוכר כבעל גישה חיובית לציונות, בשעה שתהליך הפינוי נמצא עדיין בראשיתו. בהתנגשויות הדמים שהתחוללו בארץ נטלו קציני הלגיון וחיליו חלק פעיל גובר והולך. בתחילה מעורבותם הייתה עקיפה, והתבטאה, במיוחד, בהדרכה ובאימון הלוחמים הערביים המקומיים, בסיוע לגניבת נשק וציוד ממחנות, שעל שמירתם היו מופקדים, ועוד. כל אלה תוך הולכת שולל של המפקדים הבריטיים של הלגיון "באופן שעזרה כלשהי לערבים, או התנגשות שלנו עם היהודים, תיראה כבלתי יוזמה, כמקריית בלבד, וכבאה לצורך הגנה עצמית" – כפי שהעיד עבד-אללה אל-תל בזיכרונותיו.

במהלך החודשים הבאים עברו חיילי הלגיון להטרדות ולהתקפות ישירות. בחיפה, שבה נמצאו יחידות של הלגיון בשכונת לנוה-שאנן, לאחוזת ולבת-גלים, פתחו באש על רכב יהודי, שנע בכבישים הסמוכים, ולתוך השכונות עצמן כמעט מדי יום. במחצית הראשונה של פברואר 1948 בלבד נהרגו מאש חיילי הלגיון ששה אנשים ונפצעו יותר מעשרים. כדי למנוע התלקחות כללית בעיר הנמל, אשר עלולה לשבש את המהלך הסדיר של הפינוי, הודיע בחמישה בפברואר מח"ט צנחנים 1, בריגדיר רום (Rome) כי חיילי הלגיון יוצאו מנוה-שאנן; ב-17 בפברואר, אמר גנרל סטוקוול (Stockwell), מפקד הדיוויזיה המוטסת 6 ומפקד פיקוד הצפון, למשלחת של נציגי הקהילה היהודית בחיפה, כי הוא מבין, ש"חיילי הלגיון הפכו מטרד לאוכלוסיה היהודית", והבטיח להעביר לרשויות המתאימות את דרישתם לסילוק חיילי הלגיון מהעיר. משנפגש עימם בשנית, כמה ימים מאוחר יותר, הודיע סטוקוול, כי יחידת הלגיון תוצא, אמנם, מהמחנה שנמצא בסמוך לשכונת אחוזה, אולם היא תועבר למחנה בת-גלים. הוא הסביר, כי הצבא אינו יכול להוציא את הלגיון כליל מחיפה-הרבתי, משום שאין ברשותו כוח חלופי. מסיבה זו גם תישאר יחידת הלגיון בנשר. ואכן, יחיד

דות של הלגיון נשארו בחיפה-הרבתי עד לראשית חודש מאי. בירושלים, שבה נמצאו שלוש פלוגות משמר של הלגיון, לא היה המצב טוב יותר. הדרישות החוזרות להוצאתן מהעיר לא נענו; נהפוך הוא. "מקורות רשמיים" מסרו, בסוף מרס 1948, כי "הוחלט להשאיר יחידות מסוימות של הלגיון בירושלים ובסביבתה"; ואמנם, יחידות הלגיון, שנמצאו במחנה "אלעל-מיין", אשר חלש על שכונת מקור ברוך, היוו מקור בלתי פוסק להטרדת השכונות היהודיות בדרומה של ירושלים. אשר למקומות אחרים, ידועות במיוחד התקפת הדמים שביצעה יחידה של הלגיון, על שיירה שהייתה בדרכה לנוה-יעקב (24 במרס), ההפגזה הארטילרית על קיבוץ גשר (29 באפריל) וההתקפות החוזרות על ישובי גוש עציון (12 באפריל, ארבעה במאי, 12–13 במאי), אשר הסתיימו בכניעתו. עם זה יצוין, כי במקרים רבים היו ההתקפות פרי יוזמה של מפקדים מקומיים, נמוכים בדרגתם, כפי שעולה בבירור גם מעדותו של עבדאללה אל-תל. במקרה של הפגזת קיבוץ גשר נדרשה אפילו התערבות אישית של המלך עבדאללה, כדי להפסיקה.

מתברר שהדברים שהשמיע הגנרל מקמילן ב-26 באפריל 1948 באזני אליעזר קפלן וחיים הרצוג, כי "כל עוד נמצא הלגיון בארץ-ישראל, הוא נתון לפקודתו ונאסר עליו ללחום ביהודים", או דברי הרגעה נוסח "הלגיון הערבי קשור לבריט-ניה, אשר בשום נסיבות שהן לא תרשה לו לפעול נגדנו [היהודים]", אפשר שביטאו את המדיניות ואת כוונת הדוברים; אולם, בפועל, לא היה להם "כיסוי" מתאים בשטח. למען הדיוק ההיסטורי, יש לקבוע, כי פעילות יחידות הלגיון בוצעה, בדרך כלל שלא בידיעת הפיקוד הבריטי, קל וחומר שלא בעידודו. שכן, הפיקוד הבריטי, בכל הרמות, היה מעוניין באותו זמן בדבר אחד בלבד – להתפנות מארץ-ישראל, במהירות ובלא הפרעות. התנגש-ויות מזוינות יכלו לסכן את הפינוי, ואפילו לשבשו.

מנקודת הראות של ממשלת בריטניה היה לפעילות המזוינת של הלגיון גם היבט מדיני. כנזכר, חזרה זו וטענה, כי הלגיון מהווה חלק בלתי נפרד ממערך כוחותיה בארץ, והיא נוטלת על עצמה את האחריות המלאה לפעולותיו. השתתפות חיילי הלגיון בהתלקחות הבין-עדתית, גרמה לממשלת בריטניה מבוכה לא מעטה, עת נדרשה לתת דין

גב ההר – בשטח שהוקצה בתכנית החלוקה למדינה הערבית ואשר היה מלך עבדאללה שאף לספחו לממלכתו. בדיכוד עם הגברת קצב פינוי הכוחות הבריטיים, במיוחד מדרום וממרכז הארץ, גבר גם פינוי יחידות הלגיון. עוד בשישה בפברואר נסגר מחסן התחמושת המרכזי בואדי צראר וב-17 במרס דווח בעיתונות היומית, שאחרוני החיילים עזבו יום קודם את המחנה שבמקום. בסוף חודש פברואר הושלם פינוי פיקוד-משנה עזה, למעט בסיס רפיח; ב-16 במרס פונו שדה התעופה והבסיס הצבאי שבעקיר (תל-נוף); בשניים באפריל – מחנה בילו וב-15 – מחנה תל-ליטווינסקי (תל-השומר) – על שמירתם הופקדו יחידות של הלגיון. בשבועות אלה הצטמצם גם השטח שבו המשיכו כוחות בריטיים להחזיק בצפון הארץ. ואמנם, עד לאמצע חודש אפריל פונו גודד ממוכן 1 מצפון הארץ וגודד ממוכן 3 ממרכז הארץ וכל הכוח "הממוכן" של הלגיון התרכז בעבה"י. כן הושלמה הוצאת יחידות הלגיון מהשטח המוניציפלי של חיפה. בארץ נשארו עשר פלוגות משמר, שרובן התרכזו בגב ההר, משכם ועד לחברון (ראה טבלה מס' 2):

צפון הארץ: פלוגת משמר 2 בנשר (מחנה 145) ופלוגת ביטחון 1 בחוף ח'יאט (מחנה 179).

מרכז הארץ ודרומה: פלוגה 6 בעזה ופלוגות 1, 14 בבית נבאללה, שעברו מסרפנד והחליפו את הפלוגות מגדוד ממוכן 3, שחזרו לעבה"י.

גב ההר: פלוגת משמר 9 ופלוגת ביטחון 2 בירושלים; פלוגת משמר 5 הוצבה בשכם, כדי לקיים את הביטחון בעיר ובמבואר תיה;

מפקדת אגד פלוגות משמר 2 ופלוגה 11 – ברמאללה;

פלוגת משמר 12 עם מחל-קות, בחלחול, בדהריה ובבאר-שבע.

פיזור פלוגות המשמר לאורך כביש שכם – חברון נועד לקיים את השקט בריכוז האוכלוסיה, שדרכם עבר ציר הפינוי של הכוחות הבריטיים. שכן, הדאגה להבטחת תנועה חופשית בצירי הפינוי הייתה, בשבועות האחרונים של המנדט, האינטרס הראשון במעלה של המפקדה הבריטית. המלך עבדאללה מצידו היטיב לנצל את הסיטואציה החדשה: במסגרת מאמציו להפגין נוכחות בגב ההר ובאופן

חיילים בדואים של הלגיון בלבוש מסורתי

בשבועות האחרונים, ואפילו בימים האחרונים – ממש לפני תום המנדט. פינוי הלגיון השתלב בתכנית הכללית לפינוי הכוחות, שהוכנה במפקדת הכוחות בא"י, אולם ביצעו היה גמיש, ולוח הזמנים עבר שינויים רבים. בפועל, הותאם פינוי הלגיון לצרכי הצבא הבריטי, והותנה בקצב פינוי המחסנים והמצבורים, שעל שמירתם הופקדו יחידות הלגיון, ובקצב פינוי הכוחות הבריטיים.

ב-23 בפברואר עדיין נמצאו בארץ הגדודים הממוכנים 1, 3 במלואם ו-15 מתוך 17 פלוגות המשמר. גם במקומן של יחידות הלגיון לא חלו שינויים ניכרים, למעט מחצית גודד ממוכן 3, שעבר לבית נבאללה במקום שתי פלוגות של חיל הספר, שחזרו לעבה"י עם פירוק חיל הספר בחודשים ינואר – מרס 1948.⁴

פינוי היחידות הראשונות של הלגיון מא"י החל בשבוע האחרון של פברואר. עד לאחד במרס פונו פלוגה 3 מגדוד ממוכן 3, מאלג'יה שבנגב הצפוני וארבע פלוגות משמר: פלוגות 7, 8 מאזור חיפה ופלוגות 10, 11 ממנה ומרפיח. כן החל מעבר פלוגות משמר מצפון וממרכז הארץ אל

וחשבון לפעילותה בבית הנבחרים בלונדון ובזירה הבין-לאומית. הנושא עלה תכופות על סדר היום של מועצת הביטחון ושל גופים אחרים של האו"ם, שבהם תבעו וחזרו נציגי הסוכנות היהודית, שבריטניה תדאג מייד להוציא את יחידות הלגיון מהארץ. לתביעה הצטרפו חברות אחרות. אולם, לא היה באלה כדי להניע את ממשלת הלייבור להורות על החשת הוצאת יחידות הלגיון מהארץ. פינוי יחידות הלגיון תאם את קצב הפינוי של הצבא מהארץ ואת צרכיו, כפי שעולה בבירור מדברי ראש לשכת המודיעין הממשלתית סטאבס (Stubbs), שהודיע ב-22 באפריל, כי עד 15 במאי "יגנו כוחות הלגיון הערבי על קווי תחבורה שבשימוש הצבא ועל מחנותיו". זו לא הייתה ההודעה הראשונה בנושא, וגם לא האחרונה.

פינוי הלגיון

דרכן של יחידות הלגיון לעבה"י הייתה קצרה; זו התנהלה בכיוון אחד – מזרחה ובדרך היבשה בלבד. לכן, בניגוד לכוחות הבריטיים, לא היה פינוי צמוד ללוח זמנים ולמצאי של רכבות ושל אוניות. ללגיון גם לא היו בארץ מאות אלפי טונות של ציוד מגוון במחסנים ובמצבורים, אשר צריך היה לפנותם קודם לפינוי הכוחות עצמם. לכן, ניתן היה לפנות את הלגיון

4. מכאן, שאת ההתקפה הרצחנית ב-14 בדצמבר 1947, ליד בית נבאללה, על השיירה שהייתה בדרכה לבן-שמן ביצעו חיילים מחיל הספר, שהיו מוצבים במחנה, ולא חיילים מהלגיון הערבי – טעות נפוצה בכתובים על מלחמת העצמאות.

ליגיונרים באימוני נשק

אולם, כלום מצטמצמת השאלה בשלוש פלוגות בלבד?
הגרסה הבריטית הרשמית ברורה לגמרי: כבר ב־15 במאי קרא השגריר קאדוגן בפני חברי מועבי"ט מברק שקיבל ממשרד המלחמה, ובו הודיעה לונדון: "כל יחידות הלגיון הערבי עזבו את א"י, קודם לסיומו של המנדט, וחזרו לעבה". מתברר, כי הודעת משרד המלחמה לא הייתה מדויקת לגמרי. בפגישה פרטית עם ציר בית הנבחרים סידני סילברמן טען שר החוץ בוויין (20 במאי), כי לפני תום המנדט עזבו כל יחידות הלגיון למעט פלוגה אחת, אשר "נבצר ממנה לחצות [מבעוד מועד] את הירדן". שר המלחמה הבריטי נתן פומבי לגרסה זו בתשובה, שמסר ב־31 במאי בבית הנבחרים:

בסוף אפריל עזבו כל יחידות הלגיון את א"י, למעט שתי פלוגות. באחד במאי העביר המפקד הכללי של הכוחות בא"י פקודות למפקדת הלגיון הערבי בדבר החזרת שתי הפלוגות הנותרות לעבה"י — עד ל־14 במאי. מפקדת הלגיון אישרה את קבלת הפקודות, ובשלושה במאי הוציאה הנחיות מפורטות בעניין. [אולם] במצב הנזיל שנוצר בא"י ערב חיסול המנדט, היו ביקורת ופיקוח בלתי אפשריים. עם זה אני בטוח, כי כל יחידות הלגיון עזבו בליל 14 — 15 במאי למעט,

ככל שרק ניתן". הוא מצא גם לנכון לשלוח איגרת לציר בריטניה ברבת-עמון, אלק קירקבריד, להודיע לו שעל כל יחידות הלגיון להימצא מחוץ לגבולות א"י, לא יאוחר מ־12 במאי, שכן אחרי תאריך זה יראה הצבא בלגיון, שיימצא בארץ "כוח עויין". ניתן לשער, כי על הציר קירקבריד היה להעביר את תוכן האיגרת למלך עבדאללה ולמפקד הלגיון, בישיבת מטה מפקדת הכוחות, שנערכה ב־30 באפריל, הורה ראש המטה להוציא את פלוגות המשמר, למעט אלה שנמצאו בשכם ובירושלים שתאריך פינויין נקבע ל־14 במאי. אולם, דומה ששום דבר לא נעשה. בעשרה במאי עדיין נמצאו חמש פלוגות המשמר במקומותיהן, שכן יומיים לאחר מכן עלתה שאלת פינויין שוב על סדר היום של ישיבת מטה מפקדת הכוחות.

מה אירע, אם כך, לחמש פלוגות המשמר בימים האחרונים שלפני תום המנדט? התשובה ברורה לגבי שתי פלוגות המשמר שנמצאו בירושלים — אלה פונו ממנה בסמוך מאוד לפני שהחיל הבריטי האחרון עזב את העיר, בשעות הבוקר המוקדמות ב־14 במאי. זאת, למרות שעבדאללה אל-תל ניסה, לדבריו, לקבל אישור מגלאב להשאיר בירושלים לפחות פלוגה אחת, ואפילו לא במדי הלגיון. אשר לשלוש הפלוגות הנותרות ברשותן גרסות סותרות.

זה להבטיח את מעמדו שם אחרי החמישה-עשר במאי, החלו יחידות משנה של פלוגות המשמר ללוות שיירות ערביות, שנעו בין הערים: שכם — ירושלים, ירושלים — חברון, חברון — באר-שבע.

עם זאת, קטע הכביש ירושלים — חברון נשאר באחריות הבריטים ויחידות מחטיבת חי"ר 2 שבירושלים סיירו לאורכו. ככל הנראה, כדי להבטיח את התנועה ליישובי גוש עזיון (דבר שלא מנע את אסון שיירת נבידניאל ב־27 במרס).

ב־23 באפריל עזבו פלוגות המשמר 1, 14 את בית-נבאללה, ופנו מהארץ. שלא במקובל, פרסמה לשכת המודיעין הממלכתי, ב־26 בחודש, הודעה על פינויין, והוסיפה, כי הן פונו בהתאם למדיניות הממשלה להחזיר לעבה"י חיילים, "אשר תפקידם בא"י הסתיים". הסבר אפשרי להודעה החריגה הוא הרצון להוכיח, כי ממשלת בריטניה אכן מממשת את התחייבותה להשלים את פינוי הלגיון מא"י לפני תום המנדט.⁵

בהתאם לתכנון מוקדם, אמורות היו פלוגות המשמר האחרונות להתפנות מחיפה-רבתני בשבעה במאי. כיבוש חיפה ע"י ה"הגנה" (22 — 23 באפריל) יצר מציד את חדשה שהחישא את פינויין. בשבוע האחרון של אפריל עזבה פלוגת המשמר את המחנה שליד נשר; ב־29 בו סיכמו נציגי ה"הגנה" עם הגנרל סטוקוול, כי פלוגת המשמר בטירה תפונה — לא יאוחר מארבעה במאי — ושום יחידות של הלגיון לא יורשו לשוב לחיפה-רבתני. ואמנם, זו עזבה את המחנה בשניים במאי ועיתונות יום המחרת יכלה להודיע לקוראיה, כי "היחידה האחרונה של הלגיון עזבה את אזור חיפה".

אחרי הפינוי ממרחב חיפה, עדיין נמצאו שש פלוגות משמר בתחומי א"י המנדטורית: פלוגה בעזה, שתי פלוגות בירושלים ושלוש בגב ההר.⁶ הפלוגה מעזה עזבה בשמונה במאי, ואילו פינויין של הפלוגות הנותרות (ירושלים וגב ההר) תוכנן לשבעה במאי.

ב־26 באפריל אמר הגנרל מקמילן לנציגי הסוכנות היהודית, אליעזר קפלן וחיים הרצוג, כי הוא מעוניין להוציא את יחידות הלגיון, שנשארו בארץ, "מוקדם

(5) אלכסנדר קאדוגן (Cadogan), ראש המשלחת הבריטית לאו"ם, אמר זאת בדיון במועבי"ט (16.4.48), ושר החוץ בוין חזר על כך ב־28 באפריל בפארלמנט.

(6) במסגרת קביעת עובדות בשטח והפגנת נוכחות תפסה ב־28 באפריל יחידת-משנה, כנראה מהפ"לוגה בשכם, את משטרת טול-כרם, שפונתה באותו יום ע"י השוטרים הבריטים.

אולי, פלוגה אחת אשר אפשרי, כי לא הספיקה לחצות את הגבול לפני ליל 14 – 15 במאי.

גלאב כתב כמה פעמים (כל פעם בנוסח שונה במקצת), כי כל יחידות הלגיון נמצאו ב-13 במאי בעבר-הירדן, למעט פלוגה מוקטנת שמצאה עצמה מנותקת בחברון, וחיללים בודדים שנשארו ברמאללה.

לעומתו, סיפר עבדאללה אל-תל, כי בתשעה במאי, כאשר ניגש לארגן את גדוד חי"ר 6, מצא ביריחו ארבע מתוך חמש פלוגות המשמר, שעמדו להיכלל בגדודו (הפלוגה החמישית, פלוגת משמר 12, נמצאה, גם לדבריו, בחברון). כן הביא אל-תל בספרו את הסד"כ ואת ההיערכות המפורטת של הלגיון, נכון ל-13 במאי בשעות הערב. מנתוניו עולה בבירור, כי בתחומי א"י נמצאו גדוד 5 (באזור רמאללה – שכם), גדוד 6 (יריחו ובקעת הירדן), פלוגת המשריינים של גדוד ממוכן 1 ואחת מפלוגות החי"ר של גדוד ממוכן 2 (שתי הפלוגות ברמאללה). אלה נמצאו באותם אזורים ריכוז גם בבוקר ה-15 במאי (המנדט הסתיים, כידוע, ב-142359). חיזוק לדברי אל-תל אפשר למצוא, אולי, בדיווח של כתב סוכנות הידיעות UP מ-12 במאי, שהיחידות האחרונות של הלגיון נכנסות לא"י ותופסות עמדות בחלקים הערביים של הארץ, ובמיוחד בסביבת יריחו. הכתב הוסיף: "ככל הנראה נמצא כבר כל הלגיון הערבי, בפועל, בארץ-ישראל". כן ברור, מעל לכל ספק, כי שתי פלוגות של גדוד 6 נטלו חלק, ב-12 – 13 במאי, בקרב האחרון על גוש עציין. וכיצד יש להבין את ההודעה, שמסר רשמית לייטננט-קולונל נורמן (קצין המודיעין במפקדת הכוחות הבריטיים בארץ-ישראל) ב-13 במאי לקצין הקישור של הסוכנות היהודית, ולפיה הלגיון הערבי אינו נתון עוד לפקודתה של בריטניה? האם הייתה הודעתו רק תגובה להודעת דובר הסוכנות היהודית בירושלים, שקבע ב-11 במאי, כי בתחומי א"י נמצאים עדיין כמה אלפי חיילים של הלגיון הערבי? דובר הסוכנות הזכיר, כי ממשלת המנדט הודיעה וחזרה, כי תפנה את כל כוחות הלגיון לפני 15 במאי. מאחר ונשארו ארבעה ימים בלבד עד לסיום המנדט, מחכה הסוכנות להודעה ברורה של הממשלה על הרצאת הלגיון. או שמא זו הייתה תגובה למחאה שהגיש ב-12 במאי הרב פישמן (לימים מימון). באי-כוח "הי"ג" (מינהלת העם) בירושלים, למזכיר הראשי של ממשלת המנדט על השתתפות יחידה של הלגיון בהתקפה על גוש עציין. הרב

פישמן ביקש לדעת מה מתכוונת הממשלה לעשות כדי למנוע התקפות נוספות. כך או כך, ב-14 במאי שלח משה שרת מברק מחאה לקאדוגן, וביקש, שהלה יתרוץ את הסתירה שנוצרה בין הצהרתו במועבי"ט (16 באפריל) לבין השתתפות יחידות של הלגיון בהתקפה על גוש עציין. שרת סיים בקביעה, שלפי החוזה האנגלו-עבר-ירדני נושאת בריט-ניה באחריות מלאה לכל פעולות הלגיון.

סיכום

בחינת שתי הגרסות מביאה אותנו למסקנה, כי הגרסה הרשמית לוקה בחסר. אין זה אומר, בהכרח, שמפקדת הכוחות בא"י לא נתנה פקודות מתאימות להוצאת כל יחידות הלגיון מהארץ, לפני תום המנדט. אולם ברור, כי לא עשתה די כדי לוודא שהפקודות אמנם יבוצעו הלכה-למעשה. יתר-על-כן, לא ממשלת בריט-ניה ולא מפקדת הכוחות בארץ, קיימו בקרה מספקת על פעילות יחידות הלגיון בארץ בשבועיים האחרונים של המנדט; זאת למרות התלות המוחלטת של עבה"י, ובמיוחד של הלגיון הערבי, בבריטניה. לכן יכול גלאב בשבועיים הראשונים של מאי להכשיר את הציר יריחו – ביתניה – רמאללה, כציר חלופי לכביש יריחו – ירושלים וכדרך קצרה להעלות כוחות מבקעת הירדן לגב ההר; להורות על כיבוש ישובי גוש עציין, במטרה לסלק איום אפשרי מצד מגיני הגוש על התנועה בציר ירושלים – באר-שבע; ואולי, גם להציב עוד לפני תום המנדט, כוחות בחאן-אל-אחמר כדי ליצור "קרב קפיצה" להתקפה על ירושלים (אין לנו ביטחון מוחלט, שהצבת הכוחות בחאן-אל-אחמר נעשתה לפני תום המנדט ולא ב-15 במאי בבוקר).

אין ספק, העובדה שלא כל יחידותיו פונו מהארץ ופעילותו הגלויה בשבועיים האחרונים שלפני סיום המנדט הציבו את הלגיון הערבי במצב פתיחה נוח ועדיף, עת נפתחה המלחמה הסדירה של מדינת ערב בישראל.

לקריאה נוספת

העבודה מתבססת, רובה-ככולה, על חומר המצוי בארכיון צה"ל, בארכיון תולדות ההגנה, בגנון המדינה ובארכיון הציוני המרכזי וכן על עיתונות יומית של התקופה. תולדות הלגיון הערבי והתפתחותו עד לסתיו 1947 נסקרו בין היתר, בפרסומים האלה: 1. אגרא [אלעזר "לסיה" גלילי], צבאות הער-בים בדורנו על רקע עמיהם ומדיניותיהם, תל-אביב, "מערכות" (חנוכה תש"ח), עמ' 111 – 145. הספר הוא מהדורה, שנועדה לציבור הרחב של הגרסה הראשונה, שהתפ-רסמה בכותרת וזהה בחוברת מערכות מ"ה,

ינואר 1948. קובצו בו סדרה של סקירות על צבאות המדינות הערביות השכנות, שהי-וותה סיכום המידע שהצטבר עד לשלהי 1947 בשירות הידיעות של ה"הגנה".

2. פרופ' אוריאל דן, "אמירות עבר הירדן 1921 – 1946", ההסטוריה של ארץ-ישראל, כרך תשיעי – המנדט והבית הלאומי (1917 – 1947), ירושלים, כתר (1982), עמ' 316 – 327 (מאמר מצוין, כתוב בלשון תמצוי-תית ומרוכות. התפתחות הלגיון נסקרת בו על רקע תולדות אמירות עבה"י והתפת-חותה; ר' במיוחד ע"ע 319, 320, 322, 325 – 326).

תיאורים חד-צדדיים וחלקיים, המשקפים את נקודת המבט הערבית, אצל:

1. זיכרונות עבדאללה אל-תל (תרגם יהושע חלמיש), תל-אביב, "מערכות" (מרס 1960), עמ' 15 – 45, 57 – 75 מביאים את התפתחות הלגיון הערבי במחצית השנה שקדמה ל-15 במאי 1948, מנקדת מבטו של מי שהיה מפקד גדוד חי"ר 6 של הלגיון הערבי (למרות התיאור החד-צדדי והלא תמיד מדויק, חשי-בותו של הספר נעוצה בכך שהמחבר שילב בתיאורו מסמכים והתכתבויות פנימיים לא מעטים, אפילו בחירתם סלקטיווית).

Lt. General Sir John Bagot Glubb (Glubb Pasha), A Soldier with the Arabs (London, Hodder and Stoughton, 1975). יש להתייחס לספר, שכתב מי שהיה מפקדו של הלגיון הערבי במשך 18 שנים, בזהירות רבה. הספר ממשיך בתיאור הלגיון, עד הדחתו של המחבר, ב-1956.

J.B. Glubb, The Story of the Arab Legion (London, Hodder & Stoughton, 1948) מפרט את תולדות הלגיון עד גמר מלחמה השנייה (הספר השני ממשיך אותו, עד 1956. הפרקים V-I, עד עמוד 101).

סוריה ושאלת א"י — מהקמת הליגה הערבית ועד להסכם שביתת-הנשק

אברהם סלעי*

ערבית עד אמצע שנות החמישים עמדה בסימן שתי הקואליציות היריבות: המדינות ההאשמיות, ולעומתן, סוריה (ולבנון הנגררת אחריה), ערב הסעודית ומצרים. מערכת יחסים זו הולידה בשנים 1946 — 1947 תמיכה הולכת וגוברת של סוריה במופתי אל-חאג' אמין ובוועד הערבי העליון. תמיכה זו עמדה ביחס ישר להחרפת יחסי סוריה-ירדן, על רקע מאמציו הגלויים של המלך עבדאללה לקדם את שאיפתו לספח אל ממלכתו את סוריה וחלק מא"י — אם לא כולה.

אגב כך, יש לציין כי גישתם של ההאשמים בעיראק הייתה מתונה יותר בעניין האיחוד עם סוריה: הם הדגישו תמיד את הצורך באיחוד כזה על בסיס הסכמה הדדית ואילו עבדאללה פעל בדרכים שקוממו נגדו את שליטי דמשק. הוא שלח כספים לתומכיו בסוריה, ניהל תעמולה גלויה נגד המשטר הרפובליקני של דמשק בתוך סוריה ומחוצה לה, הסית מיעוטים וגורמים בלתי-מרוצים ועוינים למשטר, בהם כאלה שלא תמכו כלל בכי נון "סוריה רבתי" תחת הכתר ההאשמי. המשטר הסורי בהנהגת הנשיא קוואתלי, שהיה זקוק לתמיכת אבן סעוד ופארוק מלך מצרים, ראה עצמו מחויב למדיניות הערבית הקיבוצית. היה בכך כדי להדגיש את שייכותה של סוריה למסגרת התייחסות כל-ערבית רחבה ולחזק את מעמדו של "הגוש הלאומי" השליט שנחלש עקב ביקורת מבית ומחוץ. שלא כעיראק, ירדן ומצרים, הקשורות בברית עם בריטניה, התייחסו סוריה ולבנון העצמאיות בחשדנות לרעיון בדבר כריתת ברית עם מעצמה זרה. הן עשו ככל יכולתן להפריע לכינון בריתות נפרדות בין בריטניה לבין מדינות ערב, מחשש שהדבר יפגע בעצמאותן, שזה לא-כבר הושגה, ויחזק את האיום ההאשמי כלפיהן.

אכן, מאז קבלת העצמאות ב-1945 המאפיין הבולט ביותר לתופעה הפוליטית הסורית הוא תחושת-איום עמוקה: איום על יציבותו של המשטר, על ריבון-

מעבר לקשרים המסורתיים בין סוריה לא"י, מקדמא דנא, התפתחו מסוף העשור השני למאה העשרים קשרים הדוקים בין מנהיגים פלסטינים וסורים, על רקע לאומי, פן-ערבי. אישים פלסטינים, שהיו ברבות הימים ממנהיגי התנועה הלאומית הפלסטינית, השתתפו במרד הערבי במדבר, בהנהגת השריף חוסיין ובממשל שהקים פייסל בנו בדמשק, בשנת 1918. לימים, היו אישים אלה ממייסדי מפלגת "אל איסתיקלאל" בא"י. הם מילאו תפקיד חשוב בהתגבשות התנועה הלאומית הפלסטינית, בהנהגתו של המופתי חאג' אמין אל חוסייני. בשנת 1937, בעיצומו של המרד הערבי בא"י ובעקבות הוצאת הוועד הערבי העליון אל מחוץ לחוק ובריחת רוב מנהיגיו מן הארץ — נהפכה דמשק, בסיוע מנהיגים סורים לאומיים, למטה ולמרכז ההפעלה של המרד בשלבו השני, מ-1937 עד סופו ב-1939.

בספטמבר 1937 התכנסו בבלודאן שבסוריה נציגים בלתי-רשמיים מארצות ערב השונות לוועידה בין-ערבית ראשונה בסוגה, שנועדה לגייס תמיכה מדינית וחומרית במרד הערבי בא"י. ועידה זו בישרה למעשה את חידוש המרד הערבי בא"י, בממדים וברמת-אלימות שלא נודעו כמוהם קודם-לכן.

משקמה הליגה הערבית, בראשית 1945, כבר הייתה המערכת הבין-ערבית חצויה בין שתי קואליציות מוגדרות: עיראק ועבר-הירדן, מזה, סוריה, מצרים וערב הסעודית, מזה. בשיחות המוקדמות על הקמת הליגה הערבית, בשלהי 1944, תמכה סוריה באיחוד כל-ערבי אולי יותר מכל מדינה ערבית אחרת. ואולם, היא לא הייתה מוכנה ליפול טרף לשאיפות האויב ההאשמיות. היה זה אך טבעי שסוריה תתחבר עם אויבו המושבע של הבית ההאשמי — אבן סעוד מלך ערב הסעודית — ועם מצרים, הגורם הדומיננטי בליגה שראתה בהגשמת תכניות ההאשמים איום על ההגמוניה שלה בעולם הערבי. התפתחותה של המערכת הבין-

כמי שעוסק במלחמת-השחרור מהיבט כל-ערבי, לא אדון במדינה ערבית מסוימת, במנותק ממדינות-ערב האחרות — ביחסה לשאלת ארץ-ישראל בתקופה הנדונה; שכן, מה מייחד את המדיניות הסורית ממדיניותן של שאר מדינות ערב? במקרה של סוריה התשובה אינה פשוטה, דווקא מפני שבתקופה שבה אנו דנים דבקה סוריה במדיניות הקיבוצית, שהתוותה הליגה הערבית בעניין ארץ-ישראל. חלק גדול מן הדברים שייאמרו בזה על סוריה משקפים אפוא למעשה את המדיניות הערבית הקיבוצית. ואולם עם זאת יש להדגיש כי יחסן של מדינות ערב, ובכללן סוריה, לשאלת ארץ-ישראל היה בראש וראשונה תוצאת אינטרסים לאומיים יחודיים, שביקשו אותן מדינות להגשים במעורבותן הפעילה.

זאת ועוד, המדיניות הסורית בשאלת א"י בתקופה הנדונה היא תוצאת מקומה של סוריה במערכת הבין-ערבית, שבה מילאה שאלה זו תפקיד מרכזי. בעת התגבשותה של סוריה כמדינה וכלאום, התרוצצו בקרבה שתי מגמות: המגמה לאיחוד עם מדינות ערב השכנות והמגמה לשמור על עצמאות המדינה ועל ציביונו הרפובליקני של המשטר. התרוצצות זו יצרה מתח ביחסי סוריה עם שכנותיה ההאשמיות. תכניותיהם של ההאשמים בעיראק ובירדן לאיחוד "סוריה רבתי" או הסהר הפורה, תחת הכתר ההאשמי, גרמו שהמדיניות הסורית בשאלת א"י תושפע במידה מכרעת מיחסי סוריה עם מדינות אחרות ובראשן ממלכת ירדן של עבדאללה.

* דברים שנישאו בהרצאה לזכר רא"ל דוד אלעזר ז"ל ביום עיון על "סוריה המודרנית", באוניברסיטת תל-אביב, 12.4.84.

נותו ועצמאותו, ואף על עצם קיומו, מצד מתנגדיו מבית ומחוץ. לכן היה כה חיוני למשטר בדמשק להבטיח את תמיכתה של מצרים כמנהיגת העולם הערבי, וכמובן את תמיכת אבן סעוד, שליוקרתו האישית ולמעמדו המוסרי והדתי יצאו מוניטין ברחבי העולם הערבי והמוסלמי. במאי 1946 זכתה אמירות עבר-הירדן בעצמאות ועבדאללה הוכתר למלך הממלכה הירדנית ההאשמית. התפתחות זו הייתה לצנינים בעיני מנהיגי "הגוש הלאומי", ששלטו בדמשק, ותכניותיו הפוליטיות של עבדאללה היו נהירות להם היטב. באפריל 1947 חתמו עיראק וירדן על ברית-ידידות רופפת ובלתי-מחייבת. אך מבחינת הסורים הייתה ברית זו עוד ביטוי לתכניות האיחוד ההאשי-מיות, על כל המשתמע מהן לגבי סוריה. זאת ועוד: התפתחויות אלה אירעו על רקע פעילות חתרנית ותעמולתית של עבדאללה, לקידום תכניותיו בקשר לסוריה והצהרות חוזרות ונשנות בעניין זה, מצדו ומצד חברי ממשלתו.

המתרחשות שנוצרה על רקע זה בין שתי המדינות הייתה הרבה מעבר לממדיה האמיתיים של הסכנה, שבה העמיד עבדאללה את סוריה; מה גם שבניגוד לסברת הסורים, בריטניה לא תמכה בשאיפות עבדאללה וחזרה והרגישה כי זהו עניינן של מדינות ערב בלבד ואין בכוונתה להתערב בו. האיום הירדני שחשו מנהיגי סוריה נבע במידה רבה מעוצמתו העדיפה של "הצבא הערבי הירדני" על צבא סוריה. שכן, בנוסף לבעיית הפיצול הפנימי, סבל המשטר הסורי מהיעדר צבא אמין ויעיל. לעומתו, הלגיון הערבי היה בעל מוניטין כצבא יעיל, מאומן ומצויד היטב, הודות לפיקוד ומימון בריטיים, שניתנו לו במסגרת החחה האנגלו-ירדנית. הלגיון הערבי גם היה גדול מאוד ביחס לגודל האוכלוסיה הירדנית ולצורכי ההגנה של ממלכת ירדן — וזה הוסיף מן-הסתם לדימויו המאיים בעיני הסורים. המדיניות הקיבוצית של הליגה הערבית בשאלת א"י הסתפקה עד סוף קיץ 1947 בדילומטיה של מחאות ותוכרים, בעיקר לממשלת בריטניה ולארה"ב. במקביל, גם יצרה הליגה הערבית מנגנונים שנועדו לבלום את התפתחות המפעל הציוני בשלושה תחומים עיקריים: הסברה ותעמולה למען העניין הפלסטיני בבריטניה ובארה"ב; הצלת קרקעות ערביות בא"י, שעמדו בסכנת מכירה ליהודים; והטלת חרם כלכלי על היישוב העברי. סוריה בלטה בדבקותה בהגשמת מדיניות קיבוצית זו של הליגה, יותר מכל

מדינה ערבית אחרת. סוריה עמדה בעקבות במילוי התחייבויותיה החומריות לתכניות הסיוע לערביי א"י, מטעם הליגה. סוריה בלטה בתמיכתה בגישה הקיבוצית הפן-ערבית בסיוע לערביי א"י, להבדיל מעיראק שדגלה בגישה ייחודית. בכינוסי הליגה הערבית נמצאה סוריה על-פי רוב במחנה אחד עם מצרים וערב הסעודית. כשהתעורר הפולמוס בשאלת הדרך העדיפה להצלת קרקעות בא"י, עמדו על הפרק שתי הצעות חלופיות: הצעת ממשלת מצרים והצעת מוסא עלאמי, נציג ערביי א"י בליגה שנתמכה על-ידי עיראק. סוריה תמכה בתכנית המצרית שנהפכה אחר-כך לתכנית הרשי-מית של הליגה הערבית. בעניין החרם הכלכלי נגד היישוב העברי, בלטה סוריה מלכתחילה כמדינה הערבית המובילה בהחרפה ההדרגתית של החרם הערבי. סוריה הייתה המדינה הערבית הראשונה שחוקקה את חוקי החרם והטילה עונש מוות על מי שמקיים קשר מסחרי ממוסד עם גורמים ציוניים. (אגב, דבקותה היתרה של סוריה בחרם האנטי-ציוני נבעה במידה רבה משיקול כלכלי אנוכי ולא רק מתוך עניין להפגין נאמנות לליגה הערבית ולהחלטותיה).

רק עיראק עלתה על סוריה בקנאותה לעניין הפלסטיני בתקופת דיונו; בהבדל אחד: בעוד עיראק פועלת לבדה ומטרתה להבליט את ייחודה בזירה הבין-ערבית, העדיפה סוריה לפעול במסגרת הליגה הערבית. המדיניות הסורית בשאלת א"י התחילה ללבוש גוון ייחודי כלשהו רק לאחר פרסום "תכנית מוריסון", ב-31 ביולי 1946. זו הייתה תכנית לאוטונומיה מחוזית שגיבשו מומחים בריטים ואמריקנים, בעקבות דין וחשבון של ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית. התכנית התפרשה לערבים מיד עם פרסומה כחלוקה דה-פקטו של א"י. מטבע הדבר, רים, עוררה "תכנית מוריסון" הידועה גם בשם תכנית הקנטוניזציה, התנגדות עזה מצד סוריה, שחששה פן תביא הגשמת התכנית סיפוח המחוז או המחוזות הערביים בא"י לממלכת ירדן, וזה ישמש לעבדאללה קרש-קפיצה להגשמת תכנית "סוריה רבת"; כלומר, סיפוח סוריה כולה לממלכתו. מכאן מתבלטת סוריה כמדינה היותר קיצונית בהתנגדותה לפתרונות שאינם עולים בקנה אחד עם תביעות הוועד הערבי העליון. זאת ועוד: סוריה אימצה קו קיצוני גם בדרישתה למדיניות של לחץ כלכלי ומדיני על ארה"ב ובריטניה, כדי ללחוץ לבלית ההתפתחות של הבית הלאומי היהודי ולחתור להפיכת

א"י למדינה בעלת רוב ערבי מכריע. עד כמה היו חשדות הסורים כלפי עבדאללה במקומם — תעיד העובדה שבמחצית השנייה של 1946 ניהלה הסוכנות היהודית מגעים הן עם עבדאללה והן עם ממשלת מצרים בראשות איסמאעיל צידקי, בדבר הסכם על חלוקת ארץ-ישראל והקמת מדינה יהודית בחלק ממנה. לקראת סוף 1946 הושג הסכם בעל-פה בין עבדאללה לנציגי הסוכנות היהודית על חלוקת א"י, על הקמת מדינה יהודית בחלק האחד וסיפוח החלק האחר — הערבי — לממלכת עבדאללה. ההסכם לא עסק בפרטים כשאלת ירושלים, הגבולות ויחסי-הגומלין בין המדינה היהודית העתידה לממלכה הירדנית. זה היה הסכם עקרוני שעבדאללה דבק בו גם לאחר פלישת צבאות ערב לא"י.

במשך 1947 גברה בהדרגה המתחנות בין סוריה לבין עבדאללה על רקע התבטאויות מצד עבדאללה ואישים ירדנים אחרים בזכות כינונה של "סוריה רבת". ראשי המשטר בדמשק הגיבו בחריפות על כוונות אלו, והאשימו את עבדאללה בהתערבות בענייניה הפנימיים של סוריה ובחתימה תחת אושיות המשטר הרפובליקני. לשיאה הגיעה המתחנות בין דמשק לעמאן בסוף קיץ 1947, כשמנהיגי לבנון, ערב הסעודית ואפילו מצרים הצטרפו במידה זו או אחרת למבקרי עבדאללה. בעצמת המתח והיריבות, המערכת הבין-ערבית בתקופה זו אכן הייתה ראויה למונח "המלחמה הערבית הקרה", שטבע המלומד האמריקני מאלקום קר, לאפיין בו את היחסים הבין-ערביים מסוף שנות הארבעים ובשנות החמישים.

בשיאה של מתחנות זו, פרסמה הוועדה לחקירת שאלת א"י מטעם האו"ם (אונסק"פ) את מסקנותיה שעוררו גל תגרות נועמות בכל רחבי העולם הערבי. ממשלות ערב נדרשו לתגובה הולמת על מסקנות הוועדה ונאלצו להניח לזמן-מה את מחלוקותיהן הפנימיות ולהגיב על האתגר שהוצב בפניהן. צאלח ג'ובר, ראש ממשלת עיראק, שיום כינוס ועידה בין-ערבית, לגיבוש תגובה משותפת על דין וחשבון הוועדה, נאלץ לעשות קידום-לכך מאמץ של פיוס ותיווך בין עבדאללה לבין שליטי דמשק וביירות, כדי שיתאפשר כינוס הוועידה בלא שהעדים יגעו בשאלת "סוריה רבת" אלא יתפנו רק לשאלת א"י. אמנם הוא השיג את מטרתו אך הסכמת שליטי עמאן ודמשק לחדול מהתקפות הדדיות ומעיסוק בבעיות שבר-ידין לא הייתה אלא מעין שביתת-נשק זמנית. הבעיות בין סוריה לירדן עמדו

בעיני והמשיכו להטיל צל כבד על ההחל-
טות והמעשים של שתי המדינות בסוגיית
א"י.

בספטמבר 1947, התכנסה בצופר
שבלבנון הוועדה המדינית של הליגה
הערבית לדיון בדיון וחשבון של אונסק"פ.
הוועידה קיבלה החלטות אחדות שלא
חידשו דבר ובעיקרן היו המשך לקו של
מדינות ערב מאז ועידת בלודאן בקיץ
1946. המפנה בגישתן של מדינות ערב
התרחש בעקבות ההצהרה של שר-
המושבות הבריטי, ב-26 בספטמבר, על
כוונת בריטניה לפנות את א"י ולסיים את
משטר המנדט במועד כלשהו בתקופה
הקרובה, בלא כל קשר לפתרון שיימצא
בא"י. אותה עת כבר התכנסה העצרת
הכללית למושב הרגיל ועל סדר יומה
שאלת א"י ודו"ח אונסק"פ. עתה ניצבו
מדינות ערב בפני הצורך לבחון בחינה
מעשית ומיידית את שאלת מעורבותן
הצבאית בשאלת א"י. הצהרת שר-
המושבות הבריטי, אולי יותר מאשר
המלצות אונסק"פ הייתה נקודת-מפנה
בגישתם של הערבים בכלל ושל סוריה
בפרט למתרחש בזירה הפלסטינית.

הצהרת שר-המושבות הבריטי עוררה
חששות כבדים בהנהגה הסורית, הואיל
והלגיון הערבי נמצא בא"י. שלטונות
המנדט העסיקו את ארבעת אלפים וחמש
מאות חיילי הלגיון היושבים בארץ, כחלק
ממערך הביטחון ושמירת הסדר והחוק
בא"י. הסורים חששו כי כוח זה יוכל
להשתלט בנקל על הארץ, מה גם שמובט-
חות לו תמיכת בריטניה ואולי גם הסכמה
שבשתיקה מצד היהודים להשתלטותו על
החלק הערבי של א"י. יתר על כן, בהיעדר
פרטים על תכנית הפינוי הבריטית באותה
עת, חששו הסורים שמא יסללו הבריטים
לעבדאללה את הדרך להשתלטות על
חלקים מא"י, בלא שסוריה תוכל להתערב
בנעשה — בפינוי הארץ מדרום לצפון.
תכנית כזאת תאפשר לעבדאללה
להשתלט על חלקים במרכז הארץ ובד-
רומה, בעוד שכוח בריטי נשאר בצפון
הארץ ומונע מסוריה כל אפשרות
להתערב. בסופו-של-דבר, אכן כזאת
הייתה תכנית-הפינוי הבריטית. אך באוק-
טובר 1947 עדיין לא נודעו פרטים. מכל
מקום, ההנהגה הסורית הייתה חרדה
וטרודה בשאלה אחת: כיצד לבלום את
עבדאללה והלגיון הערבי מלהשתלט על
א"י כולה או חלקה?

ב-7 באוקטובר 1947 התכנסה מועצת
הליגה הערבית בעאליה שבלבנון.
השאלה העיקרית שעל הפרק הייתה: מה
האסטרטגיה הצבאית העדיפה? הפעלת

צבאות ערביים סדירים לכיבוש א"י, כפי
שתבעו עיראק וירדן, או הפעלת כוחות
בלתי-סדירים במתכונת הכנופיות?
כגירסת המופתי אל-חאג' אמין, שנתמך
על-ידי סוריה ולבנון. בשלב הראשון של
הוויכוח, ניצחה גישת הדוגלים בהפעלת
הצבאות הסדירים. הם טענו כי בריטניה
עדיין שולטת בא"י ואחראית על הסדר
והחוק בה ועל כן, כל ניסיון להפעיל כוח
מזוין בא"י יהיה כרוך בהתנגשות עם
בריטניה. בריטניה מצדה הפעילה לחץ
כבד על נציגי ממשלות ערב בוועידה
להימנע מהחלטות שיביאו מהומות או
הפרעת-הסדר בא"י. נציגי עיראק וירדן
טענו כי די בכוח הצבאי לכבוש את א"י
כולה לכשיבשילו התנאים לכך. יש להד-
גיש כי למרות חזות האחדות ההאשמית,
לא הייתה הסכמה מלאה בין שתי הממל-
כות בדבר הגדרת יעדי המלחמה.

ניצחון הגישה ההאשמית, המעדיפה
את האפשרות להפעלת כוחות סדירים,
מבליט את העובדה שעוד קודם-לכן,
וללא קשר להכרעה לטובת הקו
ההאשמי, החלה סוריה בהכנות לארגון
כוחות מתנדבים למלחמה בא"י, בניצוחו
של פאוזי אל קאוקג'י.

ב-7 באוקטובר, בעוד מועצת הליגה
דנה באפשרות העדיפה, החל קאוקג'י
בגיוס מתנדבים בלבנון. באותה עת עשו
הסורים מאמץ מופגן לקרב את המופתי
ולתאם עמו תכנית-פעולה, שתביא
בהקדם לפתיחת מלחמה בלתי-סדירה
בא"י ותטרוף את קלפיו של עבדאללה.
מגמת סוריה הייתה להפעיל בא"י כוח
נתון למרותה או פועל בהשראתה, וכך
למנוע הישגים מעבדאללה.

ב-9 באוקטובר יצאו גייסות סוריים
לכיוון הגבול והתרכזו באזור קוניטרה
וחושנייה, והיקפם כאלפיים חייל. הדבר
נעשה במופגן ובפרסום רעשני של תנועות
הצבא בעיתונות הסורית. אמנם, אותו יום
החליטה מועצת הליגה כי צבאות-ערב
יתרכזו על גבולות א"י אך לא הייתה סיבה
להיחפז בביצוע ההחלטה. לדוגמה, המצ-
רים ביצעו את ההחלטה רק בסוף אוק-
טובר, כששלחו כשני גדודים לאזור
אל-עריש. מכל מקום הסורים פעלו בבהי-
לות רבה ובאי-סדר. הרקע לכך נעוץ בידי-
עות שהתפרסמו בסוריה החל ב-7
באוקטובר, ולפיהן תפס הלגיון הערבי
עמדות באזור ראש-פינה וגשר בנות-
יעקב, עמדות שהיו קודם-לכן בידי הצבא
הבריטי. העובדות לאשורן היו שונות
במקצת: כוח של חיל-הספר הארץ-
ישראלי (חיל-הספר העברי-ירדני לשעבר)
שאנו קשור בלגיון כלל אלא כפוף בכל

לצבא הבריטי בא"י, בא באותן עמדות על
מקום כוח של הדיוויזיה המוסטת ה-6.
ידיעות אלו אימתו כאילו את החש-
שות הגרועים ביותר של ההנהגה הסור-
ית. זו הסיבה לאווירת הבהלה והחיפזון
שבהחלטת ההנהגה הסורית. הפעולה
נעשתה ללא כל הכנה מוקדמת ואף ללא
תיאום בין שר-ההגנה לבין הרמטכ"ל.
פרשה זו ממחישה היטב את יחסי סוריה
וירדן על רקע ההתפתחויות בשאלת א"י.
באוקטובר 1947, החל אפוא פאוזי אל-
קאוקג'י לגייס ולארגן צבא-מתנדבים.
הדבר נעשה בהשראתה ובתמיכתה של
סוריה, שהקצתה לאימון הפלסטינאים
ומתנדבים אחרים, מחנות-צבא אחרים,
בהם מחנה קטנא ליד דמשק. ואולם פעי-
לות זו התנהלה בעצלתיים ובהיקף קטן.
רק במחצית השניה של דצמבר 1947
החלה הפעילות לקבל תנופה, בעקבות
ההחלטות של ראשי ממשלות ערב,
שנועדו בקהיר באמצע דצמבר 1947 ודנו
בצעדים המעשיים המתחייבים מהחלטת
העצרת הכללית של האו"ם בעניין חלוקת
א"י. בכינוס זה נקבעו מכסות של מתנד-
בים, נשק וכספים שמדינות ערב מתחיי-
בות לספק, להקמת צבא מתנדבים
במתכונת סדירה-למחצה, תחת פיקוחה
של הוועדה הצבאית מטעם הליגה הער-
בית. ועדה זו הוקמה ערב כינוס ועידת
עאליה, לבחינת הצרכים הצבאיים של
ערביי א"י.

לנוכח עמדתה של ממשלת סוריה
בעניין המלחמה הבלתי-סדירה, לנוכח
קרבנותה הגיאוגרפית לזירת הלחימה ואי-
תלותה היחסית בבריטניה, אין תימה
שהוועדה הצבאית קבעה את מושבה
בדמשק. כך חזרה הבירה הסורית לשמש
מרכז הארגון והשליטה בכוחות הבלתי-
סדירים הפועלים בא"י. בוועדה הצבאית
השתתפו בשלב זה נציגי עיראק, סוריה,
לבנון והוועד הערבי העליון. עבדאללה
סירב לשגר נציג מטעמו לוועדה ואף פעל
לשיבוש פעולותיה. יש בכך להמחיש את
יחסו לגוף זה ולכוחות האמורים לסור
למשמעתו. אכן, דומה שעבדאללה
העריך אל-נכונן את מה שהיה תוך זמן
קצר לעובדה: חרף מעמדה הרשמי של
הוועדה כזרוע מבצעת של הליגה הער-
בית, ואף שבראשה עמד קצין עיראקי —
הגנרל איסמאעיל צפווה — החלטותיה
ומדיניותה של הוועדה הוכתבו במידה
מכרעת על-ידי שליטי דמשק. ישיבות
הוועדה התנהלו לעתים קרובות בניצוחם
של הנשיא, ראש-הממשלה ושר-ההגנה
של סוריה. הלבנונים, כדרכם, נגררו אחר
הסורים ומילאו תפקיד שולי בהחלטות

בקשיים הן בארגון המתנדבים הן בפיקוד עליהם בזירת הלחימה. למעשה, פעלו בא"י שני כוחות בלתי-סדירים, האחד תחת מרות המופתי והשני – צבא ההצלה – תחת פיקודו של קאוקג'י. המופתי התעלם למעשה מן הוועדה הצבאית בדמשק, שהייתה חסרת-אונים להשליט עליו את מרותה. דומה כי מי שניהל למעשה את מאמץ המלחמה הבלתי-סדירה – אם כי השפעתו על הנעשה בזירת הלחימה הייתה שולית – הוא הגנרל טה אל-האשמי, ש-ההגנה העיראקי לשעבר, שתפקידו הרשמי "מפקח כללי של המתנדבים": חרף מוצאו העיראקי, היה האשמי איש אמונו של הנשיא הסורי קוואתלי, שהעניק לו חסות כגולה מדיני מעיראק. על הבעיות שנתקל בהן בתפקידו זה כתב האשמי ביומנו, ב-4 בדצמבר 1947:

"ביקשתי שהתכנית (לכיבוש האיזור הערבי של א"י מיד עם נסיגת הכי-רטים – המחבר) תושלם ותורגז לפני מועצת הליגה; וכך אם ממשלות ערב יאלצו לפעול בכוח צבאותיהן הסדירים, תימצא תכנית מוכנה. תכנית כזו מחייבת מפקדה ערבית עליונה, שתקבע גבולות-גזרה בין הצבאות הערביים השונים. קוואתלי חזר על הפזמון הרגיל, שעלי לארגן כל זאת, שהוא מוכן לעשות הכל למילוי צורכי המתנדבים, ואני אראג לשאר. לא ברור לי כיצד אפשר לעשות זאת, כאשר העוסקים בכך כה מעטים, החסרונות כה רבים ולי אין כל סמכות מעשית אלא אני נאלץ לשאוב את סמכותי ממנו (מן הנשיא הסורי – המחבר) מראש-הממשלה ומשר-ההגנה, וכל אחד רוצה בדבר אחר".

בליל ה-8-9 בדצמבר 1947, נכנסה היחידה הראשונה של "צבא ההצלה" לא"י דרך גבול לבנון, בפיקודו של אדיב אל-שישכלי, קצין סדיר בצבא סוריה. כניסתו של גדוד זה ביום שהתקבלה בו-עידת קהיר ההחלטה על הפעלת צבא מתנדבים – ממחישה את עמדתה הבלתי-תלויה של סוריה בהחלטות הליגה הערבית ואת נחישות-דעתה להבי-טיח את האינטרסים החיוניים לה בא"י. בשלושת החודשים הבאים חדרו לא"י עוד כוחות של "צבא ההצלה", ועל-פי ההערכה היו בצבא זה כ-3,000 לוחמים. כאן יש להדגיש עוד היבט של המעורבות הסורית הישירה במלחמה הבלתי-סדירה בא"י: תרומת סוריה לשכבת הפיקוד ב"צבא ההצלה". לפחות 40 קצינים בדר-גות בינוניות וחוטות קיבלו היתר ממפקדת הצבא הסורי לשרת ב"צבא

אדיב שיסקלי, נשיא סוריה

קנוניה האשמית-בריטית והכריזה כי לא תיתן ידה להפסקת המהומות. בינואר וביתר שאת בפברואר 1948, החלה להתברר העובדה שרוב מדינות ערב אינן עומדות בהתחייבויות הסיוע למלחמה הבלתי-סדירה בא"י. מכל מדי-נות ערב, רק סוריה ועיראק מלאו אחר התחייבויותיהן. האחרות פיגרו במילוי המכסות שהוטלו עליהן בכספים, בנשק ובמתנדבים. חלק מהנשק שהגיע ממדינות-ערב היה מיושן ולא ראוי לשיר-מוש. בניגוד להחלטות ועידת קהיר, שלחו חלק מהמדינות את המתנדבים ללא ציוד וללא נשק אישי. על סוריה הוטל עיקר המעמסה החומרית הכרוכה בארגון כוחות-המתנדבים, אימונם וציודם, וסר-ריה, משיקולים אנוכיים, לא הייתה מוכנה להמתין למילוי חלקן של מדינות ערב בהתחייבויות הסיוע למאמץ המלחמה. היא הזדרזה לספק נשק ותחמושת לכר-חות "צבא ההצלה", ממחסני הצבא הסורי ואף תוך הוצאת נשק מידי יחידות סוריות סדירות. מדובר במדינה שלא-כבר קיבלה את עצמאותה וצבאה עדיין אינו מאורגן ומצויד כהלכה. בהיעדר ברית עם מעצמה כלשהי, התקשתה סוריה ברכישת נשק וציוד צבאי בתקופה שקדמה לפרוץ המלחמה. להעברת כמויות-נשק גדולות-יחסית מצבא סוריה לצבא המתנדבים היו תוצאות חמורות על מצב הצבא הסורי, כשנכנס למלחמה ב-15 במאי 1948.

הוועדה הצבאית מטעם הליגה נתקלה

הוועדה. מדרך עבודתה של הוועדה הצב-אית מתקבל רושם ברור שכוחות המתנד-בים ל"צבא ההצלה" או ל"צבא שחרור פלסטין", הוכוונו ופעלו מלכתחילה על-פי שיקולים סוריים בעיקר. וכישלון המאמץ הזה היה איפוא כישלונה של סוריה בראש וראשונה. ברור איפוא כי משעה שכישלון המלחמה הבלתי-סדירה קיבל גושפנקה כל-ערבית בעצם ההחלטה להכניס למלחמה את צבאות ערב הסדירים – איבדה סוריה הרבה מהשפעתה על הנעשה בזירה הפלסטי-נית. ירדן עתידה להיות הנהגית העיקרית מכך.

המהומות שפרצו בא"י מיד לאחר החלטת החלוקה של האו"ם היו ספונטא-ניות ולא תוצאה של החלטה מחושבת. למדינות ערב לא הייתה שליטה עליהן חמן רב לאחר-מכן היו מנהיגים ערבים – וביחוד אנשי-צבא – מביעים הסתיי-גותם מכך ומבקשים לתקן את המעוות. מנקודת-ראות צבאית טהורה, היה צורך לדחות את מועד פתיחת הפעולות הצב-איות, עד שההכנות יגיעו לשלב שאפשר למצות בו את מלוא עוצמת הכוח של המתנדבים, כפי שתוכנן מלכתחילה. הנה, חרף ההסתייגות העניינית מהפ-תיחה במהומות בטרם עת, כשניסה המלך עבדאללה, בדצמבר 1947, לגייס את תמיכת מדינות-ערב בקריאה לערביי א"י ולוועד הערבי העליון לחדול מן המהומות – הוא נתקל בהתנגדות תקיפה מצד סוריה. סוריה טענה כי זו

ההצלה" בתפקידים מקצועיים ופיקודיים. זה מעיד כמובן על החשיבות שייחסה סוריה לכוח זה ולשמירת השפעתה בתוכו. רק לאחר השתלטות הכוחות היהודיים על חיפה, החל מאמץ ערבי של ממש לערב במלחמה את הצבאות הסדירים. נפילת חיפה בידי היהודים הייתה מאורע מוזעזע לערביי א"י ולמדינות ערב השכנות, בשל חשיבותה הכלכלית והאסטרטגית של העיר. ממשלת דמשק, המוטרדת מזרימת הפליטים הפלסטינים לסוריה ולבנון הרבתה במחאות ובתזכירים לממשלת בריטניה, בניסיון למנוע נפילת ערים אחרות, בעיקר בגליל. אפשרות כזאת הייתה גוררת בהכרח התמוטטות של מערך ההגנה הערבי בצפון הארץ, על כל הסיכונים שיש בכך לסוריה. עוד באמצע אפריל, לפני נפילת חיפה, כשהחלה להסתמן מגמה ברורה של התמוטטות במערך הפלסטיני באזור ירושלים והמרכז – המבוסס על לחמי ה"גיהאד הקדוש" בפיקוד עבד אל-קאדר אל-חוסייני – הביעו בייירות ודמשק חרדה לבאות, לנוכח מה שהצטייר ככישלון המלחמה הבלתי-סדירה. התוצאה הבלתי-נמנעת לכישלון כזה היא הכנסת צבאות-ערב הסדירים לפעולה, שהסורים כה השתדלו למנוע.

ראוי לציין כאן עוד גורם שעמד ברקע החשש הסורי הכבד מהזדקקות להפעלת הצבאות הסדירים. מצרים התנגדה במוצהר לערב את צבאה במלחמה בא"י, כל עוד חונים כוחות בריטיים באזור תעלת סואץ. לנוכח עמדת מצרים, ראתה סוריה סכנה שמא תישאר לבדה עם צבאות עיראק וירדן, בלא כל סיכוי לאזן את עצמתם העדיפה. בדיונים הקדחתניים שהתנהלו בחסות הליגה הערבית בעמאן, קהיר ודמשק, מאמצע אפריל 1948 ואילך, עלתה האפשרות שעבדאללה יפעיל את הלגיון הערבי בא"י עוד לפני תום המנדט הבריטי. אף שפעולה כזאת הייתה מסבכת לבטח את עבדאללה ביחסיו עם בריטניה, מיהרו סוריה ולבנון, בתמיכת המופתי, להביע התנגדות לכך. ספק אם עבדאללה היה נגרר לפעולה צבאית נרחבת בא"י בניגוד לדעת הבריטים, דומה שכל כוונתו הייתה להציב יחידות של הלגיון הערבי באזורי מפתח בא"י, בהסכמת בריטניה וממשלות-ערב.

מכל מקום, הסורים המשיכו במאמץ צידה למנוע תמיכה כל-ערבית בפעולה של הלגיון הערבי לבדו בא"י, חרף התמוטטות מאמץ המלחמה הבלתי-סדירה.

באפריל – מאי 1948 מילא "צבא

ההצלה" תפקיד חשוב בהגנה באזור המרכז – ביפו, בלטרון ובאזור ירושלים. אך משעה שפלשו הצבאות הסדירים, נעשה צבא זה למיותר ועבדאללה תבע מן הליגה הערבית להסיגו מגבולות א"י ולפרקו. "צבא ההצלה" התפנה מא"י כשבוע לאחר פלישת הצבאות הסדירים ושב לסוריה להתארגנות מחדשת. קאוקגי העביר את מאחזיו לידי הלגיון הערבי, כנראה על יסוד הסכמה מוקדמת בינו לבין עבדאללה. יחסי קאוקגי ועבדאללה אינם ברורים כל צורכם. נראה כי במרס 1948 הייתה התקרבות ביניהם, על רקע איבתם המשותפת למופתי. בעת ביקורו של קאוקגי בעמאן, במרס 1948, העניק לו עבדאללה תואר פחה. משמי עותה של מחווה זו לא נעלמה מעיניהם של מנהיגי סוריה, החושדים יותר ויותר בנאמנותו של קאוקגי כלפיהם. אף-על-פי-כן, המשיך קאוקגי לפקד על "צבא ההצלה". חרף הפצרות חוזרות ונשנות מצד טהא אל-האשמי לסלק את קאוקגי מתפקידו, נרתעו מנהיגי סוריה למעשה זאת. אולי מפני שבכך היו מודים למעשה בכישלונם במלחמה הבלתי-סדירה בא"י. יתר על כן, קאוקגי נהנה מיוקרה רבה ברחבי העולם הערבי ונקשרה לראשו הילה של גיבור לאומי. לנוכח מעמדם של מנהיגי סוריה, המעורער מבית, הדחת קאוקגי הייתה סיכון גדול מדי; (בסוף אוגוסט 1948 אף סירבה ההנהגה הסורית לקבל את התפטרותו של קאוקגי).

לאחר תקופת התארגנות קצרה מאוד בסוריה שב "צבא ההצלה" ונכנס לגליל דרך מלכיה. לאחר שכבש נקודת-מפתח זו בפעולה משותפת עם הצבא הלבנוני. מעתה היה "צבא ההצלה" כוח-ההגנה עיקרי באזור זה, ואף שלכאורה פעל מטעם לבנון, שאף מימנה חלק מפעולותיו וצרכיו בתחמושת, הופעל למעשה על-ידי המטכ"ל הסורי, באמצעות טה אל-האשמי. נזכיר כי עם פלישת צבאות-ערב לא"י, חדלה הוועדה הצבאית שליד הליגה הערבית לפעול ועל "צבא ההצלה" הופקד "המפקח הכללי על המתנדבים" טה אל-האשמי, עד פירוק הכוח, באמצע 1949.

הופעת הצבא הסורי הסדיר במלחמה הייתה קצרה והישגיו עלובים למדי. הצבא הסורי נכנס למערכה לא-מצויד ולא-מאורגן כהלכה. חלק גדול מתחמושתו צרך קודם-לכן "צבא ההצלה". שלא באשמתו, החל מבצעו הראשון והעיקרי בכל המלחמה באי-סדרים באר-גון הכוח. שלושה ימים לפני תחילת הפלישה, הצטווה כוח-המשימה הסורי

לנוע בציר מרג' עיון – צור ולהגיע לצפת, בהתאם לתכנית-הפלישה המקורית שעבדו הרמטכ"לים הערבים. בהיותו בשטח לבנון, הצטווה הכוח לשוב לסוריה ולתקוף בגזרת צמח. לשינוי זה של הרגע האחרון היו ללא-ספק השלכות שליליות על רמת-הביצוע של הכוח הסורי התוקף, שהיה בהיקף חטיבתי. השינוי במשימת הכוח הסורי התחייב משינוי יסודי שהכי נס עבדאללה בתכנית הפלישה המקוריית. על-פי התכנית היו העיראקים אמורים לתקוף בצמח והלגיון הערבי בכיוון גשר (נהריים). שינוי התכנית בא על רקע הצלחות היהודים בירושלים, בעקבות יציאת הצבא הבריטי מן העיר בבוקר ה-14 במאי. זה אילץ את עבדאללה להפינות מאמץ עיקרי של הלגיון לאזור ירושלים ולהשאיר את גזרת גשר לעיראקים. יש להדגיש כי בתכנית המקורית לפלישה הערבית לא הוזכרה כלל ירושלים. הלגיון הערבי לא התכוון לתקוף את ירושלים, המיועדת להיות אזור בין-לאומי; יתר על כן, מפקדי הלגיון ובראשם גלאב עשו כמיטב יכולתם למנוע מצבאם את הצורך להילחם בשטח הבנוי של ירושלים. הלגיון הערבי לא הוכשר ללוחמה כזאת, התובעת מחיר גבוה בחללים, והלגיון לא היה משופע כלל בכוח-אדם. מנקודת ראותו של עבדאללה, השינוי שעשה בתכנית-הפלישה המקורית היה מחויב המציאות, שכן ירושלים הערבית עמדה בסכנת נפילה.

ב-20 במאי היה ברור לכל, כי הפעולה הצבאית הסורית נחלה כישלון חרוץ, כשצבא סוריה נאלץ לסגת לעמדותיו הראשונות. המפלה בקרב על צמח והדגינות הייתה כישלון צורב להנהגה הסורית, שצפתה מקרוב במהלך הקרב – במיוחד על רקע הצלחותיו של הלגיון הערבי בירושלים. כישלון המתקפה הסורית הותיר לאורך ימים משקעים מרים בצבא ובקרב הפוליטיקאים כאחד. עקב כך, נעשו חילופי גברי נרחבים בצמרת הצבא ובמשרד ההגנה של סוריה – החל בשר-ההגנה והרמטכ"ל וכלה במפקדי גדודים בכוח הסורי התוקף.

לאחר כישלון ההתקפה בצמח, העבירו הסורים את מרכז-הכובד של פעילותם הצבאית לגזרת בניאס – גשר בנות-יעקב. המאמץ הסורי העיקרי בגזרה זו היה במשמר-הירדן ומגמתו לנוע משם לראש-פינה ולחבור עם כוחות "צבא ההצלה" באזור צפת. לאחר התקפה כושלת על הישוב, ב-5 ביוני, נכבשה משמר-הירדן ב-8 ביוני על-ידי חטיבת חי"ר 2 של צבא סוריה. זה היה הישגה

העיקרי של סוריה במלחמה והיא הצליחה להחזיק בו עד הסכם שביתת הנשק. הואיל והזכרה כוונת הסורים לחבור עם כוחותיו של קאוקג'י, יש להדגיש כי לא נוצר כל תיאום בין שני הצבאות, אף-על-פי שהופעלו על-ידי מטה כללי אחד. מצב כזה היה גם בעת ההתקפה הסורית בצמח, כשהצבא העיראקי שפעל בגזרה שכנה לא נענה לפניות הסורים להקל על כוחותיהם בפעולת-ההסחה כלשהי. אגב, גם הצבא הסורי נהג להתעלם מבקשות-סייע דומות שהופנו אליו, וכך לא יצא מאדישותו כשהצבא המצרי הוכה בקרבות "מבצע יואב" בנגב, באוקטובר 1948.

מחמת המחסור החמור בנשק, בתחיל מושת ובציד צבאי, עקב האמברגו הקפדני שהטילו מעצמות המערב על שיגור נשק לגורמים המעורבים במלחמה והקשיים בהשגת נשק ממקורות חליפיים — נשאר הצבא הסורי מ-8 ביוני ואילך במצב סטאטי. מחוץ למקרי-ירי יחידים לאורך קו החזית, לא עשה דבר. בתקופה זו בולטת הנטייה הסורית להטיל על "צבא ההצלה" את עיקר המאמץ במלחמה בגליל העליון, ובכלל זה פעולות התק-פיות. כך בקרבות סג'רה, וכך בהשתלטות קאוקג'י על מנרה, ב-24 באוקטובר 1948. ב"מבצע חירם" שוחרר כל הגליל וכר חות "צבא ההצלה" נסוגו לשטח לבנון. שם נשארו ככוח מגן בפני האפשרות של התקפה יהודית נוספת על אחת משתי השכנות הצפוניות. (במהלך "מבצע חירם" כבש צה"ל 16 כפרים בתוך שטח לבנון, שנשארו בידי עד חתימת הסכם שביתת הנשק עם לבנון).

חרף הישגיה הדלים במלחמה והעמדה הסבילה שהפגין צבאה לאחר כיבוש משמר-הירדן, נקטה סוריה עמדה קיצונית בדיוני הוועדה המדינית של הליגה הערבית, שבה נפלו ההכרעות במחנה הערבי בשאלת המשך המלחמה או הפסקתה. כך התנגדה סוריה להפוגה הראשונה ולאחר-מכן התנגדה להארכת ההפוגה השנייה. הצורך להפגין פטריטיות לוחמי נית מבית הכתיב את גישתה של סוריה. קיצוניות דומה הפגינה העיתונות הסורית, שפעלה במידה רבה בהשראת הממשלה. בשני המקרים הנוכחים למעלה ידעו הסורים שאין להם מה להפסיד מעמדה קיצרנית ובלתי-מתפשרת; אדרבא, הם ידעו שרק רווח בצדה. שכן מלכתחילה היה ברור לסוריה כי תישאר במיעוט בעמדתה הקיצונית. עד כמה היה חוסר העניין של סוריה במלחמה בולט אפשר ללמוד מן העובדה שיהרד לבנון ייפתה את כוחה

של מצרים לנהל בשמה את המגעים עם הרוזן ברנארדו, בעניין ההפוגה. מן ההפוגה השנייה ואילך החרפו בהנהגה הסורית תחושות הבידוד והחשש, שמא יהיו מטרה עיקרית להתקפה גדולה מצד ישראל. החשש המתמיד מפני הסכם ישראל-ירדני, חולשתה הגלויה של לבנון, ריחוקה של מצרים והספק אם עיראק הפרו-ירדנית תסייע לסוריה במקרה של התקפה ישראלית עליה; כל אלה, יחד עם הבידוד ביורה הבין-לאומית, ללא ברית חזית עם מעצמה כלשהי, עמדו ביסוד ההחלטה הסורית להימנע ככל האפשר ממהלכים התק-פיים, העלולים להמיט אסון על סוריה ועל שליטה. גורם חשוב שהרתיע את הסורים מפעולה כלשהי היה הפצצת פרוורי דמשק ב-18 ביולי 1948 מן האוויר ע"י מטוסי צה"ל. לנוכח המצב שנוצר בסוריה עקב כישלון ההתקפה בצמח והמשברים הממשלתיים הרצופים, היה חשש שהמשך הפצצות כאלו מן האוויר, בעומק המדינה, יערער את המשטר. ואכן, הפגנות-המחאה ב-29 בנובמבר 1948, ביום השנה להחלטת האו"ם על חלוקת א"י, נהפכו למהומות דמים שאילצו את הממשלה להטיל משטר חירום צבאי. המשבר הפנימי לווד בהתעוררות מחודשת של הסכסוך הסורי-ירדני. לאחר תקופת הפשרה ביחסי שתי המדינות, ששיקפה את הכרת סוריה בהישגיו הצבאיים של עבד-אללה, התחדשה המחלוקת בין שתי המדינות על רקע התנגדות עבדאללה באוקטובר להקמתה של "ממשלת כל-פלסטין" בראשות המופתי, בהשראת הליגה הערבית ובתמיכת הקואליציה האנטי-האשמית. המחלוקת עוד החרפה עקב יחמת המלך הירדני בכינוס "ועידת ירחו" — תשובת עבדאללה לחקמת ממשלת המופתי — שקראה לסיפוח פלסטין לממלכת ירדן. בדצמבר 1948, חזרו יחסי סוריה-ירדן והתדרדרו למה שהיו בסוף קיץ 1947: התקפות תעמולה שלוחות-ירסן של המדינאים והעיתונות בסוריה נגד המלך עבדאללה, כשהסעודים והמצרים מחרים מחזיקים אחר שליטי דמשק. תחושת הבידוד המחריפה של הסורים והחשש, שמא לאחר תבוסת המצרים לפני הישראלים במבצעים "יואב" ו"חורב", יבוא תורה של סוריה, השתקפו היטב במאמצי דמשק להבטיח את תמיכת עיראק והאשמית, חרף הסכסוך הסורי-ירדני. מאמץ זה, קיבל משנה-תוקף עם עלייתו של הקולונל חוסני אל-זעים לשלטון בסוריה, בהפיכה צבאית במרס 1949. מתברר שהמגעים אשר ניהל זעים עם

ממשלת עיראק, מיד בעלותו לשלטון, יותר משנועדו לברר אפשרות איחוד בין שתי המדינות, כוונו להבטיח לסוריה את עזרת עיראק בהגנה מפני ישראל, וכמובן, הכרה בשלטונו של זעים בדמשק. סוריה חתמה אחרונה על הסכם שביתת-נשק עם ישראל. חרף דרישת המתווך מטעם האו"ם הד"ר ראלף באנץ', מאז פברואר 1949, דחו הסורים את כניסתם למשא ומתן עם ישראל, אם כי ראש-ממשלת סוריה דאז היה נכון לתת גושפנקא רשמית להפסקת הלחימה בקווים הקיימים של היערכות שני הצדדים. אכן, סוריה לא שללה הסכם לשביתת-נשק עם ישראל יותר מאשר מדינות ערב האחרות, ואולם שלא כמותן, היא הייתה היחידה שהחזיקה בשטח שהוא חלק מן המדינה היהודית, על-פי קווי תכנית החלוקה של האו"ם. לסורים היה ברור שבמשא ומתן על שביתת-נשק, יידרשו להחזיר שטח זה ולחזור לקו הבין-לאומי, זה טעם העיכוב בכניסתם לשיחות. אין ספק, המצב הפנימי המעורער בסוריה הכביד על הממשלה לוותר לישראל. בסופר-של-דבר, הסכימו הסורים לפתוח במשא-ומתן על הסכם שביתת-נשק, בעקבות לחץ צבאי ישראלי בגזרת עמק החולה, אך לא קודם שהבטיח לעצמו משטרו של זעים את חידוש אספקת-הנשק מצרפת. עתה יכול זעים להכנס למשא ומתן עם ישראל בלא שיאשם בניהולו מעמדת חולשה.

סוריה סיימה את פרשת התערבותה במלחמת השחרור במערבולת פנימית ובהדרדרות יחסיה הבין-ערביים.

שאלת א"י בשנים 1945—1949 אינה אפוא מרכיב עצמאי במדיניות-החוץ הסורית אלא נדבך אחד במערכת היחסים הבין-ערביים שלה. בכל מחקרי על סוריה בתקופה הנדונה, לא מצאתי שום תימור כים לטענה הרווחת בדבר שאיפוזיה של סוריה לספח את הגליל לשטחה. יוזמותיה של סוריה במשך המלחמה ולפניה מתברר רות על רקע שאיפתה הבסיסית לסכל את כוונותיו של עבדאללה או למנוע הישגים מן המדינה היהודית. אין בכך לסתור את עצם קיומה של תפישה הרואה בסוריה יחידה היסטורית, גיאוגרפית ולאומית הכוללת גם את א"י, עבר-הירדן ולבנון. ואולם בתקופת דיונון אין תפישה זו מית-רגמת למדיניות-חוץ פעילה. סימנים למגמה כזאת עתידים לבוא לביטוי רק באמצע שנות ה-70.

"פלסטין עצמאית", בסבך היריבות הבין ערבית 1946 – 1949

אל"מ (מיל') צבי אל-פלג*

מייצג יחיד של ערביי א"י. כאשר שוחרר ג'מאל אל-חוסייני ממעצרו ברודזיה, הוא הגיע לארץ, כדי לתפוס מקום בראש מפלגתו ובראש הוועד הערבי העליון, שהוקם אחרי תקופה ארוכה של השהיות מצד המפלגה החוסיינית. זו חששה, שכל עוד נמצאים המופתי הירושלמי וג'מאל אל-חוסייני בגלות, יהיו החוסיינים מיעוט בגוף שיוקם. כל שאר המפלגות, פרט למפלגה הערבית הפלסטינית של החוסיינים, החרימו את הוועד החדש, ומינו נציגות משלהן שיצאה לקהיר למחות בפני מליאת הליגה הערבית נגד "השיטות הדי-קטטוריות" של ג'מאל אל-חוסייני, משום שלטענתם מינה אל-חוסייני לוועד את נאמניו בלבד.

ב-28 במאי 1946 פרשו חמש המפלגות של האופוזיציה הפלסטינית מן הוועד הערבי, בשל דרישתו של ג'מאל אל-חוסייני להיות זה שיאשר את שמות המועדים לוועד שמציעות כל שאר המפלגות. הפורשים, יחד עם נציגי השמאל, הקימו גוף מתחרה, "החזית הערבית העליונה", וטענו להיות מייצגי הפלסטינים. מאחר ולא הצליחו להגיע לידי פשרה, המליצה מועצת הליגה הערבית שהתכנסה בבלדאן (8-12 ביוני 1946) מחדש על הקמתו של ועד ערבי עליון לערביי פלסטין ובו חמישה חברים: חאג' אמין אל-חוסייני (מאחר וישב במצרים מקומו נשאר פנוי ושמור לו עד שובו); ג'מאל אל-חוסייני (נשיא בפועל), ד"ר חוסיין אל-חאלדי (מוזכר), אחמד חילמי ואמיל עזיר (חברים). החלטת הליגה הערבית עוררה מורת-רוח בקרב האופוזיציה לחוסיינים. ערביי א"י נזקקו לגורם חיצוני, שיישב את הסכסוכים ביניהם, והגורם הזה – הליגה הערבית – תמך בחוסיינים. האופוזיציה בלעה את הגלולה רק משום התפקיד המרכזי שהליגה הערבית כבר מילאה במאבק הערבי על פתרון שאלת א"י.

אין תימה אפוא כי המגעים של עבד-אללה עם ערביי א"י למימוש תכניתו לסי-

לאחר החלטת החלוקה של עצרת האו"ם לפי מחויבותו, היו בוודאי מסייעות למחנה הפלסטיני לעמוד נגד שאיפות ההתפשטות של המלך עבדאללה. במציאות, לא כך קרה.

המחנה הפלסטיני

בין סיום מלחמת העולם השנייה לשלהי שנת 1947, הייתה כל החלטה של הליגה הערבית וכל הכרזה של מנהיגי ערבי בזכות עצמאות פלסטינית זריקת עידוד לתנועה לאומית נבוכה ומפולגת. ככל שהתקרבה שעת ההכרעה, נחלש משקל ההצהרות וגבר רצונו של המלך עבד-אללה להשתלט על החלק הערבי של א"י. הקיטוב בין המלך, כמייצג שאיפות ההתפשטות ההאשמיות, ובין המופתי חאג' אמין אל-חוסייני, כמייצג מגמת העצמאות בקרב הפלסטינים, גרם לפילוג גובר בתנועה הפלסטינית עצמה.

המחנה הפלסטיני נעדר ליכוד פנימי. הסכסוכים הבלתי פוסקים בין ההנהגה החוסיינית והאופוזיציה מנעו כל אפשרות של גיבוש הנהגה משותפת. הפלסטינים לא הצליחו להגיע להסכמה על הרכב המשלחת שתייצג אותם בוועידה המכינה של ה"ליגה הערבית" באלכסנדריה בספטמבר – אוקטובר 1944, וכמוצא של פשרה נקבע, כי מוסה אל-עלמי ישוגר לוועידה כנציג אל-מפלגתי יחיד. מתוך הכרה בעובדת הפילוג העמוק במחנה הפלסטיני, נקבע במפורש באמנת הליגה הערבית עם הקמתה, כי "בשים לב לתנאים המיוחדים של פלסטין, ועד שתיהנהג מעצמות בפועל, תבצע מועצת הליגה את בחירתו של הנציג לערביי פלסטין לשם השתתפות בפעולותיה".

ביולי 1945 התברר, כי מוסה אל-עלמי, הנציג המוסכם, אינו מוסכם כלל וכלל. הוא הואשם כממלא שליחותה ומדינת יתה של הליגה הערבית וכמצדד נסתר במפלגה החוסיינית, שכל עוד לא היה לה סיכוי להשתלט על התנועה הלאומית הפלסטינית, ראתה במוסה אל-עלמי

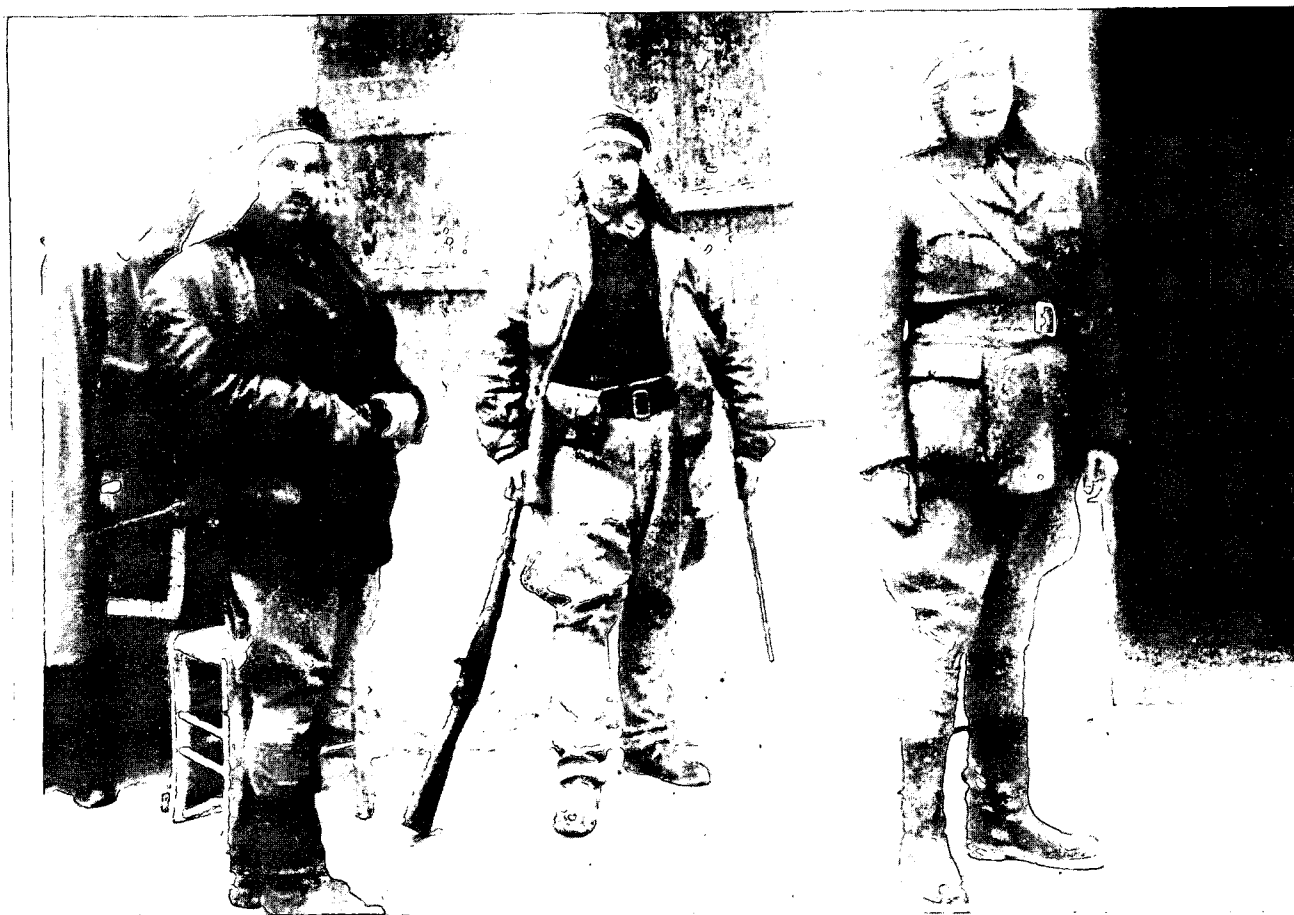
הדיון בסכסוך היהודי-ערבי (או הישראלי-פלסטיני) אינו מצטיין באוביקטיביות יתרה. דבר זה נכון במיוחד כאשר למחברים יהודיים וערביים. אלה ואלה נוטים לכתוב כך, שעצם הכתיבה הופכת לחלק מהסכסוך עצמו.

ההתרחשויות בשנים 1947 – 1948 מתוארות אצל כל אחד משני המחנות בשחור-לבן. מחברים ערביים חוזרים וטוענים, שבתקופה זו הגיעה לשיאה המזימה האנגלית-יהודית לסלק מא"י את הערבים, ולהפוך את הארץ למדינה יהודית; ואילו במחנה היהודי רווח הטיעון, שסירוב הערבים (בדרך כלל אין הבחנה בין הפלסטינים למדינות הערביות) לקבל את החלטת החלוקה של עצרת האו"ם מנובמבר 1947 ונחרצותם לאסור מלחמה נגד ישראל הביאו לתבוסת צבאות ערב ולאובדן ההזדמנות של הפלסטינים להקים את מדינתם העצמאית.

האמת ההיסטורית היא, שזמן רב בטרם החלה המלחמה בין ישראל לשכנותיה, התנהל מאבק מרתון המחנה הערבי: מחד גיסא, ניצבו הפלסטינים, בהנהגת המשפחה החוסיינית, שביקשו לממש את שאיפתם למדינה משלהם; ומאידך גיסא, המשטר העבריי-ירדני ההאשמית – בראשות עבדאללה – שגמר אומר להרחיב את תחומי ממלכתו על-ידי כיבוש שטחים – מערבית לנהר הירדן.

רק בידי שאר מדינות ערב (הליגה הערבית מנתה אז שבע חברות) הייתה במידה רבה היכולת להכריע אם יגבר עבדאללה על הפלסטינים, או להיפך. אילו נהגו מדינות ערב

* מורחן. המאמר מבוסס על מחקר שפרסם המחבר בשנת 1982, בהוצאת מכון שילוח של אוניברסיטת תל-אביב.

מפקד "צבא ההצלה", פאוזי אל-קאוקג'י, עם אנשיו

מועצת הליגה הערבית באוקטובר 1947 למושבה השביעי בעאליה שבלבנון. הנשיא המרכזי שהעסיק את המועצה היה, ההת- ערבות הצבאית מצד מדינות ערב בא"י אם ימומשו המלצות החלוקה. כדברים, שפרסם המופתי במחצית שנות החמישים על אותו מפגש, יש עדות לחדותו כי הפלישה הוכנה בהשראת גורמים זרים ונגדה את האינטרסים של הפלסטינים. בין השאר כתב חאג' אמין אל-חוסייני:

האנגלים והיהודים ראו את המאמץ, את הנחישות ואת המאבק ומלחמת הגרילה המתמשכת של ערביי פלס- טין, וחששו שלכך תהיינה תוצאות חמורות באשר הדבר יגרום להתססה של המזרח הערבי ושל העולם המוסלמי. לכן הם נקטו בתכסיס שנועד לעצור את מלחמת הגרילה ולהרחיק את הלוחמים הפלסטינים משדה הקרב... בכנס עאלי, ב-7 באוקטובר 1947, נקטו האנגלים צעדים שנועדו לשנות את התכנית של המדינות הערביות. תכנית זו הייתה מבוססת על כך שבמלחמת פלסטין אפשר לסמוך

— ובמיוחד בזירה הבין-לאומית. עמדת ארצות ערב נגד החלוקה הייתה נחרצת. הן שללו בתכלית ריבונות יהודית בא"י. יחד עם זאת שימש אותן הנשוא הפלס- טיני ביחסים ביניהן. שכן בליגה התרצצו אינטרסים מנוגדים והנשוא הזה היווה מוקד של הזדהות, ואיפשר הצגת חזית אחידה כלפי חוץ. על כך כתב רוברט מקדונלד, חוקר תולדות הליגה: "הליגה הערבית חיבת את קיומה במידה רבה... למאמץ הערבי המלוכד לסכל את התכ- נית היהודית להקמת בית לאומי".

חודשים רבים לפני הפינוי הבריטי, בספטמבר 1947, ביקש הוועד הערבי העליון להקים ממשלה פלסטינית גולה, בראשות המופתי, אך הרעיון נגזז משום התנגדות הליגה הערבית. זה היה לאחר פרסום המלצות אונסק"פ. ייתכן שהמופתי ביקש להשפיע על ההתרחש- יות בזירה הבין-לאומית באמצעות צעד כזה. ככל הנראה, הוא חשש פחות מאלה שעמדו לאמץ את המלצות החלוקה, ויותר, מאלה שאמורים היו "להציל" את הפלסטינים מגורלם.

בעקבות דו"ח אונסק"פ התכנסה

פוח החלקים שהוקצו לערבים בתכנית החלוקה של האו"ם, היו בעיקר עם חוגי האופוזיציה לחוסיינים. ביניהם בלטו משפחת נשאשיבי, אנשי מפלגת "אסת- קלאל", ומנהיגים מקומיים, שיח' מוחמד עלי ג'עברי, מנהיג הר חברון, ראש עיריית עזה, רושדי א-שווא (אח בוגר של רשאר א-שווא), ער"ד פאוזי אל-ע'וצין ואחרים. היוזמה לטיפול הקשרים עם המלך ההאשמי יצאה דווקא מן המחנה הפלס- טיני. הם שאפו שעבראללה יפעיל את השפעתו בללימת כוחם העולה של החוסיינים. חלק לא מבוטל של הציבור הפלסטיני תמך בשאיפות ההתפשטות של עבראללה, מתוך התנגדות להשתל- טות החוסיינים על התנועה הלאומית הפלסטינית.

למרות תמיכת הליגה הערבית בחוסיי- נים, היה לפלסטינים יחס דרערי אליה. מצד אחד, בקשת עזרה ותמיכה, ומצד שני, חשדנות באשר למגמת פניהן של חברות הליגה. הכוח של הפלסטינים היה רל, הן במישור המדיני והן במישור הצבאי, והם היו זקוקים לגורם שסייע להם להתגבר על חולשותיהם ויגן עליהם

על הפלסטינים, על הסיוע בנשק, בכסף ובאמצעים אחרים, וכן שהצבאות הסדירים של ארצות ערב לא ייכנסו לפלסטין. ואולם, כשנר כחתי באותה עת ברצונם של כמה מהאזשים הערביים הרשמיים להכניס את צבאות ערב לפלסטין ולפלוש אליה בדרך זו, חרדתי בלבי והבעתי את חשדי שמאחורי זה מסתתרת קנוניה זרה, ולכן התנגדתי לכך בתוקף.

חותם של התגוננות טבוע בדברים האלה, משום שנועדו להדוף את ההתקפות של אלה שהאשימוהו באחריות לתבוסה. עם זאת, אין ספק שההנהגה החוסיינית של הפלסטינים חששה מאד שפלישת צבאות ערב לא", אם תתמש, תשמש אמתלה לעבדאללה להשתלט על החלק שהוקצה להם, בהתאם להחלטת עצרת האו"ם. המופתי לא היה בודד בחשדותיו כלפי כוונות המלך ההאשמי. ראשי מצרים וערב הסעודית חשדו בו, שהגיע להסדר עם הנהגת היישוב היהודי בא". בכנס של ראשי ממשלות ערב בקאיר בתחילת דצמבר 1947, היה נציג ערב הסעודית נגד הפעלת ההחלטות הסודיות של בלדאן בדבר התערבות צבאית בא". הוא התנגד לחימוש ערביי פלסטין ולדריבורים על סנקציות בעסקי הנפט נגד הבריטים. גם ראש ממשלת מצרים היה נגד כל התערבות של צבאות סדירים בא", אף שהיה מוכן לתמוך בחיזוק צבאות מתנדבים שילחמו בארץ הקודש. תזכיר של המופתי תמך בקו הזה.

ערב הפלישה חנו שתי בריגדות מצריות על גבול א". מקאהיר הגיעה הוראה למפקד חיל המשלוח המצרי להשתלט על שטחים גדולים, כדי למנוע מהלגיון הערבי לתפוס אותם.

לכאורה, מקובל היה על מוסדות הליגה הערבית שבראשונה על הערבים להשתלט על כל א", כדי למנוע הקמת מדינה יהודית; ורק אחר-כך לאפשר לפלסטינים להקים את מדינתם בכל שטח המנדט הבריטי. אלא שהמחנה הפלסטיני חשש, שאותה התערבות זמנית עלולה להיהפך לתופעה של קבע. תומכי העצמאות הפלסטינית נצבו בפני בעיה קשה: אילו הקימו מוסדות שלטון, במקום מוסדות המנהל הבריטי שעמדו להיעלם, היה הדבר עלול להחשב כהשלמה עם תכנית החלוקה. איידיהקמת מוסדות שלטון עשויה ליצור חלל ריק, שאותו ביקש עבדאללה למלא בצבאו ובעושי-דברו. הוועד הערבי העליון אמנם המשיך לתפקד ומתחתיו פעלו הוועדות הלאומיות

בערים השונות; עקרונית יכול היה מבנה זה להיחשב כמערכת ארגונית, המתאימה להיכנס לנעלי הבריטים לאחר עזיבתם. אולם, הליגה סירבה להכיר במערכת הזאת, וקציני הלגיון מנעו מהוועדים הלאומיים מלפעול.

כדי להיחלץ מן הדילמה, בחר הוועד הערבי העליון ללכת בדרך ביניים: הוא ביקש להקים מוסדות שיקבלו לידם את ניהול המערכת השלטונית לכשתניטש ע"י הבריטים; אך לא מוסדות ממלכתיים בעלי אופי קבוע, אלא מעין ממשל זמני. בינואר 1948 פרסמה העיתונות המקומית בא"י פרטים על החלטת הוועד הערבי העליון להקים מנגנון מינהלי, ובו מועצה לאומית. המועצה תבחר בנשיא, וזה יטיל על אחד המנהיגים להרכיב ועד פועל. נראה בעליל שכוונת המחליטים הייתה למוסדות ממלכתיים, שנועדו להתחיל לפעול לאחר תום המנדט הבריטי. אך ג'מאל אל-חוסייני, שעמד אותה שעה בראש ההנהגה הפלסטינית, מצא לנכון להדגיש, שאין מדובר בממשלה, אלא במינהלה בלבד, "אשר חשוב כי מדינות ערב יכירו בה...". למרות הזהירות של הוועד הערבי העליון, עברו כתשעה חודשים עד שהרוב בליגה נתן גיבוי להקמת מוסדות פלסטיניים עצמיים; וגם אז עדיין לא עצמאיים.

הפלסטינים ראו בראשית 1948 צורך להקים מוסדות ממלכתיים עצמאיים, כדי להיחלץ מן האפוטרופסות של הליגה הערבית, שצעדיה הוכתבו, במידה רבה, עלידי המלך עבדאללה. מצדדי העצמאות הפלסטינית פעלו מתוך תחושה, שהמציאות בזירה הבין-ערבית מתפתחת לרעתם, לרעת רעיון העצמאות, ולרעת המנהיגים, שעזו היה רצונם לזכות במעמד של שרים וממלאי משרות ממלכתיות אחרות.

המועצה הלאומית הפלסטינית, שעל הקמתה החליט הוועד הערבי העליון בינואר 1948, אמורה הייתה להתכנס בפברואר. אך ההתכנסות לא יצאה אל הפועל, שכן הייתה תלויה בהסכמת הליגה, והסכמה כזו לא ניתנה, ככל הנראה. ב-7-16 בפברואר התכנסה מועצת הליגה למושב השמיני. במושב זה עשו הפלסטינים מאמץ נוסף להתמודד עם יריביהם ההאשמים. הפעם בלטה היריבות כאשר העלה המופתי את הדרישות הבאות:

1. מינוי נציג פלסטיני שישתתף במפקדה שנועדה לתאם את הפעולות של צבאות ערב;
2. הקמת "ממשלה פלסטינית

זמנית" אשר תיטול לידה את האחריות מייד לאחר הפינוי הבריטי ב-15.5.48, או אף לפני מועד זה;

3. "השלטון באזורים שמפנים הבריטים יימסר לידי הוועדים הלאומיים המקומיים";

4. מלווה לוועד הערבי, למימון הפעולות המינהלתיות לאחר הפינוי.

בשלב זה ראו תומכי העצמאות הפלסטינית שעבדאללה מסכן את הרעיון יותר מאשר המשמעות השלילית שעשויה הייתה להיות להקמת ממשלה באזורים הערביים של פלסטין, שהבריטים אמורים לפנות. על-כן, זנחו תומכי המופתי את הרעיון של המוסדות המינהליים ותבעו חדר-משמעות ממשלה וסמכויות שלטון. כל תביעותיהם נדחו. במאבק המתמשך בין המחנה ההאשמי לבין המחנה הפלסטיני נחל האחרון תבוסה רבת. יתכן, אמנם, שהפלסטינים לא גילו נחישות מספיקה בניסיונם להתגבר על המכשולים שעמדו בדרכם, אך לא ההיסוסים אלא המכשולים הם ההסבר לאי-ההתקדמות לקראת עצמאות פלסטינית באותה עת. הנהיג-כן, למרות המפלה בליגה הערבית ונוכח הפעילות המסיוויות של המלך עבדאללה לבטל את ההשפעה של הוועד הערבי העליון, ניסה הוועד לתפקד, כאילו היה עדיין המוסד הריבוני של ערביי פלסטין. כחודש לאחר שמועצת הליגה הציגה את ההנהגה הפלסטינית ככלי ריק (בשללה ממנה לא רק סיוע חומרי, אלא אפילו את ההסכמה שהוועדים הלאומיים בערים השונות יקבלו לידיהם את המינהל המקומי עם צאת הבריטים), שיגר הוועד הערבי תזכירים לכל ממשלות ערב בעניין בריחת פלסטינים לארצות ערב. נאמר בו, ש"הוועד הערבי העליון נתן את לבו לנושא חמור זה, והחליט שלמען האי-נטרס הפלסטיני אל לאיש לצאת מפלסטין, אלא בנסיבות של הכרח...".

נוצר הרושם שהמופתי השתדל לא לאבד את היוזמה לקראת האפשרות להקים ממשלה בעתיד, וביקש להקנות למוסד שהוא עומד בראשו דימוי של ממשלה-בדרך. באיגרתו לראש ממשלת מצרים, הנושאת את התאריך 8 במרס 1948 (יותר מחודשיים לפני הפינוי הבריטי), תבע המופתי להורות לקונסולים להוציא אשרות כניסה לארץ ערבית כלשהי רק בהסכמת הוועד הערבי העליון, והתעלם גם מן הסירוב להעניק לוועדים הלאומיים סמכויות של שלטון מקומי.

האם היה בצעדים הללו כדי לחסום את דרכו של עבדאללה להגשמת מטרתו? המציאות שהתהוותה בארץ ישראל במהירות רבה הוכיחה שלתומכי העצמאות הפלסטינית לא היה הכוח לכך. כראיה לדלות כוחם, יכולה לשמש גם העובדה שהם צפו חסרי אונים כיצד אויבם הגדול וחומד מולדתם נוטל לעצמו את תפקיד המפקד העליון של צבאות הפלישה הערביים, שנועדו להציל את פלסטין מזרועות הציונות.

בקובץ מאמריו הדגיש המופתי, כי עוד בשנת 1937 תמך עבדאללה בחלוקה, מתוך תקווה שיוכל לספח את החלק הערבי של פלסטין לממלכתו. ובאשר למסירת הנהגת המלחמה לידי המלך, הוא כותב, "... המלך עבדאללה התעקש אז להיות מפקד הצבאות הערביים. לכך התנגדו מרבית מדינות ערב, אך חזרו בהן מאוחר יותר בהשפעת הלחץ הבריטי החזק". ספק אם הבריטים קבעו בעניין, אך ודאי שעבדאללה עמד על כך שהפיקוד יופקד בידיו למורח הרוח של מרבית מדינות ערב, ובעיקר של תומכי העצמאות הפלסטינית.

בינואר – מרס 1948 – לנוכח הצלחתם במלחמה על הדרכים – היו להנהגה הפלסטינית סיבות טובות להאמין, שאם שאר מדינות ערב יתייצבו לימינם בכסף ובנשק, יצליחו הפלסטינים בכוחות עצמם לגבור על היהודים – גם ללא עזרת כוחות סדירים של צבאות ערב. לדעתו של רוני גבאי, שחקר את בריחת הפליטים בארבעת החודשים הראשונים של שנת 1948, שרר אופטימיות בקרב הפלסטינים, ונוצרה הרגשה שידם על העליונה. בשאלת הפלישה, עם זאת, לא התקבלה דעת הנהגתם. תביעתה להקים מוסדות ממלכתיים ומוסדות מינהל לאחר הפינוי הבריטי נדחתה; והתנגדותה לפינוי עבדאללה כמפקד עליון של צבא הפלישה נעקפה. חולשת ההנהגה הפלסטינית הפכה אותה לתלויה בליגה הערבית, וערב הפלישה של צבאות ערב לארץ ישראל היה הרעיון של "פלסטין עצמאית" רחוק מהתגשמות יותר מאשר אי-פעם.

המחנה ההאשמי

התנגדותו של המלך עבדאללה לרעיון "פלסטין עצמאית" נבעה מן הניגוד שבין רעיון זה ובין שאיפתו רבת השנים לאחד תחת כתרו את סוריה רבתי (לבנון, סוריה, ירדן וא"י). חזונו של עבדאללה וכן השאיפה של הענף העיראקי של המשפחה ההאשמית לאיחוד ארצות

הסהר הפורה מקורם בתכנית אבי המשפחה, חוסיין בן-עלי, שביקש להקים ממלכה ערבית גדולה, לאחר מלחמת העולם הראשונה.

שאיפת עבדאללה להרחיב את תחומי ממלכתו לא הייתה בגדר סוד, כשם שהייתה ידועה שביעות רצונו מהצעת החלוקה של ועדת פיל ב-1937, אולם, הוא נמנע מלתת פומבי לדעתו עד מלחמת העולם השנייה. הנסיבות המדיניות שיצרה המלחמה נראו לו מתאימות להעלות את הרעיון בפומבי.

בינואר 1944, בגבור המאבק של היהודים נגד השלטון המנדטורי ועם התקרב מלחמת העולם לסיימה, הציע המלך לנציגי הסוכנות היהודית הצעה, שעתידיה הייתה לחזור מפיו פעמים מספר – להקים בא"י שלטון יהודי-ערבי משותף ולצרפה לפדרציה מרובעת של ירדן, סוריה ולבנון. בנובמבר 1945 פורסם בעיתון סורי, שבשלהי המלחמה הגיש עבדאללה לבעלות הברית שתי תכניות חלופיות לעתיד האזור: הקמת סוריה הגדולה כמדינה בעלת משטר מלוכני-קונסטיטוציוני, או פדרציה של ארבע המדינות, ובראשה מועצה כללית ונשיא – עבדאללה עצמו.

ואולם, הניסיונות של עבדאללה לכוון את השעה, כדי להביא לשינוי המפה הפוליטית במזרח התיכון, לאחר המלחמה לא הצליחו. התנגדות מדינות האזור לתכניותיו הייתה גדולה, וגם הגורמים הקובעים את מדיניות בריטניה העדיפו אוריינטציה על ארגון אזורי של מדינות ערב, שמצרים במרכזו, על פני תמיכה בתכניתו הבלתי-פופולארית של האמיר מעבר-הירדן.

במחצית שנות השלושים היה היעד של עבדאללה סיפוח א"י לממלכתו, או לפחות – את החלק שנועד לערבים לפי המלצות ועדת פיל. זה היה חלומו עוד משנת 1921, אלא שעתה הפך החלום לבר-הגשמה. מכאן ואילך הייתה שאיפתו להשתלט על כל א"י, בהסכמת היהודים; ובהעדר הסכמה כזו – לפחות על החלק הערבי שלה. סמוך לפינוי הבריטי התברר לעבדאללה, שרק ערביי א"י נותרו לו כיעד קונקרטי.

בדרכו להשגת יעד זה, התכוון עבדאללה לאחוז בשני אמצעים: להשתלט – צבאית ומינהלית – על חבל ארץ זה, ולמנוע מיריביו בוועד הערבי העליון, שהיה בשליטת החוסיינים, מלהשתלט על אותו חבל ארץ.

את עיקר מאמציו במסגרת הליגה הערבית מיקד על התערבות צבאית בא"י

עם פינוי הכוחות הבריטיים. ההתערבות הפכה אותו בסופו של דבר לשליט על מרבית השטח, שנועד למדינה הפלסטינית. עבדאללה העדיף, כמוכח, התערבות של צבאו בלבד, ואף ניסה לתמרן בכיוון זה, כשהורה לנציגיו בליגה להתנגד למעבר כוחות ערביים דרך ירדן, התנגדות שלא השיגה את מטרתה. בימים שלפני הפלישה יוחסה לעבדאללה אמירה, ש"תהיה תחרות בין הכוחות על שחרור פלסטין". ללא ספק הוא האמין שבתחרות זו נהנית ממלכתו מיתרונות שאין לארצות ערב האחרות וידה תהיה על העליונה.

המלך היה ער למאמצים שעשו עד לרגע האחרון ממש בריטניה וארה"ב – להביא לשביתת-נשק ולמנוע את פלישת צבאות ערב. בלחצו, דחתה הוועדה המדינית של הליגה (שהתכנסה בדמשק ב-13 במאי) את פניית המעצמות. באותם ימים הוא הכריז, שעבאו יפלוש לא"י, גם אם ארצות ערב האחרות יקבלו את ההמלצות לשביתת-נשק. ואכן, המלך היטיב להבין את היתרונות שהקנו לו יחסי דות הלגיון הערבי שחנו בא"י.

יחידות הלגיון הערבי שימשו מכשיר עיקרי בידי של עבדאללה להשתלטות על האזורים הערביים של א"י. הן תפסו בה מאחזים עוד מתקופת מלחמת העולם השנייה, כאשר שימשו כיחידות מסייעות לצבא הבריטי. יחידות אלה לא פונו יחד עם פינוי הצבא הבריטי, למרות הודעת בריטניה, כי ככוונתה לעשות כן. בנוסף, רכש לעצמו עבדאללה השפעה באוכלוסיה הפלסטינית באמצעות נכבדים מחוגי האופוזיציה, שקשרו בו את גורלם, מתוך התנגדות להנהגה החוסיינית.

סמוך לסיום המנדט הבריטי הודיע עבדאללה, שהוועד הערבי העליון אינו מייצג את ערביי פלסטין, משום שפעולותיו לא מניחות את דעתם של תושבי הארץ. הדברים הוכחו לאחר מכן על-ידי מקורות ירדניים רשמיים. אך אין ספק, שהם ביטאו את כוונת המלך לבטל את מוסדות הוועד הערבי העליון. בשבועות הראשונים שלאחר הפינוי הבריטי ניסה הוועד הערבי העליון לקיים שליטה בכפרים ובערים על-ידי פעולות אירגון האצלת סמכויות לוועדים הלאומיים ביישובים. מייד לאחר צאת הבריטים, פרסם הוועד הערבי העליון פקודה על מצב חירום, וכן צווים שקראו לתושבים להתגייס למערכה ולקבל את מרות הוועדים הלאומיים. הפקידים הערבים במינהל הבריטי נקראו לחזור לתפקידיהם הקודמים תחת מרות הוועד הערבי העליון

הליגיון נכנס לירושלים — עבדאללה הודרו לקבוע עובדות בשטח כדי להקדים את המופתי

ניתן להציג כך: הפלסטינים השתדלו בכל כוחם לסכל את הגשמת מטרותיו של עבדאללה ולמנוע את סיפוח פלסטין הערבית לממלכתו; גם ארצות ערב ביקשו לחסום את דרכו של עבדאללה, אך האינטרס לקיים את הליגה מיתן את התנגדותן.

בכל התקופה הזו גילו מדינות ערב עמדה נחרצת בכל הנושא של שאלת א"י, אך גורל הפלסטינים העסיק אותן פחות. ככלל, נטו מדינות ערב לקנות את שלמות הליגה בויתור על האינטרסים של תומכי העצמאות הפלסטינית.

המופתי הזכיר את האנגלים כמקור ללחץ שהופעל על מדינות ערב, כדי למנוע את כניסתו לא"י. יש בישראל חוקרים שייחסו את ההחלטות העיקריות במסגרות הבין-ערביות להשפעה בריטית ולתכניות שהוכנו, כביכול, במשרד החוץ הבריטי. אך גם אם הייתה מידה לא מבררית של השפעה בריטית על המשטרים בארצות ערב, מלמדת בחינת ההחלטות והאירועים של התקופה, שהעמדות הפוליטיות שנקטו על-ידי מדינות ערב, ייצגו את האינטרסים של כל אחת מהן

שיבת המופתי לא"י. בקובץ מאמריו, מתאר חאג' אמין את ניסיונותיו לחזור, דרך מצרים וסוריה. לפי סוכנות UP מרבית-עמון, אמר המלך עבדאללה, כי "תכניתו של חאג' אמין אל-חוסייני להיכנס לפלסטין תגרום קשיים רבים לצבאות ערב הסדירים". העדרותו, היחל-שות הארגון הפנימי של הפלסטינים והתבוסות שנחלו, הקלו על המלך עבדאללה להעמיק את השפעתו, בדרך סיפוח החלק הערבי של פלסטין לממלכתו.

ארצות ערב

העמדות של ארצות ערב נעו בין שני הקטבים — המחנה הירדני והמחנה הפלסטיני. לרוב לא הייתה תמימות דעים ביניהן, אך ניתן לאבחן מספר מכנים משותפים: התנגדות לחלוקת פלסטין; התנגדות למגמת הסיפוח של המלך עבדאללה (פרט לעמדות משתנות של עיראק); והעדר עמדה תקיפה ועקיבה בעד הקמת פלסטין עצמאית. מעבר לכל אלה קיים היה הרצון המשותף לשמור על שלמות הליגה הערבית, ועל האיוון העדין בתוכה. את מורכבותה של מציאות זו

והוועדים הלאומיים. לוועדים האלה ניתנו הנחיות כיצד לחדש את השירותים והם תדרכו לשלוח תזכירים לחברות הליגה הערבית — במגמה לחזק את סמכות הוועד הערבי העליון והשלטון המקומי שלו במחוזות ובערים. משום כך מיהר המלך למנות בכל ישוב מושל צבאי. המושלים הצבאיים פרסמו צווים, שאסרו על נציגי הוועדים הלאומיים למלא את תפקידם, והאוכלוסיה נצטוותה להישמע לצבא הירדני בלבד.

גם בתחום הצבאי השתדלו אנשיו של עבדאללה לחבל בפעולות הוועד הערבי העליון. כאשר עסקו אנשי הוועד בהקמת יחידות הג'יהאד שהיו מורכבות בעיקר מארגוני הנג'אדה והפנתווה, פעל עבדאללה נגדן משום שראה בהן ניסיון נוסף של המופתי לשים מכשול בדרך להגשמת מדיניותו הפלסטינית. בכנסים של ראשי צבאו הוא דיבר על הצורך לפזר את יחידות הג'יהאד, ולהחרים את נשקן.

נראה, כי העדרותו של חאג' אמין אל-חוסייני מן הארץ, עשתה את כל צעדיו של המלך יעילים כל כך. המלך עבדאללה עשה כל שזיה לאל ידו כדי למנוע את

ואת היריבות אשר נבעה מניגודי האינטרסים, ללא קשר ובלי תלות בהשפעה בריטית.

המשקעים שנותרו אצל שושלת המלוכה הסעודית מתקופת המאבק על החג'אז וגירוש חוסיין בן-עלי משם (בשנת 1924) עדיין פעלו את פעולתם. היא התנגדה לתכניות ההתרחבות של המלך עבדאללה, ובעיקר למגמתו לספח חלקים מא"י. סעודיה תמכה במדיניות של מצרים. בהתכנסויות הבין-ערביות נקטה עמדה מסתייגת וזירה כלפי כל ניסיון לנקוט בצעדים קיצוניים. בוועידה בלודאן הייתה נחרצת בהתנגדותה להתערבות צבאית בא"י. בכנס החירום בצופר, הסתייגה סעודיה מן העמדה הקיצונית ונציגה דרש להסתלק מהחלטות בלודאן, משום שהניסיון להגשימן יסתיים בכישלון, ויעשה את הערבים מטרה לחיצי לעגו של העולם.

מצרים מילאה תפקיד מרכזי בליגה. היא ביקשה להמשיך ולבסס את בכורתה בעולם הערבי ובשל כך התנגדה למאמצי ההתעצמות של המשטר ההאשמי (בירדן ובעיראק). דווקא עמדת בכורה זו, חייבה אותה לשמור על המוסדות הבין-ערביים לבל יפגעו, והדבר יכול היה להיעשות רק במחיר ויתורים מפליגים לשאיפות ההאשמיות. עם זאת, נקטה מצרים עמדה נחרצת נגד התערבות צבאית, ונציגה בוועידת צופר הצהיר, כי "אם נאמר לערביי פלסטין להילחם בכל הנשק שברשותכם, נהיה אחראים רק לאבידות הקשות שייגרמו להם; שכן היהודים חמור שים הרבה יותר טוב מערביי פלסטין".

מבחינה מילולית הייתה עיראק הקיצרנית ביותר בין המדינות הערביות. היא הביעה אי-שביעות רצון אפילו מן ההחלטות הסודיות של ועידת בלודאן, שדיברו על התערבות צבאית מאסיווית בא"י. העמדה הקיצונית של עיראק שיקפה גישה אמביוואלנטית לשאלה, וקיצוניותה התקבלה באי-אמון על-ידי המדינות הערביות. הייתה זהות אינטרסים בין שני האגפים של השושלת ההאשמית, בעיקר בכל הקשור בהגמוניה בעולם הערבי, אך היה ניגוד בין עיראק ובין המלך עבדאללה סביב תכנית "הסהר הפורה" ותכנית "סוריה רבתה". יתכן גם, כפי שטוענים האחים קמחי, כי בעמדת עיראק היה משקל לצורך תכסיסי חולף. העיראקים עמדו באותה תקופה במשאיומתן עם בריטניה, והתוקפנות המילולית בשאלת א"י נועדה לחפות על הוויתורים שעמדו לתת לבריטים.

סוריה שימשה בימה למאבקים בין

מנהיגי ערב וגם מושא לשאיפות ההתפשטות של שני האגפים של השושלת ההאשמית. כתוצאה מכך, נטתה סוריה לראות במצרים כתובת לסיוע נגד התכניות ההאשמיות לסיפוח, ועקבה בדאגה אחר תכניות עבדאללה בארץ-ישראל. שאיפות ההתפשטות ההאשמיות עמדו אפוא בסתירה מוחלטת לרעיון איחודה מחדש של סוריה. על רקע זה נטתה ההנהגה הסורית לתמוך במאבק ההנהגה החוסיינית של הפלסטינים נגד עבדאללה. בהכללה אפשר לומר, כי ההחלטות הסודיות והפומביות שקיבלו מדינות ערב לפני הפלישה לא היו אלא כיסוי מילולי שנועד לחפות על חילוקי הדעות היסודיים ביניהן. ביריבות הזאת, שהתבססה על ניגודי אינטרסים בין המדינות, הייתה שאלת פלסטין העצמאית אמצעי ולא מטרה, והפלסטינים היו חלשים מכדי שיהיה הכרח להתחשב בהם. הפלישה הייתה המשך המאבק הפנימי בעולם הערבי במציאות חדשה. תחילה קיוו מתנגדי עבדאללה, שיעלה בידם לעצור את שאיפות ההתפשטות שלו על-ידי מניעת הפלישה. משלא הצליחו בכך, ניסו להשתמש בפלישה הצבאית כדי לבלום את מהלכיו. לאחר הפלישה המשיך כל אחד משלושת המחנות (הפלסטינים, ההאשמים והליגה) לפעול לפי הקווים שאפיינו את דרכו לפניו. המלחמה הבהירה את המגמות, הגבירה את הקיטוב, והאיצה את התהליכים. בעיקר, הואצו שני תהליכים: התהליך שהוביל לסיפוח החלק הערבי של א"י לירדן והתהליך הנגדי (שנועד לבלומ) – הנטייה לסיוע ממשלה פלסטינית עצמאית, בראשות המופתי.

לאחר הפלישה

המאבק על קביעת עובדות בשטח
לאחר פלישת הצבאות הסדירים של ארצות ערב, הגביר כל אחד מהמחנות המתמודדים – המחנה ההאשמי והמחנה החוסייני – את המאמצים לקבוע עובדות שישפיעו על התוצאות הסופיות של המאבק ברוח מטרותיו הפוליטיות. כל אחד משני המחנות העריך היטב את החשיבות שישנה לגורם הזמן, וניסה לנצל גורם זה לטובתו. המחנה ההאשמי היה חזק יותר ומאורגן היטב, וחתר להכרעה. המחנה הפלסטיני ניהל מגננה, שמגמתה להשאיר אופציות פתוחות לפלסטין עצמאית ולמנוע יצירת עובדות, שעשויות היו לסתום את הגולל עליה. היוזמה לא הייתה, בדרך כלל, בידי

המחנה הפלסטיני.

עם הפינוי הבריטי השתלט הלגיון הערבי חיש מהר על השטחים המאוכל-סים ערבים בגדה המערבית של הירדן. יחד עם ההשתלטות הצבאית נקטו מפקידי צעדים שנועדו לארגן את החיים האזרחיים בשטחים שבשליטה ירדנית. המלך עבדאללה, שאמור היה להיות עסוק רובו ככולו בתפקידו כמפקד עליון של כוחות הפלישה הערביים, התפנה לקראת סוף חודש מאי ובא לחלק אותות כבוד וכיבודים לנכבדים פלסטינים באזור ירושלים ובערי הגדה המערבית. הפעילות בקרב האוכלוסיה הפלסטינית האזרחית בעורף, המינויים והכיבודים בעוד הקרבות בעיצומם, יכולים להצביע על החשיבות שייקם עבדאללה ליצירת העובדות בשטח.

הוועד הערבי העליון בהנהגת המופתי, לא שקט על שמריו. מיד עם הפינוי הבריטי פנה הוועד לפקידים ערבים ששבתו במנגנון ממשלת המנדט וקרא להם לחזור ולמלא את תפקידיהם, כדי שהשירותים הציבוריים השונים ימשיכו לתפקד. תגובת הנגד של הירדנים לא איחרה לבוא. המלך עבדאללה הדגיש באיגרת למופתי, שמעשים בלתי אחראיים גורמים נזק רב לעניין הערבי. הוא ביקש ממנו למנוע פרסום הודעות הגורמות לבלבול. עבדאללה לא פירט את המעשים הבלתי אחראיים. נראה, שהתכוון למינויים של הוועד הערבי העליון ולניסיונותיו לארגן מערכת של שלטון אזרחי. המושלים שמונו על-ידי הלגיון במחוזות השונים, פרסמו צווים האוסרים על הפקידים שמינה הוועד הערבי למלא את תפקידיהם, והורו לאוכלוסיה להישמע רק למפקדת הצבא. במיוחד הקפידה ירדן לרוקן מכל תוכן את הוועדות הלאומיות, באשר אלה סרו למרות הוועד הערבי העליון. גם בתחום הצבאי, כאמור, השתדלו הירדנים למנוע פעילות של הוועד הערבי העליון. הלגיון פירק את נשקם של הפלסטינים, ופיזר את יחידותיהם. המלך הוציא צו מעצר נגד מפקדים של היחידות הפלסטיניות, "אל-ג'יהאד אל-מקדס".¹

אך, על אף ההיענות התכופה לדרישות המלך, התנהל בשטח עצמו מאבק בין היחידות הירדניות ליחידות המצריות על השפעה על האוכלוסיה המקומית, בעיקר באזור חברון ובית-לחם. כך, למשל, כאשר הגיע טור מצרי לאזור

1. על פעילות הלגיון בא"י – ראה בחוברת זו, עמ' 36 – 45.

חאג' אמין אל חוסייני, המופתי של ירושלים

מהלכים לקראת עצמאות

מינהל פלסטיני

המופתי עשה מאמצים להקים מוסדות אוטונומיים של הערבים בפלסטין. חולשת הפלסטינים מנעה מהם להקים מוסדות כאלה בעצמם ולקיימם, והם נזקקו לסיוע של הליגה הערבית. לאחר פרסום תכנית ברנאדוט החליטה הוועדה המדינית של הליגה להמליץ על הקמת מינהל עצמי פלסטיני. ההמלצה הפכה להחלטה, והמוכר הכללי של הליגה, עזאם פחה, הודיע עליה בפומבי בעשרה ביולי 1948. להחלטה על הקמת המינהל העצמי יש משמעות אנטי-ירדנית. כנראה בעצה אחת עם הוועד הערבי העליון, קבעה הוועדה המדינית של הליגה, תשעה ראשי אגפים למינהל החדש, מרביתם מבין תומכי ההנהגה החוסיינית. מיעוטם, כגון אחמד חילמי עבד אל-בקי, שהיה מנהל "בנק אל-אומה" בתקופת המנדט ומושל ירושלים מטעם עבדאללה, "נשלפו" ממחנה תומכי המלך. בהחלטה על המינהל העצמי הודגש, שעם הקמתו נפתחת תקופה חדשה שבה "הפלסטינים יוכלו לנהל בעצמם את ענייניהם", אף כי נראה, שהליגה עדיין לא החליטה אז ללכת לקראת מימוש תביעות החוסיינים עד הסוף. מכאן ועד לתמיכה

הפוך, ונפרצו שמועות שעבדאללה איים להוציא את הלגיון מן המערכה, אם ההפוגה לא תוארך ואם לא יתקיים דיון חוזר בתכנית המתווך. ירדן כבשה ללא התנגדות את השטח חים הערביים בגדה המערבית, והייתה נחושה בהחלטתה להחזיק בהם תוך הכנת הרקע לסיפוח בבוא הזמן גם ללא לגיטימציה בין-לאומית, או ערבית. הרוזן ברנאדוט הציע לגיטימציה כזאת, אלא שהצעתו הייתה נדיבה מדי כלפי ירדן, ומרחיקת-לכת מכדי ששאר מדינות ערב יוכלו להשלים עמה. לימים עבד-אללה קיווה שהמשך הנוכחות של ברנאדוט מותירה סיכוי מה להמשך הגשמת תכניתו, תוך לגיטימציה בין-לאומית.

בשלב הזה הביאה תכנית ברנאדוט לחיזוק נוסף של הצד הירדני ולהחלשת תומכי המופתי. מדינות ערב נזקקו להחזיר את האזיון שהופר על-ידי דחייה מוחלטת של התכנית. יתר-על-כן, הן החליטו להרחיק את כור-נות הסיפוח על-ידי החלטה מחייבת: בשמונה ביולי, ערב תום ההפוגה הראשונה, החליטה הוועדה המדינית של הליגה להקים מינהל אזרחי פלסטיני לניהול החיים בשטחים שהיו בשליטת צבאות ערב.

חברון ומונו באזור שני מושלים צבאיים (ירדני ומצרי), נחלקה האוכלוסיה לשני מחנות, ונוצר מתח רב בין שני צבאות הכיבוש. מדינות ערב נמנעו מלהביא את החיכוכים לידי עימות טוטאלי ומכריע. המטרה שלהן הייתה לשמור על האזיון בין המדינות, וכל עוד נשמר איוון זה במידה כלשהי, לא נטו לשנות את עמדתן ביחס לשאיפות הפלסטינים.

תכנית ומפנה

המתווך ברנאדוט הגיש ביוני את תכניתו והיא פורסמה בארבעה ביולי. עיקרה הנוגע לענייננו היה בקביעה, כי אותם אזורים שיוערו בהחלטת האו"ם לפלסטינים יהיו, בשוניים מסוימים, חלק מן המדינה הירדנית. נקודות חשובות אחרות היו בהכללת הנגב וירושלים באזור הערבי. את תוכן הצעותיו של ברנאדוט ייחסו אמצעי התקשורת באותה תקופה לכוונה להשיג שני יעדים. האחד לטווח הקצר והשני לטווח הארוך: להאריך את ההפוגה בקרבות שעמדה להגיע לקיצה בתשעה ביולי, ולנסות להשיג הסדר על-ידי קביעת גבולות וריבונות השונים מתכנית החלוקה.

אם אכן הייתה מגמה להסתייע בתכנית של המתווך השבדי להארכת הפסקת האש שעמדה לפוג, הרי זו מגמה שולית. בעיקרה, באה התכנית להינתק מתכנית החלוקה המקורית, שהחלה להתגלות כבלתי-ריאלית בשבועות הראשונים של המלחמה על רקע עצמת הקרבות והתגברות המחנה ההאשמי. ואכן, בלטה העובדה כי הצעות הרוזן ברנאדוט תאמו באורח כללי את האינטרסים הירדניים. פרט לירדן, שני המחנות ראו את הצעות הרוזן כ"תכנית ירדנית במעטה של האו"ם" וכרעיון שנתקם בחוגי הממשל בלונדון. סביר שהמופתי והוועד הערבי העליון בקאהיר הפעילו לחץ כבד על הליגה כדי שזו תתייצב נגד התכנית, והוועדה המדינית של הליגה אכן דחתה אותה פה אחד, ושיגרה למתווך מכתב ברוח זו. גם ירדן דחתה אותה כי זה היה במסגרת הטקטיקה של עבדאללה. תכנית ברנאדוט הבלוטה עוד יותר את הפער בין הצהרות עבדאללה ובין העובדות שחיי-ליו ונציגיו יצרו בשטח. בוועדה המדינית של הליגה הערבית הצביעה ירדן נגד תכנית ברנאדוט ונגד הארכת ההפוגה הראשונה. אך בדיונים שהתקיימו עם ברנאדוט ועם הד"ר ראלף באנץ' ברבת-עמון לפני פרסום התכנית, נטה עבדאללה לקבל את רעיונות המתווך. לאחר פרסומה, נמסר על לחץ של המלך בכיוון

ממשית בשאיפות העצמאות של הפלס-טינים עדיין המרחק רב. אחד הסימנים לכך הייתה ההימנעות מלמסור למינהל העצמי את ניהול ענייני החוץ. בוועדה המדינית הוחלט, שיהיה תיק אוצר במינהל; אולם נראה, שהתיק לא אויש. אם אמנם התיק לא אויש – זו עדות שביולי 1948 עדיין לא נטתה הליגה הערבית לאפשר לפלסטינים ניהול עצמי נרחב של ענייניהם האזרחיים. ב"ממשלת כל-פלסטין" שהורכבה חודשיים לאחר מכן, כבר נכללו שרים שמונו על ענייני חוץ ועל ענייני אוצר.

המינהל העצמי לא הפך לעובדה בשטח – אולי משום שבשלב זה לא התכוונו יריבי עבדאללה בליגה אלא להפגנה בלבד, במגמה להשפיע על צעדי ירדן. מדינות הליגה נמנעו מהסתערות חזיתית, והעדיפו לכרסם באיטיות בכוחו של המלך. עבדאללה קרא היטב את כור נותיהם. הוא יצא חוצץ נגד המינהל הפלסטיני, וראה בעצם ההחלטה מתקפה שיש להודפה. היה לו יתרון גדול על פני יריביו: הוא חלש על הגבול הארוך ביותר ועל הריכוזים הגדולים של האוכלוסיה הפלסטינית. הוא היה יכול להכתיב את רצונו לאוכלוסיה התלויה בו, והייתה לו אפשרות לאיים בהסתלקות מן המערכה – דבר שפירושו היה התמוטטות כללית של החזית הערבית. מה עוד שהמופתי וחברי הוועד הערבי העליון נמצאו בקא-היר, ונציגיו של עבדאללה פעלו בתוך האוכלוסיה הפלסטינית עצמה. עבד-אללה העלה אפוא טענה שעוד עתיד היה להשתמש בה – הנציגים שנקבעו על-ידי הליגה אינם מייצגים את האוכלוסיה. אמצעי התקשורת של ירדן יצאו בקריאה לאוכלוסיה בשטחים לקחת את גורלה בידיה על-ידי בחירת "נציגים אמיתיים" שייצגו את האינטרסים שלה. בהמשך הגיעה ב-19 באוגוסט משלחת ירדנית בדרג של שרים לירושלים, ומגמתה המרכזית לקדם אפשרות של הקמת מינהל עצמי פלסטיני-ירדני משותף בשטחים שבשליטה ירדנית. חוגי המופתי לא ישבו בחיבוק-ידיים. נראה שעצם ההחלטה להקים מינהל עצמי פלסטיני, הייתה בעיני רבים מעין "ממשלה בדרך" והדבר עורר את הדמיון ואת התקווה לעצמאות לא-מית. במקומות שונים פרצו הפגנות מחאה נגד צעדי המלך. ביטוי למורת רוחו של המלך מהתפתחות זו אנו מוצאים באיגרת, ששלח נציג ארה"ב בירדן ולס סטבלר (Stabler) למשרד החוץ בוואשינגטון, על אודות שיחה סודית עם עבד-אללה, בשניים בספטמבר 1948.

ועבדאללה הפגין בה את כעסו הרב על הפגנות התמיכה במופתי, הנערכות בחברון ובבית-לחם, שהיו בשליטה מצרית. הוא השווה את המופתי ל"שטן המגיע היישר מן הגיהנום כדי לארגן עתה צבא פלסטיני, בעזרת ציוד וכסף הבאים מן הליגה".

בראשית חודש ספטמבר, נראה היה לעבדאללה כאילו כל מאמציו והישגיו נמצאים על סף התמוטטות. בייחוד בלטה הסכנה על רקע ההסכמה הכללית בין מדינות ערב לתמוך בהתארגנות צבאית ואזרחית של הפלסטינים עצמם וכגודל הסכנה כן הייתה עצמת ההתנגדות של המלך. בשיחתם, גילה עבדאללה לסטבלר, כי יום לפני כן "נאלצה ירדן לתבוע מהליגה במונחים חריפים להפסיק את סיועה למופתי". על מהות המונחים החריפים סיפר שם המלך, כי הוא "שוקל פרישה מהליגה הערבית והוצאת צבאו מפלסטין".

עד לספטמבר 1948 נהגו מדינות הליגה לבטל את רצון בפני רצונו. בכל המקרים הכריע החשש, שחסימת עבדאללה תעלה במחיר יקר במונחים של פגיעה במוסדות הבין-ערביים. עבדאללה ניצל עובדה זו, ובמשך כל התקופה פעל בעקביות לקידום האינטרסים שלו. מדינות ערב, שהתייצבו עד אז אי-שם במרכז הרצף בין המחנה הפלסטיני למחנה ההאשמי, נעו עתה לעבר הקוטב הפלסטיני: הוועדה המדינית של הליגה, שהתכנסה לדיונים ב-15-16 בספטמבר, החליטה להפוך את המינהל לממשלה פלסטינית. ההחלטה פורסמה למחרת סיום מושב הוועדה המדינית. נאמר שם שמדינות ערב כולן יכירו במדינה החדשה (נציגי ירדן, שנכחו במושב ונתנו את הסכמתם, נזופו לאחר מכן על-ידי עבד-אללה) ואתן מדינות מוסלמיות נוספות, וכן "המדינות האחרות יעזרו לממשלה החדשה עד שיתבהר המצב ועד שתושבי פלסטין יוכלו לנהל את עצמם". העימות הגיע לשיא חדש. עוד בטרם פרסמה הליגה רשמית, בעשרים בספטמבר, את החלטתה, הודיע המלך למוכיר הליגה ולאחמד חילמי, ראשה המיועד של הממשלה הפלסטינית, ש"לא יוכל להרשות לאף גורם להתערב בנושאים בתחומי האחריות של המימשל הצבאי שלנו, ובמיוחד לא לאלה הלהוטים לשלוט בפלסטין". בהמשך מברקיו, הודיע עבדאללה, שכל פעילות לא תורשה "באזור הביטחון של ממשלת עבד", המשתרע מגבולות ממלכת מצרים ועד גבולות סוריה ולבנון. הקביעה שממשלת

עבדאללה הפגין בה את כעסו הרב על הפגנות התמיכה במופתי, הנערכות בחברון ובבית-לחם, שהיו בשליטה מצרית. הוא השווה את המופתי ל"שטן המגיע היישר מן הגיהנום כדי לארגן עתה צבא פלסטיני, בעזרת ציוד וכסף הבאים מן הליגה".

"ממשלת כל-פלסטין"

החלטת מועצת הליגה על הקמת ממשלה פלסטינית הציתה את דמיונם של הפלסטינים. גם אלה מביניהם, שהתנגדו מסור תית להגמוניה של החוסיינים ולשיטות השלטון של המופתי, נטו להאמין שמאורע גדול מתרחש לנגד עיניהם. ב-22 בספטמבר פרסם הוועד הערבי העליון הודעה, שהייתה בבחינת צעד ממשי לקראת הקמת הממשלה. בהודעה קבע הוועד, שבהסתמך על החלטת הליגה הערבית, רשאים הפלסטינים להחליט על גורלם ולהקים את "ממשלת כל-פלסטין" (חכומת עמום פלסטין). שמושבה בשלב זה יהיה בעזה. המופתי ותומכיו הקפידו לכלול את התיבה "כל" בשם הממשלה; ככל הנראה, כדי להדגיש את אי-

ההשלמה עם חלוקת הארץ. מייד לאחר נעילת מושב הוועדה המדינית של הליגה הערבית, החלו דיוני הוועד הערבי העליון בקאהיר. בתום דיון ניו הוחלט לקיים בעזה כנס של "מועצה לאומית פלסטינית", שתעניק גיבוי ציבורי למעשה הקמת הממשלה, ותאשר את הרכבה ואת מצעה. הוועד הערבי העליון שיגר הזמנות לראשי עיריות ומועצות, לחברי הוועדות הלאומיות ולאנשי ציבור ערביים אחרים בכל הארץ, להשתתף בכנס כנציגי מקומותיהם והגופים שבראשם עמדו.

בעיה מיוחדת הייתה ההשתתפות של המופתי בכנס. המצרים אסרו עליו לבוא לעזה. נראה שרצו להימנע מלהרגיז יתר על-המידה את עבדאללה. טעם נוסף לאי-סור היה, כנראה, חששם, שנוכחותו תוציא מידיהם את השליטה על המצב. למרות האיסור, הצליח המופתי להגיע לעזה. לדבריו, הוא נעזר ב"קצינים החופשיים". בבואו לעזה התקבל חאג' אמין בכבוד על-ידי המנהיגות המקומית. הוא לן בביתו של חאג' מוסה אל-צוראני (יו"ר סניף המועצה המוסלמית). חברי הממשלה הפלסטינית השתכנו במלון דיאפת אל-וליד (בבעלות כאמל מחמוד

* יש כנראה הגומה בתיאוריו על האמצעים שנקטו למניעת הגעתו. סבירה מידה של שיתוף פעולה מצד ה"קצינים החופשיים". הדגשת יריבותו עם הממשלה המצרית באותה עת, מבטאת מאמץ לשאת חן בעיני השלטון החדש בהנהגת עבד אל-נאצר, שבחסותו חי כאשר כתב את זיכרונותיו.

אנשי כנומיות באימונים

הוועדות הלאומיות וכן ראשי שבטים. נוכחו בכנס 87 איש בלבד (לפי מקורות אחדים — 75), מרבית אלה שלא נכחו התגוררו תחת כיבוש ירדני, או עיראקי. בשלושים בספטמבר התאספו הנציגים באולם בית הספר אל-פלאח אל-איסלאמיה. על הקירות סביב נתלו דגלי מדינות ערב, והנציגים תפסו את מקומם תיהם על ספסלי עץ מול שולחן הנשיאות. ראשון נשא דברים המופתי. הוא סקר את המאבק שהוועד הערבי העליון ניהל למען הקמת ממשלה פלסטינית ואת הקשיים שנערמו בדרך. אחריו נאם ראש הממשלה אחמד חילמי, שהציג בפני הנאספים את ממשלתו ואת קווי מדיניותה. עם סיום מסכת הנאומים נבחר המופתי פה אחד לנשיא המועצה והור ענקה לו זכות ויטו לגבי החלטות הממשלה. לפי הצעתו של חאג' אמין, בחרה המועצה בחסן אבו-סעוד ובמישל עזאר (נוצרי) לסגני הנשיא, ובמחמוד אל-ניג'ם ואמיל עזרי (נוצרי) כמזכירים. המועצה אימצה את הדגל השריפי של "המהפיכה הערבית" מ־1916 כדגל פלסטיני.

אחמד חילמי הביא בפני המועצה את ההחלטות הבאות של ממשלתו:

לבוא מייד, משום ש"הצרכים המדיניים והצבאיים מחייבים זאת". כאשר גם טיעון זה לא עזר, נטל את שפופרת הטלפון שר המלחמה המצרי, הגנרל מוחמד חידר ותבע בתוקף את שובו. הוא הזכיר למופתי שהוא שווה ללא אישור באזור צבאי. חאג' אמין מחה, אך הבין שלא יוכל לסרב. הגנרל נתן לו שהות קצרה כדי שיובאו לו חפציו הסתיע אותו עוד באותו לילה לקאהיר, תחת משמר כבד. כדי למנוע ממנו לעשות ניסיון נוסף לצאת מקאהיר, נקבעה שמירה כבדה על ביתו. בעת שהמופתי ואנשיו התכוננו בעזה לכנס ועידה פלסטינית, קיבל הוועד הערבי העליון מברק מעבדאללה. במברקו קובע המלך בין השאר ש"ערביי פלסטין הסירו את האמון מכם, ואין לכם הזכות לייצגם ולדבר בשמם". ואכן, נושא זה של גוף ייצוגי הטריד את מכיני הכנס, לא כל כך משום הרגישות למסורת הדמר קרטית כביכול, אלא נוכח המאמצים שעשה עבדאללה למצוא דופי במתכנסים ונוכח התחרות עמו על ייצוג הפלסטינים. לכנס הוזמנו 150 איש, בהם חברי הוועד הערבי העליון, חברי הממשלה, ראשי עיריות וראשי מועצות מקומיות וכפריות, נציגים של לשכות המסחר ושל

חסיניה), שבו התקיימו מספר פגישות בין המופתי לחברי הממשלה. בית נוסף ששימש זירה לפעילות סביב הקמת ממשלת כל-פלסטין, היה בניין בית הספר בעזה (מדרסת אל-פלאח אל-איסלאמיה), בכניסה לעיר, שבו התכנסה בשלושים בספטמבר המועצה הלאומית הפלסטינית.

חאג' אמין לא הצליח לשהות בעזה יותר משמונה ימים. בספרו הוא מתאר כיצד בחמישה באוקטובר בערב, מייד לאחר התכנסות המועצה המוסלמית, הופיע מפקד חיל הספר המצרי, הגנרל חסין סרי עאמר, ומסר לו מכתב מראש הממשלה, מחמוד פהמי אל-נוקראשי. ראש הממשלה ביקש מן המופתי לחזור לקאהיר להתייעצויות בין-ערביות. חאג' אמין סירב ונימק זאת בכורח לקבל משלחות פלסטינים שבאו לעזה ובצורך לארגן את כוחות הג'יהאד הקדוש. הגנרל עאמר עזב וחזר למחרת היום כדי להזמין את חאג' אמין לשיחה טלפונית במפקדת המושל המצרי עם ראש ממשלת מצרים. הפעם התלווה המופתי לגנרל עאמר יחד עם שומרי ראשו. בכניסה למפקדה הופרדו ממנו שומרי הראש, ובשיחה הטלפונית עם נוקראשי פחה, הפציר בו זה

1. הכרזה על פלסטין בגבולות, שהיו בחמישה-עשר במאי 1948, כמדינה דמוקרטית עצמאית, בעלת ריבונות לאומית, ובירתה ירושלים.
2. גיוס כוחה של האומה לשם הצלת פלסטין וסילוק האויבים ממנה.
3. דאגה לבני החללים ולמשפחותיהם, וכן לפצועים שבין הלוחמים.
4. ארגון חיי הפליטים והבטחת כל צרכיהם.
5. הבטחת חופש דתי, אזרחי ואישי, לאזרחים בני כל העדות.
6. שמירה על המקומות הקדושים והבטחת חופש הפולחן.
7. תשלום פיצויים לכל אלה שרכושם נפגע במלחמה.
8. הקמת מינהל ממשלתי והחזרת החיים הנורמליים למסלולם.
9. שיקום המקומות הקדושים והמוסדות החילוניים שנפגעו במלחמה.

ההחלטות אושרו, כמו ההחלטה על נוסח הכרזת העצמאות. ניתן ללמוד על מעמדם של הפלסטינים באותה עת, הן מהתנאים הטכניים בהם נערכה מועצתם הלאומית (המאורע הונצח על-ידי הצלם הארמני בעזה כע'אס, אשר בהעדר חיבור לחשמל בבית-הספר, נאלץ לגרור לשם גנרטור, כדי להאיר את האולם האפלולי) והן מן העובדה שבמאורע חגיגי זה לא נכחו נציג הליגה, נציג ממשלת מצרים ואף לא נציג של המינהל שלה בעזה. יזמיה המצריים של הממשלה הפלסטינית העדיפו לשמור על פרופיל נמוך. המלחמה הייתה בעי-צומה, ומצבם של כוחות צבא הפלישה לא היה מעודד. במצב זה נמנעו המצרים ומדינות ערביות אחרות מלהעמיק את היריבות בתוך הליגה הערבית. ואף-על-פי-כן, חשו רבים מהפלסטינים כאילו מאורע גדול התרחש בחייהם הלאומיים. השאיפה הלאומית בת עשרות השנים, החלה להתגבש בתוך כלים ממלכתיים. נראה היה כאילו שעתם הגדולה הגיעה. אלא, שלא עבר זמן רב וכפות המאזניים החלו שוב לנטות לרעתם.

המאבק המכריע על עתיד פלסטין

במחנה ההאשמי, כמו במחנה הפלסטיני, הייתה מודעות לעובדה כי במערכה סביב הממשלה הפלסטינית יוכרע עתיד פלסטין סופית: אין תימה אפוא כי למערכה זו הטילו היריבים את כל כוחם.

אחמד חילמי, ראש ממשלת כל-פלסטין, פנה לכל ממשלות ערב, והאיץ בהן להכיר בממשלתו, אך בלא הצלחה. מדינות ערב חששו מתגובתו של עבד-אללה, וניסו לאמוד את עצמת התנגדותו; ובינתיים, העדיפו להמתין. ואכן, עבד-אללה לא השאיר ספק בכך שהוא מתכוון לנקוט בכל האמצעים במאבקו נגד "ממשלת כל-פלסטין". למימוש כוונתו, הוא לחץ על אישים בהנהגה הפלסטינית, להסתלק מתמיכתם בממשלה בעזה; יום התארגנות שתתחרה בזו של החוסיינים; ולחץ על המדינות הערביות.

עוד בטרם הודיע הוועד הערבי העליון רשמית על הקמת ממשלת כל-פלסטין, הפעילו הירדנים לחצים כבדים על אישים פלסטיניים, שלא היו תומכים מסורתיים של המופתי, במטרה להניאם מלתת יד לממשלה שעמדה לקום. הכתובת הרא-שונה היה אחמד חילמי. ב-17 בספטמבר, למחרת ישיבת הוועד הערבי העליון בקא-היר, שבה הוחלט על הקמת ממשלת כל-פלסטין, שיגר אליו עבדאללה מברק ובו דברי תוכחה ונויפה על הפרסומים אודות הממשלה העתידה. "הממשלה ההאש-מית הירדנית לא תרשה, שגורם כלשהו ימנע מבני פלסטין את החירות להחליט על רצונם לאחר שתסתיים התסבוכת הנוכחית". אחמד חילמי השיב, שההנהגה הפלסטינית פעלה מכוח החלטת הליגה ואם למלך טענות נגדה, יפנה לליגה הערבית. עבדאללה השיב בעשרים בספטמבר. הוא קבע כי יריביו השתמשו באחמד חילמי כב"איל נגחן במעשה האי-וולתי". עוד בטרם התכנסה המועצה הלאומית בעזה, פורסם כאמצעי התק-שורת שסולימאן טוקאן (ראש עיריית שכם), שמונה שר התחבורה בממשלה החדשה, התפטר ממשרתו. עוני עבד-אל-אדי, מי שעמד בראש מפלגת "אסתי-קלאל", סירב להיות שר לעניינים סוציאליים, והוחלף אחר כך על ידי אכרם זעיתר. משהו דומה אירע עם ד"ר חסין פחרי אל-ח'אלדי. אך הניסיונות למנוע את הקמתה של ממשלת כל-פלסטין לא הצליחו. על כן עשו הירדנים מאמץ למעט את דמותה וערכה, על-ידי שכנוע הפלס-טינים באזורי הכיבוש שלהם לתת את ידם להקמת ממשלה מתחרה, או להפגין רצון להסתפח אל ממלכת עבר-הירדן. בעיתור-נות נמסר שהמלך עבדאללה שוקל הקמת ממשלה פלסטינית, שמקום מושבה יהיה בשכם. בקרב התושבים והפליטים התנהלה תעמולה שנועדה לעודדם לפנות לעבדאללה בבקשה שיפרוס עליהם את חסותו, ויספחם לממלכתו.

בערי הגדה המערבית וברצועת עזה הייתה התעוררות כללית ורחובות רבתי-עמון מלאו משלחות שהגיעו מאזורי הכי-בוש של הלגיון הערבי; מי מהן להודות למלך על מלחמתו למען פלסטין ולבקשו שיספחם לממלכתו, ומי כדי להשתתף בוועידה הלאומית שעמדה להתכנס. לפי רדיו רמאללה, נמשכו הדיונים באחד ובשניים באוקטובר; ובכנס ההמוני השתתפו כעשרת אלפים אנשים. בעיני עבדאללה זו הייתה תשובה ל"מועצה הלאומית", שכנס המופתי בעזה. במועצה ברבת-עמון נבחר ועד מכין, שכלל את סלימאן אל-תאג'י אל-פארוקי (יו"ר), ענ'אג' נויאהד (מזכיר), סעד אל-דין ועוזת כנג'ין (חברים).

נציגו של המלך צבאח יזיד אל-כילאני בירך את הוועידה, וברמז כלפי ממשלת עזה קבע, כי "אין אף ערבי שיסכים לחלוקת הארץ". לבסוף קיבלה הוועידה 14 החלטות, וביניהן אחת שקבעה, כי "ייסוד הממשלה הזמנית [בעזה] הוא דבר חמור". הוועידה הסתיימה בקריאות, "הבו לנו נשק, אנחנו רוצים להילחם!" וברבת-עמון נפתחו משרדי גיוס עבור הפלסטינים. אמצעי התקשורת הירדניים, שעשו פומבי רב לכינוס, הגוימו בלי ספק באשר למספר המשתתפים וכן באשר למספר המברקים ("מאות") ששלחו מוס-דות ואישים פלסטינים לוועידה, ובהם הזדהות עם ההחלטות והבעת התנגדות ל"ממשלת עזה". אך למרות הנתונים המוגזמים אין ספק, שעצם הכינוס מלמד על המעמד החזק של הקצינים הירדנים בקרב האוכלוסייה הפלסטינית ועל העדר הליכוד ועל חוסר האונים של אוכלוסייה זו.

ב-18 בנובמבר, נערך ברמאללה כנס של "אגודת ההסברה ההאשמית", בנוכ-חות ראשי עיריות ואישים אחרים מאזור רמאללה ואל-בירה והמושל הצבאי הירדני באזור. בין ההחלטות שהתקבלו בכנס זה, הייתה ההחלטה "לראות בעבד-אללה את מציל פלסטין, ולמסור לו יפוי-כוח לפתור את בעיית פלסטין, לפי הבנתו"; לראות בתושבי פלסטין וירדן "אומה אחת, שצריך לשלוט בה ריבון אחד"; לבקש, כי יורשה לנוער הפלסטיני להתגייס לגיון הערבי, ולהכריז ש"כוח האומה באחדותה ולא בפילוגה למדינות קטנות". ידו המנחה של עבדאללה ניכרת היטב בהחלטות.

בראשית נובמבר נאם המלך בפרלמנט, והכריז כי הוא עומד בתוקף על דעתו לחסל את ממשלת עזה. הצהרותיו התקיי-פות בהודמנות זו ובהודמנויות אחרות

היו, ככל הנראה, מבוססות על הערכתו שלמרות החלטת הליגה הערבית על הקמת ממשלה פלסטינית, הוא יוכל להר- תיע את מדינות ערב מלתמוך בה ולהכיר בקיומה. ואכן, מייד לאחר הודעת הוועד הערבי העליון על הקמת הממשלה, פורסם באמצעי התקשורת, כי החשש מצעד קיצוני של עבדאללה הניע את מוכ"ל הליגה הערבית להצהיר, ש"כל ממשלה ערבית פלסטינית לא הוקמה עד כה". יומיים לאחר הצהרה זו, נמסר ברדיו קאהיר, בשמו של מוכ"ל הליגה, כי "הידיעה על הקמת ממשלה פלסטינית מוקדמת מדי". כעבור זמן-מה, נמסר, כי המוכ"ל עזאם פחה עומד לצאת לרבת- עמון ל"שליחות חשובה מאד". השליחות נועדה לשכנע את עבדאללה להסיר את התנגדותו לממשלת כל-פלסטין, והסת- יימה בכישלון. אך ההיסוסים בקאהיר, מרכז הפעילות נגד עבדאללה, נמשכו. בשניים באוקטובר קיבל ראש ממשלת מצרים לראיון את מוחסין אל-בראזי, שר החוץ הסורי, ודן עמו בבעיית פלסטין. לפני כן נפגשו בראזי ומוכ"ל הליגה הער- בית. לאחר שתי הפגישות הצהיר שר החוץ הסורי, כי "העניינים מתקדמים מטוב לטוב יותר, ואין ספק כי הממשלה הפלסטינית תוכה בהכרת המדינות הערביות".

אך ההכרה המיוחלת בוששה לבוא. בשלושה באוקטובר נמשכו בקאהיר הניסיונות להשיג הסכם שיאפשר הכרה בממשלת כל-פלסטין, תוך מניעת צעדים קיצוניים מצד עבר-הירדן. בשיחות לקחו חלק ראשי הממשלות של מצרים ועיראק ושר החוץ הסורי. אחריהן נפגשו אל- בראזי מסוריה, תופיק אל-סווידי מעיראק, שהאב מסוריה ובהא אל-דין טוקאן עם עזאם פחה. בסיום הפגישה הצהיר מוכ"ל הליגה, כי "אין ספק שהערכים מאוחדים", והביע את ביטחונו, ש"עבדאללה יתן את ידו לאחדות הערבית". אז, כבר עברו חמישה ימים מאז כינוס המועצה הלא-ר מית בעזה וכשבועיים מאז הכרזת הוועד הערבי העליון על הקמת ממשלת כל- פלסטין, מבלי שמדינות ערב הכירו בה! אחד חילמי המשיך לתבוע ממדינות ערב הכרה בממשלתו. את התביעה הפנה בעיקר אל ממשלת מצרים, אך כל מה שראש ממשלת מצרים היה מוכן לעשות בשלב זה, הוא להודיע כי "בעיית ההכרה כמעט ומצאה את פתרונה החיובי". גם הפגישה בין ג'מאל אל-חסייני (שר החוץ בממשלת כל-פלסטין) למוכ"ל הליגה בעשרה באוקטובר לא קידמה את שאלת ההכרה בממשלתו. ג'מאל אל-חסייני

אמר בצאתו מהפגישה, כי "ממשלתו תמשיך במלוא המרץ את עבודתה, למרות החלטת הליגה לדחות את ההכרה בה לפי שעה".

רק כ-13 באוקטובר הודיעה ממשלת מצרים, שהיא מכירה בממשלת כל- פלסטין, שהוקמה בעזה. אחרי ממשלת מצרים הכירו בה כל מדינות ערב, חוץ מירדן. עיראק התלבטה, וכסופו של דבר הצטרפה לרוב. ראש ממשלת עיראק, מואחם אל-פאצ'י, הבריק על הכרת ממשלתו אל אחד חילמי, ובראיון לעי- תון אל-זמן קבע, ש"על ההכרה בממשלת כל-פלסטין סמכו את ידיהן כל המדינות הערביות כאחד הצעדים להצלת פלסטין". אל-פאצ'י היה חסיד הפאן-ערביות ועל כן העדיף הליכה עם מרבית מדינות ערב על פני נאמנות לאי- טרסים של ההאשמים בירדן.

הכרת ממשלות ערב בממשלת כל- פלסטין, שבאה לאחר תקופה ארוכה של היסוסים, הייתה נקודת שיא בתמיכת ארצות ערב בעצמאות הפלסטינית. מעולם לא נוצרה תמיכה ממשית ומקפת כל כך בנושא קונקרטי, וגם הפלסטינים לא היו קרובים כל כך להגשמת השאיפה של הקמת מוסדות ממלכתיים משל עצמם. ואולם, תקופת התמיכה הייתה קצרה. המדינות הערביות ביטלו את הכרתן בה לאחר זמן קצר. גם ההכרה וגם ביטול ההכרה לא היו כרוכות בכל צעדים ממשיים כנהוג בין מדינות, אלא בהצה- רות דיפלומטיות שנמסרו לאמצעי התקשורת.

במחצית חודש אוקטובר הוחמר המצב של היחידות המצריות בחזית הדרום. בעיתונות נמסר, ש"מבצע יואב" של צה"ל ניתק את קווי התחבורה העיקריים למצ- רים וכיתר את הצבא המצרי בסיני, וכי ממשלת עזה ברחה מן העיר בראשית הקרבות. עוד קודם לכן הזהירו הבריטים ש"ממשלת עזה עלולה ליפול בידי היהר- דים, שריכוזו כוחות רבים". פורסם שהמצב הצבאי בדרום משמש הצדקה לתביעתו החוזרת של עבדאללה בדבר קביעת מושב הממשלה הפלסטינית בעיר העתיקה בירושלים, "כיוון שהיא בטוחה יותר וחילי הלגיון המובחרים שומרים עליה". אם אמנם דיוק המקור, כי אז היה זה גילוי נוסף לצנינות של המלך נוכח גורל יריביו. מצוקת הצבא המצרי בדרום, ההפצצות וההפגזות שצה"ל הנחית על עזה והסתלקות השרים וחברי הוועד הערבי העליון מן העיר, סימלו את ניצחון עבדאללה על ההנהגה החוסיינית. ממשלת עזה הפכה עד מהרה לגוף, אשר

לשום גורם לא היה עניין בו. כאשר עזבו חברי הממשלה את עזה במחצית חודש אוקטובר, הם השאירו אחריהם מנגנון מינהלי, שטיפל בעיקר בגיוס ליחידות הצבאיות ובשירותי אספקה למגויסים. המשאבים לפעולות אלה באו מהליגה הערבית, אבל נראה שהקופה בעזה התדלדלה, שעל כן, כבר בחודש ינואר 1949 התאונן רג'אי אל- חוסייני, שר ההגנה בממשלת כל-פלסטין בפני ועדת הכספים של הליגה על המצוקה הכספית. על פנייה זו, הגיב המוכ"ל עבד אל-רחמן עזאם במכתב לאחמד חילמי, כי נבצר מהליגה להמשיך ולממן את הפעילות הפלסטינית בעזה, מאחר ומדינות ערב חדלו לשלוח את התשלומים שהבטיחו. בחילופי המכתבים (שמצאו את דרכם למרכז המחקרים של אי-ש"פ בבירות) יש עוד איגרת, שכנראה מהווה את האקורד האחרון של הכוחות היחידים בעזה שסרו עדיין למרות ממשלת כל-פלסטין, או למה שנותר ממנה: מכתב שר ההגנה הפלסטיני לליגה הערבית, ובו הודעה על פירוק "החטיבה" הפלסטינית שפעלה באזור כתוצאה מחוסר אמצעים. כן מתבקשת הליגה באותו מכתב לכסות את החובות של העבר. מכתב זה נושא את התאריך 21 בפברואר 1949. אבו אל-נמל הוסיף, שקיים קשר בין יחס זה של הליגה לסמל האחרון של הממלכתיות הפלסטינית ובין העובדה ששלושה ימים לאחר מכן, ברודוס, חתמה מצרים על הסכם לשביתת נשק עם ישראל. לפי אותו מקור, המייצג את ההיסטוריוגרפיה של אי-ש"פ, לא היה כל הרעיון של הקמת ממשלת כל-פלסטין בתקופה שבה נחתו מכות על צבאות ערב, והתנהלו מגעים לקראת השיחות ברודוס, אלא אמצעי כדי ליצור שער לעזאול לתבוסה הצפויה במלחמה. שרי ממשלת כל-פלסטין התפזרו לכל עבר, מרביתם חזרו לעסקים פרטיים. רק קבוצה קטנה נותרה בקאהיר והמשיכה לפעול כמעין ממשלה (ראש הממשלה אחמד חילמי, שר ההגנה רג'אי אל- חוסייני, שר החקלאות אמין עקל, ושר הכלכלה פותי פריג). לאחר התבוסה במלחמה וחתימת הסכמי רודוס, פנו גם אנשי קבוצה זו איש לעיסוקיו. רג'אי אל- חוסייני יצא לערב הסעודית; אמין עקל הפך לפקיד בכיר במזכירות הליגה הער- בית; ד"ר פותי פריג פתח מרפאה פרטית בקאהיר. רק אחמד חילמי נותר במשרד הצנוע בפרבר אל-זיתון ומכאן המשיך לנהל את הבנק שבראשו עמד (עד להל- אמתו על ידי גמאל עבר אל-נאצר), ומכאן

ניהל את ענייני הממשלה, ובעיקר הנפקת דרכונים פלסטיניים (שאפילו מרבית מדינות ערב לא הכירו בהם), כסמל אחרון לעצמאות ממלכתית שלא התגשמה. המועצה הלאומית הפלסטינית לא התכנסה יותר. ב-1952 קיבלה הליגה הערבית את ההחלטה הבאה:

לאור הפסקת הפעילות של ממשלת כל-פלסטין – כתוצאה מהתנאים הנוכחיים – ייצג ראש הממשלה (ראש ממשלת כל-פלסטין), את פלסטין במועצת הליגה של מדינות ערב; יוקצה לו סכום של 1,500 לירות מצריות ממקורות ועדת המומחים הכספית ובפיקוחה – לכיסוי הוצאותיו במשך שנת 1952. לאחר רדת המסך על ממשלת כל-פלסטין, נותר טעם מריר בפי הפלסטינים בעזה. כאשר פניתי לעדים, שנכחו במאורעות אוקטובר 1948, הגיבו בציר ניות: חכומת המום פלסטין (ממשלת היגון של פלסטין) ועל הצבא, שהקים המופתי גרסו: אל-ג'יהאז אל-מקדס (המנגנון הקדוש), וכי מה עוד נותר להם לומר על אפיזודה אומללה זו? ניצחון המלך ההאשמי נראה שלם לאחר נפילת ממשלת כל-פלסטין.

נאום הכתר, שנשא עבדאללה באחד בנובמבר 1948 בפני הפרלמנט הירדני, היה כבר רגוע ושלי. המאבק עם ההנהגה החוסיינית הוכרע לטובתו, והוא הופיע כמנצח, בקובעו ש"אין חילוקי דעות בין מדינות ערב". אחר כך הוסיף, ש"אם לא הסכמנו להקמת ממשלת כל-פלסטין, לא היה זה בגלל חילוקי דעות עקרוניים, אלא משום שאיננו רואים את השעה כשרה לכך". גם במחנה הנגדי הופיעו סימנים שהצביעו על המודעות אצל תומכי החוס'יינים כי מצבם הפך להיות נואש. נמסר שג'מאל אל-חוסייני הצהיר, כי "אין הוא מתנגד לסיפוח א"י לירדן, או לכל מדינה ערבית אחרת, בתנאי שהליגה הערבית תחליט על כך". למחרת נאום עבדאללה בפרלמנט הירדני נודע, ש"מזכירות הליגה הערבית פנתה לשבע המדינות החברות בליגה וביקשה שיפסיקו את קשריהן עם ממשלת כל-פלסטין". בכך הגיעה לסיומה המערכה, בניצחונו של המלך ההאשמי. עבדאללה לא עשה כל ניסיון לכונן ביהודה ובשומרון ישות פלסטינית של ממש, שהרי התכוון מלכתחילה לספח את הגדה המערבית לממלכתו ולהפוך את ירדן לנציגה יחידה של הישות הערבית-פלסטינית שנחלה תבוסה. מייד עם סיום המאבק נגד החוסיינים ומדינות הליגה, הוא ניגש להפוך את עובדת הסי-

פוח למציאות מדינית. חסידי, הפלסטינים מתנגדי המופתי, סייעו לו. אלה היו בעיקר רג'אב אל-נשאשיבי וראש עיריית חברון, מוחמד עלי אל-ג'עברי. בכינוס הפלסטיני השני, שנפתח באחד בדצמבר ביריחו, בנושאותיו של השייך ג'עברי (שמונה לתפקיד זה על ידי ממשלת ירדן) התקבלה שורת החלטות, שכולן תמכו בסיפוח הגדה המערבית לירדן. המלך לא נענה מייד, אך החל במינוי פלסטינים למשרות שלטון ומינהל, קודם בגדה המערבית וירושלים ומ-1949 – כשרים בממשלת ירדן, כנציגים דיפלומטיים של הממלכה ההאשמית וכו'. הסיפוח הושלם פורמלית באפריל 1950: נערכו בחירות לפרלמנט הירדני בהשתתפות הפלסטינים, תוך מתן ייצוג שווה לשני חלקי הממלכה. הפרלמנט החדש הכריז חגיגות על הסיפוח.

הכרזת הסיפוח עוררה משבר חמור בליגה הערבית. ב-15 במאי 1950 התכנסה הוועדה המדינית. לאחר דיון במצב, אשר נוצר עקב מעשה הסיפוח של פלסטין לממלכה ההאשמית, רשמה לפניה הוועדה המדינית פה-אחד – חוץ מנציג ירדן – כי המעשה הפר את החלטת מועצת הליגה הערבית מתאריך 13.4.50. כן דנה הוועדה המדינית באמצעים, אשר יש לנקוט לגבי ממשלת הממלכה ההאשמית הירדנית, בהתאם לסעיפי אמנת הליגה. נציגי הקהילה הלבנונית והמלכה המצרית הסכימו להמליץ בפני מועצת הליגה להוציא את הממלכה הירדנית ההאשמית מהליגה. נציגי עיראק ותימן ביקשו לדחות את הישיבה, כדי שתהיה להם האפשרות להתקשר עם ממשלותיהם. הוחלט אפוא לקרוא לישיבת מועצת הליגה הערבית, לא יאוחר מ-12.6.50, כדי להגיש את הבעיה לפניה. בשידוריו הערביים, העריך רדיו לונדון, כי ההחלטה אשר התקבלה אינה אלא הימנעות מקביעת עמדה סופית מתוך תקווה, כי הזמן ירפא את הפצע, המאיים על הליגה בהתפוררות. השידור מסר עוד, כי נציגים בכירים, בעיקר אלה של מצרים, אמרו באורח פרטי כי הדחייה תאפשר לשני הצדדים למצוא נוסח פשרה בין החלטת עבר-הירדן (על סיפוח) לבין החלטת הוועדה המדינית. לאחר פרסום החלטת הוועדה המדינית, אמר אחד חילמי לכתב העיתון המצרי אל-ינדא, כי: מצרים מילאה את תפקידה בשל-מות, והוכיחה כי היא מנהיגת העולם הערבי בזכות. עמדתם התקיפה של נחאס פחה וד"ר צלאח אל-דין עשתה רושם נצחי על ערביי

פלסטין אשר הם על סף איבוד האמון בצדק. עמדת מצרים החייתה את נפשם ועוררה בהם את הביטחון שהם ישיגו את זכותם ככל שיאריך המאבק. אילו נתפתחה מצרים לחמדות, כפי שהתפתח לה אחרים, והייתה מסכימה למיקח ולממכר כאשר הוצע לה לספח את אזור עזה לארצה, כי אז נמחתה פלסטין מהמציאות באשר הייתה נופלת טרף קל בפני עבר-הירדן. מעתה יעמוד טרף זה בבית-בליעתה.

בסופו של דבר, אכן נמצאה פשרה. תמורת השלמת המדינות הערביות עם מעשה הסיפוח, ויתר המלך עבדאללה על הסכם נפרד עם ישראל לאי-התקפה; ולשם "הצלח הכבוד" נתקבלה נוסחה, שהסיפוח הוא "ארעי", מעין פיקדון – עד ליום שחרור כל א"י. בכך קיבלו המדינות הערביות את דין הסיפוח, שהפך מציאות למשך תשע-עשרה שנה, עד למלחמת ששת הימים.

סיכום

ערביי א"י נכנסו למאבק המכריע על עתידה של הארץ מתוך עמדה קיצונית ובלתי מתפשרת בכל הקשור להשגת מטרותיהם הלאומיות והפוליטיות, אך בלתי מוכנים לחלוטין בשדה האירגון והביצוע. הם התנגדו לכל פשרה עם היישוב היהודי, אולם המכשירים הצבאיים והארגוניים שבידיהם היו קהים: הנהגה מסוכסכת ומפוררת, דלות אמצעים כספיים ואולטי-ידי ארגונית. גם המכשירים הצבאיים הטרומיים שבידיהם היו בלתי יעילים. העובדה כי דווקא האגף הקיצוני שבקרב ההנהגה הפלסטינית הפך לדומיננטי בין סיום מלחמת העולם השנייה לפלישת צבאות ערב לא"י לא נבעה רק מהכרעה פנימית. ההעדרות של מרבית המנהיגים מהארץ יצרה חלל ריק נוח להשתלטות מתנגדיהם, אלא שהתערבות חיצונית של מוסדות הליגה הערבית הכריעה במאבק הפנימי לטובת החוסיינים.

מתוך הכרת חולשתם הצבאית והארגונית, ערביי פלסטין קיבלו בהרגשת רוחה את ההתערבות הצבאית של מדינות ערב – גם אם ההנהגה החוסיינית חששה מפני מימוש תכניתו של המלך עבדאללה. האופוזיציה לעומת זאת, קיבלה ברצון את כוונת הסיפוח של ירדן, ואף פעלה לפני המלחמה ובמהלכה לממש.

בניגוד לראשי מדינות ערב, הייתה למלך עבדאללה מטרה ברורה – מאז

המלך. ואולם, אין לראות בכנסים הללו פורומים מייצגים את שאיפות הלאומיות הפלסטינית, כמו שאין סיבה לראות במופתי ובממשלתו גוף מייצג. לא אלה ולא אלה נבחרו על-ידי הציבור הפלסטיני. הם התמנו על-ידי כוחות חוץ או מינו את עצמם. המופתי ייצג בעקיבות את השאיפה לעצמאות פלסטינית; לשאיפה זו היה קונסנוס רחב בציבור הפוליטי, ורק מיעוט תמך באופחיציה. אך הדברים לא עמדו מעולם במבחן ציבורי.

יתרונן של עבדאללה היה גם בבהירות המטרה, שהציב לעצמו ובשלטון האוטורי קרטי שבראשו עמד, שבו "המדינה זה אני!" כבר בישיבה הסודית של הוועדה המדינית של הליגה הערבית בקאהיר, ב-23 במרס 1947, הופגנה נחרצות החלטתו של עבדאללה; ראש ממשלת עבר-הירדן ביקש באותו כינוס את מדינות ערב לרשום לעצמן, כי "הממשלה ההאשמית שומרת לעצמה חופש פעולה בנוגע לפלסטין, כדי להבטיח את צביונה הערבי של הארץ". עבדאללה גם השכיל יותר מיריבו המושבע חאג' אמין להבחין באי-לוצי המציאות הפוליטית ובהזדמנויות שהיא זימנה לו. כאשר הבין, כי תכנית "סוריה רבתי" אינה ניתנת למימוש, הסתפק בהרבה פחות מכך והחלקים הערביים של א"י הפכו ליעד ריאלי. המופתי ותומכיו לא היו מוכנים להתפשר עם מציאות שלא אפשרה את הגשמת מלוא שאיפותיהם. בשיחה עם אחד ממקורביו, ערבי פלסטיני, ששמו לא נמסר, אמר המלך עבדאללה באוקטובר 1947 את הדברים הבאים:

האנגלים הסכימו לבקשותי, שהח-שובה בהן הייתה להגדיל את אספקת הנשק, לרבות שריונים ותחמושת... לא אניח לאחרים לתפוס את העמדות האסטרטגיות בפלסטין. אך אין פירוש הדבר כי בדעתי לפעול לגמרי לבדי.

המופתי וכוותלי רוצים להקים ממשלה ערבית עצמאית בפלסטין; שהמופתי יעמוד בראשה. אילו קרה הדבר, הייתי מוקף באויבים כמעט מכל הצדדים. דבר זה מאלצני לנקוט בצעדים לסיכול תכניותיהם. כל מקום שפנו הבריטים, ייכבש על-ידי כוחותי.

לא אפתח בהתקפה על היהודים; אתקדם רק אם יתקיפו את כוחותי. לא ארשה מעשי טבח בפלסטין. רק לאחר שיושלטו סדר ושקט בארץ, אפשר יהיה להגיע לידי הסכם עם היהודים.

המלך עבדאללה

לחצם של נכבדים פלסטינים, שביקשו בסוף 1948 להתנות את קבלתו כמלכם בכיבוש, או בהבטחה לכיבוש, כל א"י. להגשמת מטרותיו פעל עבדאללה באמצעים מגוונים, שהתבססו בעיקר על שליטת הלגיון הערבי במרבית השטחים הערביים בא"י. הוא לא הצליח להטעות את מדינות ערב באשר לכוונותיו. הפלישה של צבאות ערב הסדירים נועדה, במידה רבה, להצר את צעדיו ולמנוע את מימוש תכניותיו.

אף כי ימים אחדים אחרי 15 במאי 1948, היו מרבית חלקיה הערביים של א"י תחת שליטתו של הלגיון הערבי, שאף עבדאללה להעניק לגיטימציה פלסטינית ובין-ערבית לסיפוח. חתירה זו קיבלה משנה חשיבות נוכח הקמת "ממשלת כל-פלסטין" בעזה בהנהגת יריבו, חאג' אמין אל-חוסייני. זה היה האיום הישיר והמוצלח ביותר, שסיכן את תכניותיו. כינוס עמאן ויריחו היוו ניסיון ליצור מסגרת מייצגות, שיתנו לגיטימציה של התושבים המקומיים למעשה הסיפוח של

ראשית המאבק הסופי על גורל הארץ. כוחו של הלגיון הערבי, קרבתו לזירת האירועים וניטרליות אוהדת של הבריטים סייעו לו במאבקו להגשמת מטרותיו. שאיפות ההתפשטות של אמיר עבר-הירדן התגלמו בתכנית "סוריה רבתי" תחת שלטון האשמי. עם שנשא בלבו את החזון ההאשמי הגדול, צמצם עבדאללה את תכניתו. וכאשר הסתמנה אפשרות, כי בריטניה תסיים את המנדט שלה ותתבצע החלוקה — הבין המלך, כי עומד להיווצר בא"י חלל ריק, והוא הפך את סיפוח החלקים הערביים של פלסטין לעדיפות ראשונה.

מתוך הכרתו בכוחו של היישוב היהודי ואת החלטתם הנחושה של היהודים להקים לעצמם מסגרת פוליטית עצמאית — החליט עבדאללה, כי סיפוח החלקים הערביים של א"י יתבצע בהסכם כלשהו עם היהודים. בתפיסה זו היה המלך ההאשמי החלטי ונחוש. הוא לא נטה להיענות למשאלה הבריטית לכבוש שטחים לא-ערביים של א"י ולא קיבל את

שבועות אחרים לאחר אותה שיחה, אמר המלך בפגישה סודית עם נציגת הסוכנות היהודית, הגב' גולדה מאירסון (מאיר), בנובמבר 1947, כי אינו חוזר שום קשיים בביצוע תכנית החלוקה. "המלך" אמר לגב' מאירסון, שהוא ישתלט על החלק הערבי של א"י משום שלא ירשה שתקום שם מדינה ערבית נוספת; אחר כך הוא יגיע להסכם עם המדינה היהודית". בסוף דבריו, הוסיף המלך: "לשנינו יש אויב משותף שיפריע לתכניותינו, המופתיות".

ואף-על-פי-כן, עם הקמת "ממשלת כל-פלסטין" בעזה, נראה היה ששעתם ההיסטורית של תומכי העצמאות הפלסטינית הגיעה: לראשונה בתמיכת כל מדינות הליגה, למעט ירדן החלו החוסיינים ליצוק את השאיפות הלאומיות של הפלסטינים לתוך כלים ממלכתיים. אולם, ממשלת עזה לא האריכה ימים. שליטתו היעילה של עבדאללה על כל השטחים הערביים של א"י (מחוץ לרצועת עזה) והתקדמות צה"ל בחזית הדרום הפכו מציאות, שהחלה להתממש, לחלום רחוק. חלומם של הפלסטינים על פלסטין עצמאית רחוק. ואת מקום החלום תפשה מציאות אכזרית. אלמלא הנחישות של עבדאללה להרחיב את תחומי ממלכתו ואלמלא העדיפו מדינות ערב את שלמות הליגה על פני מחויבותן לעניין הפלסטיני, יתכן כי מדינה פלסטינית אכן הייתה קמה ב-1948.

אילו כך אירע, כיצד היו מתפתחים הדברים מאז ועד היום – שלושים ושש שנים לקיום מדינת ישראל? זו שאלה החורגת מתחום מאמר זה; אולם, מותר להניח שלאחר תקופות מתח ואיבה, היה נוצר מודוס ויונדי על בסיס של דו-קיום. לכל אחת משתי המדינות היה אז פחות שטח, אבל גם המלחמות וחיי רבבות צעירי רים משני העמים ייתכן והיו נחסכים.

נספח מספר 1

הודעת המזכיר הכללי של הליגה הערבית, עשרה ביולי 1948.

הוועדה המדינית של הליגה הערבית דנה בתכנית להקמת מנהל אזרחי בפלסטין. בעקבות התייעצויות עם הארגונים הפלסטיניים ובהסכמתם, אישרה הוועדה כדלקמן:

א. מינהל אזרחי זמני יוקם בפלסטין. תפקיד המינהל יהיה לנהל את העניינים האזרחיים הציבוריים ולספק את השירותים הדרושים, אך לא לטפל בעניינים בעלי חשיבות מדינית.

ב. המערכת המינהלית תהיה כפופה למועצה, שתהיה מורכבת מנשיא ותשעה חברים, שכל אחד מהם יפקח וינהל אחד מהאגפים האזרחיים הבאים:

(1) נשיאות המועצה והמזכירות המינהלית הכללית. אגף זה ימלא את התפקידים שקודם מולאו על-ידי המזכיר הכללי של ממשלת המנדט, ויפקח על כל הממונים באזורים, בערים ובמחוזות.

(2) משפטים. אגף זה יפקח על משרד התובע הכללי ועל בתי המשפט האזרחיים בערים ובמחוזות.

(3) שירותי בריאות. פיקוח על בתי-חולים, עזרה ראשונה, שירותי בריאות ציבוריים, הסגר וכו'.

(4) עניינים סוציאליים. פיקוח על ענייני פליטים, מקרי סעד, פועלים, חינוך וכו'.

(5) תחבורה. אגף זה יכלול דרכים ציבוריות, תחבורה, וכן טלגרף, דואר וטלפון.

(6) אוצר. כולל כל הקשור בעניינים הכספיים ומחלקות מס הכנסה, מסים מוניציפאליים וחקלאיים, מכס ומשרד בקורת החשבונות הציבוריים.

(7) כלכלה לאומית. אגף זה יכלול אספקה, ייבוא וייצוא וכן שתי מחלקות, מסחר ותעשייה.

(8) ענייני חקלאות. כל הנוגע לחקלאות וכן יעור, שירותים וטרינריים, דיג וכו'.

(9) ביטחון ציבורי פנימי. אגף זה יפקח על כל הקשור למשטרה, קיום הביטחון, משטרה עירונית ומשטרת עזר, בתי סוהר ומיליציה לאומית.

(10) הסברה. אגף זה יפקח על נושאי התעמולה, פרסומים, הדרכה לאומית, עיתונים, דברי דפוס ושידורים.

ג. סמכות המועצה המינהלית האזרחית תקף את האזורים הכבושים כעת על-ידי הצבאות הערביים, או אשר ייכבשו – עד שכל פלסטין ייכלל במסגרת סמכות זו.

ד. "מועצת המנהלים" תמנה את הפקידים שיירשו מבין הפקידים

הערביים ששירותם הופסק עם סיום המנדט הבריטי בפלסטין. ה. כל האגפים הנ"ל – ביחד עם השירותים הסוציאליים והאחרים – ינהלו בהתאם לכללים ולחוקים שהיו בתוקף בעת סיום המנדט הבריטי, להוציא את אלה העומדים בסתירה לאינטרסים ערביים ציבוריים.

ו. לאחר מינוי חבריה, תתאסף המועצה לפי הוראות נשיאה. בישיבתה היא תחליט על מקום מושבה של המועצה האזרחית, על התקנות הפנימיות של המועצה ועל הכללים שיחולו על ניהול ענייניה.

ז. כל השירותים של האגפים האזרחיים הנ"ל ינהלו בהתאם לאינטרסים של כל התושבים ושל צבאות הכיבוש הערביים.

ח. מועצת הליגה הערבית והממשלות של הארצות הערביות בעלות העניין יגדירו את סמכות ויות המועצה וחבריה – ביחד עם הגדרת סמכויות המושלים הצבאיים אשר ימונו על-ידי צבאות הכיבוש הערביים באזור רים השונים.

ט. המועצה המינהלית האזרחית תונחה על ידי ההחלטות וההוראות של מועצת הליגה הערבית ושל הוועדה המדינית.

י. במקרה שאחד מחברי המועצה יתפטר, ימות, או שלא יוסיף לכהן במשרתו מכל סיבה שהיא, תמנה המועצה אדם אחר במקומו, באישור מועצת הליגה, או הוועדה המדינית שלה.

יא. מועצת הליגה הערבית תקבל החלטה בקשר להרכבת מנגנון אזרחי ומינני עובדיו. כל תושבי פלסטין יידרשו לסייע לו במילוי תפקידיו.

י"ב. בישיבתה הראשונה שתתקיים בפלסטין, תבין המועצה את תקציבה תוך הקפדה על חיסכון מרבי. גם השירותים השונים ינהלו עם מספר קטן ביותר של פקידים. פעילות מועצה זו ומחלקותיה השונות, תורחב, בהתאם להתרחבות מקורות המימון שלה.

י"ג. הואיל ומנגנון מינהלי זה אינו יכול לפעול להבטיח לעצמו את הקרן הדרושה, במיוחד כדי לטפל בשירותי חברה, בריאות

המפוארת שלה, והחלטתן נחושה לשמור על עצמאותה ולהגן עליה. יהי האלהים עֲרֵנו.

(תורגם מאנגלית לפי ח'ליל V, ע' 579)

לקריאה נוספת

חסין אבו אל-נמל, קטאע ע'זה, 1947 – 1948, התפתחויות כלכליות, מדיניות, חברתיות וצבאיות (ביירות: מרכז המחקרים של אש"ף, 1979).
י' אמיתי, "מדינות ערב ומלחמות ארץ-ישראל – 1945 – 1948", עיונים בחקר המזרח התיכון (חיפה: אוניברסיטת חיפה).

מיכאל אסף, תולדות התעוררות הערבים בארץ-ישראל ובריחתם (ת"א, 1970).
מיכאל אסף, היחסים בין ערבים ויהודים בארץ-ישראל – 1860 – 1948 (ת"א, 1970).
יהודה באואר, דיפלומטיה ומחתרת במדיניות הציונית 1939 – 1945 (ירושלים, 1966).

F. Bernadotte, *To Jerusalem* (London, 1951).
אשר גורן, הליגה הערבית (ת"א, תשי"ד).
Ronny E. Gabbay, *A Political Study of the Arab-Jewish Conflict, The Arab Refugee Problem*, (Geneve, Paris, 1959).

טה אל-האשמי, זיכרונות (ביירות, 1978).
מוחמד אמין אל-חוסייני, חקאק ען קרית פלסטין (קאהיר, 1957).

אחמד פאג' טאיע, צמחאת מטויה ען פלסטין. אהרן כהן, ישראל והעולם הערבי (מרחביה, 1964).

אחמד מועוד, צרחה אלא אל-טמאא (יררש-לים, ללא תאריך).

R.W. Macdonald, *The Arab League and Arab States* (USA, 1965).

יוסף נבו, "מדיניותו הפלסטינית של המלך עבר-אללה – 1945 – 1948" (דיסרטציה לתואר מ"א, ירושלים, 1971).

יוסף נבו, עבדאללה וערביי ארץ-ישראל (ת"א, 1975).

כריסטופר סייקס, מבפור עד בוויין (ת"א, 1966).
Anne Sinai and Allan Pollack, *Jordan: Past and Present, The Hashemite Kingdom of Jordan and the West Bank* (New York, 1977).

מאיר פעיל, "הפקעת הריבונות המדינית על פלסטין מידי הפלשתינאים ע"י ממשלות ערב בתקופת מלחמת העצמאות", הציונות, מאסף לתולדות התנועה הציונית (ת"א, 1974), עמ' 439 – 489.

ג'ון ודירד קמחי, משני עברי הגבעה (ת"א, 1973).
עזריאל קרליבך (עורך), ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית לא"י (ת"א, 1946).

זאב שרף, שלושה ימים (ת"א, 1959).
עבדאללה אל-תל, זיכרונות (תרגום: יהושע חלמיש) (ת"א, 1964).

ושירותים אחרים, ועד שמחל-קות הכספים יאורגנו ויחלו בגביית המסים השונים – מועצת הליגה או הוועדה המדינית שלה יחליטו להעניק למנגנון מינהלי זה הלוואה, מקדמה או מענק; זאת בתנאי שהסכום שיידרש יוכן כאשר המועצה המינהלית תתחיל את עבודתה וכאשר התקציב למחצית השנה הראשונה יוגש.

הרכב המועצה המינהלית יהיה כדלהלן:

- (1) נשיאות המועצה ועניינים אזוריים כלליים: אחמד חילמי פאשא.
- (2) ביטחון ציבורי פנימי: ג'מאל אל-חוסייני.
- (3) עניינים סוציאליים: עוני עבר אל-האדי.

(4) שירותי בריאות: ד"ר חוסין פכר אל-האדי.

(5) תחבורה: סולימאן טוקאן.

(6) משפטים: עלי חסנא.

(7) כלכלה לאומית: רג'אי אל-חוסייני.

(8) תעמולה: יוסף צהיון.

(9) חקלאות: אמין עקל.

במסרה הודעה על כך, מקווה הוועדה המדינית שהדבר יבשר תקופה [חדשה] שבה הפלסטינים יוכלו לנהל בעצמם את ענייניהם ולהעניק צביון לעצמאותם.

(תרגום מאנגלית, ח'ליל II, עמ' 566 – 568)

נספח מספר 2

"בהתבסס על הזכות הטבעית וההיסטורית של העם הערבי הפלסטיני לחירות ולעצמאות – זכות שלמענה שפכו בני עם זה את דמם הטהור בהילחמם נגד האימפריאליזם אשר יחד עם הציונות גמרו אומר לפגוע בזכות הזאת – אנו חברי המועצה הלאומית הפלסטינית, שהתכנסה בעזה, מכריזים היום – אחד באוקטובר 1948 – על עצמאותה המלאה של כל פלסטין. גבולותיה בצפון – סוריה ולבנון, במזרח – סוריה ועבר-הירדן, במערב – הים-התיכון, ובדרום – מצרים. אנו מכריזים על הקמת מדינה חופשית, דמוקרטית וריבונית, שבה ייהנו התושבים ממלוא החירויות והזכויות. מדינה זו תצמד ביחד עם המדינות הערביות האחרות ברוח של אחווה, כדי לבנות את תהילת הערבים וכדי לשרת את התרבות האנושית. את ההשראה לכך הן ישאבו מרוח האומה וההיסטוריה

עובדות על בעיית פלסטין

ליקט, תרגם, ערך והעיר הערות אל"מ (מיל') צבי אל-פלג

כאשר נתבררה לאנגלים וליהודים הרצינות, הנחרצות ונכונות ההקרבה של ערביי-פלסטין, ונוכחו לדעת שמלחמת הגרילה של הפלסטינים מחריפה ומתפשטת; וכאשר גבר חששם כי להמשך המלחמה תהיינה תוצאות חמורות שעלולות להתסיס את המזרח הערבי ואת העולם המוסלמי, תחבלו האנגלים לעצור את המלחמה הפרטיזנית ולהרחיק את הלוחמים הפלסטינים משדה המערכה. שהרי מטבע הדברים הם האלמנטים הערביים הנחושים ביותר בשדה הקרב והם הנכונים ביותר להקריב את עצמם בהגנה על מולדתם ועל נפשם ורכושם. האנגלים נקטו אמצעים לשנות את התכנית של מדינות ערב, שעליה הוחלט בכנס עאליה – לבנון¹ ושגרסה כי במלחמת פלסטין יש לסמוך על בני הארץ. כן הוחלט שם שמדינות ערב תספקנה לפלסטינים נשק, כסף וסיוע אחר אבל שצבאות מדינות אלה לא ייכנסו לפלסטין. ואולם כאשר הרגשתי באותה עת שכמה אישי ממשל בארצות ערב נלהבים להכניס את צבאותיהם לפלסטין חרדתי מאוד והבעתי את חששי ופחדיו שמא מסתתרת כאן קנוניה זרה והתנגדתי לכך בכל תוקף. לא כל מדינות ערב הסכימו להכניס את צבאותיהן לפלסטין ואולם הלחץ הזר והמתמשך על מספר מנהיגים במדינות ערב הביא לחיסול כל התנגדות, וצבאות ערב נכנסו לפלסטין.

השתדלו המתכנסים להשיג שתי מטרות: אחת לסייע לפלסטינים בנשק, בכסף ובמתנדבים ולהפעיל לחץ מדיני של ארצות ערב כדי להרתיע את האו"ם מלקבל החלטה לחלק את הארץ, והשני, לעשות הכנות להתערבות צבאית למקרה שהלחצים לא ישפיעו. שעל כן בעאליה הוחלט אמנם שחברות הליגה תסייענה לפלסטינים "כדי שיוכלו להגן על עצמם ועל קיומם"; אבל גם "לנקוט צעדים צבאיים לאורך גבולות פלסטין". כן הוקמה שם ועדה צבאית בראשות גנרל עיראקי לעקוב אחר ההתפתחויות ולעשות הכנות צבאיות.

ידוע שהמופתי חשש מן הפלישה בידעו היטב את כוונות המלך עבדאללה לנצל, ויהי מה, את ההודמנות "להציל את פלסטין" כדי לספח חלקים ממנה לממלכתו. לחשש הזה היו שותפות גם מצרים וגם מדינות ערביות אחרות. אולם דברים אלה נאמרו ע"י המופתי לעיתון "אל-מצרי" לא ב-1947 אלא ב-1954 – משמע, ממרחק של שש שנים.

קבלה בעצרת האו"ם בנובמבר 1947; הם גרמו נזקים בנפש וסיכנו את התחבורה בדרכים, אבל כל אלה לא היו, אלא התנ" פלויות ספורדיות של קבוצות מאורגנות למחצה. הלוחמים הפלסטינים לא זו בלבד שלא הגיעו להישגים רבים, אלא גם ההצטרפות של כ-3000 אנשי "צבא ההצלה" בפיקודו של פוזי אל-קאוקגי (הם אומנו במחנה צבאי בקטנה שעל-יד דמשק והסתגנו לארץ ישראל באין מפריע בתקופה שקדמה לפני הבריטי) לא הכריעה את הכף לטובתם.

ועידת עאליה, שאותה מזכיר המופתי, התכנסה כחודש וחצי לפני שעצרת האו"ם החליטה על החלוקה. הייתה זו ההתכנסות השלישית של ראשי מדינות ערב בקשר להתרחשויות סביב חלוקת ארץ-ישראל (הראשונה של מלכי ונשיאי ערב התקיימה באינשאן – מצרים במאי 1946; השנייה, מושב מיוחד של הליגה הערבית בבאָלדאן – סוריה כחודש לאחר מכן). בעאליה כמו בשתי הוועידות הקודמות

דברים אלה, שנאמרו ע"י המופתי, אל-חאג' מוחמד אמין אל-חוסני, מופתי ירושלים מאז 1921 – שגם כונה המופתי הגדול ו"מופתי פלסטין" – התפרסמו במסגרת שורת ראיונות שהוא העניק בפברואר 1954 לעיתון "אל-מצרי" שיצא לאור בקאהיר. מאוחר יותר כינס הוועד הערבי העליון את הראיונות בקובץ שזכה לכותרת "עובדות על בעיית פלסטין". מגמתם של הראיונות הייתה לדחות את הטענות שרווחו באותה עת בעולם הערבי ואשר האשימו את המופתי ואת ההנהגה החוסיינית של הפלסטינים באחריות ל"שואת פלסטין" שהתרחשה ב-1948. אין כמובן אמת בטענתו המרומזת של המופתי (במקומות אחרים הוא חזר על טענה זו באופן ברור יותר) שהפלסטינים עמדו להכריע את גורל המערכה ב-1948, ושכדי למנוע הכרעה זו התערב האימפריאליזם במלחמה, הרחיק את הפלסטינים וגרם לפלישת צבאות ערב. הפלסטינים אמנם התחילו בפעולות איבה למחרת החלטת החלוקה שנת-

* הכוונה למושב השביעי של מועצת הליגה הערבית שהתכנס בעאליה בין ה-7 ל-15 באוקטובר 1947 (ולא 1948 כנ"ל).

הזולת שהוא עושה את רצון האמפריא-
ליזם והציונות....

יש אפוא להניח שאז הוא כבר ראה את
שהיה גלוי וידוע לכולם, היינו: ש"שואת
פלסטין" נגרמה לא בגלל "מזימות אימפ-
ריאליסטיות" אלא כתוצאה ממאבק בתוך
המחנה הערבי ועמדת הליגה הערבית
נוכח מאבק זה.

שני הניצים היו כמוכן המופתי מצד
אחד והמלך עבדאללה מצד שני; ומאז
נודע כי ועדת החקירה האנגלו-אמריקנית
המליצה לחלק את הארץ, ניטש מאבק מר
בין המלך שגמר אומר להרחיב את תחומי
ממלכתו על-חשבון הפלסטינים לבין
המופתי וחבריו בהנהגה הפלסטינית
שביקשו לממש את שאיפתם לעצמאות.
באותו כנס של הליגה, שנערך בעאליה
שבבלבנון ב-1947, ביקש המופתי שהליגה
תרשה לפלסטינים להקים ממשלה גולה.
אך הרשות לא ניתנה.

המופתי עצמו אכן התנגד לפלישה
וחשש מתוצאותיה. אולם זה היה זמן רב
לפני שהבריטים פינו את הארץ, כאשר
אל-חאג' אמין היה משוכנע שכוחותיו
"אל-ג'יש אל-מוקדס" ביחד עם "צבא
ההצלה" יכניעו את היישוב היהודי. ואילו
סמוך לפינוי הבריטי, לא זו בלבד שלא
נשמעה התנגדות לפלישת צבאות ערב,
אלא שהפלסטינים הריעו בהמוניהם לצב-
אות הפולשים כי ראו בהם את גואליהם.
גם המופתי לא מחה אז על כניסת צבאות
ערב כדי "להציל את פלסטין".

העובדה ההסטורית היא שכאשר
הפלסטינים – שבעצמם היו נעדרי ארגון
ומחוסרי ליכוד פנימי – באו לליגה הער-
בית לבקש סיוע להשגת עצמאותם, הם
נענו בשלילה. לאורך כל הדרך, מאז קיץ
1946 ועד לסוף 1948 תבעו הפלסטינים
ממדינות ערב לממש את מחויבותן
ל"פלסטין עצמאית" ונענו בשלילה, כי
חברות הליגה העדיפו לשמור על שלמות
הארגון הבין ערבי על פני מימוש המחוי-
בות לפלסטינים. המלך עבדאללה היה
אולי פחות צודק מהפלסטינים אבל
בוודאי שהיה חזק מהם. איזמיו כי יגרום
לפירוק הליגה הערבית עשו את שלהם.
טענת המופתי כי למדינות ערב לא היה
באותה עת רצון משלהן וכי הן רק עשו
את רצון האמפריאליזם הנה חסרת שחר.
עבדאללה לא נזקק לרצון בריטניה כדי
לשאוף לספח שטחים לממלכתו. הייתה
לו שאיפה כזאת משלו. גם ארצות ערביות
אחרות פעלו מכוח האינטרסים של עצמן
ובהתאם לשאיפות מנהיגיהן. טענותיו של
המופתי עולות בקנה אחד עם המתכונת
המקובלת באזור, אשר לפיה כל מי שאינו
פועל בהתאם לרצון זולתו מואשם ע"י

מלחמת העצמאות

בעיני ברה"מ

סא"ל א'

הגורמים לפרוץ המלחמה בעיני הסובייטים

את האשמה בפתיחת המלחמה במדינת ישראל שארזה קמה, תלתה ברה"מ בבריטניה ובמשטרים הריאקציוניים של מדינות ערב שצבאותיהן פלשו לא"י. בריטניה אף הואשמה בסיוע ובמעורבות ישירה במלחמה לצד מדינות ערב. הסובייטים גם תקפו את ארה"ב על מדיניותה ותמיכתה בבריטים. בעיני הסובייטים, היו הסיבות לפרוץ המלחמה ברורות, והעיקריות שבהן:

א. לסכל את החלטת עצרת האו"ם מן ה-29 בנובמבר 1947 על הקמתה של מדינת ישראל.

ב. למנוע השמטת מאחו אסטרטגי בריטי-אמריקני בא"י, במסגרת התפיסה האסטרטגית העולמית של המערב והבריתות הצבאיות שלו.

ג. תמיכה במשטרים ריאקציוניים של מדינות ערב והחלשת תנועות השחרור הלאומיות במדינות אלה, הנאבקות נגד האימפריאליזם.

ד. להשביע את רצונם של החוגים הכלכליים המערביים הקשורים לנפט ולאוצרות טבע במזה"ת.

בנוסף לכל הסיבות והגורמים האלה, הגיעו הסובייטים למסקנה שהמלחמה בא"י גם משקפת את המדיניות האנטי-סובייטית במזה"ת.

פרשנים סובייטים שונים הביאו ניתוחים ופרשנויות בדבר הסיבות לפרוץ המלחמה. ו.ב. לוצקי מזרחן יהודי סובייטי קבע כי כדי למנוע את החלטת החלוקה מ-29 בנובמבר 1947, הודרו האנגלים ללבנות מלחמה בין מדינות ערב למדינת ישראל. הוא מוסיף וקובע כי "האנגלים הביאו בחשבון שהמלחמה בפלשתינה תשכיח מעמי ערב את מאבקם באימפריאליזם ובתוך כך תחליש את תנועות השחרור הלאומיות. המטרה הפוליטית האמיתית של אנגליה בפלשתינה לא הייתה עזרה לעמי ערב אלא שמירה על שליטת האימפריאליזם בפלשתינה ובמזה"ת".⁴

הסובייטים ביטוי חד-משמעי ראשון בשאלת הקמת מדינה יהודית בארץ-ישראל, בהסכמים עם ארה"ב ואנגליה "למסור את א"י ליהודים לשם פיתוח ביתם הלאומי ולפתוח את שעריה לעליית היהודים בעתיד המיידי".³ מראשית קיץ 1945 ועד אביב 1947 נמנעו הסובייטים מכל פרסום רשמי בעניין עתידה המדיני של א"י מפני שלא זכו בשיתוף-פעולה מצד המעצמות האחרות (ארה"ב ובריטניה). בפברואר 1947 השתנה המצב, כאשר היה ברור כי כל אחת מן המעצמות, וברה"מ ביניהן, תידרש להכריע בשאלת א"י.

ברה"מ תמכה בתכנית החלוקה של א"י, כפי שהועלתה בעצרת הכללית של או"ם ופירושה המעשי הקמת מדינת היהודים בא"י. לאחר שהחליטו ופרסמו את החלטתם למען החלוקה, ואף הצביעו בעדה ב-29 בנובמבר 1947, התמידו הסובייטים בתמיכתם בהחלטת העצרת והתנגדו לכל ניסיון שנעשה לשנותה, בהצעות שונות ובאלטרנטיבות שהעלו ארה"ב ובריטניה עקב הסתייגותן מתכנית החלוקה. עזרת ברה"מ בפרק-זמן זה, עד יום הכרזת המדינה, ב-14 במאי 1948, התבטאה בעיקר בתמיכה פוליטית בזירה הבין-לאומית ובסיוע מעשי מאחורי הקלעים, כמו הגירת יהודים ממזרח-אירופה ובהספקת נשק מצ'כוסלובקיה. העובדה שתמיכת ברה"מ בהקמת מדינת ישראל נבעה מהאינטרסים הגיאופוליטיים שלה במזה"ת הייתה ערובה לעקביות התמיכה ולאופיה הנמרץ.

בעקבות הכרזת המדינה פלשו צבארי תימן של מדינות ערב לא"י, ב-15 במאי 1948. ברה"מ המשיכה לתמוך במאבקה של מדינת ישראל לעצמאותה ואף יצאה נגד מדיניותן של ארה"ב ובריטניה במלחמה זו.

ברית-המועצות, שהייתה בין התומכים בהקמת מדינת ישראל, המשיכה ותמכה במדינה החדשה בעת מלחמת-השחרור, עד שהובטחו קיומה ועצמאותה. בטרם נעמוד על חלקה ועל מעורבותה של ברה"מ במלחמת-העצמאות, יתוארו הרקע וציוני-הדרך ביחסי הסובייטים עם היישוב בארץ מתחילת שנות הארבעים. למרות עמדתה האנטי-ציונית המסורתית, החלה ברה"מ להתעניין ביישוב היהודי בא"י ואף להכיר בו, זמן קצר לאחר הפלישה הגרמנית לשטחה בקיץ 1941. החלו מגעים בין היישוב והמנהיגים הציוניים לבין גורמים סובייטיים. בתחילתם היו המגעים ביזמת מנהיגי היישוב העברי ומשנת 1943, גם ביזמת הסובייטים. ההתענינות הפעילה של ברה"מ ביהודי ארץ ישראל החלה כנראה בהקשר להכנות לקראת הסדר-שלום כולל: בתום המלחמה תהיה השאלה היהודית שאלה בין-לאומית דחופה וברה"מ הניחה כי כאחת משלוש המעצמות הגדולות יהיה עליה לנקוט עמדה מוגדרת.¹

במגעים בתקופה זו נדונו בעיקר עניינים אלה:

א. סיוע לברה"מ במאבקה נגד האויב הנאצי המשותף.

ב. מצבם של אסירי-ציון ושל הפליטים היהודים מפולין וברית האפשרות לעלייתם ארצה.

ג. השאלה היהודית באירופה המזרחית והמרכזית.

ד. ההכרעה הצפויה בעתיד א"י.

פרט לשאלת אסירי ציון שהנציגים היהודים נתקלו בעניינה בדחייה עקיבה, נוצרו בשאלות אלה הבנה ואינטרס משותף.²

בוועידת יאלטה בפברואר 1945, נתנו

1. יעקב רואי, יחסי ברה"מ-ישראל 1947-1953, דיסרטציה לתואר שלישי, האוניברסיטה העברית בירושלים, אפריל 1972, כרך ג', עמ' 539.
2. יעקב רואי, "מגעים סובייטים עם היישוב היהודי בארץ ומנהיגים ציוניים (יוני 1941-פברואר 1945)", שלם (ירושלים, יד בן-צבי, תשל"ד) ספר ראשון, עמ' 526.

3. יעקב רואי, יחסי ברה"מ-ישראל 1947-1953, כרך א', עמ' 46.

במבר 1947. מדיניות ארה"ב רבת כפיל-
יות, ניגודים והיסוסים". מפרשנות זו אנו
למדים כי הסובייטים מאשימים את
ארה"ב בתמיכתה במלחמה ומתוך כך,
בניסיון לסכל את החלטת העצרת, ולהשי-
לית את המערב והאינטרסים שלו בא"י.
בהקשר זה כתב נוביה ווריימה כי
"בריטניה וארה"ב מבקשות לעכב את
הגשמת תכנית החלוקה, כי בעיניהן א"י
היא עניין של נפט, בסיסים צבאיים ועמ-
דות אסטרטגיות, ללא קשר עם גורל
העמים היושבים בארץ זו".⁵

בוועידה המדינית במועצת הביטחון
ב-24 בנובמבר 1948, שדנה בתכנית ברנ-
דוט, ציין הנציג הסובייטי כי "ארה"ב נתנה
בתחילה תמיכה פעילה לתכנית החלוקה.
והנה, לא יצאו שבועות רבים, ובלחצם
של חוגי הנפט והצבא, נטשה משלחת
ארה"ב את תכנית החלוקה... תמורתה,
הציעה ארה"ב תכנית נאמנות, שלהג-
שמתה אף הייתה נכונה להשתמש בכוח
מזוין... מדיניות זו גרמה מתיחות חמורה
ופלישת כוחות מזוינים המסכנים את
התפתחותה של מדינת ישראל".⁶ בוד-
עידה המדינית במועצת הביטחון, ב-22
בנובמבר 1948, ציין הנציג הסובייטי כי
"כל הנעשה סביב השאלה הארצישראל-
לית אך מוכיח, כי המטרות האמיתיות של
ממשלות ארה"ב ובריטניה בא"י מכוונות
לחזיקו השפעתן בא"י ובמזרח הקרוב
כולו, לטובת ההון המונופוליסטי האמ-
ריקני והבריטי".⁷

מהאמור למעלה, אפשר ללמוד עוד
על פרשנות אחת לסיבות המלחמה בא"י:
מעורבותם של חוגים כלכליים אמריקניים
ובריטיים, בנוסף לסיבות אימפריאליס-
טיות, קולוניאליות ואסטרטגיות שבטענות
הסובייטים. המלחמה אמורה הייתה
לסכל אותם יסודות בהחלטת העצרת,
שיזיקו לאינטרסים כלכליים, בריטיים
ואמריקניים במזה"ת.

בשלהי המלחמה, ובחודשים הראשו-
נים של שנת 1949, הפרשנות הסובייטית
על הסיבות והגורמים למלחמה הוצאה
מהקשר המקומי והועברה לטעונוס
אסטרטגיים עולמיים, הקשורים לבריתות
צבאיות ולמאבק בין המערב לברזה"מ.
פרשן פראבדה, יורי זיקוב, המתייחס
להפרות ההפוגה במלחמה, נדרש למאמר
בעניין זה בעיתון האמריקני ניו יורק
הראלד טריביון: "העיתון שולל כל
נקיטת סאנקציות מטעם א"י נגד הפרות

משה שרת עם אנדרי גרומיקו בעצרת האו"ם

ליסטיים זרים, לצורך שמירת האינטרסים
שלהם באזור".

כפי שנראה בהמשך, בשלהי המלחמה
טענו הסובייטים כי מלחמה זו היא
למעשה הכנה לקראת המלחמה הצפויה
בינם לבין מעצמות המערב, ובכך העלו
את מלחמת השחרור הישראלית מרמה
מקומית לרמה עולמית. לפני פרוץ
המלחמה, ניסו הסובייטים לשתף פעולה
עם האמריקנים בשאלת א"י, נגד הברי-
טים, וכאשר החליטו האמריקנים לתמוך
בבריטים במדיניות המלחמתית, האשי-
מום הסובייטים כגורם שסייע לליבו
המלחמה בא"י.

ב-15 ביולי, במועצת הביטחון, נתן
נציג אוקראינה פרשנות סובייטית למדי-
ניות ארה"ב ביחסה למלחמה בא"י,
בהקשר התייחסותו לתכנית המתווך ברנ-
דוט: "שתי מגמות יש למדיניות ארה"ב.
האחת נובעת מחישובים פנימיים. ידוע
לנו כי יש בארה"ב אוכלוסיה יהודית
גדולה, התומכת בהתלהבות בהקמת
מדינה יהודית בא"י. אוכלוסיה זו ממלאה
תפקיד מסוים במדיניות הפנים בארה"ב
והחוגים המדיניים של ארץ זו אינם יכר-
לים להתעלם ממנה. לעומת זאת,
חברות הנפט הגדולות לוחצות על החר-
גים המדיניים, במאמץ להבטיח לעצמן
זיכיונות לניצול מקורות הנפט שבשטחי
מדינות ערב. עובדה זו קובעת את המגמה
המדינית השנייה, המבקשת לשים-לאל
את החלטת מליאת העצרת מה-29 בנר

פרשן סובייטי אחר, ג. אוסיפוב, טוען כי
"מתוך החשש מפני תנועת השחרור
הגוברת במדינות ערב, מיהרו הבריטים
והאמריקנים, בתיאום עם הריאקציונרים
המקומיים, לצאת בפעולות צבאיות ומש-
טרתיות... הבריטים ראו בא"י את ציר
מדיניותם במזרח הערבי".⁴

ראוי לציין כי הסובייטים תוקפים את
המשטרים של מדינות ערב ואף מכנים
אותם "בובות" ו"גרורות" של בריטניה, אך
אינם תוקפים את עמי ערב עצמם, אלא
תומכים במאבקן של תנועות השחרור.
גישה זו של ברה"מ היא פועל יוצא ממדי-
ניותה וממטרתה במזה"ת: הפלת המשט-
רים הפרוימערביים בארצות האלה
וחידרה אליהן.

אף שהסובייטים מאשימים בתוקפנות
ובמלחמה בלתי-חוקית את מדינות ערב
הפולשות לא"י, אפשר לומר שאשמה זו
מגולגלת ונתלית בסופר-שלידבר על
הבריטים, שהובילו למעשה את מדינות
ערב למלחמה זו. בעיני הסובייטים
המלחמה אינה בין מדינות ערב למדינת
ישראל, אלא בין בריטניה למדינת ישראל.
בשנים מאוחרות יותר, כאשר התייחסו
הסובייטים למלחמת השחרור, אף נתנו
לכך ביטוי בצייטוט מדברי המפלגה הקומו-
ניסטית הישראלית: "המלחמה בפלש-
תינה אינה מלחמה בין ערבים ליהודים
אלא, מלחמה שעוררו גורמים אימפריא-

5. י. רואי, שם, עמ' 243.

6. ברית המועצות ותקומת ישראל, שם, עמ' 188.

7. שם, עמ' 181.

4. י. רואי, שם, כרך ב', עמ' 289.

אנדריו ירשוב, ציר ברה"מ בישראל, מברך את הנשיא ויצמן ביום העצמאות תשי"ט

של החלטת האו"ם בשאלת א"י. העיתון חושש ממצית פתרון בא"י באמצעות או"ם ואומר כי דריסת-רגל לברה"מ בא"י פירושה מתן האפשרות לעקוף את מה שקרוי המאחזים האנגלו-אמריקניים ביוון, טורקיה ואירן.⁸

פעילותה של בריטניה במזה"ת היא לדברי הסובייטים חלק מניסיונותיה לבצר את מעמדה באזור בניצול חולשתן של מדינות ערב. אמת-מידה זו, של הניסיון הבריטי להפיק יתרון אסטרטגי ממלחמת א"י או לפחות למנוע הפסד מבחינת מעמדם הצבאי באזור, אינה היחידה לבחינת ההתייחסות הסובייטית לשלבים האחרונים של מלחמת השחרור. פערי לוחה הצבאית של בריטניה במזרח התיכון גם קשורה בניסיון המערב להקמת מה שמכונה גוש אזורי מזרח תיכוני... להשלמת הברית האטלנטית.⁹

בכתב-העת וופרוסי איסטוראי, במאמר של פ. אוסיפוב בדצמבר 1948, נכתב ביחס למלחמה בא"י ובשאלת א"י כי, "אנגליה וארה"ב שדעותיהן היו חלף-קות בעניין, הגיעו תוך "זמן קצר" לכלל הסכם "על פעולות משותפות וחלוקת א"י" שהרי פעלו ופועלים כאן מניעים חזקים יותר מחילוקי-דעות בשאלת א"י... המדיניות האנטי-סובייטית המשותפת של בריטניה וארה"ב, הכשרתן המשותפת את א"י כראש-גשר למלחמת-עולם חדשה וחששן המשותף מפני תנועת השחרור הלאומי של העמים הנדכאים במזרח הקרוב והתיכון".¹⁰

איזראל גנין (קנדיט למדעי הכלכלה), בחוברתו מדצמבר 1948 מאשים את ארה"ב ובריטניה כאחת, בניסיון משותף להכשיל את תכנית החלוקה כשהן מאוחדות בעיקר במאבקן נגד ברה"מ.¹¹ הסיבות והגורמים למלחמה בא"י שהעלו הסובייטים היו ברורים דיים ואף אפשר לומר כי היו קרובים לאמת, אם כי לא נעשתה השוואה בינם לטיעונים בריטיים-אמריקניים רשמיים, מחוץ לציטוט מאמרי-פרשנות של עיתוני המערב בדבר-הפרשנות הסובייטית. בעיני הסובייטים, המלחמה בא"י פרצה לא רק מסיבות מקומיות הקשורות למדיניות בריטית-אמריקנית במזה"ת אלא מתוך שיקולים הקשורים למאבק מעצמות המערב נגד ברה"מ בכל מקום בעולם.

הערכת הסובייטים ליחסי-הכוחות במלחמה

הקרבות בין יהודים וערבים בא"י פרצו עוד לפני פלישת מדינות ערב, מיד לאחר החלטת העצרת ב-29 בנובמבר 1947. במהלך קרבות אלה קיבלו הערבים סיוע ממדינות ערב בנשק ובכוח-אדם, למרות האמברגו הצבאי שהוחלט עליו באו"ם. לעומת זאת, הבריטים אסרו על העלייה ובכך ניתקו את מקור כוח-האדם ליישוב הנלחם. למרות האמברגו הצבאי, הגיעו נשק וציוד צבאי ליישוב בדרכים לא-חוקיות מצ'כוסלובקיה, כמוכן בהסכמת ברה"מ. גם העלייה נמשכה, על-אף האיסור. למרות העדיפות הערבית בנשק ובכוח אדם, ידו של היישוב הייתה על העליונה בקרבות ובהתנגשויות מזוינות. הסובייטים ידעו על הנעשה בארץ ועל ניצחונות היישוב, שתרמו לכיסוס היעד המדיני והאסטרטגי שלהם במזה"ת.

פלישת מדינות ערב בסיוע ובמעורבות של הבריטים עירערה כנראה את ביטחונם של הסובייטים, עקב השינוי ביחסי-הכוחות, בכוח-אדם ובנשק, לרעת מדינת ישראל. את הביטוי לכך אפשר לראות בתביעתו של אנדריו גרומיקו, מיד לאחר פלישת מדינות ערב, להפסקה מיידית של האש: "מועצת-הביטחון חייבת להבטיח את הפסקת הפעולות הצבאיות בא"י תוך 36 שעות, לאחר אישורה של ההצעה הזאת במועצת הביטחון". תביעתו זו לא נתקבלה.¹²

חששם של הסובייטים פג וביטחונם חזר אליהם לאחר הסיבוב הראשון של

הקרבות, שהסתיים לטובת היישוב. האו"ם החליט על הפוגה בקרבות והפסקת-אש, ב-11 ביוני 1948, שנתקבלו על שני הצדדים הנלחמים. לטענת הסובייטים, ההפוגה באה לסייע לארגון השרות של כוחות הפולשים ואינה פועלת לטובת המדינה היהודית. במצב זה, העדיפו כנראה הסובייטים לחימה רצופה, מתוך הערכה שתסתיים במהרה בניצחון היהודים. גישה זו של הסובייטים נתקבלה מאחר שהגיעו למסקנה כי כנראה אין בכוחם להעביר באו"ם החלטה שתחייב הפסקת-אש, הוצאת הכוחות הפולשים והחזרת המצב לקדמותו, על בסיס החלטת העצרת. ולעומת זאת, ניצחון היהודים יתן סימוכין למדיניותם בשאלת א"י ויפגע במטרות הבריטיות והאמריקניות במזה"ת.

יחסי-הכוחות, כפי שהעריכו הסובייטים עם פלישת מדינות ערב תוארו כך: "ב-15 במאי 1948 פלש לשטח ישראל צבא ערבי בסדר גודל של 50-60 אלף איש, אך המספר הכולל של צבאות ערב נאמד בכ-100-125 אלף אנשי-צבא סדירים לבר מ-30-35 אלף שוטרים וז'נדרים. מול צבאות ערב פועלים הכוחות המזוינים של מדינת ישראל. הכוח העיקרי, צבא הגנה, הוא חוד החנית של הכוח כולו. בשנת 1947 עמד מספרו על כ-70-80 אלף איש. מומחים צבאיים זרים סבורים שבנסיבות מיוחדות יכול צבא זה להגדיל את כמות כוח האדם עד 100 אלף איש. מלבד צבא הגנה יש עוד שני ארגונים צבאיים: אצ"ל וארגון המתקרא לח"י או מכנה עצמו על שם מפקדן לשעבר שטרן. באצ"ל כששת

8. י. רואי, שם, עמ' 248.

9. שם, עמ' 296.

10. שם, עמ' 298.

11. שם, עמ' 299.

12. ברית המועצות ותקומת ישראל, שם, עמ' 22.

מגישה ראשונה של סגל נציגות ישראל עם אנשי משרד החוץ הסובייטי

בשיחותיו של אבא אבן (נציג ישראל באו"ם) עם מאליק (נציג סובייטי באו"ם) ונשיא מועצת הביטחון באותה תקופה) ב-5 באוגוסט, הביע מאליק את הערצתו העמוקה להישגים הצבאיים הישראליים: "הסובייטים סברו תמיד שהערבים חלשים מבחינה צבאית ולמסקנה זו הם הגיעו מראיית חולשתם החברתית".¹⁴

הסיוע הסובייטי למדינת ישראל במלחמת השחרור

הסיוע הסובייטי למדינת ישראל במלחמת השחרור התבטא בשלושה תחומים:

- א. סיוע צבאי (ציוד-לחימה ואימונים) עקיף.
- ב. סיוע עקיף לעליית יהודי אירופה המזרחית לא"י.
- ג. סיוע דיפלומטי ותעמולתי במשך המלחמה, בעיקר במוסדות האו"ם. שלא כבריטים, ברה"מ הקפידה שלא להיות מעורבת במלחמה במישרין אף שהחשיבה מאוד את הצורך במפלת הערבים והבריטים. הסיוע הסובייטי ליישוב היהודי בתחום הצבאי ובתחום העלייה, סיוע לא-פורמלי באופיו, החל לאחר החלטת העצרת, עוד לפני הפלישה הער-

ואילו המצור שהושם על רצועת-החוף ניתק את ישראל מאפשרות תגבור בעת-דו"ת כוח-אדם ומאפשרות הצטיידות ממדינות-חוץ".

הערכת הסובייטים את יחסי הכוחות בין ערבים ויהודים במלחמת השחרור נטתה בסופו של דבר לטובת היהודים. ביטחונם בניצחון היהודים לא עורער בשל אמונתם באיכות הצבא היהודי כנגד הכמות של הצבא הערבי, כפי שהדבר אכן התבטא בשטח. ביטוי לכך נתנו הסובייטים בכלי התקשורת, בשיחות לא-רשמיות ובפרשנויות. "כלי-התקשורת הסובייטיים שמו ללעג את הליכוד הערבי ואת יכולת הלחימה שלהם כחורגת מהמקובל ותוך הזדהות עם ישראל".¹⁵ בפרשנותו כתב גנין: "צבאות ערב נתונים באופן פורמלי תחת פיקודו הכללי של המלך עבדאללה הירדני. אך, למעשה הם פועלים ללא תיאום, שכן, מיד לאחר פלישתם לתחום פלשתינה, פורצים נגודי-האינטרסים בין מדינות-ערב השוררות. עקב כך, ואף-על-פי שהצבא הערבי מצויד בטכניקה טובה יותר ויש קצינים אנגליים בצבאות ערב — נכשל ניסיונם".

אלפים חיילי, ובארגון שטרן כאלף חייל. בתחילת המלחמה הם הודיעו כי הם מקבלים עליהם את מרותו של הפיקוד הכללי, אך לא תמיד הם עומדים בהתחייבות. הסובייטים גם העריכו שהציוד והפיקוד של הקצינים הבריטים בכוחות הערביים טובים יותר. נראה כי חששם בתחילת הקרבות נסמך על הכמות, על היקף המדיניות המשתתפות בלחימה ועל מעורבותה של בריטניה; אם כי הסובייטים החשיבו את איכות-הלחימה של הצבא היהודי, כפי שנראה בהמשך.

כאמור, הסובייטים בטחו בניצחונם של היהודים, לאחר הסיבוב הראשון של הקרבות שהסתיימו עם כניסתה של הפסקת-האש הראשונה. ועם זאת, חששו הסובייטים מתמרונים פוליטיים של מעצמות המערב באמצעות האו"ם, העלולים להטות את יחסי-הכוחות לרעת מדינת ישראל. נגר כוונה זו נאבקו במישור המדיני. כדי לבטל איום זה התנגדו להפסקת-האש הזמנית שהעלו מעצמות המערב באו"ם. הסובייטים טענו: "תנאי-הפסקת האש היו כדאיים יותר לארצות-ערב מאשר למדינת ישראל, מפני שהפסקת-האש איפשרה למדינות ערב להצטייד ממחסני הבריטים במזוה"ת ולארגן את כוחותיהם מחדש,

14. י. פרינדליך (שרך), תעודות למדיניות החוץ של מדינת ישראל, (ירושלים, מרפס ממשלתי, תשמ"א), כרך 1, ע"ע 512-514.

15. י. רואי, שם, עמ' 236.

בית הנציגות הישראלית במוסקווה

הסובייטים לא התכוונו כנראה להר-
שיט סיוע צבאי ישיר מה גם שבתקופת
הגשת הבקשה, העריכו כי ניצחון היהור
דים בא"י מובטח וההיענות לבקשה זו רק
תזיק להם בשלב הבא במהלכיהם המדי-
ניים במזה"ת. תשובה שלילית לא השיבו
מטעמי נימוס ומשיקולים דיפלומטיים. עם
זאת ראוי לציין שגם מדינת ישראל לא
יצאה מגדרה ולא הופעל לחץ כלשהו
מצדה בעניין זה. לעומת זאת, ניסיונות
השגרירות הישראלית במוסקווה בעניין
עליית יהודי ברה"מ נתקלו בשלילה
מוחלטת. גם הנימוס הדיפלומטי נשכח
כאשר הזהירו חד"משמעת כי יש לחדול
מניסיונות אלה. אף כי המגעים
הישראליים-הסובייטיים בשאלת מתן
סיוע צבאי לא העלו דבר, הרי אחדות
ממדינות הגוש המזרחי הושיטו סיוע זה
בצורות שונות, ובהנחיה סובייטית,
כמצוין למעלה.

הסיוע הדיפלומטי היה גלוי, עקבי
ונמרץ במשך כל המלחמה. הסובייטים
נאחזו במסודות א"ם כבזירה שיוכלו
להיאבק בה ולהצליח בהשגת מטרותיהם
בכל הקשור למלחמה בא"י – אף שתקפו
את הא"ם על אוזלת-ידו, בגלל ההשפעה
של מעצמות המערב עליו.

הסובייטים לא הסתפקו בהבעת אהדה
לישראל או בתמיכה בה בשיחות שקטות;
הם נתנו לכך ביטוי משמעותי למדי מעל

הצבאי האלוף יוחנן רטנר מגעים עם נציגי
הצבא הסובייטי. במסגרת מגעים אלה
התעוררה שאלת עזרתם לנו ונדונו: א.
אימון מפקדים קצר וממושך. ב. הספקת
נשק משלל גרמני. ג. בסיסי משלוח אווירי
או ימי. פרטים אלה הועברו כעבור חודש
לדיון במשרד-החוץ הסובייטי כאשר בידי
גולדה מאיר והאלוף רטנר כבר הייתה
רשימה של בקשת נשק, שהגיש משרד
הביטחון. באקולין (מנהל מחלקת מזה"ת
במשרד-החוץ הסובייטי) קיבל את
הבקשה ואמר כי יעביר את העניין לדיון,
אך העיר על החלטת הא"ם האוסרת
משלוחי אספקה מלחמתית לשני הצד-
דים, אף שידוע לו כי הבריטים ואף האמ-
ריקנים מפירים את ההחלטה.¹⁵

ב-14 אפריל 1949, בביקור פרידה של
גולדה מאיר אצל אנדרי וישנסקי (שר-
החוץ הסובייטי), שוב העלתה את עניין
הסיוע הצבאי. באוקטובר 1948 הועברה
בקשה זו למשרד-החוץ ולמשרד-ההגנה
של ברה"מ ועד אז, חרף כל הפניות לא
השיבו הסובייטים דבר בעניין הסיוע. ויש-
נסקי ציין, שאינו מעורה בעניין זה והוא
מוכן לברר אגב הערה שמבחינה בין-
לאומית העניין מסוכן ומסובך.¹⁶

בית, כאשר פרץ המאבק המזוין בין היהור-
דים והערבים בא"י.

בחודשים שלפני הקמת מדינת ישראל
וכן בחודשים שלאחריה, הושיט הגוש
המזרחי עזרה ליישוב היהודי בא"י בעיקר
בתחום העלייה והנשק שמקורם הישיר
– בשני המקרים – בארצות אירופה
המזרחית ולא בברה"מ עצמה. ואולם יש
סימנים ולעתים אף הוכחות כי ברה"מ
היא אשר קבעה את הקו במתן סיוע זה.¹⁵
באותה שנה (1948) עשו הצ'כוסלובקים,
הפולנים והיוגוסלבים אימונים מיוחדים
ליהודים בארצותיהם שהביעו נכונותם
לצאת כמתנדבים לא"י. בפעילות זו –
שנעשתה בידיעת הסובייטים – הוחל
לפני קום המדינה והיא נמשכה לאחר-
מכן.¹⁶

משמעותי לא-פחות מעליית היהודים
מאירופה המזרחית היה הסיוע בנשק
שהעניק הגוש המזרחי. הנשק שנקנה
בצ'כוסלובקיה – הציל, לדברי בן-גוריון
את המדינה. העדויות והנתונים מוכיחים
את הקשר בין מוסקווה לבין עסקת
הנשק.¹⁷

הסיוע הצבאי והסיוע בעלייה מהגוש
המזרחי (שבתקופה זו משמעותה קדם-
כל צבאית) נעשו ללא-ספק בהנחיה סוב-
ייטית ותאמו את המדיניות הסובייטית
במזרח התיכון: הצלחת היהודים במל-
חמתם לעצמאות נועדה לקדם את מטרות
ברה"מ באזור. אופיו העקיף של הסיוע
הסובייטי באותם תחומים אף הוא נגזר
מהמדיניות ארוכת-הטווח ומן היעד
הסופי שחתרו אליו – מדינות ערב. סיוע
ישיר בתחומים אלה היה מחבל במטרותם
ואף היה עלול להכשיל את מאמציהם
הדיפלומטיים בא"ם. ראוי לחזור ולציין,
כי הטל אמברגו על סיוע צבאי לכוחות
הלוחמים בא"י. הסובייטים אף הסבירו
לנציגי ישראל מדוע אין ביכולתם לסייע
במישרין. נציג סובייטי בסופיה הודיע
למדרכי אורן כי ארצות אירופה המזרחית
קיבלו הוראות מטטאלין אישית, לסייע
בידי יהודי א"י במלחמתם, בעוד ידי
ברה"מ כבולות, בהיותה מעצמה גדולה
בעלת התחייבויות בין-לאומיות.¹⁸

באוקטובר 1948, הגישה צירות ישראל
במוסקווה לסובייטים בקשה לסיוע צבאי.
מדרכי נמיר מספר בספרו **שליחות נמיר**
סקבה: על רקע שיתוף-האינטרסים
שהורגש בימים ההם הן במוסקווה, הן
בתל-אביב ובירושלים... ניהל הנספח

15. י. רואי, **שם**, כרך א', עמ' 155.

16. **שם**, עמ' 158.

17. **שם**, עמ' 163.

18. **שם**, עמ' 158.

19. מ. נמיר, **שליחות במוסקבה**, (ת"א, "עם-
עובד", 1971), ע"ע 73–76.

20. **שם**, ע"ע 118–119.

במת האומות המאוחדות ואף בפומבי, בכלי-התקשורת הסובייטיים.²¹ במקרים שהדיווח חרג ממסירת מידע – העידה נימת הדברים על גישתה האוהדת של ההסברה הסובייטית כלפי ישראל. למשל, מאבקה של ישראל תואר כמלחמת-שחרור, ואילו צבאות ערב תוארו בתק-שורת כפולשים וככוחות תוקפניים, וכן הוזכרו תכופות קשריהם עם קצינים נאציים לשעבר והשתתפותם של אלה בצבאות ערב.²²

בתחילת מלחמת-השחרור הייתה העמדה הסובייטית עקבית ומבוססת על החלטת העצרת מנובמבר 1947. הם האשימו את הבריטים ומדינות ערב בתור קפנות ואת ארה"ב בליבוי המלחמה. הם דרשו הפסקה מיידית של הקרבות והחזרת המצב לקדמותו, תוך ביצוע החלטת החלוקה על-ידי הצדדים המעור-בים. נציגי ברה"מ באו"ם התנגדו בתוקף, אם כי לא תמיד בהצלחה לכל הצעה שנגדה את החלטת העצרת, להצעות חלופיות ולהצעות בדבר פתרונות ביניים, העוללות לדעת הסובייטים לסכל את הצלחותיה של ישראל במלחמה ועקב כך, לערער את הבסיס להקמת מדינת ישראל. אין ספק שהיה בכך סיוע למדינה העומדת לקום.

ב-11 במאי 1948, ערב הפלישה הער-בית, דחתה המשלחת הסובייטית את ההצעה האמריקנית למשטר-נאמנות זמני בא"י, בשיבה סגורה של ועדת-המשנה לוועדה המדינית.²³ משהחלה ההפוגה הראשונה ב-11 ביוני, התריעו הסובייטים על הפרתה התכופה מצד הערבים. ההסברה הסובייטית הרחיקה לכת בהוד-הות עם העמדה הישראלית בפרק-זמן זה, מעבר לנושא הצבאי וחלה על כל הנש-אים שנדונו באו"ם. הסובייטים הגנו על זכותה הבסיסית של ישראל לעלייה חופ-שית, ללא הגבלות, ופרסמו ידיעות למכ-ביר על הפרעות חיצוניות לתנועת העלייה.²⁴

במשך המלחמה התנגדו הסובייטים להצעות בריטיות ואמריקניות להפסקת-אש זמניות ודרשו את הפסקת הלחימה, הוצאת הצבאות הזרים ופתיחת שיחות שלום. דרישות אלו העלו הסובייטים שוב באו"ם בשלהי המלחמה, כאשר ניצחונה של ישראל היה ברור.

הסובייטים התנגדו למינוי מתווך מטעם אר"ם ולאחר-מכן אף התנגדו להצ-

עותיו לפתרון שאלת א"י; לדעתם, הן לא עלו בקנה אחד עם החלטת העצרת מנו-במבר 1947 ואף היו עלולות לפגוע במדינת ישראל ומכאן, לפגוע ביעדיהם המדיניים של הסובייטים. טא"ס ציטטה את סוכנות הידיעות טלפרס וטענה כי הצעות המתווך ברנאדוט הן למעשה תכנית אנגלו-אמריקנית המועידה את שתי המעצמות לערוב לגבולות המוצעים בה. התכנית כללה גישה חופשית לשתי מעצמות אלו לאוצרות הטבע של א"י ואפשרות שהן יקימו בסיסים צבאיים בחיפה ובעכו, וכן מספר שדות-תעופה.²⁵ ב-7 ביולי דוחה א. גרומיקו, במועצת-הביטחון, את הצעות ברנאדוט, על בסיס העיקרון שתכנית זו נוגדת את החלטת העצרת.²⁶ הסובייטים תקפו את התכנית שניסח ברנאדוט בגירסה הסופית. התכ-נית נשלחה ב-16 בספטמבר 1948, יום לפני מותו של הרון-המתווך אל מוז'ל האו"ם, לקראת המושב השלישי של העצרת הכללית, שנפתחה ב-21 בספ-טמבר. פעילות הסובייטים לסיכול תכנית ברנאדוט כללה את המישורים הדיפלומ-טיים וההסברתיים. עמידתם העקרונית על החלטת ה-29 בנובמבר, כבסיס יחיד לפתרון בעיית א"י, מותנה רק בנכונותם לסטות ממנה לטובת העמדה הישראלית בכמה עניינים, כמו שאלת הגליל והגבול הצפוני.²⁷ גמישות זו של הסובייטים באה לביטוי בדיוני מועצת-הביטחון כשדובר על השטחים שכבשה ישראל והם אינם נכללים בתכנית החלוקה. אחת הדוגמ-אות לכך היא דבריו של נציג ברה"מ י. מאליק ב-15 בנובמבר, במועצת-הביטחון, כי "אין כל צורך לקבל החלטה על הבעיה המיוחדת של א"י הצפונית..."²⁸ בתמר-רים דיפלומטיים אלה סייעה ברה"מ להכללת שטחים אלה במדינת ישראל. גם בשאלת הגנב שנכלל במדינה היהודית על-פי החלטת החלוקה תמכו הסובייטים וסייעו לישראל מעל בימת האו"ם, ואף דירבנו את ישראל לכבוש אותו מהר ככל האפשר.

בשלהי 1948 נפגש מרדכי אורן בפאריס עם נציג משלחת ברה"מ סמיון צאראפקין. במפגש זה, ביקש הנציג הסובייטי להעביר לממשלת ישראל ידיעה דחופה וסודית שקיבל מגורמים מהימנים, ועל-פיה כוחות מצריים מתכוננים להשתלט על הקצה הצפוני של מפרץ עקבה. לדעת ברה"מ על צה"ל להקים את המצרים

ולכבוש מרחב זה בדחיפות, כי חבל-ארץ זה חיוני למדינת ישראל.²⁹ הסיוע הסובייטי במישור הדיפלומטי נמשך והסתיים בתמיכה של ברה"מ בקבלת ישראל לאו"ם, ב-11 במאי 1949, אף-על-פי שעוד לפני-כן התחולל שינוי באופי תמיכתה המדינית במדינת ישראל.

מאחורי העמדה הסובייטית במלחמת השחרור

מלחמת השחרור הייתה אבן-בוחן למדינ-יותה של ברה"מ ולשאיפותיה באיזור זה. המלחמה הייתה שלב מכריע בשאיפת ברה"מ לחדור למזה"ת ולסלק ממנו את הבריטים. את מדיניות זו ואת ראשיתה, הגריר הדיפלומט הפולני יוליוס כץ-סוכו (שגריר פולין באו"ם בראשית שנות ה-50): "משהפכה בעיית א"י לבעיה מדינית בין-לאומית, נדון העניין בפוליטיביוז על-פי שיקולים אלה: היעד המדיני והאסטר-טגי של ברה"מ היה ועודו – חדירה למזרח התיכון. לכן, דווקא מפני שהאי-זור עמד לפני זעזועים והכרעות גורליות, זו הייתה הזדמנות להגביר מאמץ לחידה עמוקה ויסודית ככל האפשר. לצמרת ברה"מ נראה באותה תקופה, כי במאבק המתחולל, תמיכה בצד היהודי מביטחה סיכויים טובים להשיג יעדם; לכן כדאי לשחק בקלף היהודי יותר מאשר בקלף הערבי."³⁰ ניצחון הישראלים במלחמת השחרור ועקב כך, ביסוס המדינה היהודית שזה עתה קמה, היה חשוב מאוד לברה"מ, אם רצונה היה להצליח ביעדים שקבעה לעצמה.

הסובייטים אף לא הסתירו את שאיפ-ר תיהם במזה"ת אלא נתנו להן פומבי. משפלו צבאות ערב לא"י, ב-15 במאי, עקבו העיתונות והרדיו הסובייטי בשיט-תיות אחר המלחמה לפרטה. בפרשנותה על מהלך הלחימה, המשיכה העיתונות הסובייטית להדגיש את חשיבותה האסטר-טגית של א"י הנתונה בשליטתן של מעצמות המערב.³¹

הסובייטים טענו לא פעם מעל בימת האו"ם כי הבריטים רוצים להמשיך ולש-לוט על א"י. הסובייטים חששו מאפשרות כזאת, צמחשלוכותיה במישור הבין-לאומי והגיאוגרפי. הצלחת ישראל במלחמה תהיה איפוא הצלחתם של הסובייטים ותיתן להם יתרון כלשהו על מעצמות המערב. ביטוי לכך נתן הנציג הסובייטי באו"ם י. מאליק בשיחתו עם אבא אבן:

29. י. רואי, שם, עמ' 234.

30. אלעזר דורון, בתצפית ובעימות, (ירושלים, "כתר", 1978) ע"ע 18 – 19.

31. שם, ע"ע 234, 236, 294.

25. י. רואי, שם, עמ' 249.

26. שם, עמ' 250.

27. שם, עמ' 265.

28. ברית המועצות ותקומת ישראל, שם, עמ' 169.

21. י. רואי, שם, כרך ב', עמ' 234.

22. שם, עמ' 235.

23. ברית המועצות ותקומת ישראל, שם, עמ' 93.

24. י. רואי, שם, עמ' 246.

נקודה זעירה ולא חשובה – הורחקו כליל כוחות צבא מערביים. ישראל הבטיחה ונראה אף כי שיכנעה בשלב זה שלא תתיר הקמת בסיסים זרים כלשהם בשטחה.³⁸ בעיני הסובייטים, התמיכה בביסוס הקמתה של מדינת ישראל, הביאה למיצוי הפוטנציאל שלה במדינת יותם במזה"ת. בשלב זה היה צורך לנצל את הפוטנציאל הערבי למאבק אנטי-אימפריאליסטי, תוך המשכת התהליך של החלשת הבריטים במזה"ת וסילוקם ממנו. מאחורי המדיניות הסובייטית במלחמת השחרור עמד האינטרס הסובייטי, והוא ניצחון ישראל במלחמה. זה סייע להם בהשגת יעדיהם במזה"ת שנקבעו מראש, והעיקרי בהם: הוצאת מעצמות המערב, ובראשן הבריטים, מהאזור ולמלא את מקומן. מאחר שהשגת מטרותיהם הייתה מותנית בניצחון ישראל על מדינות ערב הפולשות, עשו הסובייטים מאמצים רבים להשגת הניצחון. הדבר בא לידי ביטוי בתמיכה בלתי מסוייגת, אם כי מחושבת, במדינת ישראל במלחמתה לעצמאותה. כאשר לדעת הסובייטים היה הניצחון מובטח, ולנוכח הערכת המצב המיוחדת שלהם בשלהי המלחמה, שינו את מדיניותם במזה"ת.

38. י. רואי, שם, ע"ע 299 – 300.

תיהם ועקב התערבותן הצבאית בא"י ובשל ההתערבות הזרה בענייניהם, שגררה אותם להרפתקה בלתי-מוצלחת; כך נוצלה לרעה בידי אחרים חולשתם הפוליטית, החברתית והצבאית.³⁶ עמדה זו גם קשורה בהשפעת המלחמה על יהודי ברה"מ, שהייתה שלילית בעיני הסובייטים מצד מדיניות הפנים. סיום מלחמת השחרור היה גם שינוי בעמדה הסובייטית כלפי ישראל. הסובייטים השיגו את מטרותם וישראל סיימה את תפקידה בשלב זה של מדיניותם במזה"ת. מדברי מאליק לאבא אבן אפשר ללמוד על המעבר לשלב הבא בהשגת היעד האסטרטגי של ברה"מ במזה"ת: "מאורע דרסטי כמו הפסד מדינות ערב במלחמה לא יעבור עליהם בלא שישאיר תוצאות עמוקות... הם (הסובייטים) מצפים לקטוף את פירות הערכת-המצב הנכונה שעשו"³⁷ כלומר, שינוי במדיניות הפרו-מערבית של ארצות ערב, בגלל תוצאות המלחמה, ואף הפלת המשטרים. לכך צריכה ברה"מ להיות מוכנה. הכנה זו מתבטאת בשינוי הדרגתי בתמיכה בישראל וסיומה עם קבלת ישראל לאו"ם. ומצד שני, מתחילה המדיניות הפרו-ערבית. הסובייטים ראו בקבלת ישראל לאו"ם ב-11 במאי 1949 סיום של שלב בתולדות מדינת ישראל, המאפשר או מחייב שינוי במדיניות כלפיה.

לכאורה, שינוי המדיניות של ברה"מ בשלהי המלחמה, היה ברור ומחושב, במסגרת התכנית הכללית להשגת יעדיה במזה"ת. ואולם אין להוציא מכלל אפשרות שברה"מ הפיקה לקחים מאז החלטת העצרת ובמהלך מלחמת השחרור ולקחים אלה הם שביססו את מסקנותיה בצורך הכרחי בשינוי המדיניות כלפי ישראל. בתחילת 1949, במסגרת הערכה מחודשת של ברה"מ על מדיניותה במזה"ת ועל רקע שיתוף-הפעולה הבריטי-האמריקני באזור זה נגדם, הגיעו הסובייטים למסקנה שהעולם הקולוניאלי והקולוניאלי-למחצה הוא בעל-ברית פוטנציאלי להם במאבק נגד המערב. במסגרת זו נועד תפקיד נכבד לארצות ערב: הן היו רובו הגדול של המזרח התיכון באוכלוסייתן והן בשטחן, ובהן גם אוצרות נפט ובסיסים צבאיים מערביים לרוב. (זו הייתה אקסיומה של מדיניות החוץ של ברה"מ עוד מימי לנין. כעת התפתחו הנסיבות לקראת יישומה.) לעומת זאת, מישראל – שהייתה ממילא

"המדיניות הבריטית נכשלה לא רק בא"י אלא במזה"ת כולו וגם זה הישג למדינת יותם של ברה"מ במזה"ת".³²

כדי שלא לשמוט את מאחזם המדיני במזה"ת, במלחמה שתוצאותיה עוד לא היו ברורות ומובטחות לטובת הסובייטים, הם התעקשו כי כל הדיונים והפתרונות לסכסוך בא"י ייעשו במוסדות האו"ם, אף שגרומיקו תקף את חולשתה של מועצת הביטחון, שאין בכוחה ליישב את הסכסוך המזוין בא"י והיא מכשיר בידי מעצמות המערב לניהול מדיניותן.³³ הסובייטים חששו שכל הסדר שיעשה מחוץ לאו"ם, ישאיר אותם מחוץ לתמונה. מכאן עקש נותם במשך המלחמה להוציא לפועל את החלטת העצרת מ-29 בנובמבר 1947. בכל נאומיהם קראו הנציגים הסובייטים באו"ם להחזיר את המצב לקדמותו בהפסקת הלחימה ובהוצאת הכוחות שפלשו לארץ ולדון בשאלת א"י על בסיס החלטת העצרת. במשך המלחמה אכן הצליחו הסובייטים להפעיל את מוסדות או"ם ואף פיתחו טקטיקה שתאפשר את ניצחון הישראלים במלחמה – הישג שישרת את האינטרס שלהם. במסגרת התמרון הדיפלומטי שלהם באו"ם, אף חרגו מדבקותם בהחלטת העצרת, ככל שהדבר היה לטובת ישראל. בתחילת המלחמה דרשו הסובייטים הפסקת-אש מוחלטת ומיידית.³⁴ בהמשך, השתנתה עמדה זו על-פי הצלחותיה של ישראל בקרבות. כאשר כבשו הישראלים שטחים שלא היו בתחומי תכנית החלוקה, תמכו הסובייטים באו"ם בכיבושים אלה. בתמיכה רונים דיפלומטיים. לדוגמה: הסובייטים דחו ב-15 בנובמבר 1948 הצעה למו"מ נפרד בגבול הצפוני וכך הניצחו את כיבוש הגליל.³⁵

בתחילת המלחמה, תמכו הסובייטים תמיכה מלאה במדינת ישראל, אם כי פעלו בצורה מחושבת. בשלהי המלחמה, כאשר ניצחונה של ישראל היה מובטח, השתנתה נימת התמיכה בישראל ונעשתה זעירה, מאופקת ואף עוינת. ההיבט הפרו-ערבי במלחמה זו החל לתת אותותיו. ככל שנמשכה מלחמת א"י, אותה "מלחמה הרפתקנית ובלתי-מצדקת", כפי שכינה אותה ביטאון סובייטי בראשית 1949, חיזקו הסובייטים את טענתם על מורת רוחם של עמי ערב לנוכח המשבר והסבל שפקדו את מדינת

32. י. פרינדליך, שם, ע"ע 512 – 514.

33. ברית המועצות ותקומת ישראל, שם, ע"ע 89 – 90.

34. שם, ע"ע 117 – 118.

35. שם, ע"ע 168.

36. י. רואי, שם, ע"ע 485.

37. י. פרינדליך, שם, ע"ע 512 – 514.

ה"אולטימטום" הבריטי

בעת מבצע "חורב"

סא"ל (מיל') נתנאל לורר*

דיות על שדות התעופה המצריים באל-עריש, ברפיח ובח'יינס ועל ריכוז כוחות יהודיים גדולים. עד שהתכנסה המועצה, כעבור כמה ימים, היה בידה מידע נוסף, מפי המתווך בפועל מטעם האו"ם, ד"ר ראלף באנץ'. הוא דיווח ב-27.12, מפי משקיפים בעזה, על כיבוש גבעה אסטרטגית בידי היהודים ועל התקפת-נגד מצרית שהוציאה אותה מידם. באנץ' קבע בצער, שמשקיפי האו"ם בתל-אביב "עדיין מנועים מלבקר בנגב". טרם הובהר לחברי המועצה, שהאמץ הישראלי העיקרי, בשלב זה, אינו נגד הכוחות המצריים ברצועת החוף, אלא דווקא נגד הללו המצויים בדרום, בגזרת ביר עסלוג'. עוג'ה, ובהמשך אותה גזרה – מעבר לגבול הבין-לאומי.

בשעות אחה"צ המאוחרות ב-29 בדצמבר, ציטט הנציג הבריטי משני מבר-קים, אשר אך זה הגיעו לידי. מהם הוא למד, כי "כוחות יהודים נמצאים עמוק בתוך טריטוריה מצרית, עשרה ק"מ מן העיר המצרית אל-עריש". דברי הנציג הבריטי העניקו תחושת דחיפות לדיוני המועצה. תוך זמן קצר היא החליטה לקרוא להפסקת אש מיד; לביצוע ההחלטה מארבעה בנובמבר; לדיווח על ביצוע החלטות אחרות; לקבלת החלטות מ-16 בנובמבר; למתן הקלות לפעילות משקיפי האו"ם; ולמנות בדחיפות נציגים לוועדת הפיוס, אשר עוד קודם לכן הוחלט להקימה.

התייעצויות בלונדון

הידיעה על הימצאות כוחות צה"ל על אדמת מצרים גרמה לתדהמה בלונדון. ימים ספורים קודם לכן הסבירו שר החוץ בוין וראשי המטות הבריטיים לשגריר ארה"ב בלונדון, שגבולה הדרומי של ישראל צריך לעבור מצפון לכביש עזה – באר-שבע – יריחו, בגלל חשיבות הנהיג הדרומי להגנת תעלת סואץ. לדעת בוין

לעוג'ה – צה"ל יולחם בהם. מבלי משים גרם כיבוש שדה התעופה לפעילות דיפלומטית קדחתנית, אשר הביאה את המנהיגות הישראלית לחשוב, שיש סכנה ממשיה למעורבות צבאית בריטית בקרבות בין ישראל למצרים. כיום נחשף חלק ניכר מן המסמכים – הישראליים, הבריטיים והאמריקניים – הנוגעים בפרשה. החשיפה מאפשרת לעקוב אחרי שלבי הפרשה, הידועה כ"אולטימטום הבריטי", אשר הביא להחלטה לסגת מסיני בפעם הראשונה.

ב-29 בדצמבר בבוקר נודע לשגריר בריטניה בקאהיר על הנעשה. הוא שיגר מברק בהול ללונדון, עם העתקים לכל שגרירי ויות בריטניה במזרח התיכון: "חדר פחה, שר המלחמה של מצרים, שיגר זה עתה קצין בכיר בחיל האוויר כדי להודיע לנספח האווירי, לידיעתו ולידיעת ממשלת בריטניה, שהקרב העיקרי מתנהל עתה באל-עוג'ה ... מאמינים, ששריון ישראלי כלשהו עבר את הגבול המצרי ואפשר שהוא עושה דרכו לאל-עריש, שהוא הבסיס האווירי המצרי הקדמי ... שר המלחמה המצרי מבקש בדחיפות 20 מכלי דלק לטווח ארוך, כדי לאפשר למטוסי ספיטפייר מצריים לפעול משדות תעופה באזור התעלה. הוא גם מבקש אפשרויות שימוש בשדות התעופה באזור התעלה, המוחזקים כרגע ע"י כוחות בריטיים". השגריר ביקש הוראות מהמומנים עליו.

דיון במועצת הביטחון

אותה שעה דנה מועצת הביטחון בפאריס בתביעת מצרים לדון במצב, שנוצר בא"י בעקבות הפרות ישראליות חוזרות ונשנות של ההפוגה. במברק מ-22 בדצמבר הודיע שר החוץ המצרי על התקפות אוויר יהר

ב-28 בדצמבר 1948, שעות מועטות אחרי כיבוש עוג'ה אל-חפיר עברו כוחות חזית הדרום, לראשונה במלחמת העצמאות, את הגבול הבין-לאומי בין ארץ ישראל למצרים. אלוף יגאל ידין, ראש אג"מ, הורה למפקד החזית לעכב את ההתקדמות קדמות לאבו-עגילה, "עד אשר תתראה עמי". אלוף יגאל אלון, מפקד החזית, השיב, שאי אפשר לעכב את ההתקדמות ולמחרת בבוקר הודיע שאבו-עגילה נכבשה. ב-29.12.48 הגיעו יחידות מחטיבת "הנגב" לשדה תעופה שנמצא עשרים ק"מ מאבו-עגילה בכיוון אל-עריש. ידין: "נודע לי מש.מ. (שירות המודיעין – המערכת) ומתצ" פית חיל האוויר כי יחידות שלנו זזו בכיוון אל-עריש. אתה נדרש להפסיק כל תנועה של יחידותיך ללא אישורי המוקדם".

אלון (29.12.48): "כוחותינו נעים לשם פשיטה לכיוון אל-עריש".

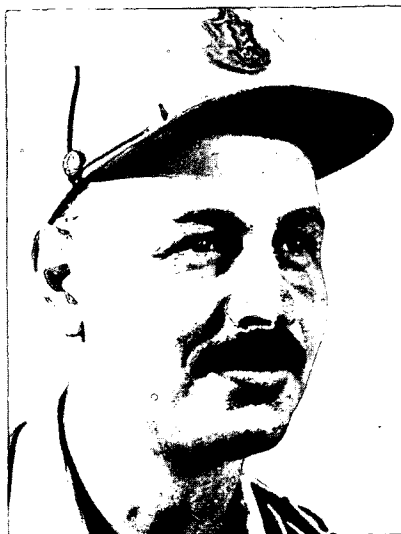
ידין: "אני חוזר ומדגיש, שאני אוסר עליך כל פעולה צפונה מאבו-עגילה, ללא אישורי".

בעקבות המברק, החליט אלון לטוס לתל-אביב, כדי לשוחח פנים-אל-פנים עם בן-גוריון. הפגישה עמו נערכה למחרת בשעות הבוקר. בפגישה סוכם: התקפה לעבר קו עזה – רפיח תוך הטרדת אל-עריש לשם הטעיה. אם יתערבו האנגלים, צה"ל יחזור לגבול הבין-לאומי; באם יגיעו

* עמית מחקר במכון טרומן, האוניברסיטה העברית בירושלים.

השגריר מקדונלד

אלוף וגאל ריין

משה שרת

להפעיל את פרק 7 [מאמנת האו"ם, שענ" יינו סנקציות — נ"ל] על כל צד, אשר לא יקפיד על ההפוגה". בהמשך הוא דיווח על לחץ כבד, הגובל באיומים, שהפעילו, כביכול, היהודים על עבדאללה ועל צעדי הזהירות הבריטיים, המתחייבים לגבי עבר-הירדן. "אני סבור, שעלינו לנקוט באמצעים כדי לעמוד בהתחייבויותינו לפי החוזה משנת 1936 עם מצרים, אלא אם ייסוגו היהודים מטריטוריה מצרית. גם בשעה זו, האחת-עשרה, אני מאמין, שהתבונה תגבר בקרב היהודים. אולם, אני יכול להשתחרר מן ההרגשה, שממצב עניינים זה עלולות להתהוות תוצאות הרוות-אסון ליחסי בריטניה — ארה"ב וליחסי בריטניה — אירופה, דווקא בשעה שאנו מתלכדים בדרך כה יעילה. "אני מאמין שממשלת ארה"ב תוכל להשפיע על היהודים כך שפעולה צבאית שלנו בטרטוריה מצרית, על-פי ההסכם שלנו עם מצרים, תיעשה מיותרת. דבר זה ניתן להבטיח רק אם ייסוגו היהודים מייד מטריטוריה מצרית". הוא הודיע, שבריט" ניה תוסיף להעביר ציוד לעבר-הירדן, וסיים בהוראה "להיפגש מייד עם הנשיא ועם מחלקת המדינה".

התביעה מופנית אל ארה"ב — ולא לממשלת ישראל. לא נאמר, ששר החוץ הבריטי מבקש להפנות תביעה אולטימטי- ווית לממשלת ישראל, באמצעות ממשלת ארה"ב.

במברקו אין שמחה לקראת פעולה צבאית מצד בריטניה נגד היהודים, או אף נכונות או כוונות לקראתה, אדרבא, יש בו חשש שזאת תיירש פעולה כזאת. התייע- צות ראשי המטות מבדירה את הרקע הצבאי לרתיעה זו מפני עימות.

עניינו היה בתכנון מטה בלבד. בכוחות הבריטיים המצויים אותה שעה, ובפרט כוחות הקרקע, לא היה כדי להעניק סיכוי של הכרעה נגד צה"ל, אשר הפעיל חמש חטיבות במבצע "חורב" (מתוך שתיים- עשרה שעמדו לרשותו). הדבר עלה בקנה אחד עם ההנחיות שניתנו לראשי המטות הבריטיים חודשים מספר קודם לכן, בגמר פינוי כוחותיהם מא"י; דהיינו: מעתה פריסת הכוחות תבוסס על ההנחה, שכר חות בריטיים שוב לא יידרשו להתערב במהלך פעולות צבאיות במזרח התיכון, אלא במסגרת של כוח ביק-לאומי.

"האולטימטום" — הורתו בלונדון

תוצאות הדיון הובאו ללא דיחוי לידיעת שר החוץ ארנסט בוויין, אשר הפסיק את חופשת חג המולד שלו, כדי לטפל במשבר במזרח התיכון. אין בידינו נתונים על ההתייעצויות שנערכו בשעות שלאחר מכן. מכל מקום, בשעה 1700 (שעון לונדון) באותו יום שלח שר החוץ מברק בהול אל שגריר בריטניה בארה"ב (עם העתקים לשגרירי בריטניה במזרח התיכון), ובו הביע את הדאגה החמורה של ממשלת הוד מלכותו נוכח המצב, שנוצר במזרח התיכון. המברק המצביע על העובדה, שהיהודים נלחמים בטרטוריה מצרית, הוסיף: "נראה שהם מתעלמים לחלוטין ובמתכוון מן האו"ם, שעליו השתתנו את פעולתנו. עלי לבקש להסב את תשומת- לב מחלקת המדינה, וראש הממשלה רוצה להסב בדחיפות תשומת לב הנשיא, לעובדה שממשלת ה"מ הסכימה להימנע מהספקת כלי נשק, בתנאי שההפוגה תישמר וארה"ב תודיענו, שהיא מסכימה

ואנשי פמלייתו, צפוי שהמדינה היהודית תהפוך תוך חמש שנים למדינה קומוניס- טית, או לפחות לפרוסוביטית. האינטרס האסטרטגי המשותף לארה"ב ולבריטניה מחייב אפוא "להמר על הסוס הערבי". ביצוע ההחלטה מהארבעה בנובמבר — כולל נסיגה מבאר-שבע — מתחייב אפוא, בעיני בוויין, כדי להחזיר את השלום למזרח התיכון ומבחינת האינטרס המערבי באזור. והנה, ימים ספורים לאחר מכן, לא זו בלבד שאין היהודים נסוגים מבאר-שבע, אלא מתקדמים עמוק לתוך הטריטוריה המצרית.

בלונדון נערכו התייעצויות של שרים ושל ועדת ראשי המטות. לחברי הוועדה נאמר, ששר החוץ מתקשה להסכים להגיש סיוע למצרים, כיוון שזו אינה מוכנה לבקש סיוע, על פי תנאי החוזה האנגלו-מצרי משנת 1936. על כן, בריט- ניה לא תוכל לתת יותר מאשר אפשרויות תדלוק לחיל האוויר המצרי בשדות התעופה הבריטיים באזור התעלה — כל עוד לא התקבלו ראיות ממקורות בריטיים שהיהודים אכן פגעו בטרטוריה מצרית. ראשי המטות נדרשו להביע את דעתם על האפשרויות לפעולה צבאית אם עבר הירדן, מצרים, או שתיהן כאחת, יבקשו סיוע צבאי, עפ"י החוזים הקיימים ביניהן לבריטניה. מתוך הדיון עולה, שלא ששו כלל לקראת אפשרות כזאת.

בסיכום הישיבה הוחלט לבקש ממפקדי הכוחות במזרח התיכון חוות דעת על הפעילות הצבאית בשלושה התסריטים, העלולים להתרחש, "בהתאם לחוזים עם מצרים ועם עבר-הירדן". בדיון לא נפלה הכרעה מדינית להשתמש בכוח בריטי, או אף לאיים בו.

השיב, שלדעתו האישית, אם תיסוג ישראל מיד ממצרים תימנע ממשלתו מלספק נשק ליתר מדינות ערב.

זה דו"ח מעניין, ובמיוחד בגלל החסר בו — תגובה ישירה לשאלה, מי אמור להסתמך על החוזה האנגלו-מצרי. אין תימה אפוא שהנוכחים — לרבות השגריר הבריטי — לא ייחסו משקל רב לאיום בהפעלת כוחות בריטיים, והתייחסו ברצינות רק לשתי האפשרויות האחרות. סביר להניח, שהתנגדות ארה"ב לפעולה חד-צדדית, בניגוד להחלטות האו"ם, אפילו בנושא הספקת הנשק, קל וחומר שהייתה מוצאת ביטוי במקרה של פעולה צבאית בריטית, שלא במסגרת האו"ם.

השגריר הבריטי לא ביקש כאמור, להעביר את איגרתו לממשלת ישראל. נראה שהרעיון נולד אצל לאווט. בשעה 1700, אחרי התייעצות עם הנשיא, נשלח מברק סודי ביותר — דחוף אל גיימס מקדונלד, הנציג המיוחד של ארה"ב בישראל, ובו הוראה לפנות מייד אל שר החוץ משה שרתוק (שרת) ולבן-גוריון (עם הרשאה לפנות גם לוויצמן) ודרישה לשגר מייד דו"ח על פגישותיו. ממשלת ארה"ב הביעה במברק את דאגתה העמוקה נוכח דיווחים אודות איום אוטומוני, המאשרים שכוחות מזוינים של ישראל פלשו לטריטוריה מצרית. "הדיווחות מרמזים, שאין זה תמרון מקרי אלא פעולה צבאית מתוכננת".

סעיף ב': "ממשלת בריטניה הודיעה רשמית לממשלה זאת, שהיא רואה את המצב בדאגה חמורה, ואם כוחות ישראל לא ייסוגו מטריטוריה מצרית, ממשלת בריטניה תהיה חייבת לנקוט בצעדים, כדי לקיים את התחייבותיה לפי החוזה משנת 1936 עם מצרים. אולם הממשלה הבריטית קובעת, שאין היא רוצה להיכנס לסכסוך עם ממשלת ישראל, אם זו תקבל את ההחלטות של מועצת הביטחון של האו"ם, ותפעל לפיהן".

בהמשך הודיעה ממשלת ארה"ב, "תוך דאגה חמורה וכראיה לידידותה העקיבה עם ישראל", על האפשרות שתיאלץ לעיין מחדש בבקשת ישראל להתקבל לאו"ם, ולדון ביחסיה עם ישראל — אם ממשלת ישראל יבצע פעולה בלתי מחושבת, תסכל את השלום במזרח התיכון. היא מזכירה, שהייתה הראשונה להכיר בממשלה הזמנית של ישראל ושימשה כשושבין לבקשת ישראל להתקבל לאו"ם, כמדינה שוחרת שלום. "נסיגה של כוחות ישראל מייד מטריטוריה מצרית נראה שהיא התנאי המזערי להוכחת כוונות השלום של ממשלת ישראל ולמניעת סכסוך נרחב

אלוף יגאל אלון

בנישוחו האמריקניים נסבה על שאלת המפתח — האם ממשלת בריטניה תסתמך על החוזה משנת 1936. השגריר לא השיב ישירות. הוא דיבר על האינטרסים האסטרטגיים של ארה"ב ושל בריטניה באזור, וקבע שאסור לשתי הממשלות לתת למצב המאיים הנוכחי להימשך.

לאווט, לדבריו, הסכים שאם אכן אלו העובדות, כהווייתן, "המצב רציני ואנחנו מוכנים לעשות כמיטב יכולתנו כדי ליישב אותו". הוא הבטיח לדון עם הנשיא על האגרת הבריטית בשעה 1230 בו ביום. "סברתי, מניה-יוביה, שיהיה זה מועיל אם הנשיא יורה לנציגו בתל-אביב לפנות מייד לממשלתה הזמנית של ישראל.

"כאשר לסעיף האחרון של האגרת, נאלצתי לומר בגילוי לב, שאם תחליט הממשלה הבריטית לחדש את משלוחי הנשק למדינות ערב, הדבר ייחשב כהפרה גלויה של אמברגו הנשק של מועצת הביטחון. הדבר יביא בהכרח לדרישה בארץ זאת לבטל את האמברגו שלנו, אשר כפי שהשגריר יודע הטלנו אותו חד-צדדית, עוד בטרם תנקט מועצת הביטחון בפעולה כלשהי. התפתחות כזאת תהיה כמוזן מאד בלתי רצויה".²

מר מקקלינטוק (McClintock) העיר לשגריר, שלכאורה קיימת סתירה בין הסעיף הראשון באגרת לבין סעיפה האחרון. הראשון דן בסכנה לאו"ם אם יופרו הוראותיו; והאחרון מרמז בבירור על כוונת בריטניה לחדש משלוחי נשק תוך הפרת החלטת האו"ם. השגריר נשאל, האם, לדעתו, תבצע ממשלתו את הפעולות הנזכרות בסעיף 4. השגריר

ראש הממשלה דוד בן-גוריון

הרקע המדיני לרתיעה טמון קדם כל במשבר ברלין, אשר הגיע לשיאו באותה שעה; ואשר, לדעת בוין, חייב ליכוד מרבי בין שתי המעצמות ואף כוונות צבאית מרבית.

אין תימה אפוא שסיר אלק קירקבריד, הנציג העליון הבריטי ברבת-עמון, לא פירש אותו כאיום ישיר מצד בריטניה בהתערבות צבאית. בזיכרונותיו, הוא כותב: "ההתנגשות האחרונה בחזית המצרית הביאה את הכוחות הישראליים מערבה עד לקרבת אל-עריש, וגרמה למשבר קצר, שבמרצתו האמינו אנשים רבים בישראל, שבריטניה עומדת על סף כניסה למלחמה לצד הערבים. אולם, העובדה המעניינת ביותר בקשר לאפי-זודה זו היא, שמשדר החוץ לא אמר על כך דבר לא לי ולא לראשי נציגויות אחרים, בבירות ובדמשק".¹ ראשי הנציגויות הבריטיות פירשוהו כפשוטו, כתביעה נמרצת לפעולה דיפלומטית מצד ארה"ב, ולא כאיום בפעולה צבאית בריטית.

"האולטימטום" — לידתו בוואשינגטון

המברק הגיע לוואשינגטון בשעה 1100. פוענח במהירות הראויה לציון והוסדרה פגישה דחופה בין השגריר הבריטי, סר אוליוור פראנקס, לבין מזכיר המדינה בפועל לאווט (Lovett). מזכיר המדינה, מרשל, היה מאושפז, וכבר היה ידוע שעם ראשית תקופת כהונתו השנייה של הנשיא טרומן (20.1.49) יתמנה דין אצ'סון (Acheson) תחתיו. השאלה הראשונה של

2. U.S. Foreign Relations 1948, Vol. V pp. 1701—2.

1. Alec Kirkbride, *From the Wings*, p. 30.

יותר". המברק מסתיים בהודעה, שלפי שעה, תימנע ארה"ב מהודעה לעיתונות, בצפותה לתשובה של ממשלת ישראל. בהעבירה את האיום הבריטי לידיעת ממשלת ישראל, התעלמה ממשלת ארה"ב מנושאי ההספקה והעברת הכרזות לעקבה, והתמקדה בפעולה לפי החוזה האנגלו-מצרי. הפעולה של הבריטים – שיש, לפחות, ספק מבוסס בדבר סבירותה – הוצגה ע"י האמריקנים כוודאית, אם לא תפעל ישראל, בהתאם להחלטות מועצת הביטחון.

כמקובל, אך ורק בין בעלות-ברית קרובות במיוחד, נמסר נוסח המברק האמריקני לת"א מייד לידיעת השגריר הבריטי בוואשינגטון, והוא העבירו לידיעת השלטונות בלונדון – עם העתקים לנציגויות בריטניה במזרח התיכון ובא"ם. השגריר ציין, שבהעדר נציג ישראלי בוואשינגטון, נשלח המברק, "עפ"י הוראת הנשיא", לנציג ארה"ב בתל-אביב.

המברק של השגריר הבריטי תואם את נוסח המברק האמריקני, פרט לנקודה אחת מרכזית: הסעיף על האיום הבריטי נוסח קטגורית וחד-משמעית, בעוד שבנוסח הבריטי הוא מותנה ומעורפל ("ממשלת בריטניה הזהירה את ממשלת ארה"ב, שאם ימשך מצב עניינים זה עלול להיווצר מצב שבו, למרות אירצונה להיכנס לסכסוך עם היהודים, ממשלת בריטניה עלולה להיאילץ לפעול בהתאם להסכם האנגלו-מצרי"). בהבדלי הנוסח יש כדי להסביר את העובדה המוזרה, שבה-בשעה שבן-גוריון קיבל החלטה על יסוד אולטימטום בריטי לכאורה – הבריטים לא ידעו שאולטימטום כזה נמסר. ימים מספר לאחר מכן עלה בלונדון הרעיון להגיש אולטימטום, אך לא נדון בשום דרג ממשלתי.

"האולטימטום" – מסירתו בישראל

המברק הבהול יצא מוואשינגטון ב-1700, והגיע לשגרירות ארה"ב בתל-אביב רק בשעה 1300 למחרת היום (0700 לפי שעון ניוירוק).

השגריר מקדונלד תיאר את מהלך ההתרחשויות:

בפרשת דרכים גורלית זו נצטרך ויתתי ע"י ואשינגטון למסור מייד לרשויות של ישראל תמצית של מברק, אשר שינה את המצב כולו

* ציר ישראל בוואשינגטון אליהו אילת אכן שהה באותה עת בפלורידה, אולם המזכיר הראשון נמצא במקום. שתי הממשלות – האמריקנית והישראלית – התעלמו מקיומו.

באורח קיצוני. זה היה האיום הבריטי הדרמטי – כעבור ימים ספורים הפך לנחלת הכלל – להסתמך על התחייבויות לפי החוזה משנת 1936 עם מצרים כדי לבוא לעזרתה (ואפילו לא ביקשה זאת קאהיר) ולהיכנס למלחמה נגד ישראל, אלא אם כן ייסוגו כוחות ישראל מאדמת מצרים. ארה"ב, בהעבירה את התגובה הבריטית, תומכת בתקיפות בעמדת האוי"ם האוסרת פעולה צבאית התקפית בא"ם או במצרים, ומצהירה בחריזת פות שעל כוחות ישראל לסגת "שמה שתפשוט המלחמה" [המרכז אות במקור].³

מקדונלד התעלם מהאיום של ממשלת-ארה"ב לעיין מחדש ביחסים, ומייחס לה תפקיד צנוע של שליח. הוא רואה את הנסיגה כדרישה חד-משמעית שאינה מותנית בדברים אחרים. התרשמותו חשובה, שכן מקבלי החלטות בישראל ניוונו ממנו בלבד בכל הנוגע לכוונות הבריטים, בהעדר קשר ישיר עם הבריטים – מזה, וכיוון שוויתרו על הציר נור המקובל, השגרירות בוואשינגטון, מזה.

מקדונלד פירט בדרמטיות את ההתרחשויות בשעות הקרובות. כיצד הגיעו נוקס (Knox), הציר בשגרירות, וסאם קלאוס (Klaus), היועץ המשפטי, כשנוסח המברק בידיהם בדיוק כשהוא עמד לסעוד צהריים, וראשו נתון בסידורים למסיבת ראש השנה, שעמדה להיערך למחרת. הוא הסתגר עמו, וקרא את המברק, שהיה חריף, בלתי צפוי וחמור במיוחד "ומה גם שנשלח בשם הנשיא". מקדונלד ציין, שעזריו היו פסימיים ממנו. מכל מקום, "היה עלינו לקבל תשובה מן הישראליים בהקדם האפשרי".

מקדונלד הזעיק את שרת (הוא לא הטריח את עצמו אליו), שהגיע מייד. ראש הממשלה בן-גוריון היה בחופשה בטבריה. "כיוון שאסור לקרוא נוסח מברק סודי ביותר באזני ממשלה זרה, עד שהגיע שרת הכינו נוקס וקלאוס פְּרִירוּה". שרת רשם מפי השגריר את נוסח ההודעה, ותוך כדי כך התקשו אצבעותיו והוא "החוויר מרוב מתח". אחרי כמה דקות של מחשבה אמר שהבין את רצינות האיום, והסביר שלפני פחות מ-24 שעות שב מפאריס, וטרם קיבל מיידע. אך בו במקום יוכל להשיב על שתיים מהנקודות. הוא הודה, שיש כוחות

ישראליים מעבר לגבול מצרים, אך אלו תזוזות טקטיות בלבד, אשר אי אפשר להימנע מהן. מקדונלד לא התרשם מהטיעון, ותבע להתראות עם בן-גוריון, בהקדם האפשרי. "או שבן-גוריון יבוא אלי, או שאלך אליו. יקרה מה שיקרה, עלינו להיפגש מייד". נוקס הציע להתלוות אליו. נוקס היה דיפלומט מקצועי, ומותר להניח, שלהיטותו להצטרף לא נבעה מנאמנות לממונה עליו בלבד. מינוי מקדונלד, הידוע באהדתו לישראל, היה מינוי פוליטי, ואנשי המקצוע בוואשינגטון רצו דיווחים מהאיש שלהם בשגרירות. בדרך לטבריה הרהר השגריר מה תהיה תגובת בן-גוריון ותפישתו את המסר מתבהרת: לדעתו, זו תביעה בריטית, שאינה אלא אולטימטום.

פגישת חצות

בשלושים בדצמבר נערכה בלשכת שר הביטחון בתל-אביב התייעצות על המשך הפעילות במסגרת "חורב". הובאה בה בחשבון האפשרויות של התערבות צבאית בריטית. לפי הנאמר ביומן בן-גוריון, סוכם (לכאורה, על דעת כל הנוכחים כולל יגאל אלון), שמעתה ואילך ההתקפה תכוון לקו עזה – רפיח, תוך הטדלת אל-עריש לשם הטעיה. ובאשר לאנגלים "אם יבואו... נחזור לגבולנו... אם יגיעו לעוגיה, נילחם". באותו שלב איום בריטי היה צפוי. אדרבא, הייתה אצל בן-גוריון עקיבות הכרחית מוחלטת בין הצפוי ממילא מצד הבריטים, בכלל (ומצד בוין, בפרט) לבין נכונותו לפרש על צד החומרה את המסר של מקדונלד.

שעה שהלה היה בדרכו, התנהלה פעילות טלפונית ערה בין תל-אביב לבין טבריה, כמתואר ביומן בן-גוריון:

בצהריים ירדתי לטבריה בשובי [למלון] מחמי-טבריה הודיעו לי שמשא [שרת] ביקש לטלפן לו. קישרו אותי ועד כמה שהבינתי מדברי הסתר יוצא שג'מ. [גיימס מקדונלד] קיבל מממשלתו נוסף [שרת] להודיע לנו, שלאנגלים יש חוזה עם מצרים, ויצטרפו להפעיל החוזה – כלומר לתת עזרה צבאית, אם אנחנו נוסף להימצא על טריטוריה מצרית. כשג'מ שמע שאני בטבריה רצה לבוא הנה, אבל משא [שרת] הניא אותו. שאל אם לתת פקודה לחזור לשטח שלנו. אמרתי לברר עם יגאל, אם החזרה המיידית לא תפגע בתכניות כיבוש עזה. ענה שכבר דיבר עם יגאל [ידין] ועקב

3. גיימס ג' מקדונלד, שליחותו בישראל, (ירושלים, אחיאסף, 1951), עמ' 115 – 120.

בדרך לסיני — כוחות צה"ל חולמים לפני ניצנה במבצע "חורב"

משר החוץ שרת), ללא קבלת הערכת מצב בדבר האפשרויות של הבריטים בפועל, וללא בדיקה בצינורות אחרים של הכוונות הבריטיות. הוא התייעץ עם ידן — בדבר אפשרות להמשיך את הפעולה נגד הרצועה, גם לאחר הנסיגה. משום שהורה כאשר הורה, עוד קודם לבואו של שגריר ארה"ב, בן-גוריון לא נצרך לשהות כדי להשיב לשגריר.

קרוב לאחת עשרה הגיע ג'מ. עם נוקס והקריא לנו את כתב הפתשגן... אמרתי לג'מ. שנכון הדבר שצבאנו, עקב שחרור הנגב שלנו, עבר את הגבול לצורך תמרון, אבל קיבל כבר הוראה לחזור. והידיעות שקיבלה ממשלתו שכאלו הייתה בכך כוונה למפרע אינן נכונות...

ואשר להודעת הממשלה הבריטית — אם בתוקף החוזה היא חייבת לפעול במקרה הזה — הרי היא נושאת באחריות על הפלישה המצרית.

מדברי ראובן לא היה ברור לו אם אנו ממשיכים בגבול שלנו [כלומר: אם ההוראה היא להמיר שייך בתוך הגבול המנדטורי].

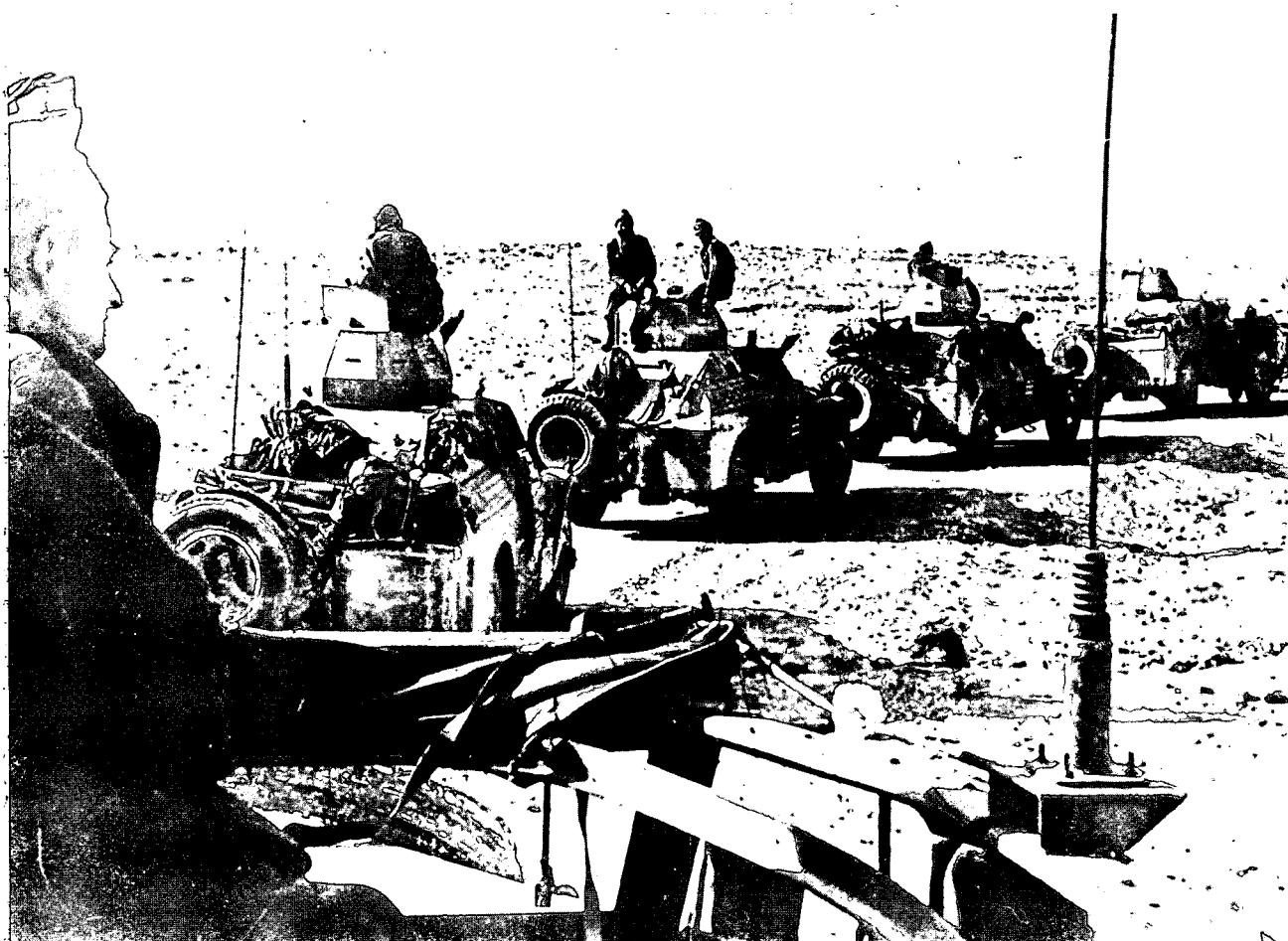
ושב טילפן ראובן שג'מ. רוצה לראותי עוד הלילה והוא יוצא לטבריה. אמרתי לו: יבוא.

כאן רשם בן-גוריון את המברק של מחלקת המדינה, ששוכתב בידי נוקס. השכתוב נאמן ביסודו למקור, פרט למספר נקודות, הראויות לציון: בסעיף הראשון — במברק המקורי מדובר בדו"חות מוסמכים לבאורה על הפלישה למצרים. נוקס השמיט את המלה "לבאורה". בסעיף השני — במקום "לנקוט באמצעים" מדובר ב"לעשות פעולה" לקיום ההתחייבויות שבחוזה האנגלו-מצרי.

זה שיניי לשוני קל, שהיה בו כדי להגביר את הרושם המצטבר של רצינות האיום הבריטי לנקוט בפעולה צבאית. בן-גוריון הורה על נסיגה עוד כשמקד דונלד היה בדרכו לטבריה. הוא עשה זאת ללא התייעצות עם חברי ממשלתו (לבד

[דורין] והם סבורים שאפשר. סוף השיחה התנהל עם ראובן [שילוח]. כי משה התקשה בשמיעה. ראובן עומד לבוא הנה הערב או מחר בבוקר עם פתשגן-הכתב.

ראובן טילפן שנית: הוא מסר דברי ליגאל, וזה אמר שהיציאה לא תמנע הפעולה אבל תחליש אותה, והוסיף שפתשגן הכתב הוא חמור. אמרתי לו שההוראה נשארת, והוספתי שיגיד ליגאל להשחית לפני עזיבת אל-עריש — אם הגיעו לאל-עריש — כל אפשרות של תחבורה. ביקשתי לבוא עוד הערב והוא הבטיח להיות פה בעשר — הערב (עכשיו 5.30 אחה"צ) — כעבור 3/4 שעה טילפן יעקב [דורין] רצה לדעת בבהירות מה הן ההוראות. אמרתי: — לחזור, לחבל הכל לפני העזיבה, להמשיך ולהגביר הפעולה נגד עזה — רפיח ונגד ה"כיס" [בפלוגיה].

כוחות צה"ל בסיוני - במעם הראשונה

מייד לסלון הקטן המופרד מן האולם ע"י ולון בלבד, כך שקלטנו חלק מן השיחה. [מסתבר שחששנו תיו של מקדונלד בדבר האזנת הסתר לא היו לשוא – נ"ל]. אפילו העזתי להגיש פונץ' של חצות, כדי לשפר את האווירה... [השיחה נגעה] באולטימטום בריטי, התובע שיבת כוחות ישראל שאלמלא כן תילחם בריטניה לצד המצרים. זו הייתה הוכחה נוספת לניטרליות הבריטית. ...

בשעה שמן המברק מוואשינגטון התקבל הרושם שבריטניה נכונה, ואולי אף להוטת, להפעיל כוח צבאי בחזית המצרית – הרי עשתה הכנות צבאיות רק בגזרה העבר-ירדנית. הן לא חיזקו את כושרה לפעול בחזית המצרית. אדרבא, היה בהן כדי להחלישו. במברק ששוגר מלונדון לרבת-עמון בשעה 302200 (הווה) אומר חמש שעות בלבד אחרי שיגור מברק 13654 – הוא מברק ה"אולטימ"טום" לוואשינגטון) נאמר:

גדול על הנשיא. ברור שנוטה זו הוכתבה על ידי אנגליה. הדו"ח ששלח מקדונלד למחלקת המדינה הסתיים במלים: "ראש הממשלה העיר, אני נפגע מן הנימה החריפה של האיגרת, שיכולה הייתה להיכתב ע"י בוין עצמו" (ביומנו, בן-גוריון לא ציין מי העיר, שברור שהאיגרת הוכתבה ע"י בריטניה. סביר להניח, שבשיחתם הייתה אחדות דעים ביניהם). ומקדונלד הוסיף על שיחת חולין בגמר השיחה הרשמית – עד שהגיע הליווי המובטח בשעה אחת אחר חצות: על ניצחונו של טרומן, ניצחון האיש הפשוט. הארה לאותה שיחה דרמטית נמצאת באוטוביוגרפיה של לוטה איזנברג, מנהלת מלון גלי כינרת:

המשבר הצבאי הראשון שהתרחש בבית המלון שלנו היה בליל סילווסטר 1948. מקדונלד עשה את דרכו לגלי כנרת, מקום שם הופיע, להפתעת אחדים מאורחינו בלובי זמן מה לפני חצות, עם כמה מלווים. הוא הלך

אשר לחלק השני של הדעתה – היא עושה עצמה נציגה של אר"ם בשעה שאינה, ועל החלטות (מועצת הביטחון) אנו עומדים בקשר עם נציגי אר"ם, ואין אנו סבורים שיש לאנגליה מנדט נפרד לדאוג לקיום החלטות האו"ם.

אנו מעריכים ידידות אמריקה, שהחלה עוד לפני קום המדינה, ואין כל יסוד לדאגה שאנו נפר השלום.

השלום זהו האינטרס החיוני הראשון שלנו – גם בעולם וגם במזרח הקרוב, ולא אנו הפירונו השלום בארץ.

באופן פרטי אמרתי לג'מ. שאני מתפלא על הטון הקשות. היש צורך שמעצמה ידידה תפנה בטון כזה לאומה קטנה וחלשה?

נוקס הביטיח לטלגרף התשובה עוד הלילה לאחר שובו לתל-אביב (הוא נשאר כאן עד אחת בלילה). ג'מ. גם הוא הביע השתוממותו על הטון וסבור שהיה כנראה לחץ

נוכח התקפנות המחודשת זה לא מכבר מצד היהודים בא"י ודיוור חים בדבר נוכחותם על אדמת מצרים, והנימה המאיימת של הוד-עות היהודים כמדווח במברק... החליטה ממשלת הוד מלכותו על הצעדים כדלהלן:

(א) העברת ציוד ואספקה נוספים לרבת-עמון, ליחידות הברי-טיות המוצבות שם;

(ב) העברת אספקה צבאית, במק-ביל, ללגיון הערבי. אספקה זו תאווסן עד להודעה חדשה ע"י חיל האוויר המלכותי ולא (חוזר לא) תימסר לידי הלגיון הערבי, אלא עם קבלת הוראות נוספות;

(ג) יחידה מכוחות הקרקע הברי-טיים מועברת לכוננות לקראת תזוזה לעקבה בהודעה קצרה מאד מראש – אם תבקש זאת ממשלת עבר-הירדן, על פי החוזה האנגלו-עבר-ירדני;

(ד) עליך להודיע למלך עבדאללה ולממשלת עבר הירדן על (א). עליך להודיע כמו כן, בסודיות גמורה על (ב), תוך הבהרה ששום הודעה פומבית לא תימסר. באשר לג), עליך להודיע, שהיחידה מוכנה לתזוזה ולשאול אם הם מבקשים להז-מין אותנו להביאה לעבר-הירדן מייד על יסוד האיום בפעולות איבה לפי סעיף 1(ב) מן הנספח לחוזה (האנגלו-עבר-ירדני). (ד) ודא נא, ששום פרסום לא יינתן לתזוזות אלו כל עוד לא תפורסם כאן הודעה רשמית. (ה) עליך להדגיש באזני המלך עבדאללה וממשלת עבר-הירדן, שתזוזות אלו אינן (חוזר אינן) נעשות במגמה לאפשר ללגיון הערבי ליטול יזמה התקפית בארץ-ישראל. פירוש כזה יהיה בו משום משגה רציני. (ו) אעיר בהמשך על האפשרות של דויר-נים נוספים מצד ממשלת עבר-הירדן עם ממשלת מצרים, או עם היהודים.

מסמך זה מבהיר מספר עניינים:

(א) "נקיטת צעדים" – אותה לשון הנקוטה גם ב"מברק האולטימטום" – אין פירושה החלטה לפתוח בפעולות צבאיות, כי אם החלטה לאחוז באמצעים לוגיסטיים מסוי-

מים, אשר יאפשרו החלטה כזאת, או יקלו עליה, בהתאם להתפתחויות בעתיד.

(ב) הזזת היחידה הבריטית לעקבה (והפ-עלתה בפעולה צבאית) מותנית בבקשה מפורשת של ממשלת עבר-הירדן, בהתאם לחוזה; סביר להניח, שפעולה מקבילה לטובת מצרים תותנה בבקשה מקבילה.

(ג) היחידה הבריטית תזוז לצורך הגנתי בלבד – לשמור על שלמות עבר-הירדן. האזהרה לעבדאללה מפני התקפה של הלגיון ראויה לתשומת לב – אין לבריטניה עניין להיגרר לפעולות צבאיות. אולם, ירדן חוששת מפני "תוקפנות היהודים".

הסימטריה שבדימויים המוטעים אהדי בולטת לעין. ברבים נערכה התייעצות בלשכת בן-גוריון, בנושא השלום עם המלך, ובה הומלץ לתמוך בסיפוח החלקים הערביים של א"י המער-בית לעבר-הירדן. אותה שעה חששו הבריטים, שמא תרצה ישראל לספח חלקים מעבר-הירדן. הווה אומר, שממשלת בריטניה מייחסת לממשלת ישראל כוונות התקפיות, אשר לא היו ולא נבראו, לגבי עבר-הירדן; וממשלת ישראל מייחסת לבריטניה להיטות לפעולה צבאית, אשר הייתה ממנה והלאה.

מעבר לגבעה – בקאהיר

בניגוד מוחלט לכל אותה פעילות דיפלומ-טית קדחתנית – בוואשינגטון, בלונדון, בטבריה ובתל-אביב – קצב ההתפתחי-ויות במצרים, "קרוב" התקפנות הישרא-לית, היה איטי.

ביום שישי, 31 בדצמבר, בשעה 1300 (בשעה שהגיע לידי שגריר ארה"ב בת"א המברק מוואשינגטון), נפגש עבדול האדי פחה (אשר נכנס לתפקיד ראש ממשלת מצרים שעות מועטות קודם לכן, במקום נוקראשי פחה שנרצח) עם הממונה על שגרירות בריטניה בקאהיר, צ'פמן אנד-ריוס (Andrews). בשיחה ביקש המצרי לא רשמית ציוד מלחמתי עבור הכוחות המצריים. אנדריוס השיב, "שההוראות שבידי השגריר קובעות, שכל בקשת סיוע מן הצד המצרי חייבת להיות לפי החוזה האנגלו-מצרי משנת 1936, ובתוקף החוזה ההוא". עבדול האדי פחה קבע קטגורית, שהבקשה המצרית אינה לפי החוזה. היא הוגשה בגלל צרכי הכוחות המצריים לנשק להגנה על ארצם. החוזה, כך סיים, "שוב אינו מקובל אפילו על מצרי אחד ויחיד", כמייצג את היחסים בין שתי המדינות.

אכן, זה תיאטרון האבסורד. בתל-אביב הסתמך שגריר ארה"ב על החוזה האנגלו-מצרי בהעבירו לממשלת ישראל איום בריטי לבוא לעזרת מצרים בכוח צבאי; ואילו בקאהיר, סירבה מצרים להיזקק לאותו חוזה, ואיש שיהיו הבריטי סירב להתייחס לחוזה אפילו לצורך בקשה להספקת נשק – שהיא לבטח צנועה יותר, פחות מחייבת ופחות מסוכנת, מנקודת הראות הבריטית, מבקשה להפ-עיל כוחות צבא. יתר-על-כן, הנציג הבריטי ידע על המברק הבריטי לוואשינג-טון ועל המברק האמריקני לתל-אביב, ולא מצא לנכון ליידע את המצרים, האמורים ליהנות מכל הפעילות הזאת.

המצב המשפטי

האבסורד לא נעלם מעיני השלטונות הבריטיים. ב-31.12.48 השיב היועץ המשפטי של משרד החוץ הבריטי על שורת שאלות, שהופנו אליו ביומיים, שחלפו מאז התקבל המברק מקאהיר, המודיע על הימצאות כוחות צה"ל בתחום סיני, ועל בקשת המצרים לקבל סיוע בהספקת ציוד. ניסוח השאלות אינו מלמד על להיטות לנקוט בפעולה למען מצרים, אדרבא, היועץ המשפטי, כדרכם של רבים וכן טובים מעמיתיו בכל הזמנים, לא התחייב, בתשובתו. מחד גיסא, הוא כתב, ניתן לטעון שהיות וישראל לא הוכרה ע"י ממשלת בריטניה, אין היא מדינה; הווה אומר, שההתחייבויות במקרה של קרע עם "מדינה שלישית" אינן תופסות; ומאידך גיסא, ניתן לטעון בהתאם לנאמר בדבר החובה "לחוש מייד לעזרה" (סעיף 6), שיש התחייבות אוטומ-טית לסייע, בין אם הייתה בקשה לכך ובין אם לאו. ההתחכם שבתשובה זו גלוי לעין – היא משאירה את כל האופציות פתו-רות לשיקול דעת בלעדי של ממשלת בריטניה, מבלי להותיר תפקיד למצרים, בעלת הברית בעל כורחה.

אלא, שיותר משנה לפני כן הודיעה ממשלת מצרים בפומבי, שהיא רואה את החוזה משנת 1936 בטל ומבוטל. זה תכתיב קולוניאלי, אשר לא היה מנוס מכניעה לו בשנת 1936, אולם שוב אינו משקף את האינטרס של מצרים ואת השקפותיה. כל מחשבה בדבר בקשת סיוע בהסתמך על החוזה – הייתה ממנה והלאה.

הנסיגה

בשעה 1755, קודם שיצא השגריר מקדונלד לפגישה עם בן-גוריון בטבריה, קיבלה חזית הדרום הוראה ממטכ-

זולתו, אלא אדם מרמה את עצמו ב-
סיוע זולתו.

התשובה מורכבת וחורגת מתחומי
המאמר הזה. הצטרפו כאן מספר גורמים:
★ תפיסתו של בן-גוריון את מדיניות
בריטניה, את איבתו האישית של בוין
למפעל הציוני ואת מרכזיות מעמדו
בקבינט ★ דרך הארץ שלו בפני יכולתה
הצבאית של בריטניה מימי שירותו בלגיון
היהודי במלחמת העולם הראשונה ואילך
★ הימנעותו העקיבה בכל מהלך מלחמת
העצמאות מלהתגרות בבריטים. יום לפני
קבלת ה"אולטימטום", העלה בדיון את
החשש שמא יבואו הבריטים, וסיכם שאם
יבואו, ייסוג צה"ל. כאשר מסר לו שרתוק
את תוכן האגרת האמריקנית, ראה בה
אישור לחששות אשר ניקרו בליבו עוד
קודם לכן בבחינת: "אשר יגורתי בא לנו".
לתפיסה זו היו שותפים מרבית חברי
הממשלה ומנהיגי האופוזיציה, משמאל
ומימין. אמנם, הם נחלקו בדבר המסקנות
המתחייבות ממנה. כאשר לעצם האיום
הבריטי, הלהיטות הבריטית למצוא
אמתלה להילחם בישראל – הייתה
הסכמה כמעט כללית. בנוסף, השימוש
שעשתה ארה"ב באיום הבריטי כדי
להשיג מטרה משותפת לשתייהן (קרי –
נסיגת צה"ל), היה נוח לאמריקנים: תוך
הסתמכות על איום בריטי דווקא ישיגו
האמריקנים את הנסיגה, מבלי שתינוק
תדמיתם בעיני הציבור בישראל, שהייתה
חשובה להם במיוחד בשבועות שקדמו
לבחירות לאסיפה המכוננת, היא הכנסת
הראשונה.

אין בכל האמור לעיל כדי לחרוץ
משפט על עצם ההחלטה שקיבל בן-גוריון
על הנסיגה מסיני. אפשר שהייתה
מוצדקת גם אלמלא החשש מפני התער-
בות הבריטים, מחמת האיום הנוסף
שנכלל באגרת – עיון מחודש של
ארה"ב ביחסיה עם ישראל, בבקשתה
להתקבל כחברה באו"ם; ובמשתמע –
בבקשתה לקבל סיוע כלכלי מצד ארה"ב.
כמו כן אין לומר בוודאות שבהעדר
נסיגה, לא היה עלול להיווצר מצב חדש
– שבו ממשלת בריטניה מחליטה על
אולטימטום, ונערכת לפעולה צבאית
במקרה שיידחה. אולם ניתן לקבוע,
שביום שנמסר האולטימטום-כביכול, לא
היה אולטימטום כזה בנמצא. בריטניה לא
ששה אלי קרב (בלשונו של דין אצ'יסון):
בריטניה תבעה מארה"ב להוציא עבודה
את הערמונים מן האש. ארה"ב ניצלה
את האיום הצבאי הבריטי, כדי להשיג את
נסיגת צה"ל מסיני. הדבר עלה בידה
משום התפיסות שהיו קיימות מלכתחילה
בתודעת המנהיגות הישראלית. בסופו של
חשבון, אין איש מצליח לרמות את

ל/אג"ם, "על כל כוחותינו לעזוב את
השטח המצרי" עד למחרת היום, האחד
בינואר, שעה 1200. ביודעו את עמדת
מפקד החזית, הוסיף ראש אג"ם, יגאל
דין: "עליך להבטיח שסעיף א' [הנסיגה
– נ"ל] יבוצע בכל מחיר במועד שנקבע".
הוראת הנסיגה גרמה לדיכאון. "הם
[החיילים – נ"ל] לא יכלו להבין מדוע לא
ניתן להם לסיים את המלאכה. הם ראו
את הניצחון כאילו כבר היה בידם. הם
ידעו כי בעקבות נסיגתם ישוב האויב וית-
פוס את העמדות שרק תמול נלחמו
לגרשו מהן". חיים גורי וחיים חפר נתנו
ביטוי להלוך הרוחות בלילה ההוא, "ליל
ראשון בתנועה לאחור. ליל ראשון
לפקודת הנסיגה"⁴ בשיר שכותרתו:
"הנסיגה". השיר מסתיים במלים:
"החרפה עמנו חזרה היא מכה שורותינו
הלילה ואיני יודע על מה ואיני יודע
מדוע".

יגאל אלון טס באותו לילה צפונה כדי
לנסות ולהעביר את רוע הגזירה. אך
העלה חרס בידו, פרט לדחיית גמר הנסיגה
בשעות מספר. כמה יחידות נשארו בציר
עוג'ה – רפיח, באישורו של בן-גוריון
להמשך ההתקפה לעבר רפיח.
זו הייתה הנסיגה הראשונה של צה"ל
מסיני, והנסיגה הראשונה מעמדות
שנכבשו בקרב, שלא מחמת פעולת אויב.

סיכום

השגריר מקדונלד תיאר בזכרונותיו את
ה"אגרת בע"פ", אשר הצטווה להעביר
לממשלת ישראל כאולטימטום, למעט
צורתה, ולא היא. במסר הבריטי המקורי
לא התקיימו אף אחד מן התנאים, אשר
רק בהצטרפם יחד ניתן לכנות מסמך
"אולטימטום". ממשלת מצרים לא ביקשה
התערבות צבאית בריטית, וממלא הייתה
התערבות כזו משוללת לגיטימציה בין-
לאומית. סביר להניח, שארה"ב התנגדה
לפעולה כזאת, בהיותה סותרת את החל-
טות האו"ם. ביחסים בין שתי המעצמות
הייתה בריטניה חייבת להתחשב בעמדת
ארה"ב.

ממשלת בריטניה לא נדרשה לקבל
החלטה בדבר שימוש בכוח צבאי. סדר
הכוחות הבריטיים במזרח התיכון, ובמ-
יוחד כוחות היבשה, לא איפשר פעולה
יעילה מייד; אף לא היה קיים תיאום עם
הכוחות המצריים.

מתעוררת אפוא השאלה מדוע קיבל
בן-גוריון את המסר כאולטימטום?

4. ירוחם כהן, באור היום ובמחשך, ע' 238.

5. ספר הפלמ"ח, כרך ב', ע' 649.

הדיפת צבא ההצלה ממשמר העמק

סא"ל (מיל) ד"ר אלחנן אורן

הראשון ("זרעאל") של הפלמ"ח, בפיקודו של דן לנר. גידוד זה מנה בתחילה שתי פלוגות רובאים דר מחלקתיות, (פלוגה א' ופלוגה ד'), פלוגה מסייעת של כמה מקלעים בינוניים מסוג "שוןארצלון" הישנה ("שחורקה") ומסוג "בראונינג", וכיתת מרגמות 81 מ"מ. תוך המערכה הקים הגדוד עוד "פלוגה מקובצת", בעיקר מטירונים ומחי"ש של יישובי הסביבה.

קורס מ"כים של "גולני" (שתי מחל-קות), שהגיע מכפר-ילדים. פלוגת חי"ש מגדוד 22 של חטיבת "כרמלי", עם מדריכים וחניכים של קורס לרגמים, שעמדו לפתחו בג'וערה.

פלוגת חי"ש עם כיתת מק"ב מגדוד 31 של חטיבת "אלכסנדרוני" הגיעה לג'וערה ב-10 באפריל, ונשארה מסופחת לגדוד הפלמ"ח למשך כחודש ימים.³

הכוח העברי היה דל בנשק מסייע וחסר לחלוטין נשק נ"ט ותותחים כלשהם. עד כה פעלו הפלמ"ח והחי"ש בעיקר בפשיטות לילה מחלקתיות ופלוגתיות נגד ערביי הארץ. ביחיעם ובטירת-צבי עמדו אנשי ה"הגנה" נגד כוחות גדודיים של "צבא-ההצלה", אך עתה ניצבו לראשונה בפני כוח חטיבתי מרוכז.

התקפות ה"הגנה" מהאגף ותגובת "צבא-ההצלה"

כשהגיע יצחק שדה לג'וערה והמתין להתכנסות הכוחות, עמד על מגמותיו של קאוקג'י, ולאחר זמן כתב:

"כוונתו הייתה מלחמת בזק; הוא בחר ללכת בגזרה צרה, ולא הטריח כלל את עצמו לעשות הטעיה כלשהי. מתצפיותיו באבר-שושה ומאינפורמציה שקיבל מן הבריטים, יכול היה לשפוט נכונה שיהיה לו יתרון באנשים, נשק וסוגי נשק. כן ידע, שכאשר יפתח בהתקפת אש,

מעל משמר העמק.¹ מדרום לגבעות אלה משתרע עמק מנסי (כיום, אזור המושב מדרך-עוז), עמק מישורי ועביר לרכב. האזור כולו היה מוכר היטב למפקדי-השדה של ה"הגנה" מקורסי המ"כים והמ"מים שנערכו בג'וערה ("גבעת-נוח").

מלבד הכביש הראשי העובר בעמק, חצו את האזור רק שבילים מעטים המת-אימים גם לרכב גלגלי:

דרכי אורך, מקבילות לכביש הראשי:

- א. מכביש ואדי-מילק, מצומת אום אל-זינת (כיום — צומת אליקים) יצא כביש לדליה ועין-השופט, והמשכו, בדרך עפר, לכפר הערבי כופרין.
- ב. דרך כבושה עברה מהזורע לעין השופט.

דרכי רוחב

- א. באזור הערבי נמשכו שבילים עביריים לרכב מלג'ין וממנסי לכופרין.
- ב. באזור היהודי אפשר היה להגיע ממשמר-העמק לעין-השופט בדרך החורשה, אבל במוצא הדרך היא נשלטה מאבר-שושה.

הכוח הערבי שהתרכז לפקודת קאוקג'י הגיע לממדי חטיבה, וכלל שני גדודים עיראקיים: גדוד "קאדסיה" בפיקוד צאלח מהדי, וגדוד "ירמוך" הראשון בפיקודו של מחמד צפא. כן פעל בפיקודו כוח מגדוד "חיטין" של מדלול עבאס. הכפריים ממנסי, רוביה, נרניה וכופרין פעלו במתואם עם "צבא-ההצלה", וכן הוחדרו לכפרים אבר-שושה ואבר-זוריק אנשיו של קאוקג'י, כדי לתאם את ניתוק הכביש בעת ובעונה אחת עם ההתקפה על המשק. הרגלים הסתייעו בשתי סוללות תותחים, במרגמות 81 מ"מ ובפלוגה של כעשר שריוניות, מהן כבדות נושאות-תותח וקלות נושאות-מקלעים.²

כוחות ה"הגנה" פעלו בשני ריכוזים: מגיני המשק עם פלוגת "גולני", והכוח שרוכז בג'וערה והסביבה בפיקודו של יצחק שדה, "הזקן". כאן נתקבצו יחידות אלה:

- מן המשקים קובצו מחלקות "הגדוד

המערכה על משמר-העמק התלקחה לאחר משבר השיירות של סוף מארס, המשבר החמור ביותר במלחמת העצמאות, ובעת שה"הגנה" עשתה מאמץ עליון לרכז כוחותיה כדי לפתוח מחדש את הכביש לירושלים במבצע "נחשון". הזיקה האסטרטגית והאופרטיבית בין המערכות במבואות ירושלים לבין המערכות במבואות חיפה הוצגה כבר במאמרי שפורסמו ב"מערכות".*

הדברים הבאים מאירים את מערכת משמר העמק מהיבטיה האופרטיבית והטקטית, ועומדים על משמעותה בתמורה הגורלית, שנתחוללה במלחמת העצמאות במערכות שבמבואות ירושלים וחיפה.

הרקע המערכתי

"צבא-ההצלה" שבפיקודו של פאוזי אל-קאוקג'י תקף את משמר-העמק ב-4 באפריל 1948 בין הערביים בחי"ר ובסיוע שריוניות, בצמוד לכביש הראשי ממגידו. הוא תפס שורת גבעות מרוביה אל-פוקה מערבה, ומהן הטריד את המשק באש, גם בימי ה"הפוגה" שנמשכה מה-5 באפריל עד ל-8 בו. מצפון למשק ניתקו הכפריים של אבר-שושה ואבר-זוריק את הכביש לחיפה. פלוגה מחטיבת "גולני" לתגבור המשק הגיעה בדרך השדות. כוחות-השדה האחרים התכנסו לעין-השופט ולג'וערה.

זירת המערכה, בשיפולים המזרחיים של רמת-מנשה, היא גבעית ומכוסה בחלקה כרמי זיתים ומטעים. מדרום-נוער למשמר-העמק השתרעה חורשת הקרן הקיימת לישראל בשלוחה העולה לעבר חרבת בית-ראס (נ"ג 236 — כיום חורבת בית-ראס). "צבא-ההצלה" החזיק בגבעות מרוביה אל-פוקה (גובה 180 מטרים) ומערבה עד "הרה-הגעש" (תל אבו קוטא, נ"ג 221), בגובה 80 עד 100 מטרים

* ראה "מערכות" 243-244 ו"מערכות" 251-252.

תיפתח על משמרהעמק גם אש מהעורף ומאבירשושה, הנמצאת על גבעה השלטת בעין ובאש על שטחים גדולים וחשובים של היישוב המותקף. ...כיום ברור למדי שהאמ" ביציה של קאוקג"י אף הרחיקה לכת עוד יותר; לא לכיבוש משמרהעמק בלבד שאף. כוונתו הייתה חיפה; לפחות ניתוק מלא של חיפה בשיתוף פעולה עם יחידה דרוזית שהייתה צריכה לתקוף מצפון. ...על ערביי טירה והכפרים האחרים (ג'בע, עין רזאל, איגזים) הוטל התפקיד להפ" ריע, ואם אפשר לנתק את התחבורה בעורק הראשי תל-אביב-חיפה. באופן כזה יכולה הייתה חיפה להיות מנותקת מדרום כבר בשלב הראשון של הוצאתה לפועל של מדינת קאוקג"י.⁴

יצחק שדה ראה את המפתח להפ" עלת כוחותיו בתמרון רגלי נועז ל- עבר האגף והעורף של "צבא ההצלה". חיים אבינועם, היסמג"ד של הגדוד הראשון, החל מרכז את המחלקות; המפקדה המרחבית תבעה ממנו להכניס את הפלמ"חאים לתוך משמרהעמק, אך לאור מגמתו של "חוקן", דחה את הדרישה ו- העביר את המחלקות לג'וערה, שגר עדה לשמש כציר התמרון של ה- פלמ"ח.⁵

במטהו של יצחק שדה שקלו תחילה את האפשרות להכות באיגוף עמוק לעבר עורפו של קאוקג"י, אך מיעוט הכוחות אילץ לקצר את טווח ה- איגוף. הוחלט איפוא לאיים מ- האגף על מערך האויב בגבעות רר ביה ועל ריכוזיו הקדמיים במנסי. הצעד המוקדם והחיוני לכך, היה להשתלט על הרכסים המיוערים ו- לסגור על קאוקג"י בגזרתו הצרה. יצחק שדה מתאר את מגמתו:

"מכיוון שנוכחנו שקאוקג"י תוקף בחזית צרה (בין המורדות הצפוניים של מנסי והכביש) ואינו מתכוון כלל להיכנס פנימה לקחת את הכפרים שמדרום, שיתמכו ויבטיחו את תנועתו — החלטנו לא רק לתת לו לבצע את תמרונו זה (כי במדוחו, ללא ספק, הייתה האידאה של ריכוז מכסימלי בשטח צר על מנת להיכנס "כסכין לחמאה", למשמרהעמק שלנו), אלא אף להכריח אותו להמ" שיך בכיוון שהוא ברור לנו, ולמנוע ממנו כל ניסיון להתפשט ולהתפרס אח"כ. לשם זה תכננו לכבוש את

חרבת בית-ראס, פסגה השלטת על המורדות והיציאות של הוואדיות הדרומיים. ציפינו להתנגדות רצי- נית; בקרב על המשלט הזה ראינו את המפתח לכל התכנית שלנו. החזקתו והשלטה בחורשות משמר- העמק, יבטיחו את התנועה החופ- שית שלנו בוואדי המחבר את משמרהעמק עם מטההפעולה שבג'וערה.⁶

בליל 8-9 באפריל יצא הגדוד הרא- שון מג'וערה דרומה עם שתי פלוגותיו: קורס המ"כים של "גולני" ופלוגת "כרמלי". (ראה מרשם א'). פלוגת החי"ש תפסה את הגבעה בנ"ג 286, השולטת על הדרך לכופרין, והיותה עתודה לפלוגת פלמ"ח העולה על חרבת בית-ראס. לאחר התנגדות קלה נמלט האויב מעמדת מפתח זו, ואז קודמה פלוגתהעתודה בדרכי החורשה ותפסה ללא התנגדות את "הרהגעש" ואת התל הסמוך והנמוך ממנו, "הר הגעש הקטן" (כיום גבעת אשמר, בגובה 180). "צבא ההצלה" לא היה ערוך נגד הפעולה הלילית, ובידי פלוגת פלמ"ח שנייה עלה לכבוש מן העורף את הכפר רוביה אל-פוקה נוכח התנגדות קלה. מבעוד לילה החל הגדוד מתארגן להגנה: לכפר הועברו שתי מחל- קות קורס-המ"כים של "גולני", והפלוגה שכבשה את הכפר, הוצאה לעמדת מארב בקצה הדרומי של החורשה. הפלוגה מחרבת בית-ראס הועברה לתלי "הגעש", ומחלקת "כרמלי" הועלתה למשלט.

באותו לילה, לאחר קבלת הדו"ח על ההישגים בזרוע האיגוף הדרומית, הוצא כוח מחלקתי של "כרמלי" מג'וערה לתפוס את ה"הר הקירח" החולש על אבר שושה מדרום-מערב (כיום — גבעת קיפור, נ"ג 252). ובבוקר תקף יחד עם "גולני" ממשמרהעמק את הכפר, כדי לאבטח את ערפו של המשק ואת הקשר ממנו לג'וערה.⁷ הכפר אברזוריק לא הותקף עדין.⁸

כוונת המג"ד הייתה להשקיע את החי"ש בהגנה ניחת, ולשחרר את הפלמ"ח למארבים ולהתקפות-נגד. במשך היום ארגן את "הפלוגה המקובצת" והציבה בחורשה. לפלוגה בתלי "הגעש" ניתנה הוראה להיחשף, כדי לגרור את האויב לתקוף אותה ולחשוף על ידי כך את אגפו המערבי, אלא שכר- חות "צבא ההצלה" לא העמיקו לתוך עמק מנסי, וריכוזיהם תקפו לרוב את הכפר רוביה. דן לנר מתאר זאת כך: "כל היום הותקף קשות הכוח שנמצא בכפר. הייתה הרעשת תות-

חים רצופה, וגם אל המשק נורו מפעם לפעם פגזים. קשה היה לעמוד בפני לחץ מפקד היחידה שברוביה אל-פוקה שטען, מזמן לזמן, שתחמושתו אוזלת, כוחותיו כלים ואין לו אפשרות להחזיק מעמד. אותה שעה לא רצינו לתקוף את האויב, כדי להסיר את הלחץ מעל רוביה אל-פוקה, לפי שידענו כי מעשה זה יגלה את עמדותינו. שבאגף וכל תכניתנו תשתבש. הכבדנו את לבנו ולא נענינו לקריאר- תיו של המפקד ברוביה אל-פוקה, אנשינו החזיקו מעמד בלי אוכל ובלי מים ובלי נשק מספיק. הופעלו כנגדם שבעה תותחים, אבל למולנו קליעתם של אלה לא הצטיינה ביותר וטיווחם היה גרוע...

"בינתיים נע כוח רציני של האויב, כפי ששיערנו מראש, בכיוון החורשה, כדי לאגף את המקום. חלוץ האויב נתקל בכוח שלנו שחסם את הדרך. ואמנם הצליחה תכניתנו — מפקד יחידת האויב החליט "לקצר את האיגוף" שנצטווה עליו וחמק עם יחידתו אל תוך החורשה ותפס את הרכס הקרוב [ממזרח לחרבת בית-ראס — א' א']. "מצבנו היה קשה. ברוביה אל- פוקה לא פסקה האש. הכוחות שלנו — מאחריהם 24 שעות רצופות של קרב! התחמושת אוזלת, הנשק משופשף והפצועים רבים..."

"לא היינו מעוניינים להיכנס, אותה שעה, בקרב הכרעה עם האויב. לאחר שהוא תפס את הרכס, תפסנו אנחנו רכס שני והתקפנו ביריות. זה היה בערך בשעה 3-4 אחה"צ. החילונו להוציא פצועים מן השטח. בשעה 4-5 נעשה המצב ברוביה אל-פוקה קשה ללא נשוא. שלחנו לשם פלוגה [מ"כרמלי"] לעזרה, וזו תפסה מחדש את שני התלים של הכפר [תל אכבריה — נ"ג 128, כיום תל בר, וחרבת חישש]. הייתה זאת פעולה יפה שנעשתה במהירות. הפלוגה התבססה לאור היום במשלטים ללא כל נפגעים.

"לפנות ערב נפתחה עלינו בבת- אחת אש חזקה מכל הכלים. חשבנו שהנה עכשיו תבוא ההסתערות, אך נתברר כי זה היה סימן הנסיגה של האויב. "נגמר יום העבודה" שלהם — וכל הכוח שלהם נסוג, והקרב נפסק."⁹

אנשי קאוקג"י הרבו לתקוף את הכפר

חילופי-אש בחזית וביעור האויב מעורפה של משמר-העמק (10 – 11 באפריל)

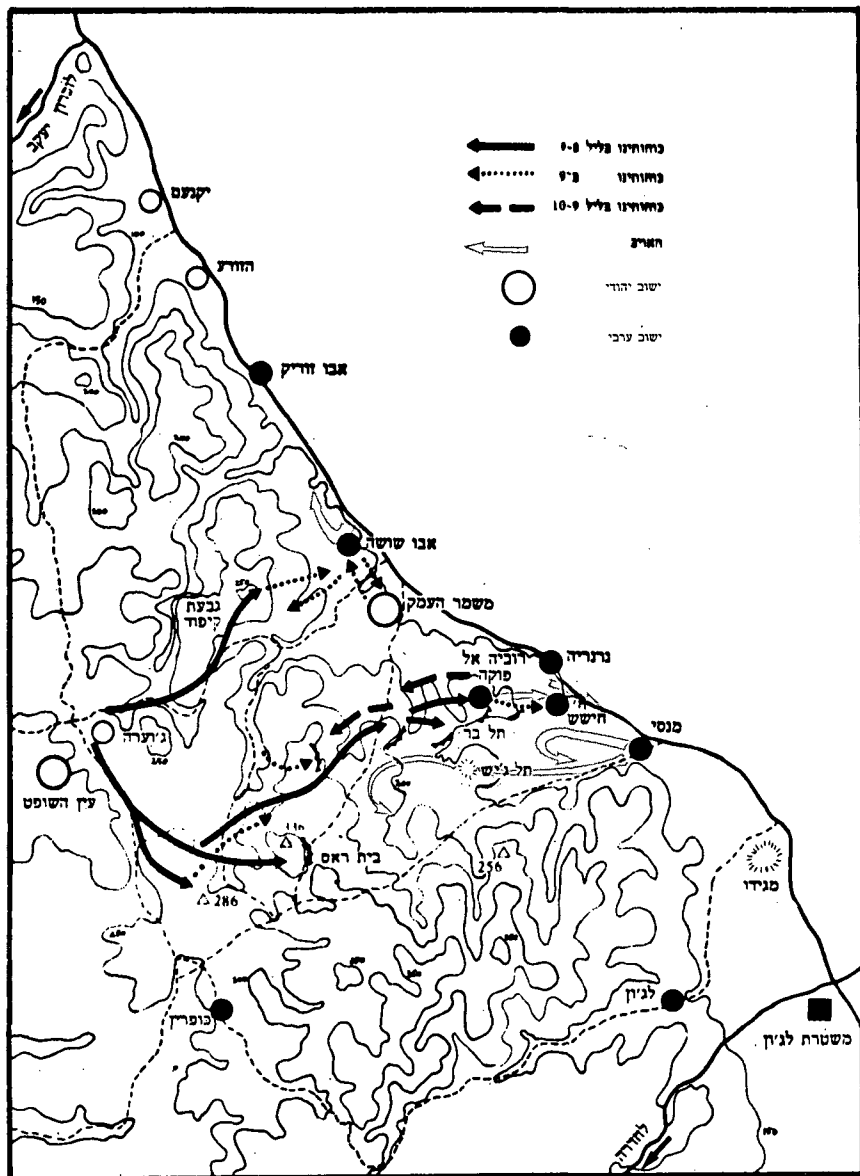
מבוקר ה-10 בחודש חזר המצב כביכול לקדמותו, ולא עוד אלא שהוחמר בגלל התבטלות ה"הפוגה". כוחות קאוקג'י שבו ותפסו את עמדותיהם השולטות, ופעלו נגד המשק באש מק"בים, מרגמות ותות-חיס. שריוניות התקדמו לאורך הכביש, פגעו במדויק במשאיות, שניסו להגיע אל המשק בדרך השדות מכפר-בורך, ואילצו אותן לשוב. טרקטורים נפגעו, והספקת החשמל למשק הושבתה.¹⁴ מהבוקר חזרו לוחמים ערביים לאבו-שושה, החלו מטרידים את המשק באש והידקו למעשה את ניתוקו מהעורף.¹⁵

קאוקג'י חש שהוא זקוק למלוא כוחו תיו כדי להכריע את המשק ולסכל את האיום לאגפו. הוא קיבץ שלוש פלוגות תגבורת מגדודי "חטי"ן" ו"הירמון" ה-1, ואת פלוגת-המשמר הצירקסית.¹⁶ כבר ב-10 בחודש לפני הצהריים תבע קאוקג'י ממאמון אל-ביטאר לנתק מגע מצפון לקסטל ולשוב עוד באותו לילה.¹⁷ ב-11 בחודש פנה שוב אל שכיב והאב ותבע ממנו לתקוף משפרעם, כדי לרתק לפחות חלק מהתגבורות היהודיות. אבל התות-חיס והשריוניות איחרו. לדברי קאוקג'י חזרו אנשי אל-ביטאר "תשושים" מאוחר ב-11 בחודש.¹⁸ מעמדותיהם בהר עבד אל-עזיז יצאו בוודאות בליל 10 – 11 באפריל, אך נראה שעוד עוכבו בקרבת ירושלים לדרישת המנהיגים הערביים בעיר.¹⁹

הש"י דיווח ב-11 בחודש, שקאוקג'י עצמו נמצא בלג'ון ומרכז כוח להתקפה.²⁰ נראה שכוונתו הייתה לפתוח בהתקפה מכרעת על המשק בבוקר ה-12 בחודש, אולם האיחור בשובו של אל-ביטאר אילץ אותו לדחות אותה.²¹

מגמתו של יצחק שדה בימים אלה לא הייתה פאסיבית. הוא עקב אחרי מהלכי קאוקג'י, והמתין להיווכח אם ימשיך לפעול בגזרה צרה, או ינסה להרחיב את חזיתו לעבר ציר לג'ון – כופרין, כדי לאבטח את אגפו ולאיים על בסיסי הפלמ"ח בג'וערה ובעין-השופט. בה בשעה נעשו הכנות לפעול בשתי מגמות: לבער את האויב מהכפרים שבעורף המשק, כדי להסיר סופית את ניתוקו, ולאיים על עורפו של האויב במהלך לעבר כופרין ודרומה.

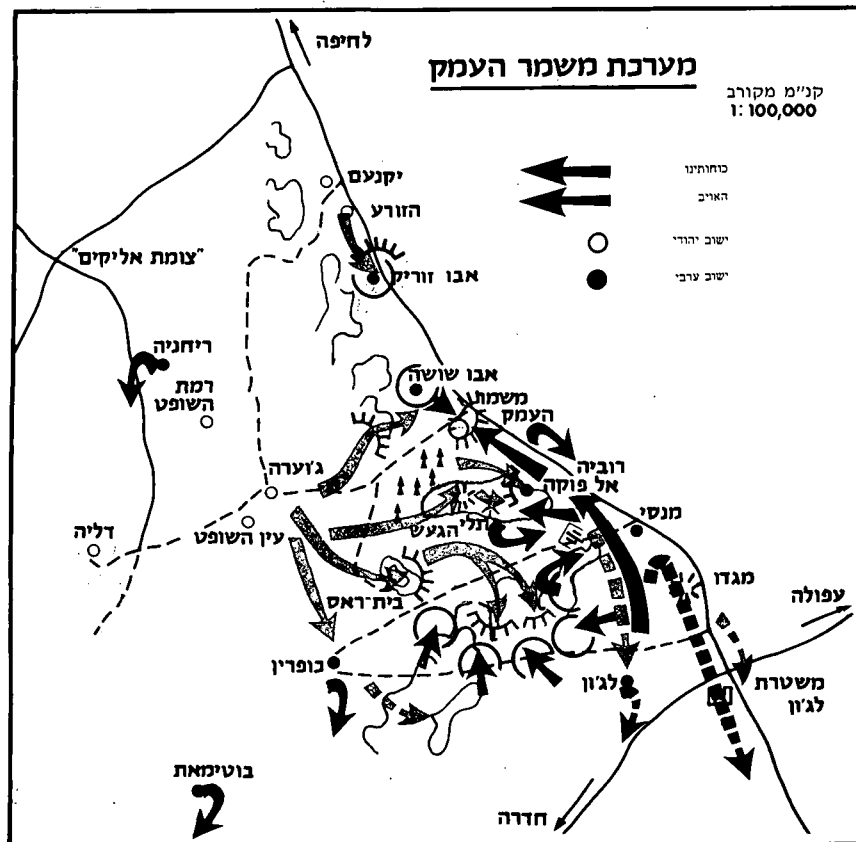
בליל 10 – 11 באפריל הגיעו למשמר-העמק אנשי שתי מחלקות חי"ש, בשאתם על הגב תחמושת מן המשאיות שגורשו באש.²² בג'וערה נעשו הכנות מנהלתיות

מרשם א' – מערכת משמר-העמק, 8-10 אפריל 1948

להסיג את כוחו בלילה, באין תחלופה טרייה, ורק בחרבת בית-ראס הושאר כוח. הכוחות נסוגו באין מפריע לאחר חצות ליל 9 – 10 באפריל. בשעה 0200 יצאה פלוגת "כרמלי" מהכפר, והתעכבה עד שהחבלנים חיבלו ברבים מבתי.¹² כוחות החי"ש שיצאו לתקוף את אבו-שושה, חזרו ממנה עוד לפנות-ערב ב-9 בחודש, לאחר ביצוע ההריסות. הערבים לא חזרו עוד לכפר.¹³ כבידוש הלילי של גבעות רוביה כמעט לא סבלו כוחותינו אבדות, וביום פגעו קשה בתוקפים מ"צבא-ההצלה", בלילה נסוגו ללא לחץ. קאוקג'י נשאר מסוגר בגזרה צרה, והאיום לאגפו נשאר בעינו.

והמשלטים, אך לא הצליחו לעקור את החי"ש והפלמ"ח מעמדותיהם. בכפר הגיעו לטווח מגע, אבל נהדפו במטחי רימונים של אחד המי"מים ואנשיו.¹⁰ קאוקג'י טוען שנסוג כדי לגרור את התוקפים מעמדותיהם המבוצרות ומסיוע הטנקים הבריטיים שבמשק, ומורה שוויתר על לא פחות מ-2 ק"מ. אח"כ שב לתקוף, וכל הלילה נערך בכפר קרב מבית לבית. למחרת, ב-10 בחודש, לפנות ערב כבש את הכפר מחדש, באבדות כבדות למגינים.¹¹ לאמיתו של דבר עלו חיילי "צבא-ההצלה" לכפר רוביה אל-פוקה ולחלי ה"געש" כבר בבוקר ה-10 בחודש, ומצאום נטושים: מג"ד הפלמ"ח החליט

בים. המרגמה היחידה במשמר העמק סייעה גם היא בכמה פגזים. פגזי החיפוי [מחרבת בית-ראס – א"א] לא הגיעו לכפר. הפגיעות של הערבים נעשו מדויקות יותר. אחד הרצים נפגע מיד... אחדים התחילו להתבלבל ולפגור... צריך היה להשתלט בכוח על המורכ והר-תיעה... דומה, לא הפחד מפיל אימתו, אלא היום הוא המאיים – המורא מפני אור היום.²⁷

המחלקה התבססה בכפר, אך לא המשיכה במרדף, והערבים הנסוגים עוד נאחזו בתל אכבריה ובחרבת חישש.²⁸ כוחות "צבא-ההצלה" החלו מרכזים להתקפת-נגד. רגלים עלו על המשלטים מדרום לפלוגה הדרומית, החלו מרתקים אותה באש, ויוצאים להסתערויות. בגלל המדרונות הקמורים יכלו התוקפים להגיע בהסתר עד קרבת העמדות, ונהדפו כמה פעמים במטחי רימונים ובאש מכוונת היטב של המרגמה מחרבת בית-ראס אל עמדות הערבים.²⁹ בהמשך הבוקר הגיעו כוחות תגבורת של "צבא-ההצלה" עם שני תותחים לתוך עמק מנסי, מעבר לטווח היעיל של כוחותינו במשלטים, הציבו את התותחים בגלוי (כאזור הבר-סטנים, נ"צ 165222), והחלו תוקפים לעבר רוביה. כדי להסיר את הלחץ, הוצאה המחלקה מעמדות "הר הגעש הקטן" והר-עברה לרוביה. מכאן תקפה בצהרים לעבר תל אכבריה וחרבת חישש, והניסה את מגניהם.³⁰

אחרי-הצגה עוד כוח תגבורת ערבי, בפיקודו של אל-ביטאר, נאמנו של קאוקגי, ועמו שתי משאיות גוררות תותחים. התגבורת הגיעה עד תל גיחש שבמרכז עמק מנסי, ומגיד הפלמ"ח סבר שהכוח מתעתד לנוע לחורשה ולרדת לתקוף משם את משמר-העמק. פלוגת המארב קודמה מהחורשה עד מדרום ל"הר הגעש" (כאזור 1637224), ואש המק"ב והמרגמה כוננה לאזור. המשאית התפוצצה על מטען פגזיה, והושמד תותח; אל-ביטאר נפגע באש, ומת מפצעיו.³¹

הלחץ הערבי על רוביה גבר אחרי-הצגה. שריוניות סייעו לתוקפים וניסו לעלות על הכפר. נהדפו התקפות חוזרות על המשלטים הדרומיים ועל "הר הגעש" – בדור-חות דובר על יותר מעשרה ניסיונות הסתערויות שנהדפו באותו יום.³² לקראת הערב דעכו ההתקפות, וכוחות האויב נסוגו באבדות כבדות, שנאמדו בכ-100 נפגעים ויותר.³³

– "שישה גרודים". עם זאת הוא מתרברב, שהתקפתו הפכה ל"משוהו הדמה לטבח".³⁸ בהסתמכו על "מקור בריטי" הוא קובע שהיהודים איבדו ביום זה 230 איש בהרוגים – מפקד כוחות ה"הגנה".³⁹ אולם מבין דבריו מבצבצת ההודאה בהתשתו שלו: בשעה 130940 הבריך שתחמושתו אוזלת ותבע תחמושת תותחים ומרגמות; למחרת היום ענה טהא אל האשמי במברק ובמכתב, ותבע ממנו להפסיק את מה שהפך ל"קרב התשה" לעצמו, ולהמתין עד שיוכלו לספק לו תחמושת ממדינות הליגה הערבית.⁴⁰

אבד כל סיכוי להתקדם לעבר חיפה, ומה עוד שגם רמת-יוחנן עמדה בהתקפה. בגזרת משמר-העמק בוטרו כל כוחות האויב בעורפו של המשק, מבלי שקאוקגי יכול היה להושיעם. בחזיתו ניגף ונסוג כ-10 ק"מ בכל המרחב מדרום ליישובים שבעמק וברמת-מנשה. "צבא-ההצלה" נסוג למרכז השומרון, ונאלץ לארגן מחדש את גרודיו ששובשו.⁴¹

גם כוחות ה"הגנה" לא המשיכו להחזיק בלגיון אחרי צאת הפלמ"ח, כי במקומם לא באו כוחות ח"ש או ח"י"מ להתבסס במוצא כביש עירון ובמגידו.

גם כוחות הפלמ"ח ירדו שוב מהמשלטים, ורק כוח ח"ש נשאר להחזיק ברוביה אל-פוקה. המג"ד מדגיש את העייפות של אנשיו: "העייפות אכלה בכל פה... הכוח היה יגע, מצוץ עד תמצית לשדו, התחמושת מעטה, הציוד והחגור 'מרוסקים' והאנשים רעבים, צמאים, בבגדים קלים וקרועים".³⁴ מספר ההרוגים במשק ובכוחות השדה במערכה כולה הגיע ל-18, ומספר הפצועים היה גדול.³⁵ בבוקר המחרת שוב ניסו כוחות "צבא-ההצלה" בפעם האחרונה להתבסס בגבעות שמצפון למנסי, והפעם עלו ל"הר-הגעש", אבל כוח שהוצא ממשמר-העמק הניס אותם, ובהגיעו למשלט, מצא שהפעם נסוג "צבא-ההצלה" מעמק מנסי דרומה, לעבר לגיון.³⁶

יצחק שדה תבע מאנשיו לגבור על העייפות, להתנער ולצאת בעקבות האויב, כדי לתפוס את בסיסי ההתקפה. בליל 14 – 15 באפריל יצאו לפוצץ את בתי הכפר מנסי, ולמחרת, ב-15 בחודש, תפסו את תל מגידו, את הכפר לגיון ואת המשטרה בצומת לגיון, בפתח נחל עירון.³⁷

קאוקגי מתרץ את הפסקת ההתקפה בחשש מאיגוף עמוק של כוחות עדיפים

במשלטי משמרה העמק אפריל 1948

"... הופעל לראשונה הגדוד הראשון של הפלמ"ח בהתקפת-נגד מקבילה נגד 'צבא-ההצלה' של קאוקג'י, כשהוא פועל מספר יממות במת-כונת היכולה להיחשב לקרב הגדודי ההתקפי הסדיר הראשון של ארגון ה'הגנה' וצה"ל".⁴⁷

אולם מניתוח המערכה עולה, שלא חל במשמרה העמק עדיין "מפנה" מודע ומוגדר בשיטות הלחימה, ובמידה רבה נשארו תכסיסי המערכה בבחינת ניסויים של לחימה רגלית עקיפה, אשר יצחק שדה עצמו כינה אותה לאחר מכן "הגנה גמישה". כאשר בודקים מהי היחידה הפועלת טקטית, נמצא שהפלוגות תומרנו במתואם, אבל לא נערכה התקפה גדודית. בהגנת המשלטים לא נסתייעו הפלוגות הדדית, ובוודאי שלא ניתן למגד עדיין "לשחק" בנשק מסייע גדודי מרוכז. "שדה עצמו גרס שהפלמ"ח הוכשר לפעול ביחידות גדולות במבצע "נחשון", בקרבות משמרה העמק, ואחר-כך במבצע "יפתח", ועם זאת הדגיש שבסביבות משמרה העמק נכנסו "יחידות קטנות (לא יותר ממחלקה)

ומהתעייפות יתרה בגלל ליקויים באימון, בציוד ובמנהלה: עדיין לא צוידו ולא למדו להתחפר ולהתבסס, וסבלו מהאש העדיפה של האויב.⁴⁵ כן התקשו בהספקה רצופה של מזון ומים (וחסרו מימיות!). לכן נאלצו פעמיים לוותר בלילה על המשלטים שהחזיקו בהם ביום.

בגלל העייפות הגוברת, ובהעדר רכב, לא היו כוחות-השדה נמרצים די בניצול ההצלחה ובמרדף לעומק. ב-9 לחודש לא הושלם כיבוש אבו-שושה בפעולה חד-זמנית מאבו-זוריק – ונגזרו על משמר העמק עוד יומיים של ניתוק.⁴⁶ בהדיפת "צבא-ההצלה" ממנסי, ב-9 וב-13 בחודש, הסתפקו בהישג, ולא יצאו למרדף מידי כדי להפוך נסיגה למנוסת בהלה.

האם ובמה מבשרת מערכת משמר העמק תמורות בטקטיקה של כוחות ה'הגנה'? לראשונה פעל גדוד פלמ"ח קטן במתואם, לחם פעמיים יותר מיממה ברציפות, תקף והגן ביום, נוכח אויב כעיף סדיר ועדיף בנשק. יש שהדגישו ביסודות אלה תמורה וראשית המעבר של ה'הגנה' ממלחמה זעירה למלחמה סדירה:

בתחילת מאי 1948 כמעט נתחדשה פרשת משמר העמק: ב-6 בו הוטרה המשק באש נק"ל מרוביה אל פוקה ומהמשלטים הסמוכים, וחרבת בית-ראס נתפסה לזמן מה, עד שהוזעקו כוחות מגדוד "זורעאל" של חטיבת "גולני" לסלקם. כדי להסיר את הלחץ בגזרה זאת, הוטל על חטיבת "אלכסנדרוני" לפעול במבואות המער-ביום של נחל-עירון.⁴²

עיונים במערכה

לאחר כשלונו של קאוקג'י בהתקפות הראשונות על המשק, בין הערביים ב-4 וב-5 באפריל, נואש כנראה מפעולת רגלים, אלא כשהם מלווים בצמוד בשריר-ניות ובעצמה ארטילרית. אחרת, יקשה להבין את דבקותו הקישחת בגיזרת הכביש: כוחו הממונע לא הופעל במרוכז ובתכליתיות אפילו מכיוון שדות העמק, מקום שממנו יכול לסייע באש אגפית יעילה לתוקפים במורדות מגבעות רוביה. על אחת כמה, לא נוצל לתמרון אוגף מעבר כופרין. מכל מקום, אף שקאוקג'י הודה באיום ה'הגנה' מהאגף, ותלה בו את אחד מנימוקי נסיגתו, לא אבטח את אגפו המערבי בכוחותיו, אלא הניחו לכפ-ריים (ראה מרשם ג').⁴³ לאחר ניסיון שווא אחד להפתיע, תלה את כל תקוותו ברי-כוז בהתקפתו הישירה על המשק. ריכוז יתר עקר זה, והניסיון החוזר להבקיע ישירות לתוך המשק בגזרה צרה, לאחר שנהדף, מעידים לא רק על משגהו הטקטי, אלא על משגהו האסטרטגי – כי גישתו הישירה הקלה על כוחות ה'הגנה' להתרכז להגנת היעד.⁴⁴

כשם שולול קאוקג'י בגורם המרחב חנח את אגפיו, כן זלזל בגורם הזמן, ואיבד מספר פעמים את הזמן היקר להשגת הכרעה, כאשר האויב קטן, או זקוק להפוגת-נשימה. בשבוע הימים שהחל בליל 8–9 באפריל, ניכרה איטיותו פעמיים. ראשית, כשלא תקף ב-10 בחודש, לאחר שכבש מחדש את רוביה ועדיין החזיק בכפרים בעורפה של משמר העמק; ייתכן שאז עוד חיכה לתותחנים ולשריוניות שבוששו לשוב מירושלים, אך השתזה שנית ב-12 בחודש, כאשר לא הגיב על תפיסת כופרין, ונתן שהות ליצחק שדה להקדימו שוב בליל 12–13 בחודש.

כוחות ה'הגנה' ניצלו את האגף המערבי, ונסתייעו היטב בתכסית שבנוף הגבעי – החורשה והמטעים, והשטח הבנוי ברוביה, ומה עוד שהמפקדים הצט-יינו בהכרת השטח ובהתמצאות בלילה. בהגנת עמדותיהם ביום סבלו מנפגעים

משמר-העמק

ההתקפי לכיבוש מרחבי ה"פרוזדור" לירושלים, והנכונות להחזקה קישחת במשלטים חיוניים.⁵²

הרושם המידי של הישגי מבצע "נחשון", מערכת משמר-העמק והגנת רמת-יוחנן עורר את מטכ"ל ה"הגנה" להפעיל ללא-דיחוי את החטיבות, המוקדות ומתארגנות עדיין, ולהוציא את פלוגותיהן וגדודיהן למבצעים התקפיים ברוח "תכנית ד", כדי להשתלט על הערים המעורבות, להשיג רציפות טריטוריאלית במרחב היהודי, ולתפוס בכוחות-השדה עמדות הגנה וחסימה בחזיתות הפלישה הצפויה. ברוח זאת פעל יצחק שדה עצמו במשמר-העמק, כאשר שיגר את כוחותיו העייפים להתקדם עד מבואות נחל עירון.⁵³

תרומתה הטקטית של משמר-העמק הייתה זמנית ומקומית, אולם גדולה תרומתה האסטרטגית של המערכה – הן בהכרעת מבצע "נחשון", והן בשבירת כוחו של קאוקג'י שבע לפני כיבוש חיפה

בהקמת "ש"ש" – שרות המשוריינים, ומתפקידו זה נקרא אל משמר-העמק. מיד אחרי כן יצא לשליחות מבצעית בירושלים, ובחזרו משם – המשיך ביתר-מרץ לפתח את כוחות השריון והועמד בראש חטיבת השריון הראשונה, חטיבה 8.⁵¹ חשיבותה של מערכת משמר-העמק מתגלית אפוא בנכונות לחשוב ולנסות דרכי-פעולה מקוריות, מול אתגרים חדשים ומשתנים. בלחימה למדו לשלב כוחות מסתערים ומסייעים. במנהלה, הכירו בצורך בדפוסים "סדירים" יותר. הנכונות לחדש וגמישות המחשבה הדריכו מפקדים למצות גם בעתיד את ניסיון-העבר שלהם בלחימה זעירה, בפשיטות, במארבים ובהתקפות-נגד, כדי לנקוט הגנה פעילה ויוזמת, גם כאשר כוחות-השדה ואנשי היישובים נתבעו להתאפר ולעמוד בפני הצבאות הפולשים בהגנה ניחת במגנניהם.

התמורה המהפכנית באמת, שאירעה בימי משמר-העמק, ואשר הדריכה את מחשבת ההנהגה ומפקדי ה"הגנה" מכאן ואילך, התחוללה דוקא במבצע "נחשון", שבו באו לידי ביטוי התמרון המערכתי

לואדיות הניצבים לציר התנועה של צבא קאוקג'י.⁴⁸

כאשר בוחנים מהי לחימת "יממות", ומה מקום הלחימה ביום, נמצא שב-13 באפריל תקפה מחלקה עם שחר, בד"כ התגוננו הכוחות ביום, מחלקות דילגו לעמדות-חליפין ופעלו בהתקפת-נגד מהחורשה ומרוביה אל-פוקה ביום, אבל הפיקוד הגביל במודע למינימום את הפעילות ההתקפית היוזמה ביום, והעדיף להכות את האויב – התוקף ביום בעקשנות – ממערכי-ההגנה.

במורשת הגדוד הראשון וחטיבת "יפתח" נחרתו דווקא הקרב במלכיה והנרסיגה משם, ב-15 במאי, כפעולה גרדית ראשונה, אף כי לא יוזמה, לאור היום ולנוכח אויב סדיר. הגדוד הראשון יצא למבצע גדודי מתוכנן ויוזם כפעולת יום רק במערכת "דני", ב-10 בילי.⁴⁹

נפנה לבחון את קרבות משמר-העמק מן הבחינה ההגנתית. האם הסיק יצחק שדה את הלקח שיש לאמץ את "ההגנה הגמישה" בכל הנסיבות? כאמור, יצחק שדה לא העלה כלל על דעתו את הוויתור על משמר-העמק. המשק היווה "שטח חיוני", שעליו יגן הגנה קישחת ועקשנית. הוא הרשה לכוחו להתקדם ולהיסיג כל עוד מדובר בשטחי האויב, שבהם "סחר" בגמישות, כדבריו. ואילו המג"ד ראה את הצלחת הגדוד ב"תמרון נועז ומלחמה עקשנית". לדבריו, תרמה המערכה ניסיון קרבי ו"יכולת מנהלתית וארגונית". הוא החשיב אפוא את העימות עם האויב הסדיר, אך לא ראה משהו "סדיר" בפעולת גדודו.⁵⁰ אדרבה, המפקדים ראו בפעולה יישום של נסיון הגרילה, הניידות הרגלית, ההתגברות על הדלות בנשק ובציוד ברוח של "למרות הכל", ו"אין ברירה", כדברי ליובקה יבזורי, מפקד המשק בימי המערכה.

אמנם באה לידי ביטוי במערכה המקורי ריות של התפיסה המבצעית של מפקדים, שמצאו פתרונות מעשיים ומלהיבים לבעיית המפגש עם צבא סדיר בארגונו ובתפיסת מצביאו. אולם כבר כעבור חודש הוברר למפקדי ה"הגנה", שלנוכח הפלישה הבינ-ערבית אין להם כמעט שטחים ל"מקח וממכר", וכי למעשה הם מצויים על הגנה קישחת – "קיפודית" – על המשלטים והיישובים החיוניים.

יתר על כן, במשמר-העמק, כמו במאבק על הכבישים, עמדו המפקדים על מגבלות יכולתו של כוח רגלי, והכירו בהכרח ברכב קרבי לצורך התמרון, כנגד אויב עדיף המצויד בשריוניות, ואח"כ – בטנקים. יצחק שדה עצמו היה כבר שקוע

מבצע "אבק" 1948: הישג, סיכוי והחמצה

סא"ל אורי דרומי

ההפוגה השנייה במלחמת העצמאות אפשרה לצה"ל להתעצם בצורה מאסיבית: רכבת אווירית ישראלית (מבצע "בלק") הוזימה לארץ שפע של נשק, חימוש וציוד צבאי מגוון; בסיסי האימונים הכשירו אלפי חיילים רעננים עבור החטיבות היגיעות; ולקראת חידוש הלחימה יכול היה צה"ל, לראשונה, ליטול את הזימה האסטרטגית לידי.

תשומת הלב העיקרית, בעת ההפוגה, הופנתה לנגב. המערך המצרי, שהתפרס מרפיח למגידל ומשם לבית-גוברין ובית-לחם, חסר אמנם עומק אסטרטגי של ממש, אך די היה בו כדי לנתק את הנגב. הנגב לא נפל הודות לעמידת היישובים, והודות לחטיבת הנגב (או חטיבת סרגיי, על שם מפקדה נחום שריג-סרגיי). אך הכוחות הדלילים הגיעו אל סף התשישות המוחלטת, ואסור היה לשחוק אותם יותר. החטיבה (גדוד הנגב הצפוני, גדוד הנגב הדרומי ואחר כך גם גדוד הפשיטה – "חיות הנגב"), נשאה בעול הגנת הנגב מתחילת המלחמה. לפני הפלישה המצרית התמקדה הפעילות באבטחת יישובים, בהגנה על צינור המים, ובליוי שיירות. עם הפלישה השתנה המצב לחלוטין. מול העצמה המצרית יכלה חטיבת הנגב להעמיד כ-800 איש עם נשק אישי ומקלעים ספורים. נשק הסיוע החטיבתי כלל מספר מרגמות 3 אינץ', עם פגזים מועטים, שני תותחי 20 מ"מ ושתי "דוידקות" עם כעשרה פגזים. האויב ניצל את תותחיו ומטוסיו ביעילות, וההשפעה הפיזית והמוראלית – הייתה קשה. כך תיאר זאת המח"ט סרגיי:

מהלומה קשה ניחתה על לוחמי הנגב בפגישתם הראשונה עם ההרעשה האווירית, ההפגזה הארטילרית והשריון הכבד. באין כל אפשרות תגובה ישירה, אלא נקיטת דרכי הגנה פסיביות של התחמקות בשטח הפתוח, או התחפרות באזור המוגן, הרגשת הברידות גברה שבעתיים, והמ-

חשבה על קרב נואשים החלה מתגנבת ללבות האנשים ולערער את בטחונם.

לכך התלוותה הרגשת קנאה ומרירות – כלפי אלה בצפון הרחוק. המח"ט ציין, כי: "כוח נפשי רב דרוש היה לניהול המערכה בנגב, כדי שלא לשקוע באווירה זו, הצופנת בחובה שבר" (ספר הפלמ"ח ב' 858, 860). גם אברהם אדן ("פרץ") בספרו החדש "עד דגל הדיו", כותב דברים דומים.

החטיבה נקראה כל העת בין רצועה לרכו כוח כנגד המצרים ולשמור על ניי-דוט ואף לבצע פעולות פשיטה – לבין הצורך לרתק כוחות להגנה על יישובים. גדוד הנגב הצפוני הקצה להגנת כפר דרום [שנפל בסופו של דבר] חלק ניכר מכוחו, ולמיקוש גשר בדרך עזה – באר-שבע – את כל חומר הנפץ שלו... כוחות נוספים ישבו בנירים, ידמרדי, בארות יצחק ובעד יישובים.

את ההפוגה הראשונה לא הספיקה החטיבה לנצל לצורך התאוששות, וכבר נכנסה לקרבות "עשרת הימים" (8–18 ביולי). במהלכם נהדפה התקפה מצרית גדולה על בארות יצחק, אך נכשל מבצע "אנ-פאר" – ניסיון של חטיבת הנגב לכבוש את עיראק-סואידן ואת משלטי חוליקאת. "ההפוגה" שהייתה צריכה להגביר את כוחנו, להזרים לנגב אנשים וציוד נוסף ולאפשר מנוחת-מה ליחידות היגיעות והרצועות – פוגשת בנו כשאנו נצורים ומנותקים מעל הארץ" (בנתיבי הנגב הנצור, 82).

במטכ"ל התגבשה הדעה, כי אין ברירה אלא להעלות את חטיבת הנגב לצפון – להתאוששות ולהתארגנות, ולהוריד במקומה חטיבה אחרת. מצב האספקה בנגב היה אף הוא בכי רע. עד ל-15 במאי הפעיל "המשביר" מחסנים מרכזיים לנגב,

• תודת המחבר לארכיון צה"ל – על האפשרות לעיין במסמכי תשי"ח, ולארכיוני רוחמה ורביכים על עזרתם הרבה.

אך עם הפלישה נסגרו המחסנים ("הממונה עליהם נסע לתל-אביב לדרווח על מצבם", מתלונן-לועג מפקד חטיבת הנגב). המים אמנם זרמו בצינורות – הודות לתושיות של מפקד המחוז, ישראל לברטובסקי, ולסוירים של אנשי החטיבה באזור. גם ועדת הנגב, הגוף שארגן את הרשויות האזרחיות באזור, עשתה – בראשות יוסף וייץ – כמיטב יכולתה, אך בכך לא היה די. הניסיונות, שנעשו במהלך חודש אוגוסט להעביר שיירות דרך מחסומי המצרים (מבצעי "גייס" – ראשי-התיבות של שלוש החטיבות שהשתתפו: גבעתי, יפתח וסרגיי) לא צלחו. התגבורות, שהצליחו להסתכן מהצפון, כילו את המזון שהביאו עמן. במחצית אוגוסט נותר במספר יישובים נצורים מזון לשבוע בלבד.

מי שלא זנח את הנגב אף לרגע אחד היה חיל האוויר. בימים הקשים ביותר של המצור היו ה"פרימוסים" הקטנים החוט הדק שקישר בין יישובי ומגני הנגב לבין הצפון הרחוק ("ארץ-ישראל", בלשון אנשי הנגב), ועדיין לא סופרה במלואה האופיאה של אנשי טייסת הנגב. אך גם מאמצים אלה היו כטיפה בים מול הצר-כים הגדולים. אהרון רמז, מפקד חיל האוויר, אמנם הבטיח ברוחב-לב להטיס לנגב 80 טון טען במשך שבוע, אך חיל האוויר לא היה מסוגל לעמוד בהבטחתו, בשל כושר הנשיאה הנמוך של המטוסים הקלים, תקלות מכניות מרובות, והעדר חלקי חילוף למטוסים שנשחקו מן המאמץ הממושך.

שועתם של אנשי חטיבת הנגב עלתה והגיעה אל חזית הדרום (ראה מסמך בעמ' 93) ואל המטכ"ל. כעת היה ברור כי יש צורך במאמץ לוגיסטי בקנה מידה אחר לגמרי, וכי רק רכבת אווירית של מטוסים כבדים תציל את הנגב מהתמוטטות.

בצפון, הוטלה המשימה, באופן טבעי, על להק התובלה האווירית (ATC – Air Transport Command) בפקודו של מאיר (מוניה) מרדור. זה היה ארגון,

הערכתם של ה"כחולים", כי יטיסו 60 – 80 טון בלילה העלתה חיוך על שפתי ה"ירוקים": הם דיברו על כ-15 טון ולא יותר.

במקביל טס קצין המבצעים של הלהק, אלי גנן (לאו גרדנר) אל הנגב, כדי לאתר שדה מתאים. השדה אותר בין רוחמה לשובל, ומיכאל "מלך הנגב" החל מייד בהכשרתו (ראה מסמך בעמ' 98). תוך ימים ספורים יושר משטח עפר באורך כ-1,100 מטר וברוחב 40 מטר, שהתאים לנחיתת מטוסים רב-מנועיים במשקל של עד 30 טון. ב-23 באוגוסט 1948, בשעה 1800, נחת בשדה מטוס ה"קומנדו" הראשון. האבק שהעלה בריצת הנחיתה שלו, הביא לכינויו של השדה – שדה "אבק" (ולמבצע כולו ניתן השם מבצע "אבק" (Operation Dust Bowl)).

באותו לילה נחתו בשדה "אבק" ארבעה מטוסים, ופרקו, בסך הכל, 29 טון – כמעט כפליים מהערכת אנשי אג"א. למחרת התבצעו 11 גיחות, שהטיסו לנגב הנצור 75 טון. בחודש הראשון למבצע נערכו 200 גיחות – כל לילה, בלי יוצא מן הכלל, פקדו מטוסי התובלה את השדה – והוטסו כ-1,200 טון, כפליים מהיעד שקבע רמז. במטען נכלל כל הציוד של חטיבת יפתח, שירדה להחליף את חטיבת הנגב. אנשי החטיבה עצמם הסתגנו דרך קווי המצרים דרומה. המטוסים הטיסו לצפון בחודש הראשון כ-2,200 נוסעים, ובתוכם כל אנשי חטיבת הנגב.

עבור הלוחמים שעברו בנגב תקופה כה קשה, היה הצפון מעין "מילת קסם", הזיה לא מושגת ולא ניתנת כלל להגשמה. הנתיב האווירי שנפתח העניק להם כלשונם, "פגישה עם הבית, עם משפחה אחרי ניתוק ותלאות ודמים... יום של נופש, מקלחת טובה, מטה צחה, אחרי הפגזות וגלגולי מחילות ובונקרים אפלים ונושמי אבק" (בנתיבי הנגב הנצור, 91). תיאור מרגש של הטיסה צפונה נמצא בבטאון חיל האוויר:

סוף סוף הגיע המטוס המקווה. ציפור כסף כבדה הרעידה את הלכבות של אנשי הנגב, שצריכים היו לעלות לצפון לראשונה, לאחר חודשים ארוכים של מצור. בתרועת שמחה נתקבל המטוס, לאחר שנפרקו מתוכו כל אוצרו.

מיכאל ויימרס, המטאורולוג חסר הלאות מרבי בים, שאין לתאר כיצד הייתה פעלות חיל האוויר בנגב מתנהלת בלעדיו. הוא נהרג בתאונת מטוס, בשלהי אוקטובר, בתורו אחר שדות נחיתה חדשים בנגב.

אספקה לכוחות הלוחמים. זה היה סיום מרשים להכנות הקדחתניות, שנערכו בלהק לקראת המפגן: טיסות מבנה, אימון נים בעלייה ובירידה מן המטוסים, העמסת ופריקת ציוד. המפגן נקרא "5708" על שם שנת התש"ח שבה נערך. למחרת הטקס התקיים במטכ"ל דיון בעניין הנגב. לאחר סקירתו של דיון על המצב בחזיתות, עמד בן-גוריון על הצורך להחיש אספקה לנגב הנצור. הוא שאל את יגאל אלון, מפקד חזית הדרום, אם ניתן לפרוץ דרך לשיירות אספקה. אלון ענה, כי הדבר ייתכן, אולם אי אפשר יהיה להחזיק בפרודור שיפרץ יותר מ-10 – 15 שעות, שכן המצרים יחזרו ויתקפוהו, ביבשה ומן האוויר. לאור זאת נשאלו נציגי חיל האוויר – חי יששכר, אהרון רמז ומאיר מדרור – מהי האלטרנטיבה באוויר. הללו השיבו מה שהשיבו כבר בדיונים קודמים, כי ניתן להטיס את האספקה בדרך האוויר ובזמן מתקבל על הדעת. הבעיה העיקרית הייתה מחסור בדלק, ולוי אשכול, מנכ"ל משרד הביטחון הבטיח לדאוג לעניין.

אנשי ח"א החלו מיד בהכנות. הם נפגשו עם אנשי אג"א ואג"א, כדי לתכנן את המבצע. רמז קבע בדיון במטה הלהק, מכסה של 600 טון בחודש הראשון. אך

הלל אלידאג (אלדוך), קצין ההנדסה של "גבעתי", ולימים קצין הנדסה ראשי, בנה בבית מלאכה ברחובות מתקן להעמסת גיפים ולפריקתם.

שנשא באחריות מטה לכל ענייני התובלה האווירית הכבדה וגם פיקד על היחידה המבצעת, דהיינו המטוסים. בלהק היו קומץ ישראלים ואנשי גח"ל רבים ומאז חודש מאי עסק בהטסת נשק וחימוש מציבה לישראל. מטוסי הלהק – C-54, DC-4, C-46 קומנדו וקונסטליישן – עשו דרכם משדה זאטיץ שבציבה אל שדה עקרון, עם חניית ביניים ביוגוסלביה או בקורטיקה. בבתנם נשאו מטוסי מסרש-מיידט מפורקים, נשק רב – כולל ה"בוות" המפורסמות – ותחמושת. בזאטיץ ("זברה", או "עציון", בפי אנשי הלהק) הוקמו בתי מלאכה שתחזקו את המטוסים. כל יום – ואף פעמיים ביום – המריא מטוס ארצה, מתוך כוונה לנחות בעקרון, בשעות החשיכה, לפרוק את מטענו, ולצאת מייד בחזרה, כדי לא להתקל בנ"מ או במטוסי הקרב המצריים. בתחילת אוגוסט חיסלו הצ'כים את בסיס זאטיץ, והמטוסים הוחזרו לעקרון. ב-17 בחודש התקיים טקס הפתיחה הרשמי של שדה עקרון. להק תובלה אווירית הכין לאורחים, וביניהם בן-גוריון הפתעה: לאחר ריכוך אווירי של מטוסי קרב הופיע מטוס "סקיימאסטר" שהוביל אחריו שלושה מטוסי "קומנדו". הללו נחתו ב"שדה האויב" ובמהירות מפתיעה זינקו מתוכם חיילים – פלוגה מגדוד 52 של "גבעתי" – והסתערו אל עבר "עמדות האויב". המטוסים המריאו ומייד הופיע מטוס תובלה נוסף, שהצניח

פ ל מ " ח

מטה חטיבת הנגב

ארכיון
קצין חטיבת
חטיבת הנגב
21-1
15-01
20-01
1948

מ ר ד ע ה

חלל מהיום 25.8.48 צריכים של האנשים אשר בחוקף המקידים או עבודתם להכנס לשדה החפופה ברוחם להצמיד ברשיון כניסה.

האנשים אשר צריכים לטוס צריכים לקבל לידתם את רשיון הטיסה אשר ישמש רשיון כניסה.

כלי רשיון זה לא תנחן לאף אחד רשום כניסה לשדה.

את הרשיונות אפשר לקבל בחדר קצין המנהלה.

מפקד השדה.

בסיס העורף של חטיבת הנגב

19 לאוגוסט 1948.

20.9
21.8
וכן

מסכ"ל אג"א/קסלן/

מסכ"ל אג"א

י. וייץ, יו"ר ועדה הנגב;

מטה חטיבת הנגב;

מטה פלמ"ח;

מאחר ששירות החספספה לנגב לא הצליחה לעבור את קו
האויב, אני בא שוב לחבוע את ביצוע פקודת מסכ"ל אג"א מח-1 לאוגוסט
1948 (שלא נתמלאה עד היום הזה) להעמיד לרשותי יחידת ג'ייסיס
להעברת חספספה לנגב.

הוכח דבר ששוער מראש - מיעוט אפשרויות החסוואה של
שיירה רכב כבד בחסוואה לג'ייסיס; פקודת אג"א בקשר להנ"ל ניתנה
בשעתה ברוח הדברים הנ"ל, מה גם שהמסיבות למתן הפקודה - מצב
חמור בשטח החספספה וחדלק בנגב - לא נשתנו.

עלי לחזור ולציין שאת חלקנו בביצוע פקודת אג"א
(הג'ייסיס יעמדו לפקודת מסכ"ל חבסיס הערמי של חנגב אוגוסט בלבד
ורק למטרה הנ"ל... חננו מקבלים את הודעתו של אוגוסט כי יש לו
20 נהגים וחייקים מתנדבים לצורכי נהיגת הג'ייסיס) ניתן בהתחבנות,
זהו גורם לא מבוטל כלל וכלל צ"ן הגורמים הצריכים להבטיח הצלחה.
אני מעיר כך ביחוד אחרי פרשת השיירה האחרונה (שחמכוניות והחגים
שניהנו לנו לאירגונה היו למטה מכל ביקורת, גם לדעת המפקד על כל
אלה מסעם שירות התחבורה, וטוב שכל אלה הוחלטו בקצה טובים מאלה,
לפי פקודתכם שלכם) כדי ללמוד משגיאות, כדי שהמטרה תושג בשלמות
ככל האפשר.

מפקד בסיס העורף של חטיבת הנגב,

א"א
חטיבת הנגב

אשר בוסה הע"ל א"א

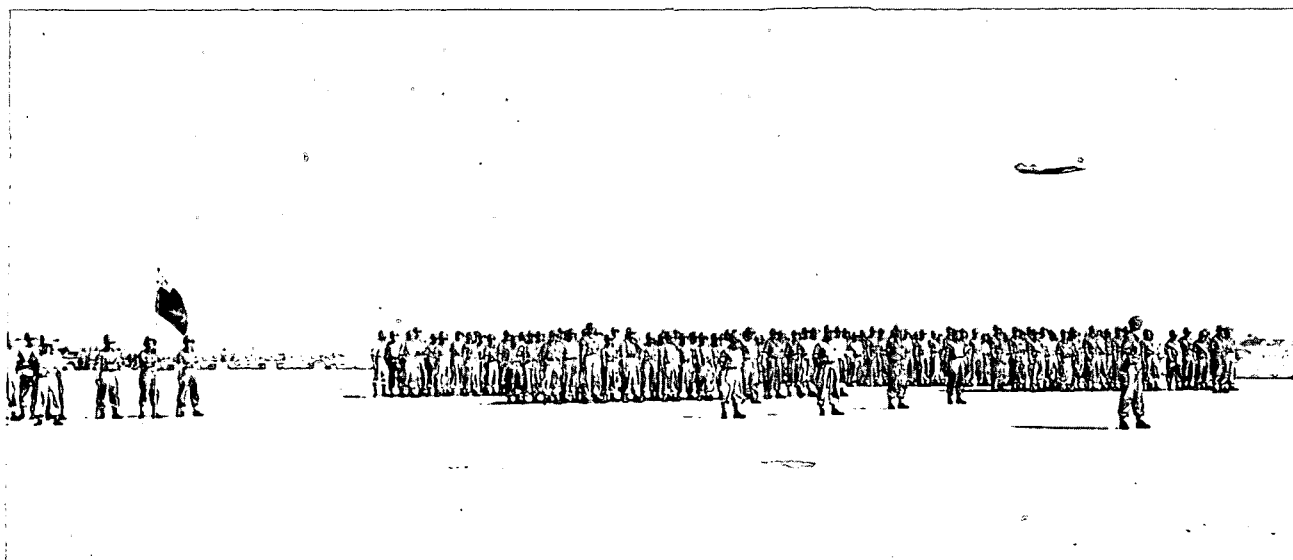
א"א

הנ"ל

מנצח:

אני זמר מאיזר גולד לטארי בואל נכח האחר.
יש סטייל רינג לנפ. זמן וינפן ויש ליהוד
יש שם גזאור יסמ"ח האוול.

10/3

תרגיל התשיח בעקרון, 17.8.84

היו נרגשים. מאושרים נכנסו האנשיים על נשקם למטוס, ישבו שורות שורות לארכו. נתנו ההוראות האחרונות, משהחל המטוס לזוז ממקומו פרצה צעקת חדווה אדירה מפי האנשים ומיד אחריה

לבושים קרעים, קרעי חולצות, במכנסיים בלויים. הפנים — זקנים או זקנקנים שפירושם רק הפסקה גדולה בין גילוח לגילוח. חיילים לבושי עוני, אין לך מחוזה קשה הימנו. הטייסים, לבושים כראוי,

תיו, נתרכזו האנשים ליד הפתח, שמתוכו נשפך מלבן של אור אל השדה. לפתע ראיתי אחד המחזות הקשים והמפוארים של הסיור כנגב. פלוגת חיילים, על צידם הקל. לא, זה לא הכל. החיילים היו

מטוסי התובלה היו עורק הקשר היחיד בין הנגב הנצור לצפון

— שיר, אחד מאותם שירים ראשונים וסנטימנטליים של המלחמה, שציליהם אוהבים לראות דמעות בעיני הישראליים. דמעות עמדו בעינים רבות ואחר כך נשתררה דממה עד שחנינו בצפון.

הקצב הקדחתני של הטיסות הביא לשחיקת הצוותים והמטוסים. לפיכך, הואט הקצב. ממחצית חודש ספטמבר, ועד לתחילת אוקטובר ביצע הלהק שתיים—שלוש גיחות בלילה, דבר שאפשר לצוותים להחליף כוח, ולצוותי האחזקה — לתקן את המטוסים. במקביל, גובשה המסגרת הארגונית של הלהק. בפקודת ההקמה שלו (30 בארסוט) נקבעו משימותיו:

- א. טיסות תובלה בנתיבים קבועים בתחומי הארץ ומחוצה לה.
 - ב. טיסות מיוחדות בכל מקום.
 - ג. הטסה והעברת מטוסים לישראל.
 - ד. הצנחת מצרכים.
 - ה. הטסת צבא מוטס (Airborne Troop) ו"חיל צנחנים".
- במסמך נקבע, כי מפקד הלהק ימונה על-ידי מפקד חיל האוויר, ויהיה אחראי

בפניו על ארגון, פיקוד ויעילות הביצוע של הלהק. וכאן בא חידוש חשוב: הבסיס הראשי של הלהק (עקרון) וכל בסיסי המשנה ("אבק" ואחרים) יעמדו תחת פיקוח מפקד הלהק. המשמעות הייתה שילוב של אחריות מטה עם פיקוד בפועל על בסיסים מבצעיים של חיל האוויר. כתוצאה מכך, חלו שינויים פרסונליים בפיקוד על בסיס עקרון. להק תובלה אווירית השתלט בעצם על הבסיס, כשהוא ממונה גם על טייסת ה"נורסמנים", שביצעה באותה עת רכבת אווירית לסדום.

המטכ"ל העניק למבצע "אבק" עדיפות גבוהה. כתוצאה מכך יכול היה הלהק לגדול ולמלא את שורותיו בבעלי מקצועות שונים. לפני המבצע שירתו 20 איש במטה הלהק בתל-אביב, בעוד 47 אנשי הלהק מוצבים בעקרון. בשיא המבצע הגיע הלהק למצבה של 52 איש במטה, 774 איש בעקרון, ו-47 איש בשדות "אבק" בנגב.

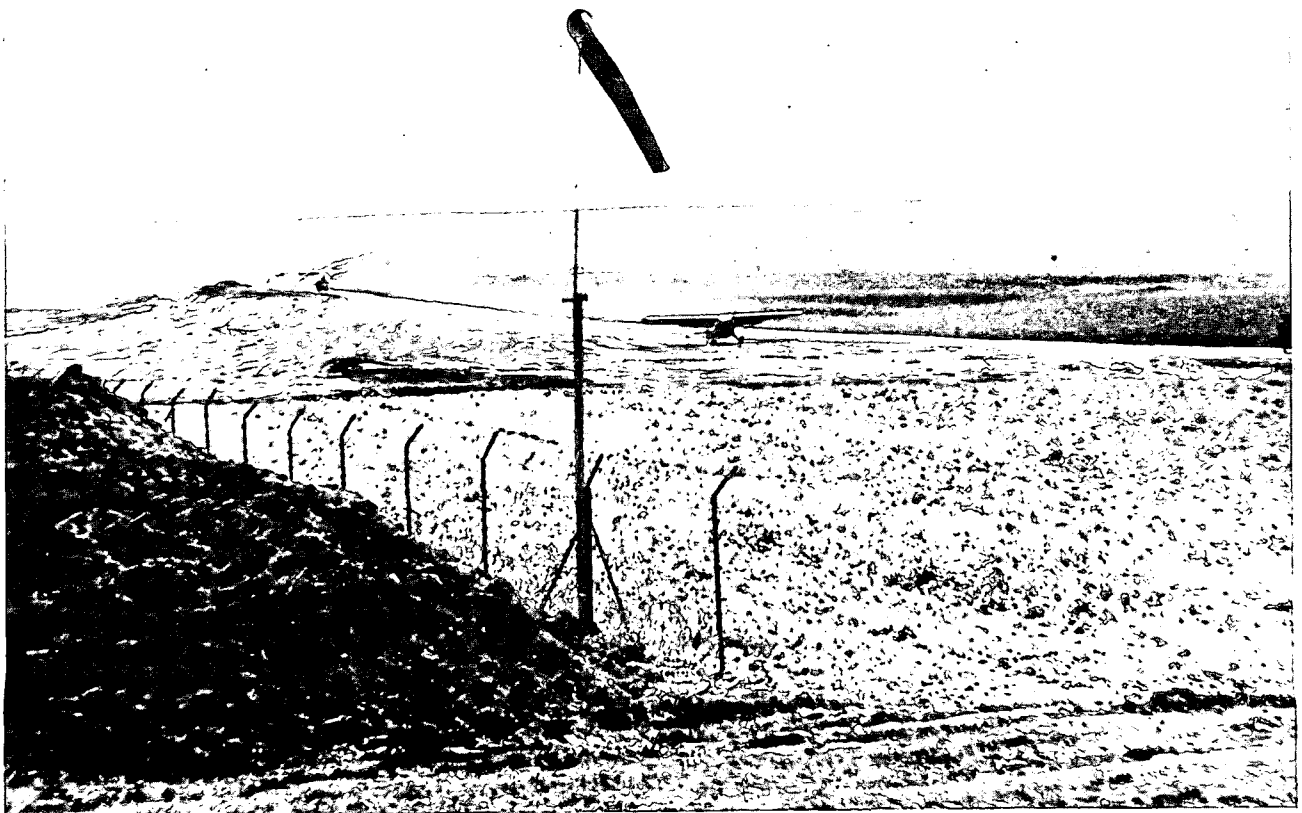
מבצע "אבק" היה כזריקת עידוד לנגב הנצור, למגיניו וליושבויו. אך חשיבותו עלתה עשרת מונים לאור ההתפתחויות המדיניות במהלך ההפוגה השנייה. הרוזן ברנדוט, המתווך מטעם האו"ם, העלה

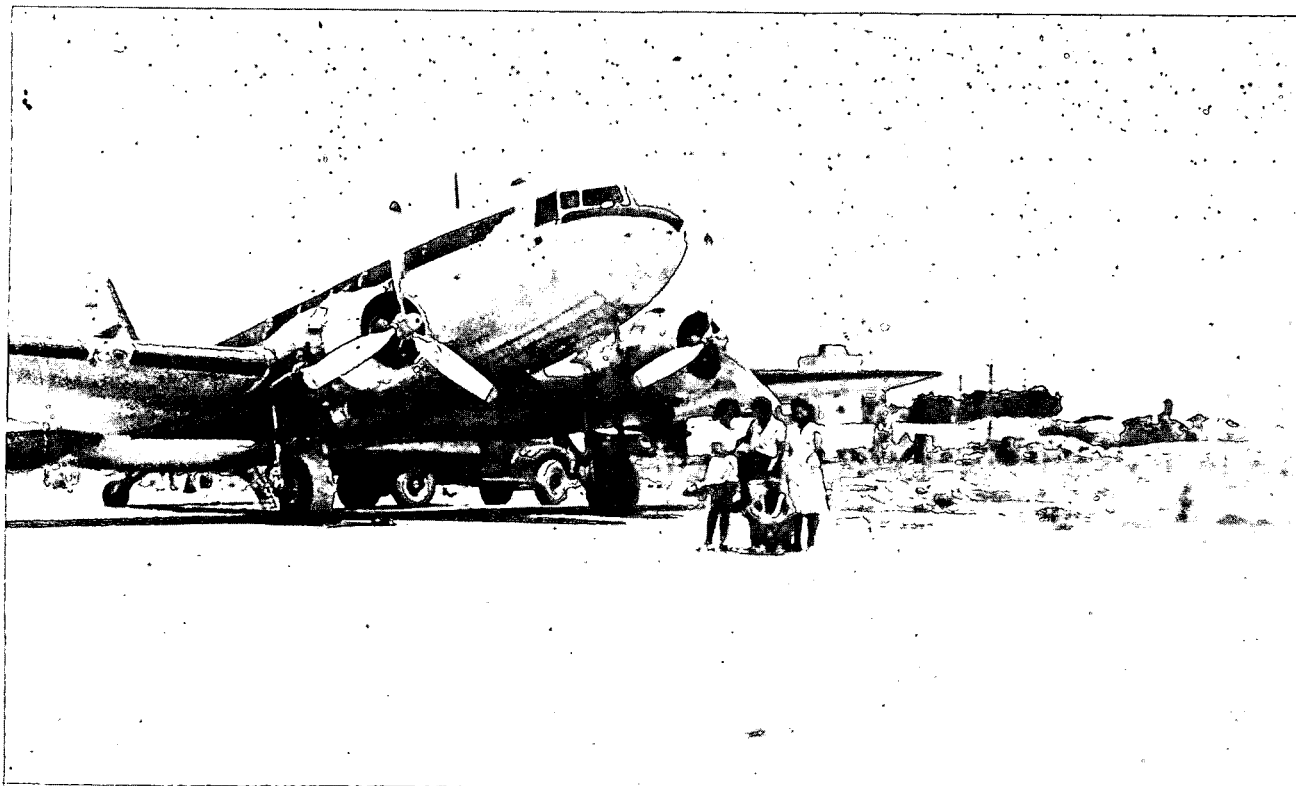
כבר בתחילת ההפוגה הראשונה הצעות להסדר, ועיקרן: הנגב יימסר לידי הערבים (עבדאללה) ותמורתו יקבלו היהודים את הגליל המרכזי. הצעתו סטתה מתכנית החלוקה, בהתבססה על צילום המצב הצבאי שהתהווה.

בן-גוריון היה ער לסכנה שהנגב יישמט מידינו, ובהדרגה הגיע למסקנה, כי רק "הכרעה צבאית שלנו בארץ תסכל את המזימה" (יומן המלחמה, ג', 712). הוא התלבט בין פעולה במרכז לבין מתקפה בדרום. לאחר שנדחתה הצעתו בממשלה, כ" 26 בספטמבר, לכיבוש גב ההר ("הבכיה לדורות") ולאחר שיוסף וייץ, ראש ועדת הנגב, הביא את זעקת הנגב אל בן-גוריון — נפל הפור. העיניים הופנו דרומה, והחלו ההכנות למבצע "יואב".*

בלהק תובלה אווירית התבטא הדבר בהגברת קצב הטיסות לרוחמה — מארבע גיחות בלילה בממוצע עד עשר בממוצע ללילה בתחילת אוקטובר. עד מהרה הכשיר מיכאל "מלך הנגב" החרוץ

* אלחנן אורן העלה בפני את הסברה, כי בן-גוריון החליט על מבצע "יואב", בין השאר, משום ששמע מפי יוסף וייץ, כי שדות התעופה של "אבק" ייצאו מכלל שימוש בחורף.

והישגיו במבצעי "בלק" ו"אבק" היו נדונים נכבדה. יתרה מזו, הלהק לא קם בחלל ריק, מבחינת הדוקטרינה. ב-25 ביולי 1948, קיבל בן-גוריון מהדרום אפריקאי ססיל מרגו, אחד מן המומחים שבהם הקיף את עצמו, הצעה לארגון חיל האוויר. משימות החיל, כלשון הצעת מרגו, היו:

1. הריסת כוח האוויר של האויב (על ידי צנחנים) (ההדגשה שלי — א"ד).
2. עזרה לצבא ולצי בכל הדרכים.
3. התקפה על נקודות אסטרטגיות של האויב במטרה לשבור כוחו הצבאי, או לערער רצון הממשלה או העם להילחם

* באותם ימים ממש בוצעה קבל עם ועדה רכבת אווירית לברלין. ב-24 ביוני סגרו הרוסים את הדרך לברלין, ומעצמות המערב הגיבו במהירות — יומיים אחרי כן נחת בברלין הנצורה מטוס C-54 ראשון עם מזון דלק. זו הייתה תחילתו של מבצע "מצרכי מזון" — שבמהלכו הוטסו יותר מ-2.3 מיליון טון של מזון, של דלק, של ציוד ושל מצרכים שונים. לשיאה הגיעה הרכבת האווירית בחג הפסחא (16 באפריל 1949): כ-13,000 טון של מטען הוטס באלף וארבע מאות גיחות; בממוצע, כל דקה נחת מטוס באחד משני שדות התעופה שבעיר. הרוסים רצו לסלק את המערב מברלין על-ידי החנקת העיר ושבידת רצון תושביה. הנשיא טרומאן הגיב בדרך היחידה שנותרה בידו — פרט לפריצת המחסומים בכוח (והסתכנות במלחמה): בדרך האוויר הוא סיכל את התכנית הרוסית.

ריד במקומה את חטיבת יפתח. עד מהרה ניכר השינוי: לא עוד היצמדות ליישובים, אלא ריכוז אגרופי-כוח ופעולות יזומות. יפתח, כדברי מפקדה מולה כהן, הפכה להיות "הסדן לאותה מהלומה, שהמטכ"ל וחזית הדרום רצו להנחית בהזדמנות הראשונה, לפרוץ את המצור" (ספר הפלמ"ח, ב' 594). כ-2,500 טון מזון, דלק ותחמושת הוטסו לגנג' 5,098 נוסעים טסו מן הנגב ואליו עד לסיום המבצע, ב-21 באוקטובר 1948. בזכות מבצע "אבק" היה הנגב — כמו ירושלים, סדום ועוד ישובים — חופשי באוויר, למרות היותו נצור על הקרקע. יתרה מזו, הרכבת האווירית הייתה הציר הדק, שעליו התהפך הגלגל האסטרטגי בדרום לטובתנו.

עד כאן ההישג, ומכאן — לסיכוי ולהחמצה. להק תובלה אווירית היה תופעה מיוחדת במינה. הוא קם על רקע צורך לוגיסטי דוחק — הטסת המסרש-מידטים והנשק מציכיה — וזכה לשעת חסד נדירה במבצע "אבק". הפוטנציאל שהפגין במבצע זה עלה על כל הציפויות. מנקודת זינוק מצוינת זו היה הלהק יכול לכבוש לו מעמד איתן בתוך חיל האוויר ובתוך צה"ל שאך זה החלו להתגבש. גודלו הרב (רמז העריך, שהלהק יהווה את מחצית חיל האוויר), מעמדו העצמאי

את שדה "אבק" 2, ליד משטרת הגמלים המנדטורית באימרה, לא רחוק מקיבוץ אורים של היום. בעשרה באוקטובר התחילו מטוסי הלהק לנחות גם שם. כשהתחיל מבצע "יואב" תרמו אנשי הלהק את חלקם במבצע "אגרוף" — הפצצת שדות תעופה במצרים. ששה מטוסים, שביצעו 30 גיחות, הטילו 872 פצצות במשקל של כ-35 טון.

הפעילות האווירית בנגב לא נעלמה מעיני המצרים. הם גם הבינו, כי הישגם הגדול — ניתוק הנגב — הולך ונשמט מידיהם בעטיה של הרכבת האווירית הישראלית. לפיכך ניסו, מסוף ספטמבר, לכבוש את משלטי חרבת מחאז, שחלשו על שדה התעופה ברוחמה. בחמישה באוקטובר הצליחו מגיני השדה, לוחמי "יפתח", להדוף סופית את המצרים, והאיום הקרקעי הוסר. יומיים אחר כך התקיפו ספיטפיירים מצריים את השדה, כשמטוס קומנדו חנה בשדה ביום, עקב תקלה במנועו. בדרך נס המטוס לא נפגע. באמצעות הרכבת האווירית של "אבק" הצליח המטכ"ל להעלות צפונה את חטיבת הנגב המותשת, ולאפשר לה מנוחה והתארגנות בבסיס סרפנד, ולהר

* ראה מאמרו של אל"מ אורי אלגום על קרבות חרבת מחאז בחוברת זו.

ההחלטה מן האויב, והוצאתו משיווי משקל. אולם בפועל, מאז תום מלחמת העצמי אות, הלכה והשתרשה בצה"ל הגישה הישירה, כאשר מבצעי הנחתה, או הצנחה, בולטים כקוריוזים בשולי הזרם העיקרי. בהתייחסות למבצעים מוטסים הובלטו תמיד הסיכונים על חשבון הסיכויים. אחד הרמטכ"לים אמר, כי עם ישראל יוכל לספוג מאות אבידות על הגבולות, במלחמת התשה, ולא עשרות אבדות במבצע מוטס, הרחק מן המולדת. זה אולי נכון, אך מול הסיכונים יש לזכור את התמורה ממבצע מוצלח.

דוגמה אחת מני רבות היא ההשתל-טות הגרמנית על המבצר הבלגי האימתני אבן אמאל, במאי 1940: לוחמי עילית ספורים, שהונחתו בגלשנים בחצר המבצר, השתלטו עליו בתוך זמן קצר ובאבדות מזעריות, וחשכו זמן יקר ולחימה

לבצעם. אמרנו לעצמנו כי באימון נוסף ושיתוף חיל-צנחנים עשוי צבא מוטס ליהפך לגורם ראשון במעלה בתנאי הלחימה בארץ" (שליחות עלומה, 303). אך לא כך התפתחו הדברים. עם בוא החורף נסגרו שדות "אבק" 1, 2. השיירות שוב החלו לנסוע לנגב, ויכלו להעביר מטען גדול פי כמה בדרך היבשה. העדר הצורך הלוגיסטי הוציא את הרוח ממפרשי הלהק. עד מהרה הוא פורק, אנשיו ומטוסיו שימשו גרעין לחברת "אל-על". התקווה "לעלות כיתה" מתובלה מינהלתית אל הטסת גייסות אל שטח אויב, לשם הצנחתם או הנחתתם, התבררה.

ההסתערות מן האוויר היא הביטוי המובהק של הגישה העוקפת, שכה הרבו בצה"ל לפארה ולקלסה. יצחק רבין ציין במאמר במערכות קניא (1963) את יתרון נותיה על פני הגישה הישירה:

- (א) הליכה בקו בלתי צפוי.
- (ב) השארת האויב צלוב על קרני הדילמה; וכתוצאה מכך
- (ג) נטילת חופש הפעולה ועצמאות

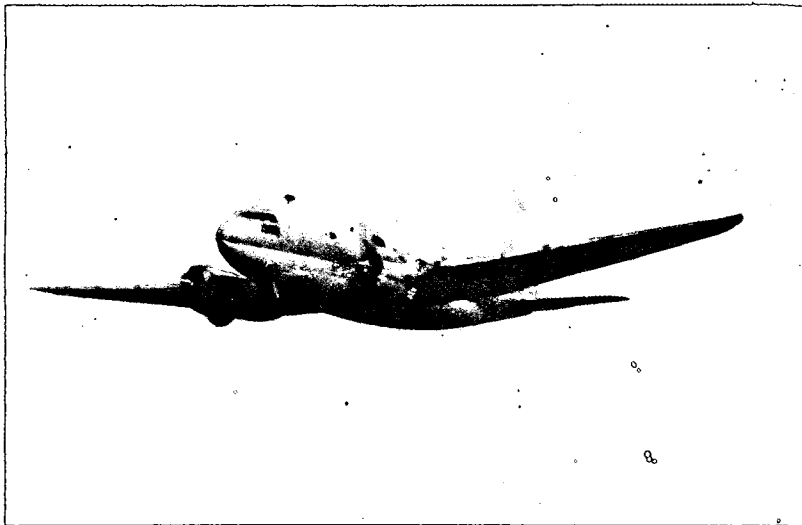
(הפצצת הסכר, קאהיר וכדומה).
4. אספקה ותחבורה פנימית וחיצונית.

5. אימון צעירים ארץ-ישראלים. כך רשם בן-גוריון ביומנו (יומן המלחמה, ב' 621), וציין, שבדרך כלל, הוא הסכים לתכניתו של מרגו. אכן, ימים ספורים אחר כך (בדיון כיצד לפרוץ את הקיפאון בנגב – שמשה שרת כינהו "מלחמת התשה"), הציע בן-גוריון לדין לבצע "פעולה רבת-מידות דרך הים, על מנת לתפוס את עזה. נעלה באוניות ובסירות כאלפיים איש, נעשה פעולה שנייה – הורדת צנחנים לאל-עריש להרוס הבסיס האווירי של מצרים" (שם, 625). דבריו של מרגו חדרו אפוא פנימה.

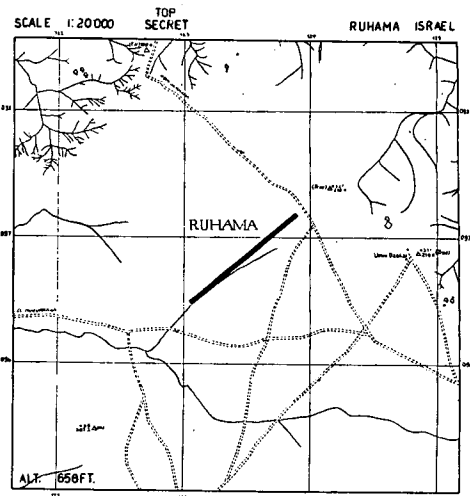
אחר כך צפה בן-גוריון בתמרן 5708, וראה במו עיניו, כי הדברים ניתנים לביצוע. מאיר (מוניד) מרדור, שישב לידו על הבמה בעקרון, רשם אחר כך: "ראינו בעיני רוחנו את האפשרויות שנפתחו לצרכי לחימה, שטרם השתמשו בהם אצלנו, ואשר לא ידענו כי גם בכוחנו

• ראוי לציון, כיצאת מן הכלל, ההנחתה באוואלי, שהייתה אחד המהלכים האופרטיביים החשובים והמוצלחים של מלחמת "שלום הגליל".

קרטיס קומנדו C-46

מפת שדה "אבק ו" ליד רוחמה (למעלה). מוכאל
"מלך הנגב" מקים את "אבק ו" (למטה).

8/9/48

13

1961

הרשימה הבאה דרושה לי עבור מסלול התעופה ברוחמה :

- (1) גנרסור 1-kv, 115V סטוס קשר אמריקאי (מסחסי הרצליה)
- (2) 4 ק"מ חוס חסמל כפול מבודד, סוב ל 5 אמפר
- (3) 2 מערכות 19
- (4) 2 אהלים
- (5) 5 מסות
- (6) 10 סמיכות
- (7) 4 בקבוקי סרפוס
- (8) 10 לא"י במזומנים

לקריאה נוספת

אברהם ארן, עד דגל הדיו, מערכות 1984
ספר המלחמה ב', הקיבוץ המאוחד
תש"ז.
אלחנן אורן, "הנגב במר", במאבק ובמלחמת
העצמאות 1939 - 1949, ספר הנגב, משרד הביט-
חון, 1979 א' 380 - 413.
יוסף וייץ, מיומני, ר"ג 1973 ב'.
דוד בן-גוריון, במערכה, ת"א 1951.
בהילחם ישראל, ת"א 1951.
מדינת ישראל המתחדשת, ת"א 1969.
יומן המלחמה, ת"א 1983.
ישראל כרמי, בדרך לוחמים, ת"א 1960.
פולקה ברנדוט, לירושלים, י"ם 1952.
יצחק רבין, "הגישה העוקפת במלחמת העצמאות",
מערכות קנ"א, 129.
ירוחם כהן, לאור היום ובמחשך, ת"א 1969.
מאיר מרדור, שליחות עלומה, ת"א 1958.
נחום שריג, חטיבת הנגב במערכה, ת"א.
יפתח אחוזת הסופה, בתיים 1970.
אדם שתקאי, חיל האוויר במלחמת העצמאות,
ת"א 1955.

* תודתי לפרופ' ברוך רו, ראש המרכז לחינוך טכני-
לוגי, על הקבלה זו.

קרבות חרבת מחאז

אל"מ (מיל') אורי אלגום*

הגדוד הראשון ("העמק") את מכרות הנגב פריט, שליד קיבוץ בארי, ב-16.9.48 נתפס גם תל אל-חסי — כדי לאבטח את האגף המערבי של תל קוניטרה, ולקיים מגע עם משלטי כרתיא וחתא.

ב-23.9.48 בוצעה החלפה בקו. פלוגה ד' בפיקוד פנחס זוסמן (סיקו) החליפה את פלוגה ב' ונפרסה בתל קוניטרה (2 כתות), בתל אל-חסי (2 כתות), בתל מליחה (כתה אחת) ובתל נגילה (2 כתות).

המצב המתפתח נתפס ע"י המצרים כמחריף עקב אי-יכולתם לסלק את לוחמי יפתח מהמשלטים. לפיכך, החליט מפקד דיוויזיה 3, מייג'ור ג'נרל אל מואווי, לפעול ב-15.9.48 בשני כיוונים:

לחזק את ביצוריה של גזרת חטיבה 4 ולתגברה; "הכוח הקל" (או בריגת ה"מתנדבים"), שהיה מורכב מהיחידות של ה"אחים המוסלמים" ומיחידות של ערביי הר חברון, אמור היה לפעול נגד יפתח ע"י מיקוש הדרך מתל קוניטרה לשובל. המצרים לא פעלו להרחבת תחום מערכי ההגנה שלהם. בשטחים שבין מערכיהם לבין משלטי יפתח הם נהגו

המנחת בשעות היום, איכנו מטוסים סמיטפיר מצריים את המנחת.

המצרים ראו בקשר האווירי בין הנגב לצפון הארץ, הפרת ההפוגה וסכנה לתפיסתם האסטרטגית. כלומר, לא רק שהנגב יחזיק מעמד, אלא שרכבת האוויר תאפשר לבנות בו כוח, העלול לסכן, בתיאום עם כוחות מצפון, את הכוח המצרי הצר על הנגב. ומכאן נחישותם להוציא את המנחת ברוחמה משימוש.

תכניתם הייתה לתפוס מערכת של מוצביים שותאפשר לקדם ארטילריה, שתשבש את הפעילות במנחת. כבר בראשית ספטמבר, בפעולה מוסתרת לילית, החלו המצרים להתחפר על תל מליחה, כדי להכינו לתפיסה בבוא העת.¹ עד אז אבטחו את המנחת סוירים ממונעים בלבד. אולם משנודעו מעשי המצרים, פקד מפקד חזית הדרום, אלוף יגאל אלון, על יפתח להגן על המנחת מפני התקפה קרקעית.² בקבוצת התכנון במפקדת יפתח ברוחמה סיכם המח"ט מולה כהן, שיחיר דות של הגדוד השלישי יתפסו משלטים בדרך פלוגה — באר-שבע.³

בליל 7.9.48 תפסו יחידות של הגדוד השלישי ("הגליל") את תל מליחה, תל קוניטרה ותל נגילה. המשלטים נועדו לאבטח את הדרך מפלוגה לשובל ואת המרחב שמצפון למנחת "אבק" במטרה להוציאו מטווח תותחי השדה של המצרים.

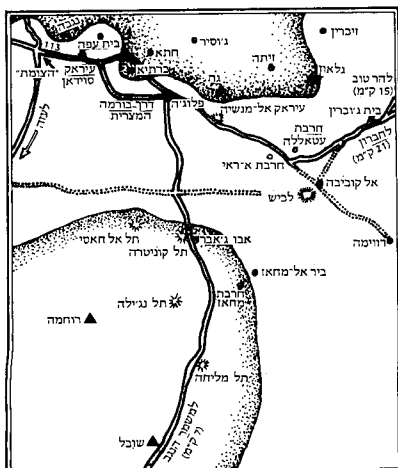
המצרים ראו בהשתלטות צה"ל על התלים איום על התחבורה שלהם לבית ג'וברין וקרב קפיצה לניתוק טבעת המצור. כבר למחרת תגברו את חטיבה 4 שהחזיקה ברצועת המצור בין מגידל לבית ג'וברין, ותקפו את תל קוניטרה. ב-8.9.48 תפס כוח מפלוגה ד' של

במהלך קרבות "עשרת הימים" (9 — 18 ביולי 1948) התמקדו המצרים בהידוק המצור על הנגב. ב-15.7.48 קראה מועצת הביטחון לצדדים להפסיק את האש, תוך 24 שעות. אולם, ההפוגה השנייה נכנסה לתוקפה רק ב-18.7.48, לאחר גמר מבצע "מוות לפולש", שבמהלכו כבשה חטיבת גבעתי את גבעה 130 ואת כרתיא, ובכך תקעה טריז בקו מוצבי המצור של מצרים, ואפשרה מעבר מכרתיא דרומה אל הנגב הנצור. בד-בבד ניתקה את הכביש המצרי ממגידל לפלוגיה. לפיכך, השתלטו המצרים ב-19.7.48 על משלטים חדשים מדרום לטריז, ופתחו "דרך בורמה" להבטחת הקשר בין מוצביהם, וחסמו שוב את הדרך לנגב. משקיפי או"ם, שהכירו בתחילת ההפוגה בשליטה של צה"ל על הדרך מכרתיא דרומה, פסקו, כי לשני הצדדים זכות להשתמש, חלוי-פות, בדרכים במשך היום. הכרה זו הפכה למנוף מדיני לפעולותיה של ישראל בעתיד.

לאחר ניסיונות אחדים שנכשלו, לפרוץ את המצור לנגב בדרך היבשה, החליט בן-גוריון (18.8.48) להעביר את ההספקה לנגב בדרך האוויר. כשבוע אחר כך החלה רכבת אוויר לילית בין שדה תל-נוף למנחת ליד רוחמה.⁴ הפעילות הייתה חשאית, אך עקב קלקול באחד המטוסים, אשר נאלץ לעמוד על

* היה ראש מחלקת היסטוריה במטכ"ל.

המאמר מבוסס על מסמכים של היחידות, שהור עמדו לרשות המחבר בארכיון צה"ל. תודתו נתונה לעובדי הארכיון על כך. כמו כן ראיין המחבר בחודשים אפריל-דצמבר 1982 את האנשים האלה: יצחק אורפז (אוארבוך), רפי איתן, יוסי בן-ברוך, אלוף (מיל') יעשיהו גביש, מוניה (חיים) גורלי, משה (מישל) הורוביץ, אלוף (מיל') רחבעם זאבי (גנדי), פרופ' פנחס (סיקו) זוסמן, יצחק (פישקה) טישלר, ניצב (מיל') שמואל (מולה) כהן, עוזי מאיר-סון ואל"מ (מיל') ינון עזרונ.

שמואל (מולה) כהן, מח"ט "יפתח"

ובנויה משתי כיפות קטנות (א', ב'). שטחן 100x100 מטר כ"א, כשביניהן אוכף דרוד באורך של כמאה מטר. על הכיפות מחסני תבואה בני קומה אחת, שגותיהם נתמכו באדנים, שפורקו ממסילת הרכבת התורכית.

200 מטרים מצפון נמצאת כיפה ("חסן") נמוכה מהיעד, שמסתירה מעיני העומדים על חרבת מחאז את המדרון, היורד לכיוון ביר אל-מחאז. ממזרח עובר ואדי ביר אל-גיבראת מדרום לצפון. אפיק הוואדי היווה מכשול לרק"מ, פרט למספר מקומות שניתן היה לעוברם ללא הכשרה.

המודדות בצפון-מזרח (לכיוון הוואדי) תלולים יחסית, ואילו למזרח משתפלת במתינות שלוחה לטווח של כ-150 מטר. מדרום-מזרח בטווח של כ-200 מטר מתרוממת כיפה קטנה ("שובל") עד לגובה של חרבת מחאז.

לכיוון דרום-מערב משתפל השטח במתינות יחסית אל עבר הדרך פלוגיה - באר-שבע. בטווח של כ-500 מ' מחרבת מחאז יש גבעה ("דורות"). העומד עליה יכול לצפות אל חרבת מחאז א' ו"שובל". ממערב בטווח של כ-500 מ' נמצאת גבעה מוארכת ("רוחמה"), שממנה ניתן לצפות לעבר חרבת מחאז א' ולעבר "גת". לכיוון צפון-מערב משתפלת במתינות שלוחה. בין "דורות" ל"רוחמה" עוברת דרך עפר, היוצאת מ"קבוצת הבתים" שליד דרך פלוגיה - באר-שבע לחרבת מחאז. נוח ביותר לתקוף את חרבת מחאז מצפון.

תפיסת חרבת מחאז

ב-29.9.48 שלח משה קלמן קמב"ץ יפתח לגדוד "העמק" פקודת מבצע:

א. ידיעות: 1. אויב: אזרחי אויב המתגוררים בשטח שממזרח לכביש פלוגיה בקטע בין ביר אבר ג'אבר - לשובל התחילו למקש את הכביש הנ"ל. אין אויב סדיר בשטח.

2. כוחותינו: עיין מצבת הכוחות של הגדוד הראשון. רזרבה של תותחנים נמצאה ברוחמה.

לא יפעלו כוחות אחרים. ב. התפקיד: עליך לתפוס ב-30 ספטמבר עם שחר את חרבת אל-מקאז (כך!) ב-נצ. 131102, ולהע-ביר לשם את הכח הנמצא בתל אל נגילה.

ג. השיטה: בחר בעצמך. במקרה הצורך תוכל לקבל סיוע תותחנים מרוחמה.

ד. מנהלה: אין להשתמש במים המקומיים עד שיבדק טיבם.

ה. קשר: השתמש בקשר הקבוע אתנו.

ו. ש.ר.: -.

באותו יום ולמחרתו היה המג"ד אסף שמחוני בסיוור בדרום.⁶ לפיכך, כך נראה, נדחתה תפיסת המשלט. ואכן המח"ט מולה כהן פקד רק למחרת בשעה 0800, "על מ"פ ד' לתפוס את חרבת מחאז ולה-תבסס בה", על מנת לאבטח את השליטה על דרך פלוגיה - באר-שבע ואת גזרתו המזרחית של הגדוד.⁷ בשעה 1400 פקד מ"פ ד' על מ"מ 2 מוניה גורלי, לתפוס את חרבת מחאז.⁸ המחלקה השתלטה על היעד ללא התנגדות בשעה 1700. במקום נמצאו סימנים לבריחה מבוהלת.

מחלקה 2 נערכה בעיקר כוחה על חרבת מחאז ב', כלפי צפון. המח"ט סגנו (סמל) וצוות מרגמה 81 מ"מ נערכו בחרבת מחאז א'. הקשר בין העמדות היה באמצעות רץ ובטלפון. לצורך התחפרות עמדו לרשות המחלקה אתי חפירה מתקפלות אמריקניות, מספר מקושים וטוריות.

ערבים מקומיים שגילו את פעולת המחלקה פתחו לעברה באש רובים בלתי מדויקת מטווח של כ-800 מטר ממזרח, החל משעה 1800 בקירוב. האש הפריעה לתנועת האנשים על היעד ולמלאכת ההתחפרות. בלילה התמידו הלוחמים

להתחפר בקרקע הקשה של המוצב ופלגת חבלנים מיקשה מסביבו. המחלקה תוגברה בצוות של מרגמות "3 (81 מ"מ)" ללא מפקד.

נראה, כי המידע אודות כיבוש חרבת מחאז הועבר לידיעתו של שאוקת בק, המושל המצרי של בית ג'וברין (שהיה כנראה גם מפקד ב"כוח הקל"). למחרת בבוקר הוא ריכו כ-400 מתנדבים לתקיפת חרבת מחאז.

בשעה 1000 "נראו ריכוזי ערבים מקר-מיים מזוינים" באזור ה"צומת", מצפון-מזרח לחרבת מחאז. הערבים ירו לעבר המשלט למנוע את ההתבצרות בו. מחלקה 2 השיבה באש ממרגמה 81 מ"מ ומ"בזה". אש המרגמה הייתה בלתי יעילה, אך ה"בזה" הצליחה לפזר את האויב. אולם, מטעמים של חיסכון בתח-מוש, לא יכלו המגינים למנוע את הער-בים מלהתרכז. בינתיים הגיעו למקום משקיפי או"ם, ודרשו להפסיק את האש, ולנהל מו"מ. שאוקת בק לא הסכים, ומש-נוכח לדעת שלא יוכל לממש את רצונו להמשיך בקרב, פנה לעזרת גדוד 6, שישב בעיראק אל-מנשיה.

גמאל עבד אל-נאצר, קמב"ץ בגדוד 6 דיווח למפח"ט 4 שבפלוגיה, ובו בזמן "שיגרת את אחד מקציניו כדי לעמוד העניין מקרוב".⁹ בשעות הצהריים פקדה חטיבה 4 על גדוד 6 "לגרש את האויב מחרבת מחאז". נאצר מונה למפקד כוח המשימה (2 מחלקות חי"ר שמנו כשבעים חיילים, 2 מכונות משוריינות, 6 זחלים ומקלע בינוני ויקרס). בשעה 1600 פתח נאצר בהתקפה כשהחי"ר נע ממזרח והזחלים באיגוף מצפון. אולם ואדי ביר אל-גיבראת עיכב בעדם. בינתיים, הגיע מפקד צוות המרגמה 81 מ"מ ובעזרתו הצליחו לפזר את ריכוז האויב. אולם אש האויב לא רפתה. בשעה 1700 לערך החלו המצרים להרעיש במרגמות "4.2" (120 מ"מ) את המשלט ובכך חיפו על התקד-מות הכוחות למגע. רק ב-1730 הצליחה מחלקת הזחלים המצריים למצוא נתיב אל המשלט. אש המרגמות המצרית הייתה יעילה. הקשר הקווי בין א' ל-ב' נותק. קריאתו של מוניה לעזרה הגיעה באמצעות מפקדת הגדוד אל מ"מ המס-ייעת ינון עזורני. הוא ארגן כוח מפלוגתו שכלל לוחמים ממחלקות המרגמות, המקיב והחבלה, ויצא עם 3 - 4 כלירכב לעבר חרבת מחאז. נראה, שבדרכו נכנס למפקדת פלוגה ד' שבשובל, ושם פגש במג"ד שמחוני.

ב-1745 לערך נכנסו המצרים לקרב עם המגינים. בדרכו התקדם החי"ר. ב-1800

• שירות רפואי - חר"פ - המערכת.

המטה ברוחמה

עוד באותו לילה, בסיוע מחלקות הנשק המסייע הגדודי (מק"ב ומרגמות 81 מ"מ). המג"ד דרש מהחטיבה סיוע ארטילרי. המח"ט הקצה לתגבור ההתקפה פלגת תותחים 65 מ"מ (שני קנים), שהובאה מרוחמה והוצבה כמאתיים מטר מצפון לתל נגילה. צוותי התותחנים חסרו אנשים, אך תחמושת שרפנל הובאה בכמות מספיקה.

לקבוצת סיור ותכנון על תל נגילה יצאו מ"פ א', מפקד פלגת התותחים ומ"מ המק"ב והמרגמות 81 מ"מ. לפי התכנית המבצעית ההתקפה אמורה הייתה להתבצע בהפתעה. לפיכך, נקבע שלא יבוצע טיווח באש מראש, אלא יתוכנן לפי מפה.

מחלקות הנשק המסייע תפסו את עמדותיהן מצפון ל"קבוצת הבתים" עם חשיכה. לפנות ערב הופגזו משלטי חרבת מחאז ע"י התותחים. בשעה 2200 החלה פלוגה א' בהתקפה, וכבשה את המשלט ללא התנגדות. לפי גרסת לוחמיה, נסוג האויב בגלל אש הסיוע החזקה. לעומת זאת גרס נאצר, כי כבר בבוקר ידע, שהלוחמים המקומיים והמתנדבים, נטשו את המשלטים. אין בידינו להכריע בשאלה זו, מאחר שאנו מודעים לאורח התנהגותם של לוחמי ה"כוח הקל" במצב, שבו הוטל עליהם להחזיק במשלטים. כך או כך – הם את משימתם לא

לחרבת מחאז, ושם נודע לו אודות מצבה הקריטי של המחלקה. זוסמן המשיך אל חרבת מחאז. ליד "קבוצת הבתים" פגש במוניה הפצוע, והעבירו למטה הפלוגה בשובל. שם פגשו המ"פ והמ"מ את המג"ד, שחזר מסיוורו בדרום.¹¹ לאחר ששמע את עיקרי הדברים, הורה שמחוני למ"פ המסייעת לסייע בחילוץ המחלקה בעזרת מחלקת מרגמות 81 מ"מ. אולם משהגיעה המסייעת למקום כבר היה מאוחר: המחלקה כבר נסוגה מהמשלט לעבר "קבוצת הבתים". המג"ד ומ"פ ד' נסעו לעבר מחלקה 2, ופגשו אותה ליד "קבוצת הבתים". משנודע למח"ט אודות הקרב, "דילג" את החפ"ק שלו אל תל נגילה, והוא נסע אל מחלקה 2 ב"קבוצת הבתים".

בשקלו את האפשרות לבצע מיד התקפת נגד, הגיע המג"ד שמחוני לכלל מסקנה, כי אין בידיו כוח לבצעה. הוא הורה למ"פ א', יצחק חופי (שהיה מדרום לקיבוץ אורים), לרכו את פלוגתו במשטרת שובל, ולכבוש את משלטי חרבת מחאז, למחרת; והורה למ"פ ב' להעביר לרשותו של מ"פ ד' מחלקה, כדי לחזק כל משלט בכתה נוספת.

פלוגה א' כובשת את המשלטים

ב-021000 פקד המג"ד אסף שמחוני על מ"פ א' לכבוש את משלטי חרבת מחאז

לערך נפגעו המ"מ וסגנו, שהיו בחפירה מושתפת. הקסן נהרג והמ"מ נפצע בפניו ובעיניו. כן נפצע מפקד צוות המרגמה 81 מ"מ, ואזלה התחמושת ל"כזה". משנפגע, העביר מוניה את הפיקוד למ"כ שהיה לידו, והורה לו להחזיק מעמד. הוא עצמו ירד מהיעד לטפל בפציעתו. גם מצבם של המצרים שתקפו לא היה קל. הידיעה על כך נקלטה ע"י חוליית האזנה, שהייתה במפקדת יפתח ברוחמה,¹⁰ ולא הועברה לידיעת המחלקה. עקב אבדן השליטה ויציאתם של כלי הנשק העיקריים מכלל פעולה, חשו האנשים כי לא יוכלו לעמוד עוד ונסוגו. בשעה 1815 כבשו המצרים את המשלט, אך לא ניצלו את המצב שנוצר לרדיפה אחר הנסוגים.

עם מימוש משימתו דיווח נאצר למפח"ט 4 על תוצאת הקרב. המפקדה הורתה לו להפקיד את חרבת מחאז בידי המתנדבים הערביים, ולחזור למוצבים בעיראק אל-מנשיה. ואכן, הוא עשה כך.¹¹

בגלל המרחק בין פלוגה ד' בשובל לבין חרבת מחאז (14 ק"מ), לא ניתן היה במכ" שירי הקשר דאז (מ"ק 300) להתקשר באל-חוט ישירות עם הכוח. לפיכך, נודע לזוסמן על הקרב באיחור – באמצעות לוחם שנלווה אל הפצוע, אשר הוסע באמבולנס לשובל. משנודע לו, יצא המ"פ לתל מליחה, הנמצא במחצית הדרך

מילאו.

הפעם הושאר כוח מוגבר – מחלקה 3 של פלוגה א' (4 כתות), בפקוד דב גוטסמן. מחלקת החבלה של הגדוד מיקשה את דרך ואדי מועירף במוקשים נגד רכב ונגד אדם, ומיקשה סביב המשלט. ב-3.10.48 נערכה מחלקה 3 בחרבת מחאז, כשהמ"מ עם 3 כתות על א' וכתה אחת על ב'. לחיזוק מערך ההגנה הורה מפקד החטיבה למפקד "טור השריון" (יחידה משורינית), עוזי מאיסון, לעבור אל גזרת גדוד "העמק", כדי לסייע בהגנת חרבת מחאז. אחה"צ הגיע עוזי למוצב הפיקוד של פלוגה ד' בתל נגילה, והתייצב בפני המ"פ¹² שהטיל עליו לאבטח את עמדות הנשק המסייע של הגדוד ולהיות מוכן להנחית התקפת-נגד. לקראת חשיכה חזרה היחידה המשורינית למפקדת החטיבה ברוחמה עם הוראה לשוב לתל נגילה עם שחר. עם שחר החל גדוד "העמק" להתארגן במקום להגנה, ותוגבר ביחידה המשורינית.

בפקודת מפקד דיוויזיה 3 המצרית, פקדה מפקדת הי"כוח הקל" בחברון לכבוש את חרבת מחאז. לשם כך הוחל כבר ב-3.10.48 בריכוז כוח, שכלל פלוגה סדירה מגזרת פלוגה ומאות מתנדבים. המקומיים גויסו בבית גיזברין, באל-קוביבה ולפחות פלוגה אחת מחברון. בשעות הצהריים התקברו המצרים מכיוון צפון-מזרח ל"צומת". מספר זחלים ומשוריינים תפסו עמדות חיפוי ליד ביר מחאז.

בשעה 1600 החלו הערבים לצלף לעבר חרבת מחאז. בשעה 1700 החלו להפגיזה במרגמות 120 מ"מ. בחיפוי אש זו, התקדם האויב אל חרבת מחאז בעצמה של כמה מאות רגלים ומספר משוריינים. בשעה 1800 תקף האויב את המשלט מצפון וממזרח. פלגת התותחים שליד תל נגילה ירתה לעבר האויב. באש, באש המרגמות ובאש המגינים נבלמו התוקפים. האויב נסוג תוך אבדות רבות, אך כוחותיו נשארו בשטח, ונראה היה שההתקפה תתחדש עם שחר.

נוכח כישלונותיהם, החליטו המצרים לרכז כוח שיוכל לכבוש את חרבת מחאז. בצהרי יום המחרת קיבל גדוד 1, שבסיסו בפלוגיה, הוראה לרכז פלוגה בצירוף משוריינים ונשק נ"ט כדי לכבוש את חרבת מחאז. כמפקד נקבע זכריה מוחי א-דין. כל היום נוצל לריכוז הכוח בסביבות דואימה וקוביבה ולנוהל קרב, שבו לקחו חלק גם מפקדי המתנדבים שבסביבה. כנשק מסייע ארטילרי רוכזו 8–10 תותחים. שעת היציאה להתקפה נקבעה ל-050530.

לקראת חצות קלטה יחידת ההאזנה את המועד של שעת ה"ש", והידיעה הועברה לכל הנוגעים בדבר.

בד בבד עם הכנות המצרים, תכננו מ"פ ד' ומפקד היחידה המשורינית תכנית להתקפת-נגד. הרעיון המרכזי היה לתקוף את האויב במקביל באגפו. הם העריכו, כי האויב עלול לתקוף בשריון ובחי"ר מצפון, ממזרח ומדרום-מזרח. לפיכך, תבצע היחידה המשורינית התקפת-נגד בסיוע תותחים ומרגמות 81 מ"מ, בשתי אפשרויות: באיגוף ממערב למזרח כלפי צפון מחרבת מחאז (כלומר באיגוף "גת") או באיגוף ממערב למזרח כלפי דרום מחרבת מחאז (כלומר באיגוף "שובל"). נקבע, כי שטח ההיערכות של היחידה המשורינית יהיה ממערב ל"דורות", לוחמיה התקינו תותח 20 מ"מ על כל אחד מהזחל"מים¹³. במהלך הלילה הובא לידיעת מ"מ 3, כי צפויה התקפת אויב עם שחר, והוא העלה את רמת הכוננות במשלט בשעה 0500. בבוקר תקפו המצרים בשלושה מקרי מות, לא במתואם. קיבוץ בארי והמשלט במכרות הגפית הופגזו וחרב משק נהרג. תל קוניטרה הותקף.

ב-050530 אוכנה תכונה ניכרת של האויב לקראת ניסיון לתקוף שוב את חרבת מחאז. בשעה 0630 בקירוב, החלו המצרים להרעיש בשתי מרגמות 120 מ"מ. בשעה 0700 בקירוב החלו המצרים בהתקפתם. עד שעה 1100 תקפו ארבע פעמים בכ-400 לוחמים מקומיים בסיוע נושאי בוך מצריים, ובסיוע אש תותחים ומרגמות 120 מ"מ, לרבות פגזי עשן. כל ההסתערויות של האויב נהדפו. במהלך ההתקפות נפצעו קל ארבעה מהמגינים. ראוייה לציון העובדה שההפגזה המצרית הונחתה בשיטתיות. החפרות הזדעזעו והיו שנפגעו בפגיעה ישירה. ככל שחלפו

על המשלט בחרבת מחאז

השעות גברה עייפות המגינים. כשנוכחו בפלוגיה, כי אינם מצליחים לממש את המשימה, שלחו המצרים תגבורת (2 ג"פים, 4 מכוניות משא עם חיילים, 5 זחלים ואמבולנס). התגבורת יצאה מעיראק אל-מנשיה לכיוון מזרח בשעה 0800.

נראה, כי משנודע למפקד חזית הדרום אודות הקרבות בחרבת מחאז ועל התגברות המצריות, המגיעות מפלוגיה, פקד יגאל אלון על גבעתי בשעה 1100, "לפגוע בתנועת האויב בנשק הנמצא ברשותו בקטע שבין עיראק סוידאן עד קוביבה. החל משעת קבלת פקודה זו". "קשר: הקשר שלך עם יפתח יהיה עד להודעה חדשה דרך מטה החזית". שמעון אבידן, מפקד גבעתי, הורה לגדוד 5 ולכוח בגת לסייע לחטיבת יפתח באש מכל כלי הנשק – שטוחי-מסלול ותלולי-מסלול.

בשעה 051500 הוציא מפקד גדוד 2 שדה (חת"מ) פקודה בכתב לסוללה ד' (4 תותחים של 65 מ"מ) שהייתה ערוכה בג'יסיר, לפגוע רק ב"שיירות צבאיות של האויב (מכוניות שריון או מובילות צבא) ורק אם קיימים סיכויים של פגיעה". בקטע הכביש שבין עיראק סוידאן לקוביבה. ואכן, בשעה 1500 בקירוב פעלה חטיבת גבעתי בנשקה הכבד כנגד התחבורה של האויב בגזרת עיראק סוידאן עד חרבת א-ראעי.

נראה, כי לעת הצהריים הבחינו המצרים שאי-יכולתם לעקור את היהודים מחרבת מחאז מערערת את רוח האוכלוסיה הכפרית. אחה"צ הם נסוגו להתארגנות מחדש בתגברם את כוחם בזחלים וביחידת ג"פים מגדוד 6. כל זאת בתקווה שיחסי הכוחות ישתנו לטובתם. בד בבד עם התארגנותם שלח ח"א מטוסי מסרש-מידט להפציץ בארבע פצצות את ריכוזי

למרות התקפת המטוסים ופעולתה של גבעתי, נשארו המצרים נחושים בהחלטם לכבוש את המשלטים. אולם, לא כך נתפסה התנהגות האויב ע"י לוחמי יפתח. יציאת המצרים להתארגנות נראתה בעיניהם כנטישת הזירה (למרות, שהיה ידוע כי האויב תגבר את כוחותיו, והפיקוד המצרי ממריץ לתקוף בכל מחיר).

לפתע, פתחו המצרים בהפגזה שיטתית וכבדה ממרגמות 120 מ"מ. לאש התוספה אש פיצוץ מהשריוניות וממ"קלעי "ויקס". ההתקפה מצאה את לוחמי יפתח מופתעים ובלתי מוכנים בהחלט, כי סמכנו על ניסיונו הקודם ולא ציפינו לשינויים באורח פעולות האויב. האנשי שים היו מפורזים ומרותקים איש-איש למקומו. כתוצאה מכך אבדו הקשר, השליטה והיכולת להפעיל את מערך ההגנה.

חשוב להדגיש את תיאום ההסתערות המצרית. "המרגמות פעלו עד לטווחים של 10 – 20 מטר והאש הועתקה בתיאום עם הכוח המתקדם, שהיה מורכב מוח"לים". נושאי ברך שעלו מצפון פרצו בין שני היעדים ושטפו אותם. הרגלים (מקור מיים ומצרים) הגיעו לאחר זמן קצר מכיוון צפון-מזרח.

בשעה שהיה תחת אש ומחלקתו כבר החלה בנסיגה, הזעיק ממ"מ 3 את התקפת הנגד, שתוכננה קודם לכן, לרבות אש ארטילריה על המשלטים ("אש על מוצבנו"). מ"פ ד' פקד על התותחים לירות אש על מוצבנו ועל מפקד יחידת השריון פקד לצאת לחילוץ הנסוגים. מחלקת הזחל"מים, שהיוותה את הכוח להתקפות-נגד, חשה לעזרה, אך איחרה. היא הספיקה לתפוס את הגבעות שממערב לכפר וחיפתה על נסיגת הכוח ועל פינוי הפצועים. התותחים פתחו באש מהירה, יעילה ומהממת. עשרה פצועים פונו מהמשלט, אולם נותרו בו 2 הרוגים, 3 פצועים ונשק.

עם גמר הכיבוש, בשעה 1700 עזב הכוח המצרי הסדיר את המקום, והשאיר את המשלט לאחריות המתנדבים. העריכו שלאויב היו כמאה נפגעים, ונפגעו כמה מוחליו.

בפקודת המח"ט, פקד אסף שמחוני ב-1645 על מפקד היחידה המשורינית להירכז בהתקפת-נגד. להתקפה רוכזו דרג מסתער (מחלקה רכובה על זחלים וכתה רגלית, שנטלה חלק בקרבות האחרונים ועתה שימשה כעתודה) ודרג מסייע (סוללת תותחים 65 מ"מ – 5 תותחים;

פלוגה מסייעת – 2 מרגמות 81 מ"מ ושתי בָּזוּזות).

שעת ה"ש" הותנתה בירידת שריון האויב נושא התותח מהמשלטים.

משעה שנסוגה המחלקה הייתה חרבת מחאו תחת אש ארטילרית טורדת ברציפות. בשעה 1745 קיבל מפקד יחידת השריון פקודה לתקוף. יחידתו הגיעה לנקודת ההיערכות שליד "קבוצת הבתים". בשעה 1830 פתחו התותחים, המרגמות וה"בָּזוּזות" באש מרוכזת על חרבת מחאו במשך שלוש דקות. בחסות האש המחפה תפסו שני משורינים את "רוחמה" כרתק מקומי. מחלקת חי"ר על זחל"מים נושאי תותחים 20 מ"מ וכתה הרגלים תפסו את "דורות". המחלקה המשיכה בתנועתה לעבר א' ובשעה 1900 כבשה את המשלטים ללא התנגדות. האויב השאיר מאחוריו הרוגים, נשק ותחמושת. ליחידת השריון לא היו נפגעים.

תמונת המצב במפקדת חזית הדרום הייתה מעורפלת עד השעה 051245, וכתוצאה מכך גם במטכ"ל לא ידעו מה התרחש. זאת משום שבמהלך האירועים לא נוצר קשר ישיר בין מפקדת יפתח לבין מפקדת חזית הדרום. רק לאחר הכיבוש מחדש ולאחר התארגנות ראשונה על היערים, נמסרה הודעה מחטיבת יפתח לחזית הדרום. ב-052145 דיווחה מפקדת חזית הדרום לאג"מ, "נתקבל מיפתח: התקפות האויב על חרבת מחאו נמשכות כל היום ונהדפות. אבדות לאויב באנשים ורכב. ב-1700 נסוגו אנשינו מהמקום. ב-1900 כבשנו מחדש את החרבה. פרטים יבואו".

בפקודת מפקד החטיבה הוחלפה היחידה המשורינית ב-2100 במחלקה 1 מפלוגה ד' (50 לוחמים). בפיקודו של משה (מישל) הורביץ. במשך שעות הלילה שנותרו לה התארגנה היחידה המשורינית ליד קבוצת הבתים. למחרת קידם מפקד יחידת השריון את עיקר כוחו לוואדי שלרגלי "דורות" ממערב. זחל"מ נושא תותח 20 מ"מ הוצב על ציר איגוף "שובל". מפקד היחידה נמצא ליד מ"פ ד' ("ב"קבוצת הבתים"). שפלוגתו תוגברה בשתי כתות מפלוגה ב' ובמחלקה מגדוד 3. עוד בלילה המשיכו החבלנים במיקוש האזור. גם האויב לא טמן ידו בצלחת. למחרת תיקן את זחליו וחילץ את זחליו הפגועים מקרב יום אתמול. תוך אש מרגמות על חרבת מחאו, ריכוז לוחמים מקומיים ו-15 משורינים באל-קוביבה ובאזור פלוגיה ריכוז 28 נושאי-ברך, 6 טנקים קלים, 6 משורינים ו-30 מכוניות משא מלאות חיילים.

שני הצדדים עשו הכנות לקראת הבאות. בששה באוקטובר החליטה הממשלה, "א. קבלת התכנית לפריצת הדרך (לנגב), לאחר שמפקחי אור"מ לא בצעו החלטתו לרגל סירוב המצרים...".

התקפה מצרית

ב-7.10.48 לפנות בוקר סיירו מטוסים מצריים מעל חרבת מחאו. לאחר מכן במשך שעותיים הפגזו המצרים במרגמות 120 מ"מ ותותחים 25 ליטראות. האש לא הייתה יעילה מחוסר תצפית אש טובה. עם הפתיחה באש הועמדה יחידת השריון בכוננות. לאחר הריכוך התקדמה בחסות עשן פלוגת שריוניות מצרית (כ-12 כלים) מצפון. בעקבותיה נעו מרגמות, שפעלו בהצלחה מבלי שאוכנו ע"י המגינים, שני פלוגות סדירות ובמרחק מה אחריהן עשרות כפריים מקומיים. השיירה נעצרה כ-100 – 150 מטרים מצפון למשלט.

המגינים ירו על האויב בכלי הנשק שברשותם ובתותחים, וריתקו את הרגלים למקומם, תוך הסבת אבדות כבדות לחיילי האויב ולמשוריניו. אחרי הפוגה קצרה חידש האויב את ניסיונותיו להסתער על המשלט. עד הצהריים הדפו כוחותינו שלוש הסתערות. בשעה 1030 בקירוב טסו שלושה מטוסי אויב מעל אזור הקרבות. חזית הדרום הבריקה למטכ"ל בקשה לשלוח מייד מטוסים. חיל האוויר שלח שני מטוסי מסרשמידט, אולם לא נוצר מגע עם מטוסי האויב. משלא יצרו מגע עם מטוסי האויב חיפשו הטייסים מטרת ואכן פגעו במשוריין ובריכוז של רכב ליד פלוגיה ובמשאית עם חיילים ובמכוניות אחורות ממזרח לציר פלוגיה – תל קוניטרה.

באותה שעה לערך, בחיפוי עשן ממרגמות 52 מ"מ ביצע האויב תנועת איגוף לכיוון צפון-מערב. קמ"ן החטיבה העביר את הידיעה אודות תנועת האויב למ"פ ד', שהורה למפקד היחידה המשורינית לבצע התקפת-נגד מקבילה באיגוף "גת". מפקד היחידה המשורינית שלח את הזחל"מ, שהיה עמו לעבר "רוחמה", ואת הזחל"מ שאבטח את המרגמות שלח לכיוון "גת". מגע האש החל כבר בתנועתו, בהיותו בטווח של 500 מטרים מהאויב. משהגיע ל"גת" מצא עצמו המשוריין במפתיע במרחק של כמאה מטרים מאגפה של שיירה מצרית. הוא פתח ראשון באש ופגע במשוריין מצרי נושא תותח ובזחל"מ נושא חי"ר. למראה המשוריין המתפוצץ והזחל"מ הנפגע, החל החי"ר המצרי בנסיגה, כשהזחל"מ הישראלי יורה "לכל אורך השיירה המבולבלת וחסרת האר-

נים". כתוצאה מכך החל גם שריון האויב לסגת מבלי שחיפה בתותחיו. לעומת זאת ניסה משוריין "אמבר" מצויד בתותח לאגוף את "רוחמה". הוא אוכן מבעוד מועד ע"י הזחל"מ, שניצב על "רוחמה". זה יצא לקראתו, ופגע בו במקלעיו ובפיא"ט. עם חיסולו של ה"אמבר" הסת"י יימה למעשה ההתקפה השביעית והחזקה ביותר. סמוך לשעה 1300 עזב עיקר שריון האויב את השטח. באותה שעה עצמה סיירו מטוסי האויב מעל "רוחמה". כדי להקל מלחץ האויב, תקפו שני מטוסים שלנו מכונית משורינית על כביש פלוג'ה – אבוג'יאבר ושמונה עשרה משאיות שהובילו אנשים מזרחה משם. גבעתי הטרידה באש ארטילרית את התחבורה של האויב בכביש מג'דל – בית ג'וברין.

בשעה 071430 הודיעה מפקדת חזית ד', בשם יפתח, לאג"מ, כי "האויב חידש את התקפתו ממזרח ומצפון. פעילותו באוויר בלתי פוסקת". נראה כי התקפה נוספת לא בוצעה באותו יום.

לעומת זאת, הפעיל האויב את מטוסי ביתר מרץ. משנודע על התכנית המצרית להפציץ את קיבוץ רוחמה ואת מפקדת החטיבה שם, דרשה יפתח להפעיל את ח"א לסכל זאת. ב-071500 תקפו מטוסי האויב בתותחים 20 מ"מ את חרבת מחאז, את עמדות הנשק המסייע, את תל נג'ילה ואת מנחת "אבק". בהתקפות הוצאו מכלל פעולה שלוש מכוניות. ב-071610 שוב תקפו מטוסים מצריים את רוחמה, ומטוסינו המריאו רק ב-071645. משהגיעו מטוסינו למרחב הפעולה לא יצרו מגע עם מטוסי האויב, וקצין הקישור של ח"א במפקדת החזית הורה להם לצפות ולדווח. מדיווחם נודע על תנועה גדולה של מכוניות מפלוג'ה לבית ג'וברין. ב-071730 הגיחו המטוסים המצריים לאח-רונה באותו יום, ולא הסבו נזקים. שעה אחר כך נסוג האויב לכיוון פלוג'ה.

משנוכחו המצרים, כי לא הצליחו לכבוש קרקעית את תל קוניטרה ואת משלט מכרות הגפרית ליד בארי, הם החלו להפעיל את מטוסייהם להפצצה ביתר שאת. עד צהרי יום המחרת המצרים הסיגו שיירות מאזור בית ג'וברין לפלוג'ה, תוך גרירת הזחלים שנפגעו בקרבות.

נציגי האו"ם ביקרו בחרבת מחאז, וקבעו את זכותנו על המקום. בשעה 081200 החלו מטוסים מצריים להפציץ את קיבוץ גת, כאשר היו שם משקיפי האו"ם. הפצצות לא התפוצצו. בתגובה פתחה גבעתי ב-081350 באש מ"התות"

חים הגדולים" (75 מ"מ) לעבר פלוג'ה ולעבר התחבורה המצרית בדרך מעיראק אל-מנשיה לבית ג'וברין. עשר דקות אחר כך השיבו המצרים בהפגזה על גת. גם הפעם, למרבה המזל, הרבה מפצצותיהם לא התפוצצו. אף-על-פי-כן, נגרם נזק רב, אך לא היו אבדות בנפש. מטוסים מצריים חגו שלוש פעמים מעל רוחמה, מעל המשלטים בחרבת מחאז ומעל דורות. הם ירו מספר צורות מתותחים 20 מ"מ. בלילה בוצעה החלפה בקו. פלוג'ה ב' קיבלה את האחריות לגזרת המשלטים, ופלוג'ה ד' עם יתר יחידות הגדוד התארגנו לקראת מבצע "יואב".

סיכום

מטרת המצרים הייתה להביא לנפילת הנגב במצור. לפיכך מנעו המצרים מהכוחות הישראליים לקיים קשר בין הנגב לבין צפון הארץ, ועשו ככל יכולתם למניעת הרחבת המאחז הישראלי בנגב והתבססותו בו.

המשימה הוטלה על דיוויזיה 3.

לעומת זאת, הייתה מטרתה של ממשלת ישראל למנוע את נפילת הנגב בידי המצרים ולסלקם מתחומה של א"י. לפיכך, פעלה ישראל לחיזוקו של הנגב, כדי שיישוביו ירתקו כוחות מצריים לדרום הארץ. ובה בשעה, בסיוע מהצפון, ייבנה בנגב כוח צבאי, שיוכל בכוח העת לקחת חלק בהכרעת הצבא המצרי בא"י. המשימה הוטלה על חטיבת יפתח.

קרבות חרבת מחאז, שנוצרו כתוצאה מהקונפליקט הזה, התנהלו בעת ההפוגה השנייה, מבלי שמנגנון הפיקוח של האו"ם מנע אותם. המשלט עבר מיד אל יד חמש פעמים במשך שבעה ימי לחימה, ולבסוף נשאר בידי לוחמי חטיבת יפתח. לאמור, לוחמי הגדוד הראשון בסיוע ארטילריה והיחידה המשורינית של החטיבה, מילאו משימתם ובכך אפשרו לחטיבה לממש את משימתה בהגנת מרחב הנגב ובא-בטחה מנחת "אבק", אשר שימש בסיס דרומי לגשר האווירי בין הנגב למרכז הארץ. זאת ועוד, ההישג היווה תרומה חשובה, באפשרו לחטיבה להתמקד בהכנותיה לקראת מבצע "יואב".

מניתוח הקרבות עולים נושאים אחדים הראויים לציון:

אויב

המצרים לא הצליחו לממש את מטרתם משום שלא ידעו לנצל, פעמיים, את הצלחתם, לא ברדיפה אחר הנסוגים והש-מדתם ולא בהחזקת משלט חרבת מחאז לאחר שכבשוהו. החלטתם להטיל את

החזקת המשלט והגנתו על לוחמי ה"כוח הקל" הוכחה כשגויה. אף שגילו יומה בפעילות בשטח ההפקר ודבקות במשימה, תוך הגברת עצמת התקפור תיהם, המצרים לא השכילו, בשני ימי הקרבות האחרונים, לרכז עצמה שתכריע את לוחמי הגדוד הראשון.

למרות שהמצרים הגבירו את עצמתם, תוך שיתוף פעולה בין-חילי ברמה סבירה, נשאו התקפותיהם אופי סכמטי בשני מובי-נים: בכיווני ההתקפה ובמבנה ההתקפה. חיל האוויר המצרי לא סייע לכוח היבשה המצרי בהתקפותיו ולא הצליח לרכז עצמה אווירית מספיקה בכדי לפגוע משמעותית בגשר האווירי.

אשר ל"כוח הקל", הגם שהיה נתון למרות המפקדה המצרית בא"י (דיוויזיה 3), לא הוכיח רמה סבירה של משמעת בכל הנוגע להחזקת המשלט ולהגנתו.

כוחותינו

מח"ט יפתח וקציניו שגו בהערכת החשי-בות שייחסו המצרים לחרבת מחאז. יתכן שקביעתם הושפעה מכך שהיו צפוניים, ולכן נראתה בעיניהם גבעה נמוכה חסרת חשיבות מערכתית, והם נטו לייחס הערכה כזו גם לאויב.

עובדה זו חשובה לציון על רקע הניסיון מקרבות תל קוניטרה – שלושה שבועות לפני שהוחלט על תפיסת חרבת מחאז. נראה, כי ניתן היה להסיק על כוונות האויב ועל נחישותו לממש, גם לאור הידיעה שהמצרים ראו במבצע "אבק" הפרה גסה של תנאי ההפוגה.

יש לציין את התרומה החשובה של מערך מודיעין השדה במתן מידע ערכני במרבית המקרים, במהלך הקרבות. המידע אודות פעילות האויב וכוונותיו שימש בסיס טוב לתהליך קבלת ההחל-טות בעת ניהול הקרבות. לראשונה הופעלה חוליית האזנה והמידע שאספה סייע, לפחות בשני מקרים, להשיג הצלחה בקרב.

ראוי להזכיר, שהמצרים נהגו לתקוף ללא אבטחת אגפיהם. עובדה זו נוצלה היטב ע"י כוחותינו ביודעם להטיל את התקפת הנגד המקבילה מכיוון האגף החשוף כדי להשיג הפתעה, שהוציאה את האויב משיווי משקל, ושברה את הסתערותו.

מרגע שעמדו על מידת הרצינות שמייחס האויב לחרבת מחאז, קידמו מפקדות החטיבה והגדוד חפ"קים לתל נג'ילה, כדי לעקוב מקרוב אחר המתרחש בקרב, כדי שיוכלו להשפיע על ניהולו בהחלטותיהם. לעומת זאת, הם אפשרו

למפקד הפלוגה לנהל את המהלכים הטקטיים, למרות מורכבות התיאום בין הכוחות הרבים שפעלו. שני הצדדים המעיטו לפעול בלילה, למעט פעולתה של היחידה המשוריית בחמישה באוקטובר.

אבדות כוחותינו בקרבות חרבת מחאז היו כ־13 הרוגים וכשלושים פצועים. לא ידוע מה היו אבדות המצרים בנפש. חטיבת יפתח איבדה בקרבות 3 פיא"טים, מקלע "בזזה", מרגמה 81 מ"מ ושתי מרג"מות 52 מ"מ. לוחמיה לקחו שלל שני משוריינים עם תותח 2 ליטריות, נושא ברן, 3 "בזזה", מקלע ברן, מרגמה 52 מ"מ, פיא"ט, ותחמושת לנשק קל.

הערות

1. יפתח אחוזת הסופה, ע' 202. נראה, כי המצרים פעלו בהסתערות, מחשש להפר בגסות את ההפוגה.
2. ב־1.9.48 הושלמה החלפת החטיבות. יפתח קיבלה את האחריות על הגירה של חטיבת הנגב.
3. כתוצאה מהתכנית של החטיבה נפרס הגדוד השלישי בגזרה, שאורכה 80 ק"מ: פלוגה וחצי במשלטים הצפון-מזרחיים; מחלקה במשמר הנגב; כוח בנבטים; פלוגה מסייעת ליד צומת משמר הנגב; פלוגה א' באורים; וכוח זחלים וגייפים ברביבים-קלטה.
4. דיוויזיה 3 כללה את כל הכוחות המצריים שנשלחו לא"י ואת ה"כוח הקל". עד ההפוגה הרא"ש שונה היה הכוח המצרי תחת פיקודו של מטה חיל המשלוח המצרי בא"י. בעת ההפוגה הראשונה אורגן כמטה של דיוויזיה.
5. ה"כוח הקל" היווה מסגרת ארגונית לכל הכוחות שפעלו תחת פיקוד מצרי בגזרה המזרחית (מעוגה בדרום ועד מבואות ירושלים בצפון). כדי שיוכל לתפקד כצבא סדיר למחצה צירפו אליו המצרים יחידות: ארטילריה, הנדסה, קשר וסדנ"א. גודל המתנדבים הופעל ע"י מפקדת דיוויזיה 3. לפי מולה כהן, ה"אחים המוסלמים" היו הלוחמים התוקפנים ביותר.
6. לפי "מולה" כהן, היוו מטוסי התובלה (סקיי-מסטר, קומנדו ורקוטה) מטורות נוחות בשלב הגעתם לנחיתה בגלל רדיוס ההקפה, רום הטיסה ומהירותם. בהיותם מודעים לסכנה, סגלו הטייסים נוהל נחיתה "בגישת ישירה". רק כאשר נשבה רוח חזקה נאלצו לבצע "חצי הקפה" לקראת נחיתה ברדיוס של 2–3 ק"מ מהנחיתה.
7. אסף שמחוני סייר בגזרת בית חנון — עלי מונטר כהכנה לקראת מבצע "יואב".
8. נראה כי נפלה טעות בהיסטוריוגרפיה של קרבות חרבת מחאז — בכך שמצוין שם, כי המשל"טים נתפסו ב־29.9.48, בעוד שלמעשה נתפסו ב־30.9.48. "מערכות" ע"ב ע"ג (אייר תשי"ב, מאי 1952), ע' 10. חשובה לציון העובדה, שגם בדברי המח"ט וגם בדברי המח"פ לא הוזכר המועד שהופיע בפקודה.
9. שיחה עם יוסי בן-ברוך, שכותב עבודת מ"א בחוג לספרות עברית באוניברסיטה העברית בירושלים, אודות מקומה של מערכת הקרבות של חרבת מחאז בספרות העברית.
10. עבד אל-נאצר, זיכרונות על מלחמת השחרור, תורגם לעברית מהעיתון המצרי "אחר סאעה" ופורסם בעברית ע"י ענף היסטוריה במטכ"ל, ינואר 1960.
11. יחידת ההאונה הוקמה בסיועו של קצין המודיעין של חזית ד', זורובל ארבל, הן באנשים והן בציוד. המצרים לא הקפידו על ביטחון קשר. נראה,

שהם לא היו מודעים ליכולת של כוחותינו להאזין לתשדורותיהם. ראה מאמרו של ד"ר יואב גלבר בחוברת זו.

11. נראה כי בגלל תנאי ההפוגה נמנעו המצרים מלהרחיב את תחום אחיזתם. כן נהגו המצרים לייעד למתנדבים תפקיד של חיל כובש בסיועם.
12. יחידתו כללה 2 משוריינים, 3 זחל"מים וגייפ קרבי. על כל רכב היה מורכב מקלע מ"ג 34, ובכל זחל"מ היה גם פיאט.
13. הרעיון להתקין תותחים 20 מ"מ על הזחל"מים היה של קצין תותחנים שצורף ליחידה. התותחים יוצבו על רצפת הזחל"מים באמצעות שקי חול, כשהירי — לאחר, מבעד לדלת הפתוחה, ללא אפשרות לצודד את הקנה. מכאן שעל הזחל"מ היה לנסוע לאחור בעת הירי.

לקריאה נוספת

1. אלחנן אורן, "באר-שבע במערכות הנגב, תרצ"ט — תש"ט" בספר באר-שבע.
2. רס"ן אברהם איילון, חטיבת גבעתי מול הפולש המצרי, "מערכות", 1963.
3. יגאל אלון, מערכות פלמ"ח, הקיבוץ המאוחד, תשכ"ו.
4. יפתח אחוזת הסופה, יצא לאור ע"י יוצאי חטיבת "יפתח" — פלמ"ח, דפוס ליון אפשטיין בע"מ, בת"ם, תשכ"ח.
5. "מערכות" ע"ב ע"ג, אייר תשי"ב, מאי 1952.
6. מוניה מרדור, שליחות עלומה, "מערכות", 1957.
7. ספר הפלמ"ח, הקיבוץ המאוחד, תשט"ו.
8. עבד אל-נאצר, זיכרונות על מלחמת השחרור, "תורגם לעברית מ"אחר סאעה" ופורסם ע"י ענף היסטוריה של צה"ל, ינואר 1960).

חיל האוויר ב"חורב" — האם לקחי הפעלתו נר לרגלינו?

דפנה שמואלי

תכנון השליטה

בהוראה מבצעית, נקבע שתיאום פעולות ח"א וח"י יהיה באחריות מטכ"ל/אג"מ. יוקם מטה מיוחד לתיאום ("ינשוף" שמו), במטה ח"א במלון "הירקון" בת"א. כמו כן יוצבו קציני קישור של ח"א למטה חזית הדרום. לאור העובדה, שמערכת התק-שורת בין החזית למטכ"ל הייתה רופפת, אכן חשובים קציני הקישור, כשיטה לענות על צרכי השליטה בזמן אמיתי בכר חות האוויר, ובעיקר להפעלתם כסיוע לקרב היבשה. שלב מאוחר זה היה בעור כרנו. יתר-על-כן, לא נקבעו כל סידורים להחלפת קציני קישור בין ח"א לבין ח"י.

התכנית

התכנית לפעילות אווירית ניסתה לתת מענה למשימות שהוגדרו ע"י המטכ"ל. לא הוכנה תכנית מעבר ליום "ע" ועוד ו, מתוך הנחה שהמשך הלחימה יתוכנן בהתאם להתפתחות הקרב. בנוסף, נקבעו טיסות קישור בין באר-שבע לבין יתר בסיסי ח"א במועדים קבועים, במגמה לאפשר העברת ידיעות והוראות שלא בדרך הקשר האלחוט.

תוכננו רק הפצצות שטח, כאשר מטוסי הקרב נועדו להגנה אווירית. מספר הגיחות וכמות הפצצות שהוטלו בשבעה-עשר ימי המבצע היו הישג מרשים, בהתחשב בתנאים ובאילוצים. כמות הגיחות השתנתה מדי יום, בהתאם למזג האוויר ולהתפתחות המערכה. ניתן להסיק מהדו"ח לגבי ניצול הפוטנציאל ההתקפי שהיה גלום בח"א.

בדו"ח של מודיעין ח"א מינואר 1949 כתוב: "למרות הפצצות הכיס [בפלוגיה — ד"ש] המתמידות והכבדות למדי, לא הושגו כל תוצאות שהיה בהן כדי עזרה מיידית לכוחות הקרקע שלנו. לכוחות האויב היה זמן די והותר להתחפר ונראה שהם ניצלו את ההודמנות הזו. מספר גדול ביחס של אבדות נגרם לאזרחים בהפצצותינו ואין ליחס כל חשיבות יתרה למספרי האבידות למרות, שקרוב לודאי

המבצע תוכנן בנובמבר — דצמבר 1948. תכנית הפעולה הושתתה על שני מאמצים:²

1. בזרוע המזרחית — מאמץ עיקרי על מתחם עוג'ה אל-חפיר בציר חלוצה — רוחיבה — עוג'ה.
 2. בזרוע המערבית — מאמץ משני, שמטרתו הטעיה: התקפות לאורך כביש עזה — רפיח.
- המטה הכללי הטיל על מטה חזית הדרום לתכנן את הפעילות המבצעית בגזרתו, בדרך שתאפשר להעתיק את נקר דות הכובד, בהתאם לתגובות המצרים. למרות שבפקודה זו לא דובר על חציית הגבול המדיני עם מצרים, תוכננה פשיטה לעבר אל-עריש. מחיל הים נדרש להטיל הסגר ימי על חוף רצועת עזה, להפגין מטרות בין רפיח לאל-עריש, ולהנחית כוח פשיטה, שיחבל במסילת הברזל בין רפיח לאל-עריש.

תכנית חיל האוויר ל"חורב" נגזרה מהשיקולים הבאים:³

1. השגת עליונות אווירית בגזרת המבצע וסיכול ניסיונות של המצרים להפציץ שדות התעופה שלנו ומתקנים אחרים.
 2. סיוע להטעיה (זרוע מערבית) ופגיעה בריכוזי אויב באזור אל-עריש.
 3. המשך פעילות, בהתאם להתפתחות הקרב.
 4. בעיות מזג אוויר, העשויות לשבש את התכנית האווירית.
- יום ה"ע" נקבע ל-19 בדצמבר. בקשת ח"א לדחות את המבצע בעשרה ימים על-מנת לשלב את מטוסי ה"ספיטפייר", שאמורים היו להגיע במסגרת "ולטה" 2, נדחתה ע"י המטכ"ל מאילוצי זמן וגם משום שח"א עדיין לא הוערך ככוח מכריע.

מחמת מזג אוויר גרוע, נדחתה פתיחת המבצע ל-22 בדצמבר.

מבצע "חורב"¹ היה מבצע משולב למיגור האויב המצרי בדרום, שהחל ב-22 בדצמבר 1948 והסתיים, בלחץ המעצ-מות, בשבעה בינואר 1949.^{**} השיקולים המדיניים למבצע נגזרו ממספר גורמים:

1. החשש מהגשמת תכנית ברנאדוט — שגרסה מסירת הנגב לערבים;
2. סירוב מצרים, ובעקבותיה שאר מדינות העימות, לשאת ולתת עם ישראל;
3. החלטת מועצת הביטחון מ-16 בנובמבר 1948 — שקראה לנסיגת הכוחות הלוחמים לעמדות שהחזיקו לפני המבצעים "יואב" ו"אסף" — יצרה אצל המדינאים הישראלים תחושת דחיפות לשפר את "קלפי המיקוח"; ולבסוף
4. השאיפה הברורה של הדרג המדיני והצבאי לסיים את המלחמה במהרה, כדי להקל על הנטל של החזקת הצבא.

ערב "חורב" נמצא חיל האוויר בתהליך התעצמות מהיר. בעסקת הרכש הגדולה עם צ'כוסלובקיה נרכשו חמישים מטוסי "ספיטפייר" (במחיר 23 אלף דולר כל אחד), ומבצע "ג'לטה" 1 — הסתם ארצה — התחיל בבוקר 24 בספטמבר 1948. עיקר הסד"כ תוכנן להגיע ארצה ב-17 בדצמבר.

במאמר אנסה להוכיח, שהפוטנציאל האווירי של ישראל לא מוצה במלואו, ובד בבד היו לקחים חשובים בתחום ההפעלה של כוח אווירי נגד כוחות האוויר ונגד כוחות הקרקע של האויב. הלוקחים הללו נשנו ביתר מלחמות ישראל. לכן, נשאלת השאלה — האם לקחי "חורב" היו נר לרגלינו?

* תלמידה לתואר שני בחוג להסטוריה צבאית, אוניברסיטת תל-אביב.
** על הרקע המדיני למבצע, ראה מאמרו של נתנאל לורך בחוברת זו.
1. נקרא גם מבצע "ע" על שם שלושת יעדיו — (אבו) עגילה, עוג'ה אל-חפיר (תביר) עסלוג.
2. "מערכות" יוני 1978, עמ' 126 — 136.
3. אלי ארד, היסטוריה של חיל האוויר, עה"ל, ע' 63.

שהם גדולים מכפי שנמסר". ראוי להזכיר, שגם במלחמות מאוחרות יותר הוכח, שתקיפות שטח נגד מטרות מחפורות אינן יעילות.

פעילות ח"א באזור ביר עסלוג' – עוג'ה לא סייעה כמעט לכוחות הקרקע שלנו. זאת, בעיקר, משום שהמטרות שהוקצו לא התאימו להפצצת שטח. יתכן שאם היו מפעילים מטוסי קרב-הפצצה היו פותרים בעיות לא מעטות של כוחות הקרקע. באזור זה אירעה ב-22 בדצמבר תקרית של תקיפת כוחותינו את כוחר תינו: טור ישראלי, שכלל כמה מכונות מצריות שנלקחו בשבי והסמלים המצריים טרם נמחקו מהן, נע מעוג'ה אל-חפיר לכיוון אבו-עגילה, זוהה כטור אויב והופצץ. חייל נהרג ושני נפצע קשה. רק כשהונף דגל ישראל בראש השיירה, פסקה ההפצצה.

במרחב עזה – חן-יונס – דיר אל-בלח הוגדרו מטרות שחלקן היו מטרות אור-חיות. הפגיעות במטרות הצבאיות לא היו מדויקות – הדבר משתקף היטב בתצלום שצולם מ-B-17 בעת התקיפה בארבעה בינואר 1949 על מחנה צבאי בריפח (ראה עמוד 109). אין ספק, שהנוק שנגרם והתועלת לקרב היו מעטים ביותר. התקיפות על שדה אל-עריש גרמו לשיתוקו למספר ימים. כליל האחד בינואר קרבו שתי אוניות מלחמה מצריות לת"א, וירו לעברה. מטוס B-17 (שבצוותו היה קצין מחיל הים) יצא לדרוף אחרי הספינות. לאחר בעיות קשות בזיהוי, הוטלו לבסוף פצצות על שלוש ספינות מצריות, אך הן לא נפגעו כלל.

קרבות אוויר

ב-31 בדצמבר נשלחו שלושה מטוסי "ספיטפייר" לפגוע בשדה המצרי בביר-חמה. תוך כדי התקיפה, התפתח קרב אווירי נגד מטוס "פיאט" מצרי, שנפגע והתרסק כמה ק"מ משם. בחמישה בינואר נתקלו מטוסי "ספיטפייר" ומטוס "מוס-טאנג" של ח"א באזור רפיח בשלושה מטוסי "פיאט" מצרים, שצלפו על כוחר תינו. התפתח קרב אווירי, שבו הופל מטוס "פיאט" ומטוס אחר נפגע והצליח להימלט. בשבעה בינואר התפתח קרב אוויר בין מטוסינו ל-12 מטוסי "ספיטפייר" בריטיים. התוצאה – חמישה מטוסים בריטיים הופלו.

מסקנות ולקחים

בדו"ח, שכתב (באנגלית) ראש להק מבצעים, דוד יהודה, במאי 1949 הוצגו בבירור מספר לקחים חשובים באשר להפעלת

טבלה 1: כוחות האוויר לקראת "חורב"					
סדר כוחות	ישראל		מצרים		
	סוג מטוס	כמות	סוג מטוס	כמות	
סדר כוחות	מוסטאנג	2	פיאט 55	24	80
	ספיטפייר**	16	ספיטפייר	42	
	מבצר מעופף B-17	3	דקוטה	11	
	מסרשמידט	6	פיורי**	3	
	קרטיס קומנדו	9			
	הארווארד	8			
	דקוטה	5			
	פיפר קאב	19			
	בופייטר	3			
	סך הכל****	71			
היערכות	"טייסת הנגב ו"טייסת הקרב" הועתקו מבסיסהן הקודמים, שהפכו עורפיים מדי, דרומה יותר. "טייסת הנגב" הועברה מדורות לבאר-שבע, בסמוך למטה חזית הדרום. ואילו "טייסת הקרב" נאלצה לנטוש את שדה הרצליה (שמסלול העפר שלו לא יכול לשמשה בימי גשמים). B-17 פעלו מרמת-דוד, ומטוסי הדקוטה – מעקרון.		באל-עריש טייסת "ספיטפייר", כאשר אל-עריש-משני כשדה חירום. בביר-חמה מטוסי פיאט G-55. בשדה אדירוח (נ"צ 044046) פרוסים מטוסי "ספיטפייר". היערכותם התגלתה רק ב-22 בדצמבר. שאר המטוסים באזור קאהיר ובאזור אלכסנדריה.		

טבלה 2: תכנית ליום "ע" פחות 1*					
מטרה	סוג מטוס	מספר מטוסים	זמן מעל המטרה	סוג פעולה	הערות
שדה אל-עריש	B-17	3	221600	הפצצה	בליווי מטוסי קרב
רפיח	C-47 דקוטה	2	221600	הפצצה	מטרה אלטרנטיבית – עזה; ליווי מטוסי קרב
חן-יונס פלוגה	הרוורד פיפר	4	221600	הפצצה	ליווי מטוסי קרב
שדה אל-עריש	ספיטפייר P-51	3	221700	ליווי	
רפיח	S-199	2/2	221600	ליווי	ליווי C-47
חן-יונס	S-199	2	221600	ליווי	ליווי C-47
					ליווי A-6

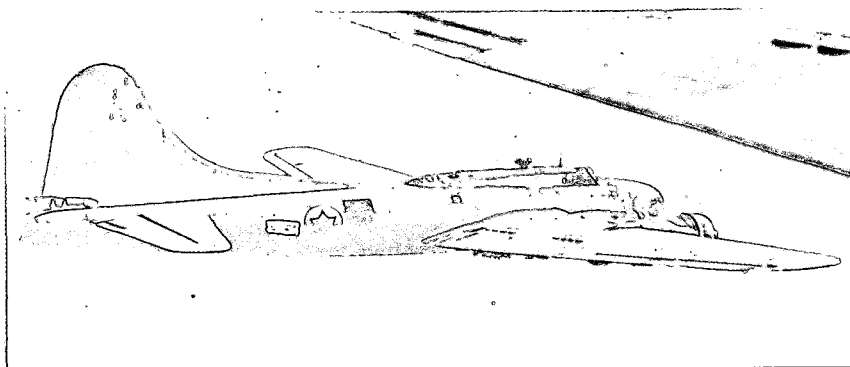
* חיל האוויר הבריטי ערך בבסיסיו, לאורך התעלה, ולא הובא בשיקולי המבצע. בשלב מאוחר יותר הדבר התגלה כטעות קריינלית.
 ** לא כולל המטוסים של "גלוטה".
 *** המטוסים בהשאלה מעיראק.
 **** יש לשים לב ליחסי הכוחות בין המפציצים, המיועדים להפצצות שטח (B-17, דקוטה וקרטיס קומנדו) לבין מטוסי קרב-הפצצה בעלי יכולת כינון חימוש נקודתי (ספיטפייר, מוסטאנג, פיאט, פיורי, הארווארד, מסרשמידט ובופייטר).

המבצע. שדה ביר-חמה, ששימש כבסיס למטוסי "פיאט" (נתגלה ע"י כוח הפשיטה הקרקעי שהגיע לאזור), היה הפתעה מוחלטת לח"א.

רוב המטרות שצולמו או התגלו בסיורי אוויר הועברו ברשת המודיעין למטכ"ל. בגלל בעיות תקשורת, לא הועברו במלואן למטה חזית הדרום; ולכן המידע לא נוצל ביעילות במהלך הקרב. כוחות היבשה לא הקפידו להעביר מידע חדש, תוך כדי הלחימה, לח"א והדבר שיבש את תמונת הקרב, והפחית מיעילות השתתפות המטוסים בלחימה. דוגמה אופיינית היא הניסיון לאתר את המטה המצרי: למרות בקשות נשנות ממפקדת "נישוף" לספק אודותיו את כל הידיעות, לא מסרה מפקדת חזית הדרום את המידע במהירות הדרושה. הדו"ח הגיע "באיחור רגיל" שגרתי — 48 שעות. המטרה הופצצה, והושגו תוצאות טובות.

חוסר השילוב בין מערכות המודיעין פגם משמעותית ביעילות של שיתוף הפעולה בין הזרועות. דווקא כאשר האמצעים העומדים לרשות המפקד מוגבלים, קיימת חשיבות לשלב מפקדות ביעילות רבה. אמנם לקראת "חורב"

(המשך בעמ' 119)

מבצר מעופף B-17

המבצע. למרות החשש המוצדק מפני תקיפות מצריות באזורי החזית ובשטח מדינת ישראל, ניתן היה לנצל ביתר יעיל לוח את מטוסי קרב ההפצצה לתקיפת מטרות צבאיות מוגדרות.

חוסר מודיעין על גזרת הלחימה יכול להיות מובן על רקע האמצעים הדלים שעמדו לרשות צה"ל באותם הימים. במבצע צצו בעיות בתחום הזרמת המודיעין עין למקבלי ההחלטות ולכוחות הלוחמים — תופעה שחזרה ונשנתה במלחמות מאוחרות יותר.

לדוגמה: שדה התעופה המשני של אל-עריש התגלה ע"י סיורי ראייה לפני

ח"א ב"חורב"⁴

בנוסף לטעות הקרדינלית בחיזוי המעורבות הבריטית והלחצים המדיניים שהביאו לנסיגת כוחותינו מסיני, הייתה טעות עקרונית בחוסר תכנון מתואם למיר מוש הפוטנציאל האווירי לסיוע בקרב היבשה. אין זאת טעות לתכנן בפירוט רק את השלב הראשון של התקיפה. אך בהתחשב בכך שמערכת השליטה לא נבנתה לתת מענה ראוי לבעיות בזמן אמיתי — היה מקום להגדיר מטרות ועדיפויות להמשך הלחימה. כמו כן, היה מקום להביא לידי מיצוי את מטוסי ה"ספיטפייר" שהגיעו ארצה במהלך

המצצת מחנות רמיח

4. המסמך נמצא בענף תולדות ח"א.

1. צבא הקבע
2. הצד השני של המטבע

72

לה יעניק לך הצבא ה
ורחי למקום עבודתך בצבא.
כתנאי עבודה מקובלים ותקבל שכר
ע"י מוסדות ומשרדים מוסמכים.
ברצונך להשתתף בשכר
בצבא הגנה

עליון לשרת איפוא לכל הפחות שנה אחת
מחשבה שקבוצת משתחררת.
אם הנך יליד שנתון 1920, אב לילד אחד, והתגיסר
משנת 49, קבוצה 49, משתחררת
אם קבוצתך, אחת מיום התגיסותך.

אמרנו ששבתות ומועדים שחורו
במקרים מיוחדים של היחידה.
לרעה על יעילותה של היחידה.
לפיכך ימשיך במקרים אלה המפקד בשריו.
שחוררו כבר הגיע. תנאי שירותו יקבעו ע"י ה-
שחוררו לתנאים של יתר עובדי הממשלה
-- יוליים

וע.
ואם איש מח"י
לנשוש את ארץ
לך בבעיותיד.

שנתון	קבוצות שחרורים לנשים
1924	נשואות
1925	1
1926	2
1927	3
1928	4
1929	5
1930	6
1931	7

קבוצות	שנתון
אבות	1
ל-2 ילדים	3

מה בדבר שחרורים?

הנחיות לשחרור מגויסי מלחמת העצמאות כפי שפורסמו במרס 1949

מדינה לנו להכניס רק שיניים מסוימות בניצול של כוח שברשותנו, ולהכין את היסודות של צבא הקבע שלנו.

ו. החיילת

ומה בדבר החיילת? רוב האמור בחוברת זו, נוגע גם לך, החיילת! לגבי טבלת השחרורים הרי תמצאי קבוצות מיוחדות לנשים. תמצאי שלפי טבלה זו תנתן זכות הבכורה לנשים נשואות (קבוצות מס. 1 ו-3). רובן הגדול של החיילות הנשואות הן נשי חיילים ושחרורן במקום יביא לידי הסדרת חיי משפחה תקינים יותר והקלת הנטל מעל החייל המשרת בצבא.

כמו כן יופעלו לגבי שחרורים מטעמי בריאות ותשחוררנה חיילות בסוגי בריאות נמוכים. אך לעומת זאת, אם מקצועך הוא חיוני ביותר לצבא, הרי גם שחרורך ידחה לתקופה שלא תעלה על חרשיים ימים על מנת להכין חיילת אחרת שתתקן את מקומך. גם אותך ירתק הצבא למקום עבודתך ביחידתך באם לא ימצא תחליף עבורך בצבא, ואם הנך בגיל די צעיר הרי גם את תשרתי מינימום של 12 חודש בשורות הצבא. וגם את בבוא יום שחרורך, תעברי לצבא העתידות והמלואים.

72	14
76	75
80	79
84	83

ב. עקרונות התכנית

1. שחרור רגיל מהו העיקרון שלפיו תשתחרר קודמים בתור הם בעלי יתרון - זהו העיקרון היסודי שלפיו יתנהל השחרור הרגיל. להם ילדים ואלו ישתחררו איפוא לפני נשואים בני אותו גיל שאין מה פירוש של עיקרון זה לגביך אתה? הרי לפניך טבלה המסבירה זאת. בעזרתה תוכל בנקל לראות לאיזו קבוצת שחרורים אתה שייך.

2. ובעלי דרגות אחרות... אין כונתנו בחוברת זו להשיב בקשר לשחרורך. הסיבה פשוטה: החיילים ויותר. אגפים במשרד הבטחון ומוסדות ממשלתיים אחרים, מטעם בעיות שקום, התישבות, פצויים, וכך וכו'. אולם בכונתנו להשיב כאן על

ד. עתודות מלואים (עמ"ל)

1. בהשתחררך משרות פעיל בצבא הגנה לישראל לא תשתחרר מחובתך כלפי כוחות הבטחון של המדינה.
2. אנו עם קטן ומדינתנו צעירה ומוקפת מדינות עוינות. וכל כוחות האדם שלנו המסוגלים להגן על המדינה חייבים להיות מוכנים לכל צרה.
3. לכן נצטרך להחזיק גם צבא קבע בגיוס מלא וגם רזרבה כללית שתוכל לפעול בשעת הצורך.
4. בתור חייל בעל נסיון תעבור לרזרבה זו. "צבא העתודות" ו"יחידות המלואים" (עמ"ל) יפעלו באזור מגורייך ויקבעו לך בהתאם לגילך, בריאותך, נסיוןך בצבא ויתר פרטים אישיים, את מקומך ותפקידיך החדשים.
5. עמ"ל ישמור על הקשר אחד-ימין אותך כדי שתהיה מוכן להקרא לדגל בשעת חרום לפי החוקים שתחוקק המדינה.

ה. ותק

למה לא לשחרר את החייל בהתאם לותק שירותו?

דרום לבנון 1948

מבצע "חירם" בראי גנזך המדינה

גבריאל שטרסמן*

מספר מרונים תושבי כפרים שונים בדרום הלבנון והציעו את עצמם לגיוס לצבאנו. משבאו להתייעץ אתנו (כפי שפסק בשעתו משה [שרתוק, שר החוץ] הלכה שאין לעסוק בפעולות כאלה בלי הסכמת מחלקתנו ושיתופה), פסקנו שאין אנו מעוניינים היום בגיוס יחידה מרונית בצבא ישראל. מעוניינים אנו בהקמת יחידה קטנה מאד, לא סדירה, של חבלנים ושל עושי עבר-דוּת שחורות בשטח האויב, מאחורי הקוויים. על סמך החלטתנו זו בחרו מבין המרונים שהציעו את עצמם מספר מצומצם, הכשירו שניים מהם בקורס קטן בחבלנות ונתנו להם הוראות לפעול באזורם. אולם לפתע הופיעו בגליל העליון חמישה-עשר מרונים מן הלבנון שאמרו לאנשינו: גייסו אותנו, ואם אינכם רוצים, תהרגו אותנו או תגרשו אותנו בכוח; אנחנו מרצונו לא נחזור לכפרינו, אלא עם ישראל נלחם ועם ישראל נחיה או נמות. מה לעשות? לגייסם איננו רוצים — צבאנו אינו זקוק לסגולות הלחימה של המרונים ולא לתג-בורת כוח האדם של אותם חמישה-עשר איש (ואף לא לאותם מאה שהם מבטיחים שיבואו אחריהם). אולם לגרשם בכוח יעשה בוודאי רושם רע וירחיק לב יידיים — ואין לנו בעולם הערבי יידיים כה רבים שברצון נסטור על לחיים. מצד שני — כיצד אפשר לגייס מרונים בלי הסכמתם של אדה, מובארק ושאר מנהיגיהם, ידידינו. וכיצד אפשר לגייס לבנונים לצבאנו בעוד שלא ברור אם לא ילך מחר צבאנו וישים את גבולו על נהר הליטני מבלי לשאול אותנו או להתחשב בהתחייבויותינו שנכנסנו בהן כלפי תושבי הלבנון? נטייתנו הייתה איפוא לשלחם חזרה ללב-נון, ואם יהיה צורך, אף בכוח.

אכן והיועץ המדיני, גדעון רפאל, הבריקו מן האו"ם בפאריס למנהל משרד החוץ ואלטר איתן, כי אמנם המבצע "לא עורר מהומה רבה מדי בשל מיעוט הפרסום לו ומה שפורסם עשה רושם כי הערבים זוכים להצלחה". אבל, הוא מציע, כי "פעולות נוספות ביזמתנו רצויות רק לאור פרובוקציה שקל להוכיחה, אחרת תגבר הרישת הטלת הסנקציות [נגד ישראל]". אכן הזהיר את משרד החוץ במיוחד מפני ההדים השליליים בזירה הבין-לאומית, אם ישראל תקבל את כניעתם של הכפ-ריים בלבנון. לדעתו, אין להקיש מהנכר-נות של כפרים ערביים בנגב לגבי לבנון, משום שהמאורעות בנגב אינם תקדים לגבי אירועים מעבר לגבול. במיוחד היפנה אבן את תשומת הלב של משרד החוץ לכך, שמתווך האו"ם ראלף באנץ', שכתב דו"ח על הפעולה בגליל, הדגיש את חדירת ישראל ללבנון יותר מאשר את כיבוש הגליל עצמו. לפיכך, הציע אבן, שישראל תפנה את עמדותיה בלבנון, אלא אם יש להן חשיבות צבאית מכרעת. המסמכים ראו אור לאחרונה בכרך השני של מסמכי מדיניות החוץ של ישראל, בהוצאת גנזך המדינה. הכרך הזה (שכמו קודמו, נערך על-ידי יהושע פרוינדליך, מעובדי הגנזך) מקיף את התקופה מאחד באוקטובר 1948 ועד 30 באפריל 1949, כלומר הוא מכסה עם קודמו את כל מלחמת העצמאות, מלבד ההסכם לשביתת נשק עם סוריה. יתכן שאין במסמכים הללו גילויים מרעישים מבחינת מהלך האירועים, אבל בלא ספק יש ברבים מהם כדי להאיר באור חדש את הרקע לאותם אירועים. חילופי האיגרות בין יעקב שמעוני לבין אליהו ששון בפרשת החדירה ללבנון, הם הוכחה ניצחת לכך שבעיות היסוד באזור לא השתנו מאז ועד היום.

בפרשה זו כתב שמעוני לששון לפאריס יומיים בלבד לאחר תום מבצע "חירם" ולאחר שאותם 14 כפרים לבנוניים נפלו בידי צה"ל, את סיפור המעשה הבא: ... לפני זמן מה הופיעו בגליל

"מצדי חיוותי דעה נגד כל חדירה ללבנון. אף ביקשתי, אם אפשרי הדבר, לסגת לגבולות ארץ ישראל: ראשית, אינני מאמין ביכולתו של איזה כוח נוצרי-אופוזיציוני כיום בלבנון לעשות מרד, או לנסות לקחת בכוח את השלטון בידיו, גם אם צבא ישראל יגיע עד צידון ואף יותר רחוק. שנית, אינני משוכנע כלל, כי פעולת-פלישה מצדנו, בין רחבה ובין מצומצמת, תקרב אותנו אל השלום וההבנה עם לבנון. שלי-שית, אינני מסכים כלל להנחה, כי דרך 'הכתבת תנאים' צריכה להיות דרכנו אל השלום עם העולם הערבי, או עם אחת ממדינותיו. כל זה, כמובן, מחוץ לחישובים ושיקולים אחרים: פוליטיים, בין-לאומיים וכו'..."

זה לא נכתב בימים האלה, אף כי זה נשמע אקטואלי מאין-כמותו. מחברו הוא אליהו ששון המנוח, מבכירי הדיפלומטים הישראליים ערב קום המדינה ובשנותיה הראשונות, שקים את הקשרים החשאיים עם עבדאללה מלך ירדן. מכתבו נשלח ממקום שירותו, בפאריס, ב-28 בנובמבר 1948 אל יעקב שמעוני, האחראי למחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ (ששכן בימים ההם בקריה בתל-אביב). זו הייתה אפיזודה בשוליו של מבצע "חירם" (חודש ימים לפני כן), שבמ-הלכו טוהר הגליל מכנופיות קאוקג'י תוך ששים שעות וחטיבת "כרמלי" מצאה את עצמה שולטת על 14 כפרים לבנוניים, שהיוו לפתע בעיה מדינית.**

אחד הראשונים שהודאגו מן הכיבוש היה אבא אבן, אז שגריר ישראל באו"ם.

* עוזר לעורך הראשי של "מעריב".
** על מבצע "חירם" — ראה מאמריו של סא"ל גבריאל לוריא ב"מערכות" קמ"ה, קמ"ט.

בשיחה עם משה אתמול, הציע מוצא אפשרי – מוצא שעזרא [דנין, יועץ בכיר לענייני ערבים] הזכירו עוד לפני כן: אולי אפשר להעסיק את חמישה-עשר האיש באיזו עבודה, חקלאית או אחרת, לתת להם להרויח כסף במשך שלושה – ארבעה חדשים ולשלחם הביתה אחר-כך, כבדים בכסף ובאהבת ישראל. בכך אנו מטפלים עכשיו.

כמעט במקביל לדיווח רגוע זה על נכר-נותם של המרונים להתגייס לצה"ל, מבריק ואלטר איתן לשגריר אבן בארם בפאריס:

הצבא מדווח כי כפרים ברחבי דרום לבנון תובעים מאתנו לקבל את כניעתם. הצבא ביקש את חוות-דעתו של משרד החוץ כיצד לנהוג. לאחר התייעצות אמרתי כי אין לנו התנגדות לקבלת הכניעה, אם יתקבלו כמה תנאים. רוזן [יועץ משפטי] מדגיש שקבלת כניעה דוגמת זו [של כפריים ערביים] בנגב אינה הפרת ההפוגה. מסמך הכניעה מבקש את צה"ל להגן על הכפר. אנא הערותיך.

בינתיים נכנס גם משה שרתוק, שר החוץ, לתמונה, וב-11 בנובמבר 1948 הבריק למנכ"ל ואלטר איתן בקריה:

העבר לבן-גוריון, אני מבין כי גלישתנו ללבנון נמשכת. ההיבט עשוי היה להיות אחר לו הדברים אירעו כאשר המלחמה הייתה בעי-צומה. בנסיבות הנוכחיות, כאשר תחילה התחייבנו לשמור על הפסקת-אש, אחר-כך פתחנו במבצע הגליל [מבצע "חירס"] – כתוצאה מפרובוקציה של קאוקגיי ולבסוף אנו תחת איום של נקיטת סנקציות ומחפשים כל דרך לא לתת בידי האויב קלפים נגדנו למשחק בידי נשיא ארצות-הברית ומועצת הבטחון, נראית לנו ההר-פתקה הלבנונית לא-חכמה ובהחלט בלא-סיבה. כמו כן ייגרם נזק נוסף, כי יינתן משקל לטענה על התפשטות ישראלית ונרגזו את בעלי העניין הנוצריים, דבר העלול להביא להתנגשויות עם המרונים. הסיבה שמסרנו, כאילו נכנסנו ללבנון מפני שכפריים ביקשו להכנוע, לא תראה אמינה משום שלא מתעוררת שום התחייבות מוסרית מצדנו אלא רק אינטרסים פוליטיים.

יומיים אחר-כך מזדרז שרתוק ומבריק שוב ארצה באותו עניין:

עלינו לפרסם הכרזה מרגיעה שתסביר כי חזירתנו קטנת-ממדים ובעוד אנו מקבלים את קווי הפסקת-האש באופן הדדי, נסכים שרצועות אלה [שצה"ל כבש – ג"ש] יימצאו בשטח הפקר. הבריקו-מיד. תובע במפגיע, ראשית – שתמנעו מהתפשטות נוספת; שנית – שתיסוגו מכל העמדות בלבנון שאינן חיוניות מטעמים אסטרטגיים; שלישית – רפו את ידי מבקשי ההגנה; רביעית – העדיפו את הנוצרים בלבנון.

מכתב תשובתו של אליהו ששון ליעקב שמעוני אינו מתייחס כמובן לטיב הבעיות בשטח, אבל יש בו כדי לבטא את חכמת חייו של האיש, שהיה אז אחד המומחים לענייני ערבים במשרד החוץ. ממכתבו עולה, כי מחלקת המזרח התיכון במשרד החוץ היא שהמליצה על חזירת צה"ל ללבנון עד הליטאני. כך, על כל פנים, התרשם ששון בשיחתו עם יגאל ידין, הרמטכ"ל בפועל. מכאן הסבר עמדתו הבלתי מתפשרת נגד חזירה שכזו, עמדה שהבאנוה בפתח הדברים. מה צריך אפוא לעשות עכשיו?

ממליץ ששון:

... הייתי מסרב בכל תוקף לכל עצה, הדרכה או המלצה, הן ביחס לנוצרים בגליל, הן ביחס ללבנון והן ביחס לבדואים בנגב בטרם שאדע בברור: מהו קו המדיניות הגבוהה שלנו בנוגע לשלום או מלחמה. עתה, לאחר שהשלמנו כמעט את כל הכיבושים שלנו, מותר לנו לדרוש זאת. הייתי מציג את השאלה בפני ראש הממשלה ושר החוץ כך: הצבא עשה את שלו – הדף, כבש וניצח. עכשיו בא תורנו – תורה של "מחלקת המזרח התי-כון" – להשיג את השלום. לא במוסדות הבינלאומיים, כי אם בקרב העולם הערבי. אחרי זה הייתי מרצה לפנייהם את דעתי, סוקר את קשרינו, אפשרויותינו וסיכוינו ומסמן קווי פעולה מקיפים ורחבים לגבי כל השאלות שנת-עוררו עד כה ושעתידות להתעורר במרוצת הזמן...

בהמשך מסמכו המאלף של אליהו ששון יש שורה של קביעת עקרונות לגבי הצורך לשקול כראוי את המצב ולקבל הכרעות מדיניות. אחת ממסקנותיו: "אני בעד חיסול המלחמה עד כמה שאפשר

מוקדם גם אם נצטרך לשלם איזה מחיר בעד זה: בטרטוריה, בערובות פרטיות ובין-לאומיות ובחזרת חלק קטן מהפלי-טים... אני בעד מאמץ רציני – כן, רציני – לשלום עם העולם הערבי כולו ולא עם אחת ממדינותיו בלבד. הסיכוי לדעתי, לשלום עם העולם הערבי כולו הוא יותר גדול מהסיכוי לשלום נפרד עם אחת ממדינותיו."

בשלהי ינואר 1949 נועד ששון עם ראש ממשלת לבנון ריאד א-סולח. ב-23 במרס אותה שנה נחתם ההסכם לשביתת נשק בין ישראל ללבנון ובמסגרתו הוחזרו כל הכפריים הכבושים ללבנון. ישראל ניסתה להתנות את החזרת הכפריים ללבנון בפני נוי הכוחות הסוריים מראש הגשר במשמר-הירדן, בטענה שצבאות לבנון וסוריה פעלו בראש אחד בעת הפלישה לארץ ישראל, אולם מתווך האו"ם ראלף באנץ' דחה את התביעה.

אולם לבנון הייתה, כידוע, המדינה השנייה שחתמה על הסכם לשביתת נשק עם ישראל. קדמה לה מצרים ואילו תורה של ירדן עתיד היה לבוא שבוותן אחדים מאוחר יותר. בחתימתה על ההסכם עם ישראל, מנעה ירדן מעצמה מלחמה נוספת עם ישראל: אכן, כשלושה שבועות בלבד לפני חתימת ההסכם תכננה ישראל התקפה על ה"משולש" הבעייתי, שמד-רום לוואדי ערה. הדבר עולה עתה גם הוא ממסמכים המתפרסמים בכרך השני של מדיניות החוץ של ישראל בתקופה ההיא.

בשלהי 1948 עדיין נמשכו המגעים הדיפלומטיים עם ירדן. בעשרה בנובמבר (בין מבצע "יואב" לבין מבצע "חורב" בחזית המצרית) דיווח שר החוץ משה שרתוק למנכ"ל משרדו בתל-אביב, כי:

נציג עבר-הירדן הזמין אליו היום את ששון [הפגישה נערכה בפאריס, ומשם בא מברקו של שרתוק] לאחר שקיבל הודעה מיוחדת דרך לונדון, לפיה, (1) המלך [עבדאללה] מקווה שאנו מעריכים את ההסדר בקשר להר הצופים. (2) המלך מניח כי עם בוא החורף לא נוכל להשתמש בדרך בורמה ואם נבקש רשות להשתמש בכביש לטרון, יאפשרו לנו את הדבר. (3) המלך מודאג מן המצב בירושלים שבו אנו תוקפים והוא מתקשה יותר ויותר לשים מחסום על צבאו ולכן מציע כי שנינו נכריזו על הפסקת-אש כללית. (4) מודאג מן הנעשה בחזית העיראקית [ה"משולש"] שבה התוקפנות שלנו

אליהו ששון

והתוצאה ידועה: המטרות אכן הושגו בדרכי שלום. ירדן מסרה לישראל רצועת ארמה לאורך המשולש ובה כפרים רבים. המו"מ הרשמי בין ישראל לירדן התנהל אמנם ברדוד, אבל השיחות הממשיות נערכו בארמונו של המלך. עבדאללה בשונה. ישראל סירבה שכוחות הלגיון היירדני יחליפו את הצבא העיראקי ב"משולש", אלא אם יוחזקו שביתת הנשק מזרחה; וכך אמנם היה: וארי ערה וכביש חדרה – עפולה עברו לרשות ישראל, כמו גם מסילת הברזל בין ירושלים לחיפה. ההסכם לשביתת נשק עם ירדן נחתם בשלושה באפריל. המלחמה "הרשמית" בין ישראל לשכנותיה הסתיימה ביולי, כשגם הסורים חתמו על הסכם לשביתת נשק עם ישראל.

לנהל משא-ומתן על נסיגה בהתאם להחלטה [של האו"ם] מה-16 בנובמבר.

מסע הסברה זהיר בנושא זה הוא חיוני. רצוי שתוציאו מבאק"י הצהרה כי אין הוא מסוגל להביאם לשולחן הדיונים.

אולי אפשר לדחות את הפעולה לאמצע אפריל כדי למנוע סיבוך עם הנושא של קבלתנו לאו"ם וכך לאפשר לנו מעמד טוב יותר בתגובה להתקפה צפויה במועצת הביטחון. מאץ בכס לא למסמס את ההישגים שכבר השגנו בכיוון זה כשהמטרה נמצאת בהישג יד [בקשת ישראל להתקבל לאו"ם בסתו 1948 לא אושרה, ורק עכשיו עמדה להתקבל לארגון הבין-לאומי – ג"ש].

איני בטוח שהתערבות צבאית בריטית היא בלתי נמנעת. בעניין אילת הם שותקו עקב מצבנו המשפטי האיתן והאהדה הבינלאומית שנובעת מכך. אם אנו יכולים לתקוף את המשולש, מדוע לא יתקפו הם את אילת?

הרבה תלוי בשאלה אם מדובר בפעולה מקומית של ימים ספורים או במגע קרב ממושך ובריחת פליטים המונית, העלולה להביא לתגובה פוליטית חמורה. הכרזתו של ראש הממשלה על מדיניות החוץ שלנו, אותה קשר למגילת האו"ם, נקלטה ברצינות רבה. מציע להימנע בכל מחיר מחזרה על הנימה הצינית שבו.

אף כי מצבנו הבינלאומי נראה מרשים, הוא יכול לספוג מכה אם [הנשיא] טרומן ינקוט עמדה עוינת. לפיכך מציע להתייעץ עם אליהו [אילת] בזהירות. הסיבוכים הפוליטיים האפשריים רציניים יותר מבכל פעולה בעבר כי העולם התרגל לרעיון שהקרבות נסתיימו וכי המשא-ומתן הוא עתה הדרך הממשית. מציע שמשה [שרתוק] יבריק לכם מכאן לאחר בדיקת המצב הבינלאומי.

ואלטר איתן השיב לאבן לגבי שאלתו בדבר אורכה המשווער של הפעולה: "... צפויה לכל היותר לעשרים-וארבע שעות כדי להבטיח את ואדי ערה ואת הכפרים בחזית המרכז. בן-גוריון תובע מיד את תגובת משה, אילת ושלך בנושא זה. אין עדיין החלטה מה ייעשה אם מטרתנו יושגו בימים הקרובים בדרכי שלום..."

עלולה להצית התקפות וקורא להתאפקות. (5) דוחה את השמעות קול-ישראל במיוחד בקשר לנאומי הפוגעות במאמציו להכשיר את דעת הקהל לקראת פיוס, תובע שקול ישראל לא יתקיף אותו ולא יחלף לו מחמאות. (6) אין לו דבר נגד המגעים שלנו עם מצרים, להיפך, הדבר סולל את הדרך להבנה בינו לבינינו בתנאי שיישמרו האינטרסים שלו. הוא בפירוש נגד סיפוח עזה למצרים, כי רואה בה מוצא שלו לים. ששון הניח את דעתו בעניין זה. אני מציע לבקש רשות מעבר בלטרון וגישה בטוחה לתחנות השאיבה בעזרת האו"ם; הפסקת-אש של ממש בירושלים, שתוסדר על-ידי מגע ישיר בין המפקדים המקומיים ללא תיווך האו"ם; קבלו את בקשת המלך בקשר לקול ישראל. מבקש מברק אישור מבן-גוריון.

השבותות הבאים הביאו לסילוק המצרים מכל תחומי ארץ ישראל, מלבד רצועת עזה ו"כיס" פלוג'ה. בתחילת מרס הגיעו כוחות צה"ל לאילת, אבל נראה היה שה"משולש" מהווה בעיה אסטרטגית חמורה. השיחות עם היירדנים בדבר הסכם לשביתת נשק התנהלו בעצלתיות. נקל אפוא לשער את התדהמה על פני שגריר ישראל לארם אבא אבן, שקיבל ב-14 במרס מברק מוואלטר איתן בוז הלשון:

... סודי ביותר. אנו מתכננים את מבצע המשולש כדי לחזק את הקווים שלנו. הפעולה נראית לנו חיונית משיקולים פוליטיים. נעריך את דעתך בדבר תגובתה של מועצת הביטחון ואם תפתח מחדש את פצעי הנגב [הכוונה להחלטות מועצת הביטחון אחרי הקרבות בנגב עם המצרים – ג"ש]. התירוץ שלנו: פרובוקציות עיראקיות בלתי פוסקות ואי-החוקיות של המערך שלהם. נא עצתך בדבר הטקטיקה שיש לנקוט כדי לרכז מהלומות מצד מועצת הביטחון.

אכן, אבן ההמון הגיב מיד: "סבורני כי פעולת המשולש תביא לתגובה החמורה ביותר אלא אם העיתוי והנסיבות יישקלו בזהירות רבה. אבריק הצעות מפורטות לאחר התייעצות עם אליהו [אילת], שגריר ישראל בארה"ב".

למחרת מפרט אבן את רעיונותיו: כל פעולה יש לבסס בראש ובראשונה על סירובם של העיראקים

עד דגל הדיו

אל"מ (מיל') ד"ר מאיר פעיל

אל מעבר למיקומם של היישובים היהודיים... אם אל מדבר יהודה וים המלח בואכה מצדה ועין גדי, ואם אל המרכזים ההרריים של ארץ ישראל המיושבים בערבים. כל זאת תוך הסתכנות כפולה: מגיעי התקלות אלימים עם ערבים (מכות, נשק קר ולעתים אף נשק חם) מחד גיסא, ומעצר ע"י הבריטים מאידך גיסא. מדידה זו של ארץ ישראל המערבית (פה ושם גם המזרחית) לאורכה ולרוחבה ע"י תנועות הנוער החלוציות לפני הגיוס לפלמ"ח וע"י פולחן הסיירות והטופוגרפיה של הפלמ"ח העניקה לכל פלמ"חניק מימד רגשי עמוק של קשר חווייתי אל הארץ, אל המורח התיכון כולו, אל מורשת העם היהודי בארצו וגם אל המורשת הערבית העוינת, זו אשר בתוכה נצטרך לחיות לנצח במסגרת המפעל הציוני שלנו. האם זה דבר והיפוכו או אתגר לסינתיזה דיאלקטית?

הפלמ"ח נהג להשקיע הרבה מאוד באימונו ובטיפוחו של הלוחם העצמאי; תוך הדגשה כי ניתן להפוך כל אדם נורמלי לחייל עילאי, אם מפתחים בו בשקדנות את ההכרה, את כושר המחשבה, את הכושר הגופני ואת המקצועיות הצבאית הנדרשת. כך מתפתחת הנורמה המאפשרת במסגרת האימונים לשלוח פלמ"חניק בודד מקיבוץ שער העמקים להסתובב שתי יממות על הכרמל כדי להביא אל הבסיס שני מרשמים של שני כפרים ערביים השוכנים במורדות המערביים של הכרמל (פרק כ') — לבדי בשטח) ובלשונו של "ברן":

"... האימונים שעברנו היו ברמה גבוהה. המ"כים היו בעלי יכולת אישית רבה, הצגות התכלית וההדגמות היו משכנעות ומרשימות. למדנו כיצד להסתתר בשטח, להסתוות באמצעים פשוטים, לקפוא ולא לנוע, לצפות על ידי הזזת ראש מזערית, איטית ומדורגת,

עם ספרו החדש של אלוף (מיל') אברהם ארן

"קבוצת אנשי 'הגנה' ששירתה בצבא הבריטי, יצרה קשר עם אנשים מהאצ"ל, מהלח"י ומהפלמ"ח והקימה את קבוצת 'עם לוחם' במגמה לבצע פעולות צבאיות נגד הבריטים. המוטו היה: יוזמה מאוחדת של הנוער כדי לפעול נגד הבריטים תוך התעלמות מהמנהיגות 'המפוצלת'. רק מאוחר יותר הבינו... שבמסווה המוטו הזה נקרא הנוער לאמץ את קו הפרישה; יציאה לפעולות שתבוצענה ללא שיקול הדעת של המנהיגות הנבחרת..." "בני גור לנוער העירוני התוסס, ששאל את עצמו שוב ושוב — לשם מה אני יושבים בפלמ"ח אם איננו מבצעים פעולות, ועד מתי נשב באפס מעשה? היינו אנו, חלוצי ההכשרות המגויסות, גורם מייצב. עברנו הייתה הישיבה בקיבוץ, העבודה, ההווה, חלק מתהליך ההכשרה, שבו רצינו. אנו היינו יוצאים לקיבוץ גם ללא הפלמ"ח. העבודה שבנוסף לתהליך הכשרתנו לחיי התיישבות נתאפשר לנו לעשות גם שירות לאומי צבאי במסגרת יחידת העילית של 'הגנה' רק הוסיפה להרגשתנו הטובה. הסינתיזה בין הבשר רתנו להתיישבות והכשרתנו כלוחמים במסגרת צבאית מגויסת לא יצרה ניגודים. להיפך, בצד חיי עבודה וחיי חברה תוססים — ימי עיון, טיולים, מסיבות ליל-שבת וריקודים, חזיונים והיווצרות זוגות האופייניים לחברה מעורבת של בני נעורים — נוסף מימד שנתן תוכן נוסף לחיינו — האימונים והתכונות ליום מבחן" (עמ' 29 — 30).

אימון וחיון

הספר פורט בפני קוראיו, בכישרון ובחביבות רבה, חלק חשוב ממגוון החינוך והאימון של דור הפלמ"ח. אביא רק שתי דוגמאות:

אהבת המולדת, אשר הוטמעה אט אט במוח ובלב באמצעות טיולים, מסעות וסיורים רגליים בכל רחבי הארץ, הרבה

"עד דגל הדיו" אינו ספר היסטוריה, אלא סיפור זיכרונותיו של נער תל-אביבי חבר בתנועת נוער חלוצית (השומר-הצעיר) וב"הגנה", של פלמ"חניק איש הכשרה מגויסת, של קיבוץניק ביישוב חדש בנגב, של מפקד אזור בנגב, של מפקד פלוגת פלמ"ח בנגב בחדשים הראשונים של מלחמת העצמאות, ושל מפקד פלוגת גח"ל (גיוס חוץ לארץ) קרבית דוברת יידיש בחדשים האחרונים של מלחמת העצמאות.

אחדות לאומית

החלקים הפחות חשובים בספר הם אותם קטעי קישור, שבהם מנסה המחבר לטוות חוטים מקשרים בין האירועים שהוא חווה ובין מצב האומה והמדינה. התיאור והפרשנות בקטעים אלה לוקים מדי פעם בחסר ובפשטנות, עד כי ניתן, לדעתי לוותר עליהם ולהסתפק בסיפור הזיכרון נות החווייתיים, שהם הרוב והעיקר בספר ובהם טמון התוכן החיובי של הספר ולקחי החשובים והמאלפים.

כל זאת, פרט לפרשה רעיונית מעניינת אחת, אשר בה מצליח ברן להסביר, במספר משפטים, כיצד עשויה ההכשרה המגויסת החלוצית לחסן את חבריה בפני אקטיביזם צבאי חורג עד כדי פרישה מקבלת המרות הלאומית. מדובר בקבוצת "עם לוחם" שהתארגנה בסוף 1943 ובראשית 1944, ואשר ניסתה לתקוע יתד בפלוגה ו' של הפלמ"ח, אשר הוקמה ביסודה על-ידי צעירים ירושלמיים. מחלקת ההכשרה המגויסת, שבה שירת ברן נקלעה לפלוגה ו' (בקיבוץ שער העמק קים) ומפקד המחלקה, מתי איפלנד-פלד, שהפלמ"ח העמידו בראשה, נתפס לרעיונות אקטיביסטיים מבית המדרש של "עם לוחם" וסולק מן הפיקוד על המחלקה — סילוק שהדהים את אנשי המחלקה. לאחר שהעניין הוסבר לאנשי פלוגה ו' בכנס מיוחד מפרש לנו "ברן" את לקחו בהאי לישנא:

אכן גם המפקד הוא כן-אנוש בעל לב מפרפר, אלא שהוא נועד לשמש עמוד התווך של היחידה והעוצבה הלוחמת. ומתוקף מעמד זה חייב מוחו להשתלט על ליבו שיפרפר בקצב איטי וישרה אמון וסמכות על סביבותיו.

ועוד עניין הקשור יותר למנהיגות מאשר למקצועיות הצבאית הצרופה, היא להיטותו של "ברן" – ועל כך הוא ראוי לשבח מיוחד – לא לתת ליחידתו, בשום מקרה, להתפרקד על מנעמי הבטלה. בעי צומה של מלחמת העצמאות לא הניח מעולם לפלוגתו לנוח על זרי דפנה לאחר כל התקפה או כיבוש יעד, בין אם הדבר אירע לאחר כיבוש באר שבע ובין אם מיד לאחר כיבוש משלט אום כתף ממזרח לאבו עגילה. מיד למחרת הניצחון הוחזרה פלוגתו למשטר של אימונים אינ-טנסיביים שחלקם יוחד להפקת לקחי הקרב האחרון וחלקם נועד לשמור על הערנות ועל הכושר הקרבי של הפלוגה. ואולי עוד מעשה שהיה אופייני למלחמת העצמאות, בהיותה מלחמה ממושכת, אשר בעיצומה הוזרמו באורח מתמיד תגבורות מן העורף לחזית, ואלה לא זכו לעתים לאימון נאות. על המ"פ "ברן" הוטלה משימה להחדיר אספקה ותגבורות של מחלקה מגודר אחר בלילה מקיבוץ בארי אל כפר דרום, אשר ליד העיירה הערבית דיר אל באלאח:

"בבארי ציפתה לי הפתעה, מצאתי מחלקה עם שלושה מ"כים, ללא מ"מ. אחד המ"כים, שמחה'לה, שירת כסמל המחלקה. המ"כים סירבו לצאת לכפר דרום. היכרתי את שלושתם בהיותם מוותיקי הפלמ"ח בנגב. הם הסבירו את סירובם תוך שפע הצטרפויות ותירוץ. שלושתם דיברו, אך בעיקר שמחה'לה: חיילים אינם חיילים, זה עתה עזבו את 'הדפ' – (כך קראו למחנה האימונים החטיבתי שהוקם ברוחמה, כדי לקלוט טירונים, שמאו הגברת הגיוס ברחבי הארץ ורמו גם לנגב). 'הצנחנים האלה' (כך קראו אז לטירונים) אפילו לא השלימו את האימון שלהם. בגלל המבצע הגדול שהחל, סגרה החטיבה את 'הדפ' והם נשלחו לבארי. אין הם סוג האנשים שהורגלנו אליו, הם באו מפרברי הערים, לא התאמנו לפני כן

המפקד בכל הדרגות לחשוב בעצמו איך לבצע את משימתו, תוך מתן חופש פעולה נרחב לכל מפקד לשנות וליישם תכנית חדשה במציאות המשתנה של המערכה ובלבד שיהא דבק במטרה, והרי לפניך דגם של צבא שהיוזמה הקורנת של מפקדיו מגדילה אלף מונים את עצמתו המספרית.

מנהיגות

הספר שזור לכל אורכו באירועי מנהיגות ראויים לציון המתוארים באורח אמיתי והוגן מנקודות המבט השונות: הטוראי, המ"כ, המ"מ, המ"פ, המג"ד. התנהגות המפגינה שלוה תקיפה היא נורמה חיר נית של מנהיגות. היא מערערת את ביט-חוננו של האויב הנמצא אתך במגע קרוב, ואף יותר מכך: היא יוצרת הרגשת ביטחון ויציבות בקרב אנשיך. רק במקרים של לחצים פסיכולוגיים קשים מתברר עד כמה זקוקים החיילים למשענת הסמכר תית של המפקד כדי לתפקד כיחידה קרבית או אפילו כדי לחיות כחבורת בני אדם. אלא שאצל "ברן" מוצא עיקרון זה גם ביטוי הרבה יותר אנשי ואמיתי מפיו של המ"מ, שאול ביבר, בעת מסע שערכה המחלקה בתוך השטח ההררי הערבי באזור שכם, בעקבות מרדף לא סימפטי של הרבה ערבים ולאחר שהמחלקה הצליחה לחמוק מהם בלילה:

"היינו מפחרים קבוצות קבוצות מסביב למספר עצי זית. ישבנו והאזנו לקולות המחפשים שהדהדו במרחב. אני, נושא האקדח, הייתי צמוד לכיבר ולחבורת הפיקוד, שנתרכזה ליד אחד העצים.

ביבר שלחני לסיכוב ליד שאר העצים, כדי שאדווח כיצד מרגישים החברה. חזרתי ודיווחתי כי רובם נחרים. תגובת ביבר הייתה מעניינת: 'טוב להם, הם סומכים עלינו, אבל אין להם מושג עד כמה אין לזה כסיו'. וזכרתי שהופתעתי: הן מתוכנן הדברים והן מגילוי הלב בו נאמר. לימים עוד אווכח פעמים רבות, עד כמה נוח לאנשים להשליך את ייהם על אחרים, על מישוהו שיפקד עליהם ויקח עליו את האחריות והסיכון שבקבלת החלטות במצבים קשים" (עמ' 38).

למדנו להכיר את השפעת האור והצל על יכולת התצפית, גילוי והסתר. למדנו לזחול בסבלנות, לדלג דילוגים קצרים בעיתוי נכון ולתכנן לעצמנו את קו ההתקדמות בשטח. ביצענו תרגילי הסתננות יחידים בהם, במשך שעות, בסבלנות, התקדמנו, וחלנו, קפאנו במקומנו, דילגנו עד שהתקרבונו אל המ"כים, שניצבו על גבעה בתפקיד צופים. למדנו לנהוג בשטח כציידים.

לראשונה התברר לי שצבא זה עסק מקצועי המחייב ידע רב ואימון. גם אימוני הלילה הקנו לי ביטחון רב; למדתי להתקדם, להתקרב, להסתנן לאובייקט מוגן ושומור. למדתי להקשיב, לקפוא במקום ולהיצמד לקרקע, תוך ביטחון שאין רואים אותי. למדתי לקפוא במקום, בכל מצב שהוא, ברגע שאני נלכד בתוך אלומת זרקור. למדתי שהקושי העיקרי בלילה נעוץ בבעיית ההתמצאות בשטח ולא בהיעלמות או בהסתננות. האימונים בטופוגרפיה ותרגילי ההתמצאות הרבים שערכנו ביום ובלילה, הטכניקות שהקנו לנו לבחירת קווי התקדמות ממגמה למגמה, לשמירת כיוון וזכירת דרך, ההיעזרות בכוכבים ובלבנה – כל אלה יסייעו בידי. אכן בסוף אימון 'החייל הבודד' קניתי ביטחון עצמי ביכולתי לפעול בשדה ולשרוד" (עמ' 25).

"...המסגרת הצבאית הייתה דומיננטית; מסדר ביקורת, גילוח וצחצוח מדי ערב. ביקורת מעונות כל שבת שנייה. לפני הצהריים היינו מוציאים את המי-טות מהאוהלים, שוטפים אותן, ממרקים ומנקים, מחזירים הכל למקום, וממתי-נים לביקורת של המ"כים. אימונים להלכה – שבעה ימים בחודש, בפועל – תקופה מקובצת, אחת לחודשים שלושה. הרבה ספורט שימושי, הרבה טופוגרפיה והרבה מסעות. לאחר אימון 'החייל הבודד' עברנו לאימון החוליה והכיתה. גם אלה היו אימונים ברמה גבוהה, הידע שקניתי היה כה יסודי, שאסתמך עליו בעתיד לא רק במלחמת העצמאות, אלא גם שנים רבות בצה"ל" (עמ' 30).

הוסף על כך את הדוקטרינה של חינוך

במרחבי הנגב, ולא דווקא בהגנה הצמודה הניחת על היישובים עצמם. הווה אומר: בתפעול השיירות, במערכה על קווי המים ובפעילות הניידת ההתק- פית במרחב. מספר לנו ברן:

"במרס 1948 הוקמה חטיבת הנגב, והמח"ט נחום שריג, סייר ביישובי הנגב, הזעקתי לקיבוץ אורים. כשהתקרבותי לקבוצת המבקרים הבחנתי בנמרוד (הסמג"ד), ב'כידון' (חיים ברלב) – המג"ד, באליעזר בודנקין מסולל-בונה ובנחום שריג. נחום קידם את פני: 'זה אתה שהורית להקים את חומת העפר הזו?' והצביע על הסוללות לטשטוש עמדות, שהפכו ביזמתי לסוללת חומה סגורה והיקפית. 'כן!' עניתי מבלי לחוש שהמדובר בחריגה מסמכות. 'באיזו רשות? מה היו ההוראות?' הסברתי בפשטות ובביטחון עצמי את ההיגיון שמאחורי הרעיון.

נחום סנט בי: 'עד שלמדנו לצאת אל מחוץ לחומה, אתה בא ומשיב את אנשי היישובים אל מאחורי החומה? הופ! תעתי. אני חשבתי במונחים צבאיים טאקטיים פשוטים, ופה נתקלתי בנימור קים פסיכולוגיים שכלל לא חשבתי עליהם. הייתי צעיר, התחנכתי בפלמ"ח, 'מחוץ לחומה', הייתי משוחרר מתפרי שות ומדפוסי פעולה של העבר. הנימוק הזה נראה לי כלא שייך לעניין. הבחנתי שהחבורה מחייבת, בודנקין התעניין כמה ימי עבודה יידרשו להשלמת סוללה מקפת סביב היישובים שבהם טרם החלה העבודה. נחום חיך ואמר: 'אוקי, המשיך בסוללות, אבל אל תשכח לאמן את הפלמ"ח גם לצאת למכות-נגד מחוץ לגדר.' (עמ' 104).

נחום שריג דאג לכך שחטיבת הנגב לא תשקע במנטאליות של ביצורים ולחימה ניחת על היישובים. אם גם התברר כי ההתבצרות וההתחפרות היו חיוניים כדי לעמוד באש הארטילריה, השריון וחיל האוויר המצרי. אולם רק הפעילות האינ- טנסיבית במרחב, ביום – ע"י שריוניות מאולתרות וג'יפים ובלילה – ע"י פשי- טות ברגל, ברכב, ואף באמצעות סוסים, היא שאפשרה לחטיבת הנגב להחזיק את כל מרחב הנגב, ביוצרה אצל המצרים

הדפו את ההתקפות בגבורה. היו להם מספר הרוגים ויש להם גם פצועים. נכשלו הניסיונות לזרוק להם מהאוויר תחמושת ותרופות, החבילות נפלו מחוץ לתצור. שתי המשאיות הראשונות בשיירה הניצבת לפניכם, מבוצרות בשקי חול ומיועדות עבורכם. השיירה כולה מלווה במחלקה מהפלוגה שלי המפוצלת בשני משוריינים. אתם מיוע- דים להתגבר את כפר דרום ובשאר המש- איות יש אספקה – מזון, תחמושת, מוקשים ותרופות. החיריה שלנו לכפר דרום מבוססת על תנועה בדרכים בהן לא נענו עד היום, סביר להניח שלא יתמינו לנו שם ונחצה את השטח בהפתעה. אין לפתוח באש, אלא להצטרף לאש, אם המשוריינים שלנו יפתחו. השעה מאוחרת ואני מקווה שנספיק להגיע לכפר דרום עוד בחשכה. נחצה את הוואדי על יד תל-גמא ומשם נעשה את דרכנו בדרכי עפר. הסיסמא: 'לילה-חשוך'. המשכתי: 'מחלקה... מחלקה דום!...' המ"כים עברו לסוף השורה! 'המ"כים צייתו ועברו לסוף השורה. 'מחלקה – ימינה פנה! בריצה על הרכב עלה! רצו ועלו חיש קל על הרכב.

עברתי למשורין הראשון והתחלתי לנוע כשהשיירה בעקבותי. המחלקה נענתה, גם המ"כים נענו לפקודות ללא בעיות. בעצם העברתי את המ"כים לסוף השורה, כדי לרמוז להם שהם מצטרפים כטוראים. אבל החיילים כלל לא ידעו שמפקדיהם סירבו לצאת בראשם והנחתי שהמ"כים יתפשו פיקוד. ואכן כך היה" (עמ' 151 – 152).

התיישבות ולחימה מחוץ לגדר

ברן מתאר בחן רב את קיבוץ, נירים, את ההתיישבות בנגב בשנים 1946 – 1948 בעת המאבק נגד הבריטים ובמלחמת העצמאות; ואף את מבצע העלאת אחת עשרה הנקודות בנגב במוצאי יום הכיפורים תש"ז (אוקטובר 1946). מעמוד לעמוד הולכת ומתגבשת תמונת העימות המח- רף נגד הערבים בסביבה ערב מלחמת העצמאות ובמהלך החדשים שלאחר הכרות ה-29 בנובמבר 1947. יותר ויותר התברר כי המלחמה תוכרע

חוקים לתקופת אימון ממושכת מהר- גיל ולא לתקופה קצרה מהרגיל. אין המ"כים מעיזים לצאת אתם לקרבות, זה מסוכן וגם לא אחראי.

'ברן, אתה הרי מכיר אותנו לא מהיום – האם לא היינו בסדר עד היום? יתר על כן, אנו מוכנים לצאת לכפר דרום מיד! אבל בלי חיילינו. לצאת אתם זו ממש סכנה, איננו רוצים להיפגע מכדר רים שלהם.

ואני: 'כפר דרום לא זקוק לשלושה מ"כים, הוא זקוק למחלקה, הזמן חולף ועוד מעט כבר יהיה מאוחר לצאת, אספו את חייליכם והיכונו ליציאה'. אולם הם הוסיפו לעמוד בסירובם...

... כאשר נוכחתי שכבר חצות, השעה שבה לפי התכנון היה עלי לעזוב את חצר כפר דרום בדרכי חזרה, והרגע האחרון על פי חישובי שבו יכולתי עוד לנסות להגיע לכפר דרום ולעזוב בטרם יעלה האור, קמתי על רגלי ואמרתי: 'ישבר לו מכס, אני יוצא לדרך, אין לי צורך בכם. סדרו מיד את המחלקה במסדר, אצא עימא בלעדיכם! ועזבתי את החצר כבעס. (ההדגשה שלי – מ.פ.) כשיצאתי הייתי מסופק אם יוציאו את אנשיהם למסדר. החלטתי שאם יסרבו להוציאם אצא בלעדיהם, לפחות אביא את האספקה לכפר דרום. הערתי את אנשי, המנועים הותנעו, החצר נעורה לחיים. מהצרפים יצאו חיילי מחלקת בארי, נשמעו פקודות בשטח, והם הסתדרו במסדר, ניצבו בשלוש שורות בחשכה.

הזמן דחק. ויתרתי על ביקורת יציאה. ניצבתי לפני המסדר ושאלתי: 'יש מישהו שחסרה לו תחמושת? דממה. 'יש מישהו שאין לו שני רימונייד? דממה. 'מקלענים הרימו יד! – שלוש ידיים הורמו. 'בסדר', כמה מחסניות יש למקלעים? – הסמל שמחה'לה כהן ענה – 'שש מחסניות'.

'חוליות המקלע להרים יד... האם יש לכם שש מחסניות? הורידו! הידיים הורדו. הפרע לי שלא יכולתי לראות את פני החיילים, אך הם עמדו בשלווה והגיבו לשאלותי בשקט. עתה עברתי למתן הפקודה והתדרוך: 'שימו לב! – כפר דרום מותקפת מזה יומים. עד כה

הספרים ממדר

המתחמק על חשבונם מהחובות שהם נושאים בהם. בצבא אחר היה כבר נשפט לשנות מאסר רבות. אנשי הסגל התרעמו על אמרתם: 'הגח'ל בשר תות-חיים' — הרי אנו הוותיקים צועדים בראש, נלחמים עמכם, הארץ מלאה קברים של חברינו שנלחמו כאריות עוד לפני בואכם, עוד בימים שהיינו מעטים ודלים בנשק — איך זה עולה על דעתכם שדווקא אתם בשר תותחיים?

ואנשי 'הגח'ל בשלהם: נכון שאתם נלחמים אתנו, אבל אצלכם המלחמה זה 'ספורט'... אתם רודפי הסתכנות והרפתקאות, שואפים להצטיין בכל מחיר. מה הפלא? אתם יודעים שאם תהרגו יש מי שידאג למשפחות שלכם... ובכלל אתם מסודרים בארץ אבל אנחנו — רבים מאתנו השאירו אישה וילדים במחנות העלייה, רק חלקנו הסתדרנו ביפו. פנינו לפקידים ונענינו בסחבת. מה יהא על משפחותינו, אם נהרג חלילה, מי ידאג להן?... ובכלל איננו יודעים כיצד ניקלט בארץ הזו... נלקחנו הישר לצבא, הישר לתוך המלחמה. מה נעשה לכשי תיגמר? היכן נגור, ממה נתפרנס? איש לא טרח להבהיר לנו את עתידנו...

אין ספק שהיה כאן שוני קיצוני במנטליות. אנחנו, כל מעיינינו היו במלחמה ורק במלחמה. הצטיינות בלחימה היה בפלמ"ח ערך ממדרגה ראשונה, המוטיבציה להצטיין בקרבות הייתה נטועה עמוק בקרבנו, מוטיבציה זו היא שהורידה יומה ותושיה בכל הדרגים. עונש של הטלת משימה על מי שנכשל, היה סוג של עונש 'מכובד' — הייתי משוכנע שהעונש שהמלצתי עליו למנדי (אחד המ"מים) לגבי המשתמט, הוא עונש אלגנטי וגברי — על פי מיטב מסורת הפלמ"ח. לא חשבתי למסוכן כלל, שכן, מה הבעיה ללוחם בודד לסגת 10 ק"מ בלילה? הייתי בן עשרים ושנים, חיילי 'הגח'ל היו מבוגרים ממני ועולמם הנפשי והרוחני שונה, נטל בעיותיהם ודאגותיהם היו זרים לי. תופעות כמו השתמטות, גילוי סלחנות כלפי עריקים ומשתמטים, פשוט לא יכולתי להבין. פירשתי זאת כמורשת גלותית, המחייבת אותנו לעמול קשות על חינוכם עד שיתפשו את ערכינו" (ע"ע 258 — 259).

של הנגב היה חמור, הדרכים לשפלה היו חסומות. נותרנו כאלף וארבע מאות לוחמים וכמספר הזה מתיישבים, כשאנו מנותקים — היינו במצור!" (עמ' 199).

"צבר" מול גיוס חוץ לארץ (גח"ל)
מספטמבר 1948 ועד סוף מלחמת העצמאות פיקד "ברן" על פלוגה של אנשי גח"ל דוברי יידיש. גם במרס 1949 בעת מבצע "עובדה", שהסתיים בהישג שיא של כיבוש אילת, עדיין לא נוצרה האניטגראף ציה הרצוייה בין "ברן" ללוחמי הגח"ל שלו; ועל אף זאת הפכה פלוגה זו, בפיקודו של ברן ובגלל מנהיגותו של ברן, לפלוגה קרבית מעולה.

הפלוגה השתתפה בארבעה קרבות חשובים של חטיבת הנגב: פעולת הבתור לים שלה הייתה ההשתתפות בכיבוש באר שבע באוקטובר 1948, בו הצליחה הפלוגה לבצע את משימתה רק בנס ורק משום שהוכנסה לקרב ברגע המכריע אשר שבר את ההתנגדות המצרית. במסגרת מבצע "חורב", בסוף דצמבר 1948, כבשה הפלוגה שני יעדי מפתח בשני קרבות נפרדים: את מתחם ביר תמילה ליד רביבים ואת המתחם החיוני של אום כתף בואכה אבו עגילה בצפון סיני. במבצע "עובדה" של מרס 1949 הוטסה פלוגה זו אל שדה אברהם, תפסה את ראס אל-נקב והגיעה עד אילת. לא הייתה זו פלוגה של גיבורים מלידה ואף לא של גיבורים שנוצרו במלחמה; אלא פשוט פלוגת חי"ר קרבית שהצליח ברן לחנך, לאמן ולהפעיל באמצעות אישיותו ובעבודה קשה של כל סגל הקצין נים והמ"כים והפלמ"חניקים הארץ-ישראליים אשר תפקדו כמדריכים וכמפקדים באימונים וכחלוצי המסתערים על היעדים תחת אש האויב.

"ביוויכוחים באו לידי ביטוי הבדלי המנטליות שבין חיילי 'הגח'ל לסגל הפיקוד, שייצגו בעיניהם את הצברים ואת וותיקי הארץ. ביוויכוחים גם ניתן ביטוי לכל הלחצים שחשו חיילי 'הגח'ל ושלל היינו מדעים להם, ועתה פרצו החוצה: אנשי סגל הפיקוד תמחו על הסולידאריות והתמיכה שהם נותנים לחברים המשתמט, שהרי הוא בבחינת טפיל

תודעה של חשש ודרך ארץ כלפי העוצמה הגלומה בפלמ"ח ובהתיישבות של הנגב, גם לאחר שניתקוהו.

הפעילות ההתקפית במרחב הגיעה, פה ושם, אפילו עד לרמה של הרפתקנות שגרמה נזקים. כפי שאירע בפשיטת השר-יוניות שערך "ברן" על כביש רפיח — כאן יונס עוד לפני שהבריטים פינו את הארץ (פרק י"ז — כאפיות במשורייני פרפר). מעשה נחפו זה גרר תגובה בריטית מפתיעה, לפני שפינו סופית את הארץ, בהתקפת אש טנקים על היישוב מבטחים (פרק י"ח — נקמת הצבא הבריטי). הפעולה הבריטית תרגלה אמנם את לוחמי הנגב כנגד התקפות צבאיות סדירות שעת נכונו להם מצד המצרים, אבל הייתה מיותרת לחלוטין ואף גדה את רוח תכנית ד' של המטכ"ל, אשר חתרה להימנע מעימות עם הבריטים ערב יציאתם מן הארץ.

חריג זה היה יוצא דופן וספרו של ברן מעיד על תוצאותיה החיוביות של המדיניות ההתקפית הברוכה של חטיבת הנגב; עד כדי כך שעל אף מחסורה בכוח אדם ובאמצעים שלחה חטיבת הנגב כוחות צפונה כדי לסייע לחטיבת "גבעתי" בכיבוש הכפרים הערביים הדרומיים אשר חסמו את הדרך לנגב ערב הפלישה המצרית אל ארץ ישראל (פרק כ') — אז יש מלחמה או אין מלחמה? חטיבת הנגב המשיכה בסגנון התקפי זה גם לאחר הפלישה המצרית.

דילמה קשה מאוד התפתחה עקב הצורך להציב מדי פעם כוחות נייחים במשלטים או בכפרים ערביים שנכבשו. זאת, בידיעה מפורשת שריתוקם אל הקרקע יקטין את הכוחות הניידים המיועדים לפעולה ההתקפית במרחב ובלשונו של ברן:

"ולאחר הלווייה צריך לפתור בעיה — כבשנו את ביר עסלוג, עלינו להתחפר ולחסום את כביש באר-שבע — ניצנה — מי יתחפר? הנרתק מחלקה מתוך שלוש המחלקות הניידות שנותרו בגדרה? והפתרון כרגיל — יש אל מי לפנות — קובצה מחלקה מהקיבוצים, וכך, באפיסת כוחות, מעטים, שחוקים ודואבים נכנסנו להפוגה הראשונה לה נזקקנו כאוויר לנשימה. מצבו האסטרטגי

...הרי לפנינו עוד פנים של הפלמ"ח
ושל לוחמיו, פנים המציגות עובדות היסטוריות חדשות ונוספות... הרבה, הרבה לקחים הראויים להילמד ע"י מפקדים וז"רם ובכירים בכל הדורות.

ספר שנכתב ע"י טוראי שנעשה מפקד פלוגה זוכה לראות את הדברים מלמטה בדרך אל מעלות הפיקוד. הספר מציג בפנינו את השקפתו של חניך תנועת נוער חלוצית של ארץ ישראל העובדת ההולך והופך מיום ליום בעידן דריתחא של המלחמה למפקד צבאי מקצועי המיישם את מורשת חינוכו התנועתי והצבאי.

הספר מביא אלינו את סיפורו של צבר שנפגש עם שרידי השואה של אירופה בשדות הקרב הקשים של ארץ ישראל...

לבסוף הייתה זו פלוגה טובה. מעולם לא ששה לקרב בהתנדבות, אבל ביצעה את משימותיה. רק ברגע היסטורי אחד ניצת באנשי הגח"ל זיק ההתלהבות... היה זה ברגע תפיסת ראס-אל-נקב ומשם במי-רוץ למטה אל חוף אילת. מפרץ אילת, שמעבר לצוקי הגרניט, שבר גם את הצי-ניות שלהם.

לפלמ"ח יש הרבה פנים
ספרו של בן הוא עוד ספר על הפלמ"ח.

(המשך מעמ' 109)

הוקם מטה "ינשוף", ונשלחו קציני קישור לחזית הדרום. אך אי הקמת חפ"ק אווירי צמוד למטה חזית הדרום ואי המצאות קצינים לתיאום אוויר (קת"א) במפקדות החטיבות מנעו ניצול יעיל של האמצעים ותיאום. הדבר נשנה במלחמות אחרות ובא על תיקונו רק לאחר מלחמת יום הכיפורים.

ב"חורב" היו בעיות חמורות בקשר — עקב חוסר אמצעים. עם זאת, דווקא מערכת הקשר הרופפת חייבה בניית מערכת שליטה שונה מזו שנבנתה ב"חורב".

סיכום

אלוף (מיל') בני פלד, מי שהיה מפקד חיל האוויר לשעבר הגדיר פעם את החיל כסכין מנתחים: "תן אותו בידי מנתח מקצועי ותוכל להפיק באמצעותו תוצאות נפלאות. שים אותו בידי של סנדלר ורוב הסיכויים שישבור אותו וגם יפצע את ידיך".

במבצע "חורב" היו סיבות אובייקטיביות שמנעו ניצול מיטבי של העצמה האווירית — מיעוט אמצעי לחימה, בעיות תחזוקה קשות, חוסר ניסיון קרבי, עייפות הגורם האנושי ומלחמה אינטנסיביות. עם זאת, אין להתעלם מלקחים שהיו חייבים להילמד לגבי הפעלת הכוח האווירי, ובעיקר שיתוף פעולה בין-זרועי, מודיעין ושליטה. יתכן שהסקת המסקנות הנכונות ממבצע חיל האוויר בתש"ח הייתה מונעת הישנות בעיות דומות ביתר המלחמות.

טבלה 3: תכנית ליום "ע" ועור 1					
מטרה	סוג מטוס	מספר מטוסים	זמן מעל המטרה	סוג הפעלה	הערות
אל-עריש	B-17	3	230715	הפעצה	מטרה אלטרנ
שרה אל-עריש	C-47 דקוטה	1	230100	הפעצה	טיויות — עזה
העיר אל-עריש	C-47 דקוטה	1	230500	הפעצה	עם ליווי מטוסי קרב
אל-עריש	B-17	3	231500	הפעצה	
עזה	C-46 קומנדו	1	231100	הפעצה	
עזה	C-46 קומנדו	1	230500	הפעצה	
פאלוג'ה	A-6 פיפר	4	231700	צלילה	המטוסים תוכננו לפעולות בלתי פרסקות בשעות הללו
			230230		
			230430	הפעצה	

טבלה 4: פעילות אוויר — קרקע על פי דו"ח מודיעין ח"א (ינואר 1949)**		
המטרה	מספר הגיחות	כמות פצצות (בטונות)
דיר אל-בלח	2	5.6
ח'ניונס	28	14.2
רפיח	25	40.1
עזה	28	36.6
אל-עריש	26	30.6
פאלוג'ה	96	89.7
עיראק אל-מאנשיה	12	45.0
אוניות מצריות	1	1.6
עוג'ה אל-חפיר	5	1.8
אבר-עגילה	5	1.8
ביר-חמה	3	0.6

* אדם שתקאי, ח"א במלחמת העצמאות, חיל האוויר, ע' 90.

הערבית.

אולם דומה שהתרומה החשובה המשותפת של מערכות "נחשון" ומשמר-העמק גם יחד, הייתה בתחום הרוח והמורל. לאחר משברי השיירות בסוף מרס החזירו שתי ההכרעות לכוחות-המגן ולאנשי-היישובים את האמונה בכוחם לעמוד נוכח המוניני של המופתי מכאן ובפני גייסותיו הסדירים למחצה של קאוק'גי מכאן. כאשר חזר יצחק שדה מהחזית ודיווח לבן-גוריון, הדגיש בעיקר את העמידה הישראלית בנחיתות כמור תית, ובימון נרשם: "עמדנו ונגד 3, בכוח" אש - 1 נגד 8.⁵⁴

מערכות "נחשון" ומשמר-העמק נתנו את ההשראה למפקדים וללוחמים שהת-אזרו ללחום על טבריה, חיפה, יפו, צפת וירושלים שמחוץ לחומות, וליחידות השדה שיצאו ברגל וברכב למבצעי "יפתח" ו"בן-עמי" בצפון, "חמץ" ו"מכבי" במרכז, ו"ברק" בדרום ובנגב, ובישור המעבר מתגובת הגנה ליוזמת התקפה.

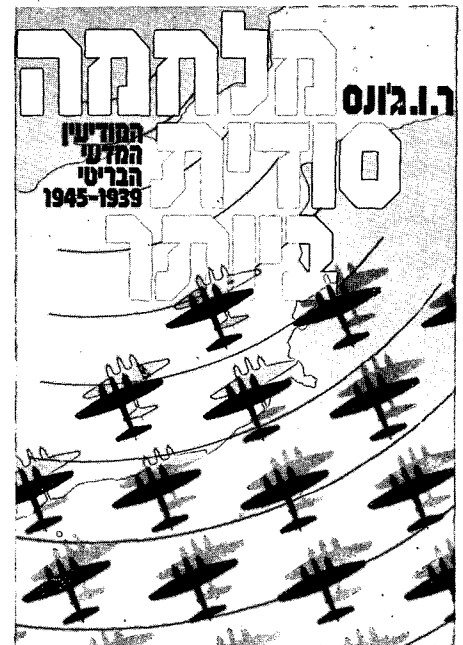
הערות

1. חברי משמר-העמק מכנים בשם "הריהגש" את הכיפה החרוטית מדרום למשק (נג' 221, ניצ' 16362227, תל אב. קוטא). ובשם "הריהגש הקטן" את תל אל-אסמר הסמוך לו ממזרח (גובה כ-180 מ' ניצ' 16412226, כיום - תל אשור). הגני מודה אלי"מ י' תלמי על אימות המידע.
2. מערכות סביג, במאמרו של יצחק שדה "ההגנה הגמישה - לאור קרב משמר-העמק" (להלן - שדה), עמ' 32; ספר הפלמ"ח ב, עמ' 204. זכרונותיו של קאוק'גי על מערכת משמר-העמק פורסמו בתרגום אנגלי ברבעון Journal of Palestine Studies, Beirut, No. 4 (Summer 1972) (להלן - קאוק'גי). קאוק'גי אומר בעמ' 38 שבמערכה השתתפו רק גדר ושתי פלוגות, אבל במברק מה-8 באפריל הומין את מגיד "הירמון" הראשון להשתתף במיזם על ההפוגה. הוא מציין שהיה לו רק 2 תותחי 105 מ"מ, אלא שכנראה הוא מסתיר בכך את התותח של תותח ב-13 בחודש (בעמ' 45 הוא מודה באבדות תותחנים). כן הוא מספר שאחת מן הפלוגות הייתה של צ'רקסים ירדניים (שם שם). פלוגה זאת מששה כפלוגת המשמר למפקדתו, ואח"כ צורפה לגדוד "חיתין" (ארכיון צה"ל).
3. המידע על קורס המ"כים של "גולני" - ממפקד משמר-העמק במלחמה, יהודה ליובקה יבזורי, המידע על פלוגת "כרמלי" - צדוק אשל (עורך), חטיבת כרמלי במלחמת הקוממיות, מער-כוח 1973 (להלן - כרמלי), עמ' 52, 289. מ"אלכס" גדרוני" הגיעה פלוגה מאומנת בפיקודו של יהושע בדיחי, עם מחלקת המק"ב של גדר 31 (אלוף [מיל'] דן אבן, שנות שירות, ת"א 1973, עמ' 113 - 114). המידע על פעולת הפלוגה - ראה סא"ל ג' ריבלין ורס"ן צ' סני (עורכים), חטיבת אלכסנדרוני במלחמת הקוממיות, מערכות 1964 (להלן - אלכסנדרוני), עמ' 61, 157; השמות - ממחקר של מתתיהו גלעד (ארכיון צה"ל, להלן - גלעד).
4. שדה, עמ' 32. ראה גם יצחק שדה, כתבים א, ת"א 1980, עמ' 50.
5. דן לנר, "מהלך הקרב (ערות המפקד)" בספר פלמ"ח ב (להלן - לנר), עמ' 202; יפרח חביב, הזקן שהחליק מדרות, מרחביה 1973, עמ' 253 - 254.

6. שדה, עמ' 32. ההדגשות במקור.
7. משמר-העמק במערכה, מרחביה 1960 (להלן - משמר העמק), עמ' 35.
8. פלמ"ח, עמ' 201.
9. לנר, עמ' 203.
10. "קרב רוביה פוקה (מפי איש חי"ש)", בחוב: "משמר העמק בהגנה ובהתקפה", הוצאת מחת"ר (מחלקת התרבות של "ההגנה"), (להלן - חוברת מחת"ר), עמ' 21.
11. קאוק'גי, עמ' 43 - 44. כזכור, לא היו שריוניות בריטיות בקיבוץ מאז ה-8 בחודש.
12. פלמ"ח ב, עמ' 203, 204; שעת הנסיגה מרוביה אל-פוקה - לפי חוברת מחת"ר, עמ' 22.
13. פלמ"ח ב, עמ' 201; משמר-העמק, עמ' 35 - 36.
14. אילן ושלח - דרך הקרבות של חטיבת גולני, מערכות - ללא תאריך (להלן - אילן ושלח), עמ' 96; קאוק'גי, עמ' 44.
15. פלמ"ח ב, עמ' 201.
16. קאוק'גי, עמ' 45.
17. שם, עמ' 43.
18. שם, עמ' 43 - 44.
19. מאמון אל-ביטאר הכריז לקאוק'גי בשעה 101040 שכבש את הקסטל. קאוק'גי הגיב בהוראה לאל-ביטאר להפגין בערב את נוהייעקב ואת שכור נות המערב של ירושלים, ולעשות כל מאמץ לחזור באותו לילה. לרקע הפעולה בהרי ירושלים - ראה מאמרי במערכות 243 - 244, עמ' 38 - 39 והע' 38 - 40.
20. פלמ"ח ב, עמ' 201.
21. אמנם טוען קאוק'גי שתקף ב-12 בחודש (קאוק'גי, עמ' 44); על רצונו לתקוף באותו יום עשויה להעיד גם קריאתו לשכני והאב ב"ו בחודש (אנשי החלו לצלוף על רמת-יוחנן ב-12).
22. אילן ושלח, עמ' 96.
23. ירחון הפלמ"ח, חוב' 60 (אפריל 1948), ובו גירסה יותר מפורטת של יומן-המבצעים מזאת הכלולה בס' הפלמ"ח (להלן - פלמ"ח 60) עמ' 18.
24. פלמ"ח ב, עמ' 201; אילן ושלח, עמ' 97.
25. פלמ"ח 60, עמ' 18 - 19. לדברי קאוק'גי תקפו היהודים ב"ו בחודש אחר-צ, וכוחותיו נסוגו עד מנסי (קאוק'גי, עמ' 44). ייתכן שכאן משתקפת נטישת כושרין בוטומית (בפלמ"ח 60, עמ' 18, נשתבש השם בוטומית לבוטמאס, וראה שם, עמ' 21).
26. שדה, עמ' 32.
27. לשון הדיווחות בס' הפלמ"ח ב, עמ' 201 - 202, אינה מבהירה כראוי את התמונה המבצעית, אבל עיקר העניין עולה מהאמור בסיכום משעה 141245 (עמ' 202). שהשוואה לפלמ"ח 60, עמ' 19 (שם נשמט בראש העמוד התאריך 13 אפריל). פרטי הקרב, והמשלטים שנתפסו בידי כוחותינו והאויב - לפי גלעד, עמ' 4 - 6, ומפת 20,000:1 המצורפת.
28. פלמ"ח ב, עמ' 206.
29. לנר, עמ' 204.
30. גלעד, עמ' 4 - 5.
31. בצהריים אירעה כעין הפוגה בפעולות "צבא ההצלה", והמ"מ הציע לפשוט על התותחים בעמק מול עמדותיו, אבל הצעתו נדחתה (גלעד, עמ' 5).
32. קאוק'גי אומר, שאל-ביטאר יצא לסירה, דימה שרוביה ריקה, הורה לקדם אליה תותחים, והופתע בכפר (קאוק'גי, עמ' 45).
33. פלמ"ח ב, עמ' 202; לנר, עמ' 204.
34. פלמ"ח ב, עמ' 202.
35. לנר, עמ' 205.
36. בספר משמר-העמק, עמ' 205 ואילך, מוזכרים 23 חללי המשק. 6 מהם לא נהרגו במערכת אפריל. בין הנוכחים בספר - גם חללי כוחות השדה: 10 פלמ"חאים (ס' פלמ"ח ב, עמ' 1028); חייל "גולני" (אילן ושלח, עמ' 410, לפי השוואה עם ס' משמר העמק); חייל "אלכסנדרוני" (ס' אלכסנדרוני, עמ' 352).
37. קאוק'גי, עמ' 45; אילן ושלח, עמ' 97.
38. פלמ"ח ב, עמ' 202, 205.
39. פלמ"ח, עמ' 201.
40. שם, עמ' 46 - 47.
41. לדברי קאוק'גי, נהרגו בכל מערכת משמר-העמק 6 מאנשיו ונפצעו 24 (קאוק'גי, עמ' 45). על חומרת האבדות מעיד פירושו של גדר "קאדסיה" על מפקדו הוטל בסוף החודש להקים את "כוח מהדי", שפעל ביפו ומצפון לפרוודור ירושלים (מערכות חוב' 243 - 244, עמ' 39).
42. הפרטים - במברק מ"גולני" ל-אי"מ ב-6 במאי, שעה 2115; דוד בן-גוריון, יומן המלחמה - תש"ח-תש"ט (ג' ריבלין וא' אורן - עורכים), תל-אביב 1983 (להלן - יומן ב"ג), עמ' 394 (7 במאי). על הפקודה ל"אלכסנדרוני" - ראה ס' אלכסנדרוני, עמ' 185.
43. המרשם בס' הפלמ"ח ב, עמ' 205, שהותק בתוספות קלות לתולדות מלחמת הקוממיות, עמ' 119, אינו מבטא כראוי את מהות תמרוניו של יצחק שדה.
44. ביזכרונותיו הוא טוען: חזיתי ש"הקרב הגדול" ייערך במשמר-העמק ולא בכל מקום אחר (קאוק'גי, עמ' 43); משמע, הוא ציפה שכאן ישיג הכרעה בעלת משמעות כל-ארצית.
45. לנר, עמ' 204.
46. נראה שכוח חי"ש לא הופעל במטעד לתקוף את אבו-דוריק חדר-זמנית עם אבו-רשעה או מיד לאחר-מכן, בליל 9 - 10 אפריל או ביום המחרת (ראה פלמ"ח ב, עמ' 201).
47. אלי"מ (מיל') מאיר פעיל. "ממלחמה ועזרה למלחמה סדירה, דצמבר 1947 - מאי 1948", מער-כוח חוב' 222, עמ' 16 (ההדגשות - א.א.). ובנוסף מקוצר, ללהלן: "... הופעל לראשונה הגדוד הרא" שון של הפלמ"ח בהתקפת נגד על "צבא-ההצלה" של קאוק'גי, במתכונת הנחשבת להתקפה הגדולה הראשונה של "ההגנה" הצה"ל. מן "ההגנה" לצבא ההגנה, ת"א 1979, עמ' 303 (וראה שם, עמ' 314).
48. יצחק שדה, מה חידש פלמ"ח - טקטיקה בהגנה. מרחביה 1950, עמ' 83.
49. על קרבות מלכיה - פלמ"ח ב, עמ' 455 - 460; דברי מחיט "יפתח" על המעבר להתקפות יום במבצע "דני" - שם, עמ' 885; השווה דברי אלון - שם, עמ' 412.
50. פלמ"ח ב, עמ' 802.
51. ראה דבריו של י' שדה על המעבר ללחימה סדירה ב"פלמ"ח ב, עמ' 953 - 957, ובאשר לחיל-הרגלים - שם, עמ' 956.
52. בדברי מפקדי הפלמ"ח וראשי "ההגנה" ניכרת ההערכה למבצע "נחשון" כתמורה מהפכנית, ולעומת זאת מועטת תשומת לב למשמעות המבצעית של מערכת משמר-העמק.
53. א. י' גלילי על מבצע "נחשון" ב"פלמ"ח ב, עמ' נ"א - נ"ג, לעומת הרמז החטוף על משמר-העמק בעמ' נ"ה.
54. י' ידון על "נחשון" - שם, עמ' 966; ואצל מ' ברוזר, בן-גוריון ב, תל-אביב 1977, עמ' 698 - 699 (והשוה במבוא ל"מערכות, חוב' ס"ב - ס"ג; חוב' קי"ח - קי"ט, עמ' 38, 40).
55. ג. י' אלון על "נחשון" - ס' פלמ"ח ב, עמ' 24 - 26; על מערכת משמר-העמק - שם, עמ' 18 - 19.
56. ד. י' בר על התמורה הראשונה במלחמה - מער-כוח חוב' ס"ב - ס"ג, עמ' 57 - 58.
57. ה. י' טנר קבע שבמבצע "נחשון" "חצינו את הדר" ביקון שלנו" (יוחנן רטנר, חיי ואני, ירושלים ותל-אביב 1978, עמ' 170; והשווה עמ' 332).
58. אלי"מ (מיל') מאיר פעיל, "השגת רציפות טרי-טוריאליה במלחמת העצמאות", מערכות חוב' 225, עמ' 12 - 13; ספרו (הע' 47) עמ' 314 - 315.
59. יומן ב"ג, עמ' 356 (18 באפריל).

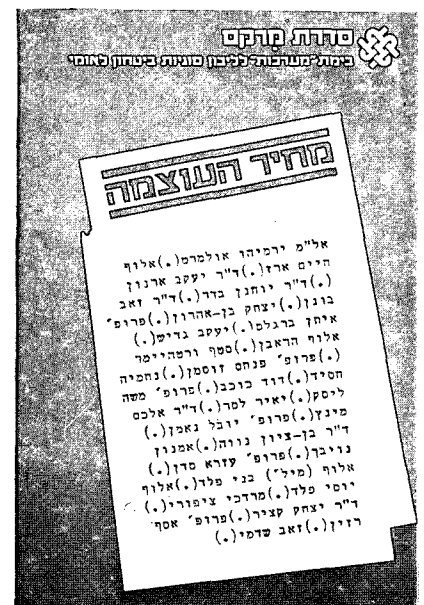
בספרו "מלחמה סודית ביותר" מתאר ר.ו. ג'ונס את חלקו במודיעין המדעי הבריטי בשנים 1939–1945. בתפקידו זה גילה את הקרניים שבאמצעותן כיוון "הלופטוואפה" את מטוסי למטרות בבריטניה, ואת האמצעים להתמודד עמן. הוא נטל חלק בתכנון מתקפת המפציצים של בעלות הברית ובהכנות לפלישה לאירופה; היה ממונה על המודיעין נגד "הפצצה המעופפת" (V-1) והרקטה ארוכת הטווח (V-2) ונטל חלק חשוב גם במודיעין הגרעיני. הספר כתוב בהומור ובסגנון שוטף ונודעת לו חשיבות רבה להבנת ההיסטוריה של מלחמת העולם השנייה.

גנרל ג'ון מרדריק צ'רלס פולר נחשב כיום לאחד מהוגי-הדעות הצבאיים העיקריים, שפיתח את "מחשבת-השריון". זו צמחה מתוך לקחי הקיפאון הממושך של לוחמת החפירות הניחת של מלחמת-העולם הראשונה. פולר גרס כי הטנק חולל מהפכה באמנות המלחמה בגלל ניידותו הרבה, ההגנה שהוא מעניק לצוות, ועוצמתו ההתקפית. הספר שלפנינו הינו המסמך הברור הראשון שממנו התפתחה מחשבת השריון המודרנית ויש בו משום תרומה חשובה לשוקדים על לימוד התפתחותה של תורת לוחמת השריון.

אסופת מאמרים המאירים את הבעיות שיוצר הפער שבין צרכי הביטחון לבין המקורות שניתן להקצות כדי למלאם. במאמרים שבאסופה מובא ניתוח של המחיר הגדל והולך שתובע פער זה, כפי שהוא מתבטא במונחים ביטחוניים, מדיניים, חברתיים וכלכליים.

הקובץ "מחיר העוצמה" הוא פרסום ראשון בסדרה חדשה של בית "מערכות" – סדרת "מרוקם" – אשר בה ילובנו סוגיות מרכזיות בתחום הביטחון הלאומי. הקובץ הבא ייוחד לדילמות של כמות ואיכות בכניין הכוח הצבאי.

התוכן

הקדמה — שר הביטחון פרופ' משה ארנס
מבוא — העורכים

שער ראשון — חיים בצל הסכנה

— פרופ' פנחס זוסמן	מדוע כה קשה עול הביטחון בישראל
— פרופ' משה ליסק	המחיר החברתי של מלחמות ישראל
— נחמיה חסיד ויאיר לסר	הביטחון והעוגה הלאומית
— פרופ' אסף רזין	על הדבש ועל העוקץ — השפעת הסיוע האמריקני
— פרופ' איתן ברגלס	במעלה הנטל
— ד"ר אלכס מינץ	תיקצוב הביטחון — הביצה והתרנגולת
— אלוף (מיל') בני פלד	ביטחון ללא גבול
	נספח א' — עיקרי תקציב הביטחון לשנת 1984

שער שני — קו אדום

— פרופ' יובל נאמן	האתגר הביטחוני — ציורי מוחלט
— ד"ר יוחנן בדר	לא עוד מצדה
— אלוף חיים ארז	גבול היכולת — מיתוס מול מציאות
— ד"ר יצחק קציר	קיצוץ בתקציב הביטחון — מפתח בהבראת המשק?

שער שלישי — לא על החרב לבדה

— יצחק בן אהרון	ערכים במבחן הביטחון
— אלוף הראבן	קדימויות של כוח בישראל
— ד"ר יעקב ארנון	גן עדן של שוטים
— אמנון גויבך	נטל הביטחון על כלכלת המדינה
— יעקב גדיש	שיווי משקל לאומי
— פרופ' עזרא סדן	ביטחון לאומי וכלכלה לאומית
— דוד כוכב	כלכלה וביטחון בכפיפה אחת

שער רביעי — לאן?

— מרדכי ציפורי	"כי בתחבולות תעשה לך מלחמה"
— אלוף יוסי פלד	הכנת צה"ל למלחמה בתנאים של מצוקה תקציבית
— אל"מ ירמיהו אולמרט	סיכון מחושב
— ד"ר בן-ציון נווה	איכות וכמות — איזון עדין
— ד"ר זאב בונן	סל מוצרים מעורב
— סטף ורטהיימר	ציונות שלב ג'

* מחיר הקובץ 1500 שקל, תוכל להזמין באמצעות הספח.

גזור ושלח

אל: משרד הביטחון — ההוצאה לאור,
רח' דוד אלעזר 25,
הקריה, תל-אביב.

- ★ מבקש לשלוח לי _____ עותקים של הקובץ "מחיר העוצמה".
★ רצ"ב המחאה בסך _____ שקל לפקודת משרד הביטחון ההוצאה לאור.
★ שם פרטי ומשפחה _____ ת.ז. _____
הכתובת _____ מיקוד _____

רכב הסיור בנוי על תובת טנק צנטוריון. להכנת התובה לייעודה החדש התקינו בתחתיתה ריצוף, המאפשר מדרג, ומדרגות לירידה מן הרכב בחלקו האחורי. במקום הצריח רותך אל התובה תא לחימה מוגן היטב, שעליו הותקנו תיבות הגנה נגד מטענים חלולים.

הרעיון היסודי בפיתוח הנמשוט היה, שניתן להשתמש בתובה קיימת ללא השקעה מרובה. התהליך הזה הפך — בהשקעה נמוכה של שעות עבודה ניתן להחזיר את התובה לייעודה המקורי. מחיל החימוש נמסר, כי כחודשיים וחצי לאחר שהחיל קיבל את המשימה להכין את הנמשוטים הראשונים, קיבלו כוחות צה"ל בלבנון את הכלים.

להלן פרטים על על הכלי:

ממדים

אורך — 7.55 מטרים

רוחב — 3.79 מטרים

גובה — 2.21 מטרים

משקל

משקל ערוך לקרב — 43 טון

קיבול דלק — 910 ליטר

ביצועים

טווח פעולה — 15 שעות מנוע

ביצועים אוטומוקטיוויים — כמו צנטוריון משופר

חימוש — ארבע עמדות ירי

הפעם — בחרנו להתרכז במוצרים "כחול-לבן", שרובם מיועדים לחילות צה"ל, או שואבים מהניסיון המבצעי שנרכש בצה"ל.

אין ספק, שמשוט טוב בין התעשייה הביטחונית בארץ — פרטית כממלכתית — לבין המשתמש העיקרי שלה — צה"ל ומערכת הביטחון — יביאו גם בעתיד להישגים ניכרים. ניסיון העבר מלמד, כי התאמה בין מאמצי המו"פ והתעשייה לבין צרכים מבצעיים הביאה לפריצות דרך בטכנולוגיה. ולו רק משום זאת, ראויה התעשייה הישראלית למבט מיוחד.

המערכת

אלביט מפתחת מערכות מבוססות-מחשב ללביא

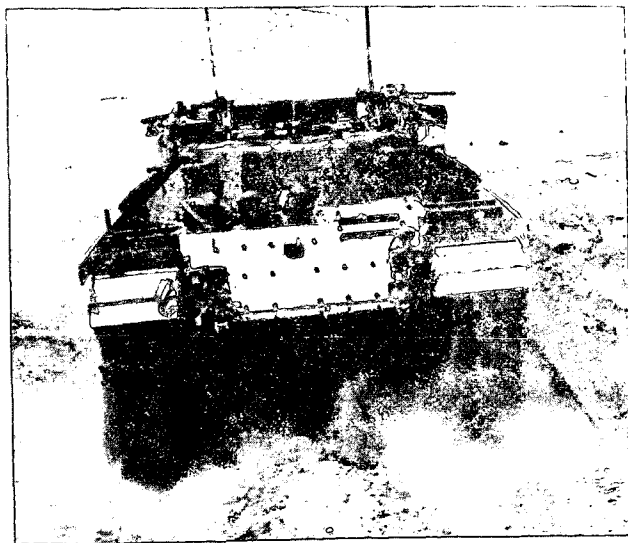
אלביט מפתחת עבור הלביא: **מערכת תצוגות** — מכלול צגים ומחשבי תצוגה, שייתנו לטייס את כל המידע המבצעי למשימה (תמונת המכ"ם, הכוונת נשק, מצב החימוש, נתוני ניווט למטרה וכד'). התצוגות יהיו מגוונות ויצוגו ברזומנית מידע הנדרש רק לאותו שלב במשימה — ובכך יקטנו עומס המידע על הטייס, וכמות המחוננים והשעונים במטוס. **מחשב משימה** — המחשב מבצע את מטלות החישוב לתקיפת מטרת באוויר ועל הקרקע, ומנהל את התקשורת בין תת-מערכות האחרות במטוס. המחשב יהיה בנוי לפי תקן מקובל למחשבים צבאיים מוטסים בעולם המערבי (MIL-STD-1750A), ויעמוד בדרישות ביצועים מרביים, תוך הצטמצמות בנפח, משקל והספק מזעריים.

מכללים של מחשב המשימה ישמשו כציוד תקני במחשבים אחרים הנמצאים במערכות המטוס השונות (לחמה אלקטרונית, ניווט, מכ"ם וכו'). **מערכת ניהול החימוש** — מערכת, שתפקידה לנהל את כל אמצעי הנשק והחימוש של המטוס, להציג מידע עדכני על כמו החימוש בכל רגע, ולפקח על זמני שחרור החימוש, תוך שמירה על מגבלות המטוס הנשק. תכניות החימוש, האגורות בזיכרון המחשב, חוסכות מהטייס התעסקות במתגים ומפסקים, ומונעות "טעויות מפסקים", שהיו שכיחות במטוסים הישנים. **בקר תקשורת** — מנהל וממתג ספרתית את אמצעי הקשר ואת אמצעי השמע במטוס.

חיל החימוש פיתח נגמ"ש סיור

על שלדת צנטוריון — הנגמשוט

נגמשוט — פתרון מאולתר לבעיות הביטחון השוטף שנוצרו בלבנון — פותח בחיל החימוש, והוכיח כבר את כושרו המבצעי. הנגמשוט (הכלאה מלולית בין נגמ"ש לבין "שוט") מקנה לשבעת אנשי הצוות שלו הגנה יעילה נגד מוקשים, נגד נשק קל, נגד רסיסים ונגד מטענים חלולים במשימות השונות. מבנהו מאפשר תצפית מיטבית וכוח אש מרבי.

מערכת רקטות רב-קנית 290 מ"מ

מתוצרת התעשייה הצבאית

התעשייה הצבאית פיתחה מטול רב-קני לרקטות (מטר"ק) 290 מ"מ. המערכת הוכיחה כבר את כושרה המבצעי בשדה הקרב. המטר"ק הנוכחי הנו דור שני בפיתוח, כאשר הדור הראשון היה על תובת שרמן.

התעשייה הצבאית נכנסה לתחום הנשק הארטילרי הרקטי מייד לאחר מלחמת ששת הימים, ותוך תקופה קצרה העמידה לרשות צה"ל מערכת רקטית קצרת טווח בקוטר של 240 מ"מ (הקטיושה). את העמקת העיסוק במערכות נשק ארטילרי רקטי האיצה פנייה של מדינה זרה אל התעשייה הצבאית לפתח עבורה מנוע לרקטה ארטילרית לטווח בינוני. כעבור זמן דרש צה"ל לפתח עבורו מערכת נשק רקטית קרקע-קרקע. וכך, לראשונה בתולדות מערכת הביטחון, פותחה, יוצרה וסופקה לחיל התותחנים מערכת נשק מקורית של רקטות ארטילריות 290 מ"מ, כאשר התעש משמש כיוזם וכקבלן הראשי לנושא, תוך קשר ישיר ושיתוף פעולה עם הגורמים השונים בצה"ל ובמשרד הביטחון (רפא"ל, חיל חימוש, מו"פ וכו').

המערכת נועדה לשגר מטחי רקטות קרקע-קרקע למטרות בטוחים של 10–40 קילומטר. היא כוללת:

- ★ רקטה ארטילרית חופשית (לא מונחית) בקוטר של 290 מ"מ, המסוגלת לשאת ראש קרבי, שנועד לפגוע ולשתק סוגים שונים של מטרות אויב.
 - ★ מערכת שיגור ארבע-קנית המורכבת על תובה של טנק צנטוריון משופר. המערכת משגרת מטח של ארבע רקטות, תוך עשר שניות. את המשגר מפעיל צוות בן ארבעה איש, כחלק מסוללה ארטילרית.
 - ★ מערכת לטעינה מהירה, המקצרת את משך הטעינה של מנת רקטות למשגר, מארבעים וחמש דקות לחמש דקות. דבר זה מאפשר קיצור סבב הירי והפקת עצמת אש גבוהה בהרבה לכל יום לחימה.
- מאפייני המערכת הם: עצמת אש גבוהה ביותר, ניידות גבוהה, עבירות בתנאי שטח קשים, זמן תגובה קצר ויעילות גבוהה, הן במגננה והן במתקפה – נגד מטרות אויב נבחרות. המערכת עברה בהצלחה את טבילת האש המבצעית שלה במסגרת מבצע שלום הגליל.

חיל התחזוקה שיפר באחרונה את איפודי המגן של חיילי צה"ל. המיידת את האיפודים הוא משקלם הנמוך, המאפשר לחייל תפקוד נוח תוך הגנה מרבית על חלקי הגוף. באחרונה עוצבו מחדש הצוארון וחלקו העליון של האיפוד. כן נוסף כיס חיצוני בחזית האיפוד. בנוסף, פותחו חליפת מגן למפעילי צמ"ה, חגור לשריונאים, איפוד קרב לפלס ואיפוד קרב לחובש.

מאמן למי"ק פותח באלביט

חברת אלביט פיתחה מאמן לנהלים של המרכז לידעיות קרב (מי"ק) בספינות.

המי"ק מרכז את המכשור, התצוגות ורשתות הקשר, שנועדו לספק למפקד כלי השיט תמונת-מצב עדכנית, ולאפשר לו לפקד על ספינתו ועל כלי-שיט אחרים ביעילות קרבית.

המאמן נועד לתרגל את הצוותים ואת הקצינים בארגון המרכז ובהפעלתו בתנאים משתנים בזמן אמיתי. זה סימולטור ממוחשב, הזהה בצורתו למי"ק אמיתי.

מאלביט נמסר, כי המאמן נמכר כבר לחיל הים הבלגי, תוך תחרות עם יצרניות של מערכות דומות מקרב מדינות נאט"ו.

גשר קל לחי"ר פותח בתע"ש

SPB-24 הוא גשר קל לחי"ר, המאפשר לעבור מכשול, שאורכו המרבי 24 מטרים.

הגשר מורכב מיחידות בנות ארבעה מטרים הנישאות ע"י שני חיילים. עם הגיע היחידה למכשול (נחל, תעלה וכו'), מחברים את היחידות העשויות מאלומיניום, ודוחפים אותן אל הגדה הנגדית של המכשול. המערכת מצוידת במצוף, המאפשר העברתה על פני המים עד הגדה הנגדית. מייד עם גמר הגישור, עובר צמד חיילים את הגשר, משחרר את המצוף, ומקבע את הגשרון למקומו.

ספקטרוניקס מייצרת מערכות לדיכוי אש

שמונים מילי-שניות – זה זמן התגובה של מערכת SAFE לדיכוי שרפות, שפיתחה חברת ספקטרוניקס.

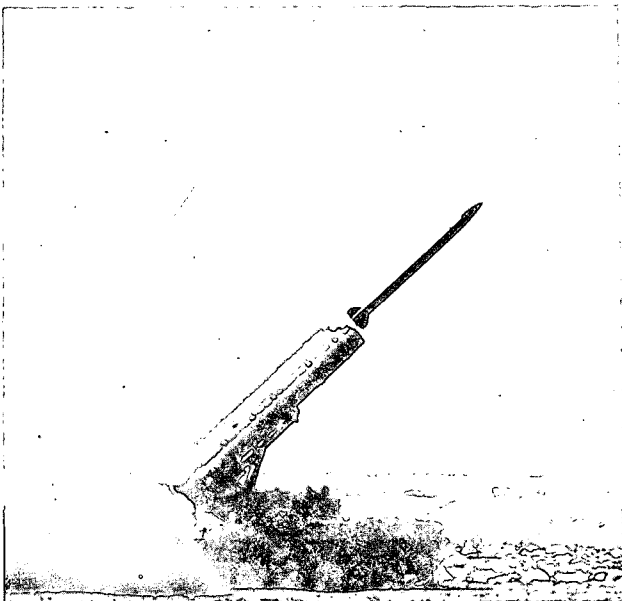
המערכת מבוססת על חישנים המפוזרים בכלי הרק"מ, בכלי השיט, או בכלי הטיס. החישנים מזהים אש מייד עם התפרצותה. הדיווח מועבר ליחידת הבקרה, שמפעילה את המערכות לכיבוי אש, שמציפות את התאים.

המערכת נועדה לדכא האש, ולמנוע התפוצצות ובכך יינצל הכלי ותימנע הסכנה לצוות ולנוסעים.

מערכת להדמאה תרמית פותחה ברפא"ל

מערכת צבאית להדמאה תרמית ID22-B פותחה ברפא"ל, ומיוצרת ע"י אופגל. למערכת יש כושר לפעול בכל מזג אוויר ביום ובלילה.

המערכת כוללת את כל המכללים הדרושים לפעולה ולתצוגה ביחידה אחת, ויש לה מנגנוני בקרה אוטומטיים להקלת השימוש. ניתן לשלבה במערכות תצפית, בקרת אש ולמשימות בתעשייה ובתעבורה.

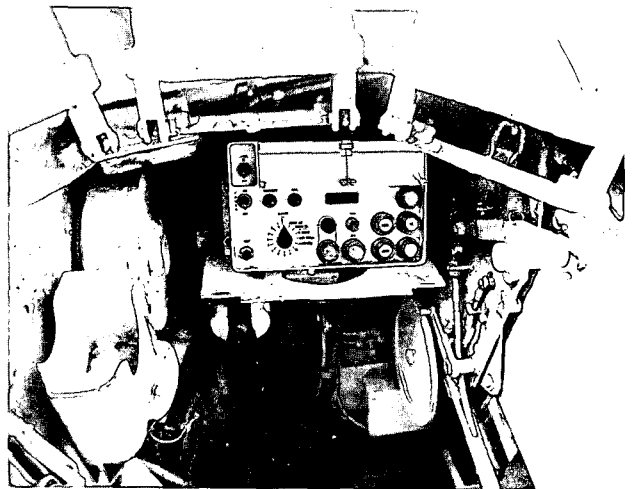
אלביט מייצרת מערכות נשק לקרב היבשה

את המערכות לבקרת האש לטנקים מתוצרת אלביט מאפיינות התקנה נוחה, פעולה פשוטה ואחזקה קלה. מערכות לבקרת אש ניתנות להרכבה בכל טנקי המערכה, לרבות מרכבה, פטון, צנטוריון, טנקים רוסיים (T-54/5), ליאופארד 1 ואפילו טנקים מיושנים, כמו Amx-13 ו-M-41.

המערכת לבקרת אש (בק"ש) נועדה בעיקר להגדיל משמעותית את הסיכוי לפגיעה בפגז ראשון, לקצר את זמן התגובה מגילוי המטרה ועד לירי, ולאפשר ירי – ביום ובלילה – במטרות נייחות ובמטרות נעות.

הבק"ש בנוי סביב מחשב ספרתי, המחשב את הצידוד ואת ההגבהה, תוך התחשבות בכל הגורמים המשפיעים על דיוק הפגיעה. המחשב ניזון מהחישנים השונים של הטנק.

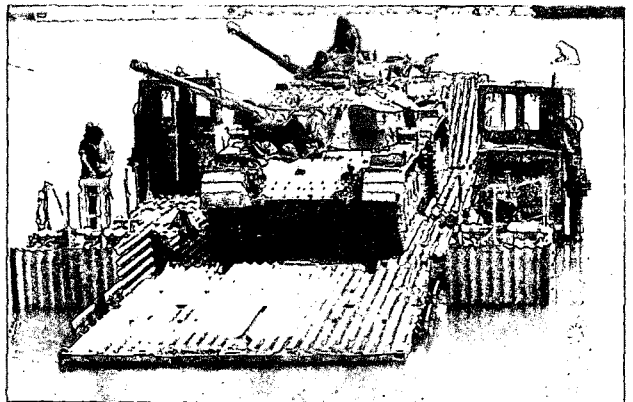
הבק"ש של אלביט הנה מערכת מודולרית, המתאימה לטנקים מסוגים שונים ולהשבת טנקים ישנים. בין השאר, פותחה באלביט מערכת בק"ש לטנקים קלים – לאנסלוט שמה – המיועדת לטנקים מיושנים, כמו Amx-13 ואחרים. בערכת השניוני נכלל כל מה שדרוש לשכלול מערכת הירי של הטנקים המיושנים.

דוברת סער ישראלית להעברת שני טנקים

דוברת קלה להעברת שני טנקים פותחה בחיל החימוש ומיוצרת בתעשייה הצבאית.

הדוברת נגזרת ע"י טנק אחד בלבד גם בשטח טרשי, כדי להימצא עם יחידות הטנקים בשדה הקרב, עד לשעת הצליחה.

עם ההגעה למים, הדוברת מושקת, ויכולה לנוע עצמאית בעזרת מנועיה. דפנות הכלי נפרשות, והכבש מגשר על הפער בין שפת המים לבין הדוברת עצמה. הדוברת יכולה לשאת שני טנקים בינוניים במשקל מרבי של 120 טון בים סוער עד דרגה 3. מפעילים אותה 3 אנשי צוות.

דוברת הסער יכולה לשמש גם לגישור, כאשר 11 דוברות דרושות לגשר על פני 300 מטרים, תוך 50 דקות. הגישור ע"י הדוברות עומד בזרימה מרבית של 2.5 מטרים לשנייה. משך פעילותה בין תדלוק לתדלוק – 12 שעות.

נתונים טכניים:

אורך:	בהסעה – 21 מטרים
	בשיוט – 31 מטרים
	בגישור – 27.5 מטרים
רוחב:	בהסעה – 5.25 מטרים
	בשיוט – (דפנות מורדות) 8.25 מטרים
גובה:	בהסעה – 5.1 מטרים
	בשיוט – 3.5 מטרים

רוחב כבש: 5 מטרים

משקל:	מוכן לקרב – 54 טון
	ללא יחידת הנעה – 46 טון
	בשיוט – 48 טון

מהירות: בגרירה – 60 קמ"ש
בשטח טרשי – 25 קמ"ש

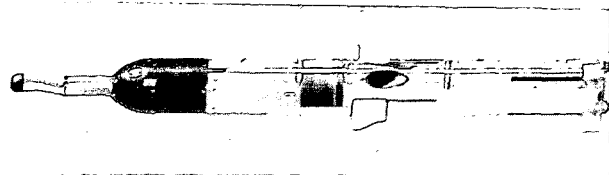
רדיוס סבוב – 20 מטרים
זווית מרבית בטיפוס – 11°
זווית מרבית לירידה – 15°
מהירות שיוט: ריקה – 14 קמ"ש
עם טנק אחד – 11 קמ"ש
עם שני טנקים – 9 קמ"ש

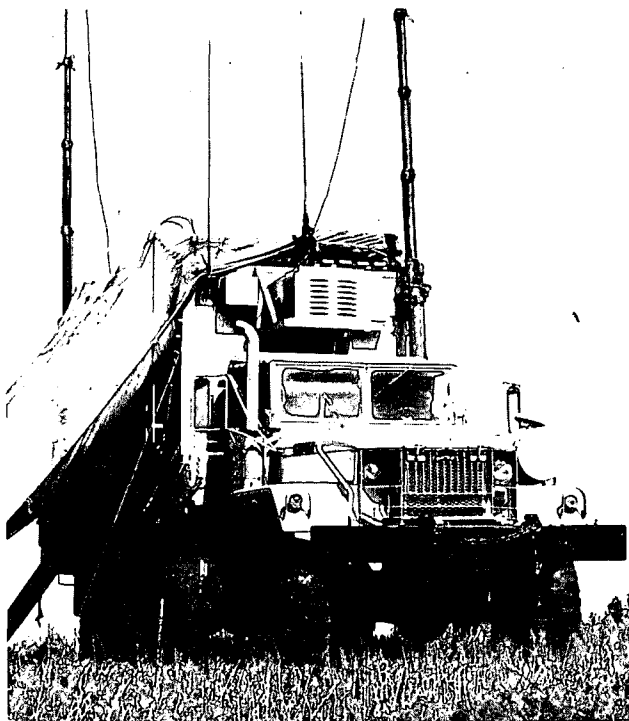
שוקע: ריקה – 35 ס"מ
עם טנק אחד – 71 ס"מ
עם שני טנקים – 120 ס"מ

טיל נ"ט משופר פותח בתעש

ראש קרב חדש לטיל נ"ט TOW פותח בתעשייה הצבאית. לרשיק החדש יש כושר משופר לחדור שריון של טנקים חדישים בזירה.

הופעת T-72 בזירה המזרחית (סוריה ועיראק), בלוב ובאלג'יר, חיבה שינויים בתפיסה לפיתוח אמצעים נ"ט. מתוך רצון לשמר את מערך ה-TOW – משיקולים לוגיסטיים, כלכליים ומבצעיים – הוחלט לשפר את כושר ההרג של הטיל, כנדרש מהופעת טנקי המערכה החדישים.

הפיתוח הושלם תוך כ-20 חודש, ובמקביל לבחינה הצה"לית בוצעה התארגנות לייצור סדרתי. ראש קרבי נ"ט וטילים נ"ט עברו בהצלחה בחינות קבלה בצה"ל. לאחרונה הסתיימה הסבת הטילים בקו ההרכבה בתעש. קבוצה משותפת של רפא"ל, תעש ומשרד הביטחון הייתה מועמדת לפרס ביטחון ישראל בנושא זה.

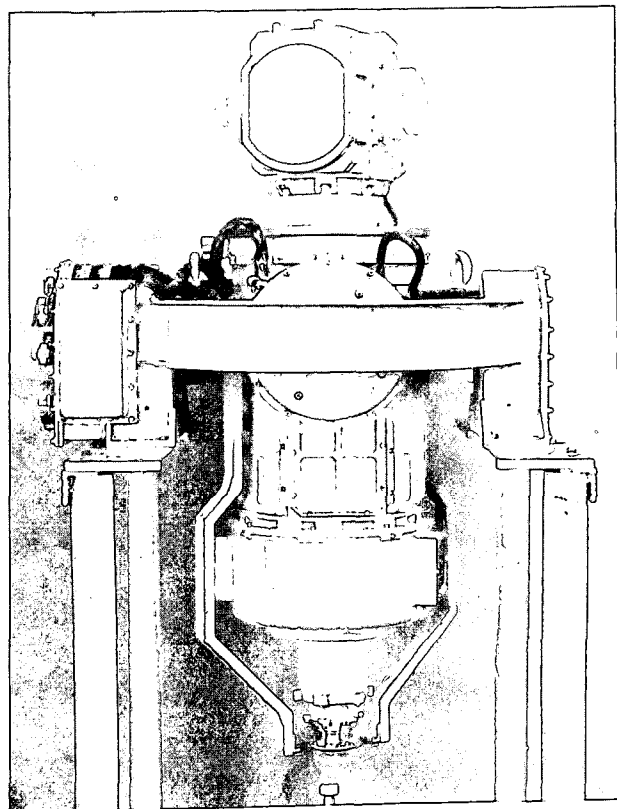
מערכת ימית לאיכון טילים ים-ים פותחה באל-אופ

מערכת סבילה לאיכון טילים ים-ים לוחכיים, מטוסים מנמיכי-טוס וספינות פותחה בתעשייה האלקטרו-אופטית, כחלק ממערך ההגנה של ספינות.

המערכת מאתרת את הקרינה התת-אדומה (א"א) שפולטים טילים, מטוסים או ספינות. זו מערכת מעין FLIR – המציגה את נתוני הזיהוי (טווח ואזימות).

מערכת האיכון משתלבת במערכות הנשק של הספינה, ומאפשרת איכון מהיר והתרעה מפני איומים, היכולים לסכן את הספינה. היא בנויה ממערכת של גלאים הסורקים את הים סביב הספינה (360°).

כיוון שמדובר במערכת סבילה, פעילותה אינה פולטת אנרגיה, המזהה את הספינה, ואין היא חשופה ללוחמה אלקטרונית.

בהגעת גל הפיצוץ למיקרופונים השונים, בהתאם לנתוני המטאורולוגיה.

מערכת האיכון יכולה לחשב עד 60 איכונים בדקה בגזרה של 25x20 ק"מ.

המערכת מורכבת ממיקרופונים ומרכזת לעיבוד נתונים. תחנות החוף פרוסות בקרבת קו המגע, ונשלטות ע"י הרכזת, שבה יש מחשב ומערכת תקשורת. תחנות החוף והרכזת מוצבות על רכב, ומאוישות ע"י מסגרת סוללתית.

התעשייה האווירית מייצרת מכלי דלק ל-F-15

מתחילת 1983 מייצרת החטיבה לייצור כלי-טיס בתעשייה האווירית מכלי דלק צורתיים (CFT) למטוס F-15.

המכלים נצמדים לצדי המטוס, ומגדילים את יכולתו לטוס ללא תדלוק. בהשוואה למכלים נתיקים ("בידונים"), יעילותם האוויר-רודינמית גבוהה יותר. ניתן להתקין בהם מערכות שונות, ולקבוע על גביהם מתלים לציד ולחימוש.

אורך המכלים כעשרה מטרים, והם מגדילים את תכולת הדלק של המטוס בכשבעים אחוזים.

נמסר, כי התעשייה האווירית הנה יצרן בלעדי בעולם של מכלים צורתיים ל-F-15.

מערכת ישראלית לאיכון תותחים

מערכת אקוסטית לאיכון מקורות ירי ארטילרי – מרגמות ותותחים – פותחה בארץ. המערכת מגלה, בעזרת מערכת מיקרופונים, הפרוסים בשטח, את גלי ההלם הנוצרים עם הירי ("יציאה"), ומחשבת את מקום הכלי היוורה על פי הפרשי הזמנים